

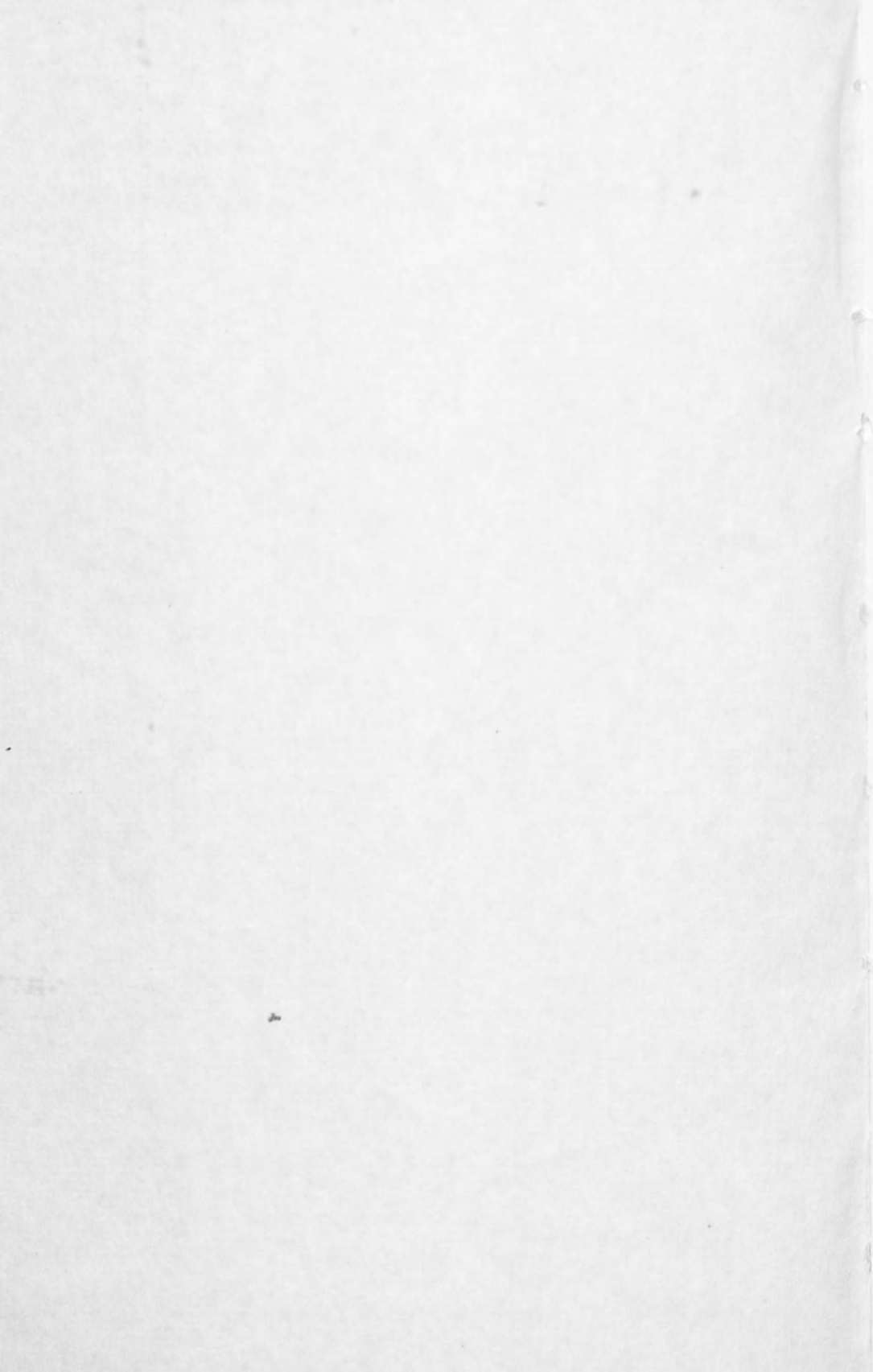
ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑΙ
ΘΕΜΕΛΙΩΣΕΙΣ
ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

Β' ΕΚΔΟΣΙΣ

ΑΡΤΕΜΙΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ

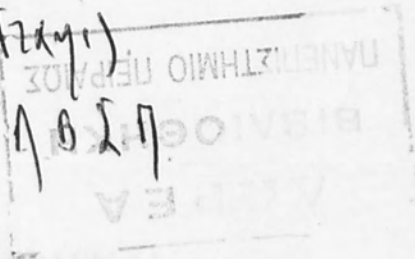
ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ
ΣΧΟΛΗΣ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ : ΣΤ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΠΕΙΡΑΙΕΥΣ 1975

2. Μουτζαγί

ΑΘΗΝΑ 1987

ΕΣΤΟΡΙΑΙ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑΙ
ΘΕΜΕΛΙΩΣΕΙΣ
ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

Β' ΤΟΜΟΣ

ΑΡΤΕΜΙΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ

ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΕΘΝΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ

Εκδόσεις

ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑΙ

ΘΕΜΕΛΙΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

Β' ΕΚΔΟΣΙΣ

ΑΡΤΕΜΙΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ

ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ
ΣΧΟΛΗΣ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

L. Metzger

ΕΚΔΟΤΗΣ : ΣΤ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΠΕΙΡΑΙΕΥΣ 1975

Πᾶν γήσιον ἀντίτυπον φέρει τὴν ὑπογραφήν τοῦ συγγραφέως

Ἄρ. Ἐμμανουὶλ

Β. ΕΚΔΟΣΙΣ

Ἐκδότης : ΣΤ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ
Καραολῆ & Δημητρίου 45 - 47
Πειραιεὺς Τηλ. 4173571

ΕΚΔΟΤΗΣ : ΣΤ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΠΕΙΡΑΙΕΥΣ 1072

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

A

I. Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΕΝ ΓΕΝΕΙ

—'Η έννοια τής επιστήμης	13
—'Η επιστημονική μέθοδος	14
—'Η έννοια τής θεωρίας	15
—'Η διάκρισις τών επιστημών	16

B

II. ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΑΙ

—'Εθνολογία και κοινωνιολογία	20
— Οικονομική 'Επιστήμη και κοινωνιολογία	22
— Πολιτική επιστήμη και κοινωνιολογία	24
—'Η επιστήμη τοῦ δικαίου καὶ ἡ κοινωνιολογία	25

III. ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΑΛΛΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΑΙ

— Ψυχολογία και Κοινωνιολογία	27
— Ιστορία και κοινωνιολογία	28
— Φιλοσοφία και κοινωνιολογία	29
—'Ανθρωπιστικαὶ σπουδαὶ και κοινωνιολογία	31
— Οἰκολογία και κοινωνιολογία	32
— Θετικαὶ ἐπιστῆμαι και κοινωνιολογία	33

Γ

IV. ΠΡΟΔΡΟΜΙΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ

— Εἰσαγωγικαὶ παρατηρήσεις	36
—'Αρχατοὶ χρόνοι	37
— Κλασσικὴ 'Ελλάς	37
— Ρωμαϊκοὶ χρόνοι	40
—'Ο Χριστιανικὸς κόσμος	41

ΘΕΜΕΛΙΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

— Ὁ Μουσουλμανικὸς κόσμος	43
— Νεώτεροι χρόνοι	44

V. ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑΙ ΘΕΜΕΛΙΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

— Δέκατος ἔνατος αἰὼν	56
— Οἱ πρῶτοι «θεωρητικοὶ» τῆς κοινωνιολογίας	58
— Ἄλλαι γενικαὶ κοινωνιολογικαὶ θεωρίαι	64

VI. ΟΙ «ΚΛΑΣΣΙΚΟΙ» ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

— Εἰσαγωγικαὶ παρατηρήσεις	69
— Emile Durkheim	70
— Max Weber	72
— Vilfredo Pareto	75
— Γενικαὶ παρατηρήσεις	77

VII. ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΣΥΓΧΡΟΝΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΝ

— Ἡ κοινωνιολογία εἰς Εὐρώπην καὶ Ἀμερικὴν	79
— Ἡ κοινωνιολογία εἰς Ἑλλάδα	82

Δ

VIII. Η ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

— Προβληματισμός, τάσεις καὶ ὀρισμοὶ	86
— Θεμελιώδεις κοινωνιολογικαὶ ἔννοιαι: Κοινωνία, πολιτεία, ἔθνος, κοινότης, κοινωνικὰ φαινόμενα, κοινωνικὸν σύστημα, κοινωνικοὶ θεσμοὶ, κοινωνικὴ ἀλλαγὴ	91

IX. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΟΣ

— Εἰσαγωγικαὶ παρατηρήσεις	99
— Αἱ ἐπικρατέστεραι θέσεις	100
— Ἡ κοινωνιολογικὴ θεώρησις: Βιολογικοὶ συντελεσταί, ἄτομον καὶ κοινωνικὴ ὁμάς, «ρόλοι», «συμπτώσεις»	102
— Κεντρικαὶ ἔννοιαι: Προσωπικότης, ἀτομικότης, ἀτομικὴ καὶ κοινωνικὴ συμπεριφορά, ὁμαλὴ κοινωνικὴ συμπεριφορά, ἀντικοινωνικὴ συμπεριφορά, τύποι προσωπικοτήτων, ἀνθρωπίνῃ φύσιν	107

X. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

— Εἰσαγωγικαὶ παρατηρήσεις	109
— Ἡ φύσις τοῦ πολιτισμοῦ	109
— Κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ πολιτισμοῦ: Δυναμισμός, συντήρησις, ὀργανικὴ σύμμιξις, πολιτιστικὴ συνέχεια	110

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

— Κύρια στοιχεία του πολιτισμού: Ἡθὴ καὶ ἔθιμα, ἐμπειρίαὶ καὶ ἀξίαι, τεχνολογία, κοινωνικὴ δομὴ	113
— Θεωρίαι περὶ τῆς ἐξελίξεως τοῦ πολιτισμοῦ	120
— Ἀλλαγαὶ εἰς τὸν πολιτισμὸν	122
— «Μερικοὶ» πολιτισμοὶ	126
— Γενικοὶ ὁρισμοὶ τοῦ πολιτισμοῦ: Tylor, Malinowski, Linton, Kluckhohn, Sorokin, Parsons, Lévi-Strauss	127
— Κοινωνικοποιήσεις τοῦ ἀτόμου : Watson, Freud, Mead, Piaget	129

XI. ΕΙΔΗ ΚΟΙΝΩΝΙΩΝ

— Εἰσαγωγικαὶ παρατηρήσεις	135
— Πρῶται ἀγροτικαὶ κοινότητες-κοινωνίαι	137
— Ἀνεπτυγμένα ἀγροτικὰ κοινωνία	140
— Γενικαὶ ἔννοιαι : Ἀγροτικὴ κοινότης, ἀγροτικὴ περιοχὴ, ἐξέλιξις τῆς ἀγροτικῆς κοινότητος, ἀγροτικὴ κοινωνία, ἀστικο-αγροτικὴ κοινωνία	143
— Ἡ βιομηχανικὴ κοινωνία : Βιομηχανικὴ ἐπανάστασις, ἀστυφιλία	144
— Ἡ πόλις : Ἡ ἱστορία τῆς πόλεως, ἡ βιομηχανικὴ πόλις	147
— Ἡ «ἀστικὴ» ζωὴ : Ἡ ἔκτασις τῆς πόλεως, πυκνότης τῶν κατοίκων, ἑτερογένεια τοῦ πληθυσμοῦ	150
— Οἰκολογικὴ-κοινωνιολογικὴ θεώρησις τῆς πόλεως	157
— Προάστια καὶ μητροπολιτικαὶ (μείζονες) περιοχαὶ	150
— Γενικαὶ παρατηρήσεις	160
— Διάφοροι χαρακτηρισμοὶ τῶν κοινωνιῶν : Στατικὴ κοινωνία, δυναμικὴ, «ἱερά», «ἐκκοσμικευμένη», κλειστὴ, ἀνοικτὴ, μηχανιστικὴ, ὀργανικὴ, μαζικὴ, τεχνοκρατικὴ, γραφειοκρατικὴ, ὑπανάπτυκτος, ἀναπτυσσομένη, ἀνεπτυγμένη, συντηρητικὴ, φιλελευθέρη-δημοκρατικὴ, σοσιαλιστικὴ κοινωνία	163

XII. Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΘΕΣΜΟΣ «ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ»

— Δομὴ καὶ λειτουργία τῆς οἰκογενείας : Βιολογικὴ θεμελίωσις, γενικαὶ λειτουργίαι, οἰκονομικὴ βάση	170
— Τύποι οἰκογενείας : «Πυρηνικὴ» «ἐκτεταμένη», «πατριαρχικὴ», «μητριαρχικὴ», «γονεοκεντρικὴ»	173
— Ἡ οἰκογένεια εἰς τὴν σύγχρονον κοινωνίαν	177
— Ἡ οἰκογένεια τῶν προαστίων	179
— Ἡ ἀποδιοργάνωσις τῆς οἰκογενείας	181
— Τὸ μέλλον τῆς οἰκογενείας	182

ΧΙΙΙ. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ «ΣΥΛΛΟΓΙΚΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ»

— Ἡ ἔννοια τῆς συλλογικῆς συμπεριφορᾶς	185
— Ἡ ὁμάς, τυπολογίαι ὁμάδων	187
— Τὸ πλῆθος, τυπολογία τοῦ πλῆθους	189
— Ἡ «μάζα»	192
— Τὸ κοινόν	193
— Ἡ κοινὴ γνώμη, ἡ ἱστορία τῆς ἐννοίας, θεωρίαι περὶ κοινῆς γνώμης, ἡ κοινωνιολογία καὶ τὸ πρόβλημα τῆς κοινῆς γνώμης	194

ΧΙΥ. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

— Ἀρχαὶ διέπυσαι τὴν κοινωνιολογικὴν σπουδὴν καὶ ἔρευναν	203
--	-----

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. Κλασσικὰ ἔργα	205
B. Κοινωνιολογικὰ μελετήματα	205
Γ. Γενικὰ ἔργα	207
Δ. Ἑλληνικὰ κοινωνιολογικὰ ἔργα	207
E. Ἐρευναι καὶ μελέται	208
ΣΤ. Ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ καὶ ἐπιθεωρήσεις	208
Z. Ξένα ἔργα ἐν μεταφράσει εἰς τὴν ἑλληνικὴν	208

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΑ ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τὸ ἔργον τοῦτο (Β' ἔκδοσις) ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς σπουδαστὰς τῆς κοινωνιολογίας, ὡς καὶ πρὸς πάντα ἐνδιαφερόμενον διὰ τὴν ἐπιστήμην ταύτην, ἢ ὅποια εὑρίσκεται εἰς τὸ κέντρον τοῦ κύκλου τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἢ ὅποια καταλαμβάνει ἤδη θέσιν σημαίνουσαν εἰς τὰ σύγχρονα προγράμματα ἀκαδημαϊκῶν σπουδῶν.

Ἡ ὅλη ἔχει ἐπιλεγῆ καὶ διατάσσεται εἰς τὴν ἔκδοσιν αὐτὴν κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ ἀποτελῇ αὐτὴ τὴν ἀπαραίτητον ἱστορικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν θεμελίωσιν πρὸς δόμησιν εὐρύτερων γνώσεων ἐπὶ τῶν ποικίλων κοινωνικῶν φαινομένων καὶ προβλημάτων. Εἰς ἓνα δεῦτερον τόμον θὰ ἀναπτυχθοῦν συστηματικῶς αἱ διάφοροι κοινωνιολογικαὶ θεωρίαι, διὰ τῶν ὁποίων ἔχει ἐπιχειρηθῆ καὶ ἐπιχειρεῖται ἡ ἀνάλυσις καὶ ἡ ἐρμηνεία τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος εἰς τὸν δυναμισμὸν καὶ τὰς ἀδιαλείπτους ἀλλαγὰς τῆς, ὡς καὶ αἱ μέθοδοι τῆς κοινωνιολογικῆς ἐρεύνης. Εἰς ἓνα τρίτον τόμον θὰ ἐξετασθοῦν τὰ εἰδικὰ ἐκεῖνα θέματα, τὰ ὅποια συνιστοῦν τὸ ἀντικείμενον ἐρεύνης καὶ μελέτης ὠρισμένων ἐκ τῶν κυρίων κλάδων τῆς κοινωνιολογίας, ἰδίως δὲ τῆς κοινωνικῆς ψυχολογίας, τῆς κοινωνικῆς παθολογίας, τῆς οἰκονομικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς κοινωνιολογίας καὶ τῆς κοινωνιολογίας τῆς ζωῆς τῶν ἀστικῶν κέντρων.

Εἰς τὴν παροῦσαν ἔκδοσιν ἔχον προστεθῆ ὠρισμένα θέματα ἐκ τῆς κοινωνικῆς ψυχολογίας, ἐνδιαφέροντα ἀμέσως τὸν εἰσαγόμενον εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς γενικῆς κοινωνιολογίας, ὡς εἶναι τὰ θέματα τῆς συλλογικῆς συμπεριφορᾶς, τοῦ πλήθους, τοῦ κοινοῦ καὶ τῆς κοινῆς γνώμης. Ὡσαύτως, προστεθήσαν μερικὰ στοιχεῖα, σχετικὰ πρὸς τὰς ἠθικοκοινωνικὰς ἀρχάς, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀφορμῶνται ἡ μελέτη καὶ ἡ ἔρευνα εἰς τὸν τομέα τῆς κοινωνιολογίας καὶ αἱ ὅποια διέπουν τὴν χρησιμοποίησιν τῶν συναφῶν ἐρημάτων.

Ἰδιαιτέρα προσοχὴ ἔχει δοθῆ εἰς τὸν καταρτισμὸν τοῦ βιβλιογραφικοῦ σημειώματος. Ἐκκινούντες ἐκ τῆς γνωρίμου ἀρχῆς, ὅτι ἡ ἀμεσος ἐπαφὴ τῶν σπουδαστῶν μὲ τὸ ἔργον τῶν προδρομῶν καὶ τῶν θεμελιωτῶν μιᾶς ἐπιστήμης προάγει καὶ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν γνώσιν περὶ τὴν ἱστορίαν καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστήμης ταύτης, ἐθεωρήσαμεν σκόπιμον νὰ συμπεριλάβωμεν εἰς τὸ βι-

ΘΕΜΕΛΙΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

βλιογραφικὸν σημεῖωμα ὠρισμένα ἐκ τῶν ὄντως κλασσικῶν κοινωνιολογικῶν μελετημάτων. Πρὸς τούτοις, παραλλήλως πρὸς μερικὰ ἔγκυρα ξένα κοινωνιολογικά ἔργα, τὰ ὁποῖα βοηθοῦν εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ προβληματισμοῦ τῆς συγχρόνου κοινωνιολογικῆς σκέψεως, παραθέτομεν καὶ ὠρισμένα μελετήματα Ἑλλήνων ἐπιστημόνων, τῶν ὁποίων ἡ προσφορὰ εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς σκέψεως ταύτης εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶναι σημαντικὴ.

Ἰουλιὸς 1975

Παλαιὸν Ψυχικόν, Ἀθῆναι

Ἄρτεμις Ἐμμανουήλ, Ph.D.

Καθηγήτρια Α.Β.Σ.Π.

καὶ Μέλος τοῦ Συμβουλίου Ἐρεῦνης
τῆς Διεθοῦς Κοινωνιολογικῆς Ἑταιρείας

Ι. Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΕΝ ΓΕΝΕΙ

— Ἡ Ἔννοια τῆς Ἐπιστήμης

Ἡ κοινωνιολογία ἀνήκει εἰς τὸν κύκλον τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Ἀλλά, πρὶν προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν σχέσεων τῆς ἐπιστήμης ταύτης πρὸς τὰς λοιπὰς κοινωνικὰς ἐπιστήμας καὶ ἀκολουθῶντες εἰς τὴν συστηματικὴν μελέτην τῶν φαινομένων τὰ ὁποῖα συνιστοῦν τὸ κύριον ἀντικείμενον τῶν ἐρευνῶν τῆς, θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ ἀναφερθῶμεν δι' ὀλίγων εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐπιστήμης.

Εἶναι προφανές ὅτι ὁρισμὸς πλήρης τῆς ἐπιστήμης δὲν εἶναι εὐχερής. Ἄλλωστε, τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τοῦ ὁρισμοῦ π.χ. τῆς τέχνης, τῆς θρησκείας καὶ τῆς φιλοσοφίας. Τόσον ἡ ἔννοια τῆς ἐπιστήμης ὅσον καὶ αἱ ὡς ἄνω ἔννοιαι εἶναι ἔννοιαι εὐρύταται. Πρόκειται, δηλαδή, περὶ ἐννοιῶν αἱ ὁποῖαι ὑποδηλοῦν διανοητικὰς, βουλευτικὰς καὶ συναισθηματικὰς δραστηριότητας, διαδικασίας καὶ μορφὰς ἐκφράσεως τοῦ ἀνθρώπου ἄκρως συνθέτους. Εἰς τὸ σημεῖον μάλιστα τοῦτο θὰ ἡδυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι δὲν ἦσαν καὶ δὲν εἶναι ὀλίγοι οἱ δόκιμοι διανοηταὶ κατὰ τοὺς ὁποίους ἐπιστήμη, τέχνη, μεταφυσικαὶ ἀναζητήσεις καὶ φιλοσοφία ταυτίζονται ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει καὶ συναπαρτίζουσι ὀργανικῶς μίαν γενικὴν καὶ ὑπερκείμενην ἔννοιαν, ἥτοι τὴν ἔννοιαν τῆς καθολικῆς ἐπιστήμης ἢ, ἄλλως, τῆς γενικῆς φιλοσοφίας. Βεβαίως, διὰ τῆς ἀπεριορίστως εὐρείας ταύτης ἐννοίας ὑποδηλοῦνται αἱ ἀδιάπτωτοι τάσεις καὶ αἱ ἐναγώνιοι προσπάθειαι τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἀναζητῆ δι' ὅλων τῶν πνευματικῶν του δυνάμεων, ἀκόμη δὲ καὶ διὰ τῆς ἐνοράσεως, τοὺς θεμελιακοὺς νόμους τοὺς διέποντας ὄχι μόνον μέ-

ρος τῶν φαινομένων, ἀλλὰ τὸ σύμπαν εἰς τὴν διηλεκτὴν τοῦτου κίνησιν καὶ μεταβολὴν.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, οἱ θετικώτεροι μεταξὺ τῶν ἐπιστημόνων ὑπογραμμίζουν τὴν ἀποψιν ὅτι ἡ ἔννοια τῆς ἐπιστήμης πρέπει νὰ εἶναι ἔννοια μᾶλλον στενωτέρα τῆς ἔννοιᾶς τῆς γενικῆς φιλοσοφίας καὶ νὰ διατηρῆ πάντοτε τὴν δέουσαν λειτουργικότητα, ἡ ὁποία ὑπαγορεύεται ἀπὸ συγκεκριμένας καὶ πρακτικώτερας ἀνάγκας τοῦ ἀνθρώπου. Κατὰ τοὺς πραγματιστὰς αὐτοὺς ἐπιστήμονας, ἡ ἐπιστήμη πρέπει νὰ νοητῆ ὡς ἓν πεδίον συστηματικῶν γνώσεων ἐπὶ ὀρισμένων φαινομένων. Προφανῶς, εἰς τὰς γνώσεις ταύτας πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ ἐμπεριέχεται καὶ ἡ γνώσις τῶν νόμων οἱ ὁποῖοι διέπουν τὰ φαινόμενα ταῦτα.

— Ἡ ἐπιστημονικὴ μέθοδος

Ἡ ἐπιστημονικὴ γνώσις κατακτᾶται διὰ τῆς σκοπίμου, συστηματικῆς καὶ ἀντικειμενικῆς ἐρεύνης. Κύριος δὲ σκοπὸς τῆς ἐρεύνης ταύτης εἶναι ἡ διακρίβωσις καὶ ἡ σαφὴς διατύπωσις ὀρισμένων γενικῶν ἀρχῶν. Πρὸς τοῦτοις, ἡ διερεύνησις ἑνὸς προβλήματος, ἑνὸς φαινομένου, μιᾶς καταστάσεως ἀφορμᾶται καὶ καθοδηγεῖται, εἰς ὅλα αὐτῆς τὰ στάδια καὶ τὰς φάσεις, ὑπὸ τῶν προηγουμένων ἐπιστημονικῶν ἐμπειριῶν. Ὄντως, ἡ διεύρυνσις τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων τότε μόνον ἐπιτυγχάνεται ὅταν ἡ οἰκείωσις τοῦ ἐρευνητοῦ πρὸς τὰ ἤδη γνωστὰ εἶναι πλήρης καὶ ὅταν αἱ συναφεῖς ἀναθεωρήσεις ἢ συμπληρώσεις γίνονται πάντοτε ὑπὸ τὸ φῶς νέων εὐρημάτων, τὰ ὁποῖα ἐπαληθεύονται ἐργαστηριακῶς ἢ ἐν τῇ πράξει.

Ἄναλυτικώτερον, ἡ διαδικασία τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης ἀκολουθεῖ ὀρισμένα στάδια. Τὰ κυριώτερα μεταξὺ τούτων εἶναι : Πρῶτον, ἡ διαπίστωσις ὅτι τὸ ὑπὸ μελέτην ἀντικείμενον συνιστᾷ πρόβλημα χρῆζον ἐπιλύσεως. Δεύτερον, ἡ ἀνάλυσις τοῦ προβλήματος αὐτοῦ εἰς τοὺς οὐσιώδεις συντελεστὰς του. Τρίτον, ἡ συγκέντρωσις συναφῶν πρὸς τὸ ὑπὸ διερεύνησιν πρόβλημα στοιχείων. Τέταρτον, ἡ διατύπωσις σχετικῆς ὑποθέσεως. Πέμπτον, ἡ δοκιμὴ τῆς ὑποθέσεως ταύτης διὰ δεδομένων ἤδη γνωστών ἢ διὰ στοιχείων τὰ ὁποῖα ἔχουν πρὸς τοῦτο συγκεντρωθῆ. Ἑκτον, ἡ ἀπόρριψις ἢ ἡ ἀποδοχὴ τῆς ὑποθέσεως ταύτης ὑπὸ τὸ φῶς τῶν ἐφαρμογῶν. Περαιτέρω, ἂν ἡ ἀρχικὴ ὑπόθεσις ἀποδειχθῆ διὰ τῶν διαδικασιῶν τῆς ἐπαληθεύσεως ὡς ὑπόθεσις ἐσφαλμένη, διατυπώνεται ἕτερα ὑπόθεσις. Ἄν ἀποδειχθῆ ὡς ὀρθή, τότε αὕτη συνιστᾷ νέον στοιχεῖον ἐπιστημονικῆς γνώσεως. Εἰς περίπτωσιν διαφορῶν με-

ταξὺ τῶν ἐρευνητῶν ὡς πρὸς τὴν ἐγκυρότητα τῶν συναφῶν εὐρημάτων, ἢ ἄποψις ἐκείνων οἱ ὅποιοι κατέχουν θέσιν ἐξέχουσιν εἰς τὴν κοινότητα τῶν ἐπιστημόνων θεωρεῖται ὡς ἡ πλησιεστέρα πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν.

Ἐκ μίαν γενικὴν ἄποψιν, ἢ δόμησιν ἐπιστημονικῶν γνώσεων εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς πολυπλόκου διαδικασίας, κύρια στάδια τῆς ὁποίας εἶναι ἡ ἀντικειμενικὴ παρατήρησις καὶ τὸ πείραμα, ἢ γενέουσα καὶ ἡ ἐπαλήθευσις. Προστίθεται ἐνταῦθα ὅτι ἡ ἀντικειμενικὴ παρατήρησις καὶ τὸ πείραμα ἀποτελοῦν ἤδη, χάρις εἰς τὴν ἀδιάλειπτον ἐπιστημονικὴν καὶ τεχνολογικὴν πρόοδον, ἐγχειρήματα διαρκῶς καὶ εὐχερέστερα. Ὡς εἶναι γνωστὸν, αἱ αἰσθήσεις καὶ ἡ διάνοια τοῦ ἐρευνητοῦ ἐνισχύονται εἰς βαθμὸν καταπληκτικὸν διὰ τῶν ποικίλων ἐπιστημονικῶν ὀργάνων, μερικὰ μάλιστα τῶν ὁποίων, λόγῳ τῆς ἀκριβείας των, χαρακτηρίζονται μεταφορικῶς, ὡς « νοήμονα ὄργανα ».

Ο — Ἡ ἔννοια τῆς θεωρίας

Ἡ διαδικασία τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης, περὶ τῆς ὁποίας ἐγένετο λόγος βραχὺς ἀνωτέρω, τότε μόνον ὀλοκληρῶνεται ὅταν ὀδηγῆ διὰ τῶν εὐρημάτων τῆς εἰς τὴν δόμησιν ὀρισμένης θεωρίας ἢ ἔστω εἰς τὴν ἀναθεώρησιν προηγουμένων θεωριῶν. Θεωρία δὲ εἶναι δίκτυον συνεξαρτωμένων γενικῶν ἀρχῶν καὶ ὀρισμῶν ὅπως ἀναγκαίων διὰ τὴν συστηματικὴν ὀργάνωσιν δεδομένων ἐκ τοῦ κόσμου τῆς ἐμπειρίας. Παρατηροῦμεν ἅπαξ ἔτι, ὅτι μία θεωρία εἶναι ἐπιστημονικῶς ἐγκυρὸς, ἢτοι ἐνεργὸς καὶ λειτουργικὴ, ὅταν δομηθῆται ἐπὶ στοιχείων τὰ ὁποῖα ἔχουν συγκεντρωθῆ διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου.

Ὡς εἶναι γνωστὸν ἀπὸ τὴν ὅλην πολιτιστικὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ εἰδικώτερον ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῶν ἐπιστημῶν, αἱ κατὰ καιροῦς θεωρίαι περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν τῶν ὄντων, περὶ τοῦ φαινομένου τῆς ζωῆς, περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, περὶ τῆς τάξεως εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ ἐν γένει περὶ παντὸς προβλήματος ἀπασχολήσαντος τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν ἤσκησαν βαθυτάτην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἀτομικῆς καὶ συλλογικῆς συμπεριφορᾶς. Προφανῶς, αἱ θεωρίαι αἱ ὁποῖαι ἔχουν δομηθῆ ἐπὶ συναισθηματικῶν κυρίως στοιχείων, ἢτοι ἐπὶ δοξασίων, ὑπῆρξαν πολλάκις ἀνασταλτικαὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτιστικῆς προόδου. Ἀντιθέτως, θεωρίαι δομηθεῖσαι ἔστω καὶ μερικῶς ἐπὶ δεδομένων ἐπιστημονικῶς ἐγκύρων, ἀπεδείχθησαν μέσα πολύτιμα διὰ τὴν διεύρυνσιν τῶν θετικῶν καὶ ἐνεργῶν γνώσεων καί, κατὰ συνέπειαν, διὰ τὴν ἐπιτάχυνσιν τῆς πορείας τῆς ἀνθρωπότητος πρὸς ἀνωτέρας

μορφάς κοινωνικής ὀργανώσεως καὶ ζωῆς. Ὑπογραμμίζεται ἐπίσης ἡ ἄποψις ὅτι ὅσον θετικώτεροι εἶναι αἱ θεμελιώσεις τῶν θεωριῶν περὶ τῶν γενικῶν καὶ εἰδικῶν προβλημάτων τῶν ἀπασχολούντων τὸν σύγχρονον ἄνθρωπον τόσον εὐχερεστέρα θὰ ἀποβαίνει ἡ ἀναζήτησις καὶ ἀνεύρεσις λύσεων πραγματιστικῶν ἐπὶ τῶν προβλημάτων αὐτῶν. Πρὸς τούτοις, παρατηροῦμεν ὅτι ὅταν ὁμιλῶμεν περὶ ἐνεργῶν καὶ λειτουργικῶν θεωριῶν, ἰδίως μάλιστα περὶ ἐκείνων τῶν ὁποίων αἱ ἐπιδράσεις ἐπὶ τῆς ἀτομικῆς καὶ συλλογικῆς διαγωγῆς εἶναι ἀμεσώτεροι, ἐννοοῦμεν ὅτι εἰς τὴν δομὴν τῶν θεωριῶν τούτων ἔχουν συνυφανθῆ ἄξια ζωῆς ἐκ τῶν πλέον προαγωγικῶν.

— Ἡ διάκρισις τῶν ἐπιστημῶν

Ἡ ἀδιάλειπτος ἐπιστημονικὴ πρόοδος ἢ, μὲ ἄλλους λόγους, ἡ ἀδιάλειπτος συσσώρευσις ἐπιστημονικῶν γνώσεων ἦτο φυσικὸν νὰ ὀδηγήσῃ, καὶ ὀδήγησῃ, εἰς τὴν συνεχῆ ἐπίσης ταξινόμησιν καὶ ἀναταξινόμησιν τῶν γνώσεων αὐτῶν. Οὕτω, πρῶτον, ἐδημιουργήθησαν οἱ εὐρεῖς χώροι τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων, ἦτοι αἱ ἐπὶ μέρους ἐπιστῆμαι. Ἐν συνεχείᾳ, οἱ χώροι οὗτοι διηρέθησαν εἰς μερικώτερα πεδία, ἦτοι εἰς εἰδικούς κλάδους αὐτῆς ἢ ἐκείνης τῆς ἐπιστήμης.

Ἡ ἐν λόγῳ κατάτμησις ἐγένετο διὰ λόγους μᾶλλον πρακτικούς. Κύριος δὲ γνώμων εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν ποικίλων κλάδων τῶν εἶναι, πρωτίστως, αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀντικείμενον ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης καί, ἐν μέρει, ἡ ἰδιοτυπία τῶν μεθόδων εἰς τὴν ἐρευναν ταύτην.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὸ ἔργον τῆς διαιρέσεως καὶ διακρίσεως τῶν ἐπιστημῶν ἀνάγεται εἰς τὸ παρελθόν καὶ συγκεκριμένως εἰς τοὺς χρόνους κατὰ τοὺς ὁποίους ἡ ἐπιστημονικὴ γνώσις εἶχε διευρυνθῆ τόσον, ὥστε ἡ κατάκτησις καὶ κυρίως ἡ προαγωγὴ ταύτης ὑπὸ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἐρευνητοῦ νὰ καθίσταται ἀνθρωπίνως ἀδύνατος. Ἡ ἐπικρατήσασα διάκρισις τῶν ἐπιστημῶν ἀπὸ τῆς εἰσόδου εἰς τὴν λεγομένην ἐπιστημονικὴν φάσιν τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ ἦτο ἡ διάκρισις εἰς δύο μεγάλας κατηγορίας, ἦτοι εἰς θετικὰς ἐπιστήμας καὶ εἰς θεωρητικὰς ἐπιστήμας. Εἰς τὰς θετικὰς ἐπιστήμας ἀνήκε τὸ ἔργον τῆς ἐρεῦνης ἐπὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων, ὡς καὶ τοῦ φαινομένου τῆς ζωῆς εἰς τὰς ποικίλας αὐτοῦ ἐκφάνσεις. Εἰς τὰς θεωρητικὰς ἐπιστήμας ἀνήκε τὸ ἔργον τῆς ἐρεῦνης ἐπὶ τῶν δημιουργημάτων τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν μακροαίωνα περίοδον τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτιστικῶν δραστηριοτήτων του. Βεβαίως, μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου αἱ δύο αὗται μεγάλαι κατηγορίαι ἤρχισαν ὑποδιαιρούμεναι, ὡς τοῦτο ἄλλωστε ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τῶν συγκριτικῶν μελετῶν τῶν προγραμμάτων πανεπιστημιακῶν σπουδῶν.

Αί περί τήν διάκρισιν τῶν ἐπιστημῶν ἀπόψεις τῶν εἰδικῶν, ἰδίως ἐκεῖ-
 ναι κατὰ τὰς ὀλίγας τελευταίας δεκαετίας, δὲν συμπύπτουν πάντοτε. Ἐν πά-
 σῃ περιπτώσει, συμφώνως πρὸς τὰς σημερινὰς ἀντιλήψεις αἱ ἐπιστῆμαι
 διακρίνονται εἰς τέσσαρας μεγάλας κατηγορίας, ἥτοι εἰς θετικὰς ἐπιστή-
 μας, εἰς βιοεπιστήμας, εἰς κοινωνικὰς ἐπιστήμας καὶ εἰς ἀνθρωπιστικὰς ἐπι-
 στήμας. Αἱ ἀνθρωπιστικαὶ ἐπιστῆμαι χαρακτηρίζονται ὑπὸ πλείστων εἰδι-
 κῶν ὡς ἀνθρωπιστικαὶ σπουδαί, διότι εἰς τὴν μελέτην τῶν συναφῶν πρὸς
 ταύτας ἀντικειμένων δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εφαρμοσθῇ μετὰ τῆς δεούσης πλη-
 ρότητος καὶ ἐπιτυχίας ἡ ἐπιστημονικὴ μέθοδος ἐρεύνης. Ἐπὶ παραδείγματι,
 διὰ τὴν μελέτην τῶν ἀνθρωπιστικῶν γραμμάτων, τῶν ποικίλων σχολῶν φιλο-
 σοφικῆς σκέψεως, τῶν ἀγαθῶν τῆς τέχνης, τοῦ προβλήματος τῶν πηγῶν τῆς
 ἠθικῆς, τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν κοκ. ἀπαιτοῦνται, πέραν τῶν διανοητι-
 κῶν δραστηριοτήτων, στοιχεῖα πλείστα καὶ ποικίλα ἐκ τοῦ συνολικοῦ ψυ-
 χικοῦ βίου τοῦ ἐρευνητοῦ, ἥτοι στοιχεῖα οὐχὶ πάντοτε ὑπηρετικὰ τῆς ἀντι-
 κειμενικῆς παρατηρήσεως, ὅπως π.χ. εἶναι τὰ ἔντονα συναισθήματα, αἱ διαι-
 σθήσεις, ἀκόμη δὲ καὶ ἡ ἐνόρασις ἢ καὶ αἱ ἰδεολογικαὶ τοποθετήσεις.

Ἐκαστος τῶν ὡς ἄνω τεσσάρων μεγάλων ἐπιστημονικῶν τομέων ὑπο-
 διαιρεῖται εἰς μερικώτερα πεδία. Οὕτω, αἱ θετικαὶ ἐπιστῆμαι, ἐκτὸς τῶν
 μαθηματικῶν τὰ ὁποῖα χρησιμεύουν καὶ ὡς μέθοδος ἐρεύνης, περιλαμ-
 βάνουν τὴν ἀστρονομίαν, τὴν φυσικὴν, τὴν ἀνόργανον χημείαν, τὴν φυ-
 σικὴν γεωγραφίαν κτλ. Αἱ βιοεπιστῆμαι περιλαμβάνουν τὴν γενικὴν βιο-
 λογίαν εἰς τοὺς πολλοὺς καὶ ποικίλους αὐτῆς κλάδους, τὰς διαγωγικὰς
 ἐπιστήμας, ὡς π.χ. εἶναι ἡ ψυχολογία κτλ. Αἱ κοινωνικαὶ ἐπιστῆμαι περι-
 λμβάνουν τὴν κοινωνιολογίαν, τὴν πολιτιστικὴν ἀνθρωπολογίαν ἢ ἔθνο-
 λογίαν, τὴν κοινωνικὴν ψυχολογίαν, τὴν νομικὴν ἐπιστήμην, τὴν πολιτικὴν
 ἐπιστήμην, τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην, ὠρισμένους κλάδους ἐκ τῶν ἐπι-
 στημῶν τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, τὴν ἐπιστήμην τῆς παιδείας κοκ. Εἰς
 τὸ σημεῖον τοῦτο ἐπεξηγεῖται ὅτι μερικοὶ ἐκ τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν
 ἐντάσσουσιν καὶ τὴν ἱστορίαν εἰς τὰς κοινωνικὰς ἐπιστήμας, ἐνῶ πολλοὶ ἐκ
 τῶν ἱστορικῶν ἐντάσσουσιν ταύτην εἰς τὸν κύκλον τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπου-
 δῶν. Εἰς τὰς ἀνθρωπιστικὰς σπουδὰς ἀνήκουν ἡ ἱστορία, ἡ φιλοσοφία, ἡ
 γραμματολογία, αἱ τέχναι, αἱ ξένοι γλῶσσαι καὶ οἱ ξένοι πολιτισμοὶ καὶ ἐξ
 ὠρισμένων ἀπόψεων ἡ ἐπιστήμη τῆς παιδείας.

Πάντως, διὰ τοὺς θεωρητικοὺς τῆς ἐπιστήμης, οἱ ὁποῖοι ἐκκινοῦν ἐκ τῆς
 ἀρχῆς ὅτι πᾶν τὸ ὑποκείμενον εἰς ἐπιστημονικὴν γνῶσιν ἀποτελεῖ μέρος ὀρ-
 γανικὸν τῆς συνολικῆς πραγματικότητος εἰς τοὺς ἀδιαλείπτους μετασχη-
 ματισμούς της καὶ ὅτι ἡ μερικὴ γνῶσις εἶναι κατ' ἀνάγκην γνῶσις ἀτελής,

ἡ συνεχῆς κατάτμησις τῶν ἐπιστημῶν εἰς διαρκῶς καὶ στενώτερα πεδία ἐρεύνης δὲν εἶναι ἐπαρκῶς προαγωγικὴ. Κατὰ τοὺς θεωρητικοὺς τούτους, ἡ κατάτμησις αὕτη περιορίζει τὰς δυνατότητας δι' ὀργανικὰς συνθέσεις τῶν ἐπὶ μέρους γνώσεων εἰς γνώσεις καθολικὰς αἱ ὁποῖαι, ὡς οὗτοι ὑπογραμμίζουν, εἶναι αἱ μόναι ἐνδεικνύμεναι διὰ τὴν πληρεστέραν δυνατὴν κατανόησιν τοῦ κόσμου καὶ διὰ τὴν δημιουργικωτέραν δυνατὴν προσαρμογὴν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν κόσμον αὐτόν. Εἶναι σαφὲς ὅτι ἡ γενικὴ αὕτη θεωρητικὴ θέσις δὲν στερεῖται ἐγκυρότητος. Παρὰ τοῦτο, ὁ ἀσφαλέστερος δρόμος νὰ γνωρίσωμεν τὸ ὅλον εἶναι νὰ γνωρίσωμεν ὅσον τὸ δυνατόν ἐπακριβέστερον τὸ μέρος. Ἡ σύνθεσις ἢ ἄλλως ἢ καθολικὴ γνώσις, ὅπως ἀντιλαμβάνεται ταύτην ἡ γενικὴ φιλοσοφία καὶ ἡ μεγάλη τέχνη, ἀποτελεῖ καὶ θὰ ἀποτελεῖ ἰδανικόν.

Ἄλλὰ πρὶν κλείσωμεν τὸ εἰσαγωγικόν τοῦτο μέρος, νομίζομεν ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἀναφερθῶμεν εἰς ἓν ἄκρως ἐνδιαφέρον φαινόμενον, φαινόμενον μάλιστα οὐχὶ ξένον ἀπὸ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἰδανικόν. Συγκεκριμένως, ὁ σημερινὸς εἰδικὸς ἐπιστήμων, ἥτοι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἀποδύεται εἰς τὴν βαθύτεραν δυνατὴν μελέτην τοῦ στενωτέρου δυνατοῦ πεδίου, ἄγεται ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς φύσεως τῶν ἐρευνῶν καὶ μελετῶν του εἰς τὴν διαπίστωσιν ὅτι εἶναι δι' αὐτόν ἄκρως δυσχερὲς νὰ προχωρῇ ἐπιτυχῶς εἰς τὰς περαιτέρω μελέτας του ἄνευ τῆς ἐπικουρίας ἄλλων εἰδικῶν ἐπιστημόνων. Πρὸς τούτοις, γενικεῦεται ἤδη ἡ ἀντίληψις ὅτι, πέραν τῆς ἀμέσου ἀνάγκης διὰ τὴν στενὴν συνεργασίαν μεταξὺ τῶν εἰδικῶν, πιεστικὴ ἐπίσης εἶναι ἡ ἀνάγκη διὰ τὴν παρουσίαν μεταξὺ τῶν εἰδικῶν τούτων καὶ ἐπιστημόνων μὲ γενικὴν θεωρητικὴν κατάρτισιν, ἥτοι ἐπιστημόνων ἱκανῶν διὰ καθολικὰς θεωρήσεις, διὰ γενικεύσεις καὶ κυρίως διὰ προβλέψεις σχετικῶς μὲ τὰς συνεπείας τῶν ἐκάστοτε εὐρημάτων τῆς ἐξειδικευμένης ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης ἐπὶ τῆς προόδου τῆς καθόλου ἐπιστήμης καὶ εὐρύτερον ἐπὶ τῆς κοινωνίας.

Αἱ ἀνωτέρω τάσεις καὶ ἀντιλήψεις, αἱ ὀφειλόμεναι εἰς τὴν διαρκῶς καὶ ἀπαιτητικωτέραν ἐπιστημονικὴν μελέτην, ἀντανακλῶνται σήμερον κατὰ τρόπον μάλιστα λίαν ὑποσχετικόν εἰς τὸ ἔργον τῶν σοβαρῶν κέντρων ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν, τῶν κέντρων ἱατρικῆς ἐρεύνης καὶ περιθάλψεως, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἔργον αὐτῶν τούτων τῶν πανεπιστημίων, τὰ ὁποῖα ἐπιφορτίζονται ὅσον μὲ τὴν διαφύλαξιν καὶ διακίνησιν τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως ὅσον καὶ μὲ τὴν παραγωγὴν νέων γνώσεων.

Πλέον συγκεκριμένως, ἡ ὁμαδικὴ ἐπιστημονικὴ ἐρευνα ἀποβαίνει σήμερον θεσμός. Μονήρης παραμένει ὁ ἐπιστήμων ὁ ὁποῖος ἢ ἀδυνατεῖ νὰ ἐνταχθῇ εἰς συλλογικόν ἐπιστημονικόν ἔργον ἢ εἰς τὴν καλυτέραν τῶν περι-

Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΕΝ ΓΕΝΕΙ

πτώσεων κινείται ανετώτερον, χάρις εις τὴν προνομιούχον διάνοιαν καὶ τὴν δημιουργικὴν φαντασίαν του, εἰς τὴν σφαῖραν τῆς καθαρᾶς θεωρίας. Προφανῶς, ὁ μέγας ἐπιστήμων σπανίζει, ἀλλὰ δὲν λείπει ἐντελῶς ἀπὸ τὴν κοινότητα τῶν ἐπιστημόνων, ἢ ὅποια μάλιστα διαρκῶς διευρύνεται καὶ θὰ διευρύνεται. Ἡ προσφορὰ τούτου διὰ τὴν ἀνακάλυψιν νέων ἀρχῶν καὶ νέων νόμων καὶ γενικῶς διὰ τὴν συνεχῆ ἐπέκτασιν τοῦ χώρου τῆς ἐπιστημονικῆς ἀληθείας ὑπῆρξεν καὶ παραμένει προσφορὰ ἀνεκτίμητος. Πρὸς τούτοις, ἀξιοσημεῖωτον εἶναι τὸ γεγονός ὅτι τὰ προγράμματα σπουδῶν τῶν συγχρόνων πανεπιστημίων διαρρυθμίζονται κατὰ τρόπον ὁ ὅποιος εὐνοεῖ τόσον τὴν ἀμεσωτέραν ἐπιστημονικὴν συνεργασίαν μεταξὺ τῶν διδασκόντων ὅσον καὶ τὴν ἐπὶ διεπιστημικῶν ἀρχῶν θεμελιώσιν τῆς γενικῆς παιδείας τῶν σπουδαστῶν — τῆς παιδείας ἢ ὅποια ἀποτελεῖ ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν διὰ τὴν βαθυτέραν ἐπιστημονικὴν ἐξειδίκευσιν τούτων.

II. ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΑΙ

Ἡ κοινωνιολογία, προβάλλουσα ὡς γενικὴν ἐπιδίωξιν τὴν ἐπιστημονικὴν μελέτην τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, εἶναι φυσικὸν ἀλλὰ καὶ ἐπανάγκες νὰ εὐρίσκεται εἰς σχέσεις στενὰς μὲ πλείστας ἄλλας ἐπιστήμας καὶ κατὰ κύριον λόγον μὲ τὰς κοινωνικὰς ἐπιστήμας. Ἄλλωστε, πλείστοι τῶν τομῶν τῆς κοινωνιολογικῆς ἐρεύνης εἶναι ἐμφανῶς διεπιστημικοὶ εἰς τὸν χαρακτήρα τῶν.

Διὰ νὰ κατανοήσωμεν πληρέστερον τὰς σχέσεις αὐτάς, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ ἐνισχυθῶμεν εἰς τὰς περαιτέρω προσπάθειάς πρὸς σαφεστέραν διάκρισιν τῶν εἰδικῶν πεδίων τῆς κοινωνιολογίας, θὰ ἀναφερθῶμεν δι' ὀλίγων εἰς τὸ ἔργον ἐκάστης τῶν ἐν λόγῳ ἐπιστημῶν.

— Ἐθνολογία καὶ κοινωνιολογία

Ἡ συγγένεια μεταξὺ τῆς ἐπιστήμης τῆς ἐθνολογίας ἢ πολιτιστικῆς ἀνθρωπολογίας, ὡς ἡ ἐπιστήμη αὕτη εἶναι γνωστὴ εἰς πλείστας χώρας, καὶ τῆς ἐπιστήμης τῆς κοινωνιολογίας εἶναι συγγένεια ἐκδήλως στενὴ. Τοῦτο ἄλλωστε ἐπιμαρτυρεῖται καὶ ἐκ τοῦ δεδομένου ὅτι ἀμφότεραι αἱ ἐπιστήμαι αὗται ἀπετέλουν ἐνιαῖον χώρον διδασκαλίας καὶ ἐρεύνης εἰς τὰ προγράμματα σπουδῶν τῶν πανεπιστημίων, ἰδίως δὲ ἐκείνων τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν Ἀμερικῆς. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ ἀκολουθήσασα διάκρισις μεταξὺ τούτων οὐδόλως σημαίνει πλήρη διαχωρισμὸν ἐκ τῆς ἀπόψεως τῶν ἐπιδιώξεων καὶ ἐπιδόσεων τῶν. Βεβαίως, ἐκάστη τῶν δύο ἐπιστημῶν διατηρεῖ καὶ θὰ διατηρῇ τὴν ἰδιοτυπίαν τῆς ἢ ἄλλως τὴν ἐπιστημονικὴν ταυτότητά τῆς

Ἄλλά, ὡς ἐπισκοπήσωμεν δι' ὀλίγων τὸ ἔργον τῆς ἐπιστήμης τῆς ἔθνολογίας. Ἡ ἐπιστήμη αὕτη ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν μελέτην τῆς πολιτιστικῆς ζωῆς μικρῶν ἢ μεγαλύτερων κοινωνικῶν ομάδων εἰς τὰς ἀμέσους σχέσεις τῆς ζωῆς ταύτης πρὸς τὴν ὅλην δομὴν τῶν ὑπὸ μελέτην ομάδων. Εἰδικώτερον, ἡ ἔθνολογία ἀναζητεῖ καὶ προσπαθεῖ νὰ διακρίνη σχέσεις μεταξὺ τῶν πολιτιστικῶν ἐπιτευγμάτων καὶ ἐκδηλώσεων ὀρισμένης κοινότητος πρὸς τὸ οἰκεῖον φυσικὸν περιβάλλον ὡς καὶ πρὸς τὰ εὐρύτερα ἱστορικὰ δεδομένα. Ἀναλυτικώτερον, ὁ ἐπιστήμων ἔθνολόγος, εἰς τὴν φροντίδα νὰ κατανοήσῃ τὸν συνολικὸν βίον μιᾶς κοινότητος ἢ μιᾶς εὐρυτέρας κοινωνίας, ἀναζητεῖ συναφεῖς γεωγραφικούς, ἱστορικούς, κοινωνικούς, ἀκόμη δὲ καὶ ψυχολογικούς παράγοντας καὶ ἀναλύει συστηματικῶς τούτους εἰς τὰς ἀμέσους καὶ ὀργανικὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν.

Ἄνάλογοι ὁμοῦ εἶναι καὶ αἱ ἐπιδιώξεις τῆς ἐπιστήμης τῆς κοινωνιολογίας. Ὡς ἔχει καὶ προηγουμένως λεχθῆ, ἡ θέσις τῆς κοινωνιολογίας ὡς πρὸς τὰς δυνάμεις καὶ τὰ αἷτια τὰ ὅποια προκαλοῦν τὰ ποικίλα κοινωνικά φαινόμενα — φαινόμενα, ἐν τελευταία ἀναλύσει, πολιτιστικά — συμπίπτει ἐν πολλοῖς μὲ τὴν θέσιν τῆς ἔθνολογίας. Εἰς τὸ σημεῖον μάλιστα τοῦτο ἀναφέρομεν τὸ γεγονός ὅτι ἡ σύγχρονος κοινωνιολογία, διευρύνουσα τὸ φάσμα τῶν θεωρήσεων καὶ τῶν ἐρευνῶν της, ἔχει ἤδη ἀναπτύξει νέους κλάδους ὅπως εἶναι π.χ. ἡ ἔθνολογικὴ κοινωνιολογία, ἢ ὅποια μελετᾷ τὰ ὅπως ἰδιότυπα χαρακτηριστικὰ ὀρισμένης κοινωνίας καὶ ἡ οἰκολογικὴ κοινωνιολογία, ἢ ὅποια προσπαθεῖ νὰ διακρίνη τὰς ἀμέσους ἢ ἐμμέσους ἐπιδράσεις τοῦ στενοῦ ἢ καὶ τοῦ εὐρυτέρου περιβάλλοντος καὶ γενικῶς τοῦ οἰκείου οἰκοσυστήματος ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς κοινωνίας αὐτῆς καὶ ἐπὶ τῶν ὄσων συνιστοῦν τὰ ἰδιότυπα γνωρίσματά της.

Αἱ διαφοραὶ μεταξὺ ἔθνολογίας καὶ κοινωνιολογίας σύγκεινται εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἡ πρώτη ἐπιδίδεται κυρίως εἰς τὴν μελέτην κοινωνιῶν καὶ πολιτισμῶν οἱ ὅποιοι ἔχουν ἐκλείψει ὡς καὶ εἰς τὴν μελέτην πρωτογόνων ομάδων ἢ στατικῶν κοινωνιῶν, ἐνῶ ἡ κοινωνιολογία μελετᾷ τὰ ἐν γένει κοινωνικά φαινόμενα εἰς τὰς ἀδιαλείπτους τούτων ἐξελίξεις. Εἶναι ἀληθὲς πάντως ὅτι δὲν εἶναι ὀλίγοι οἱ ἔθνολόγοι οἱ ἐκτείνοντες τὰς ἐρέυνας των καὶ ἐπὶ τῆς ζωῆς τῶν ἀνεπτυγμένων κοινωνιῶν, ὅπως πολλοὶ ἐπίσης εἶναι οἱ κοινωνιολόγοι οἱ μελετῶντες κοινωνίας τοῦ παρελθόντος ἢ παλαιότερα στάδια τῆς ἐξελίξεως τῆς κοινωνικῆς ζωῆς πρὸς συνθετωτέρας μορφὰς καὶ λειτουργίας.

Μέθοδος ἐρέυνας τῆς ἔθνολογίας εἶναι κυρίως ἡ ἐθνογραφία, ἥτοι ἡ λεπτομερῆς περιγραφή διαφόρων μορφῶν πολιτιστικοῦ βίου. Ἡ μέθοδος

αυτή, ιδίως όταν η συναφής έρευνα αφορά εις πολιτισμούς του παρελθόντος, πλησιάζει προς τας μεθόδους τής αρχαιολογίας. Όταν η έρευνα στρέφεται προς τον πολιτισμόν πρωτογόνων ομάδων ή στατικών κοινωνιών, η μέθοδος ένισχύεται υπό ποικίλων τεχνολογικών μέσων, ως π.χ. είναι ο φωτογραφικός φακός, αί ήχογραφικαί συσκευαί καί άλλα. Έν πάση περιπτώσει, τὰ εὐρήματα τής έθνολογίας συνιστοῦν στοιχεῖα πολύτιμα διὰ τās κοινωνιολογικὰς μελέτας ἐπὶ τῶν διαφόρων κοινωνικῶν θεσμῶν ἀπὸ τῶν πρώτων ἀπλῶν δομήσεων καί λειτουργικῶν μέχρι τοῦ σημερινοῦ δυναμισμοῦ καί τῶν νέων ρόλων τούτων.

Πρὸς τούτοις, ἀξιοσημείωτον εἶναι ἐπίσης τὸ γεγονός ὅτι τὰ μελετήματα δοκίμων έθνολόγων θεωρουμένων μάλιστα ὡς τῶν κυρίων θεμελιωτῶν τής ἐν λόγῳ ἐπιστήμης, ὅπως π.χ. εἶναι οἱ Lewis H. Morgan (1818-1881), Franz Boas (1858-1942), B. Malinowski (1884-1942) καί ἄλλοι νεώτεροι, ἀποτελοῦν πηγὰς πολυτίμους διὰ τὴν προαγωγὴν τής κοινωνιολογικῆς σκέψεως.

— Οἰκονομικὴ ἐπιστήμη καὶ κοινωνιολογία

Ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη μελετᾷ τόσον τὰ γενικά ὅσον καὶ τὰ μερικώτερα οἰκονομικά φαινόμενα ὡς καὶ τοὺς συναφεῖς πρὸς τὰ φαινόμενα αὐτὰ οἰκονομικοὺς θεσμοὺς καὶ διαδικασίας. Εἰδικώτερον, ἡ ἐπιστήμη αὕτη ἐρευνᾷ προβλήματα σχετικὰ μὲ τὴν παραγωγὴν, τὴν διακίνησιν καὶ τὴν κατανάλωσιν ἀγαθῶν, ὡς καὶ μὲ τὴν ὀργάνωσιν καὶ τὴν παροχὴν ὑπηρεσιῶν ἀπαραιτήτων διὰ τὴν συνεχῆ βελτίωσιν τής ὅλης κοινωνικῆς ζωῆς.

Ἄλλὰ τὰ ὡς ἄνω φαινόμενα εἶναι ἐπίσης ἀντικείμενον καὶ τής κοινωνιολογικῆς θεωρήσεως καὶ ἐρεῦνης. Ἐπὶ παραδείγματι, ἡ κοινωνιολογία, μελετῶσα τὰ φαινόμενα τής κοινωνικῆς διαστρωματώσεως ἢ εὐρύτερον, τās δυνάμεις καὶ τοὺς συντελεστάς τῶν ἀδιαλείπτων κοινωνικῶν ἀλλαγῶν δανείζεται στοιχεῖα, ἀρχὰς καὶ θέσεις ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην. Ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη ἐκ τής πλευρῆς τῆς, στρέφουσα τὴν ἐρευναν πρὸς τὰ διαρκῶς καὶ συνθετώτερα οἰκονομικά φαινόμενα τοῦ καιροῦ μας καὶ ἀποδοσμένη εἰς συνεχεῖς φροντίδας διὰ τὴν ἐπισήμανσιν τῶν παραγόντων τῶν συντελούντων εἰς τὴν ἐπιτάχυνσιν τής παραγωγῆς καὶ εἰς τὴν πειθάρχησιν αὐτῆς εἰς κοινωνικοὺς ἀναπτυξιακοὺς στόχους καὶ προγράμματα, δανείζεται ἀπὸ τὴν κοινωνιολογίαν ἀρχὰς καὶ πορίσματα συναφῆ πρὸς τās προϋποθέσεις καὶ τās διαδικασίας τής κοινωνικῆς ἀναπτύξεως, πρὸς τὰ κατηγορήματα τής ἐννοίας τής «ποιότητος ζωῆς», τὴν σημασίαν καὶ τὴν ἀνθεκτικότητα τῶν ποικίλων παραδοσιακῶν θεσμῶν, τὴν σημασίαν τῶν κινήτρων δι' ἀποδοτικὴν ἐργασίαν, τοὺς ρόλους τής ἡγεσίας καὶ γενικῶς πρὸς τὸ ὅλον κοι-

— Πολιτική επιστήμη και κοινωνιολογία

Ἡ πολιτική επιστήμη, κλάδος τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν ἐν συνεχεί ἀναπτύξει, μελετᾷ τὰ ὀργανωτικά καὶ τὰ διοικητικά σχήματα εἰς τὴν διακυβέρνησιν τῆς κοινωνίας ἢ ἄλλως θέματα συναφῆ πρὸς τὴν ὀργάνωσιν καὶ λειτουργίαν τῆς πολιτείας-κράτους. Ὁ ὅλος τομεὺς τῶν ἐρευνῶν τῆς ἐπιστήμης ταύτης διακρίνεται εἰς δύο μερικωτέρους τομεῖς, τὴν πολιτικὴν θεωρίαν καὶ τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν. Οἱ τομεῖς οὗτοι ὑποδιαίρονται εἰς ἔτι στενώτερα πεδία.

Ἄναλυτικώτερον, εἰδικὸν ἀντικείμενον τῆς ἐρεύνης τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης εἶναι οἱ ποικίλοι πολιτικοὶ θεσμοὶ εἰς τὴν ἀδιάλειπτον ἐξέλιξιν των, ἤτοι οἱ πολὺπλοκοὶ ἐκεῖνοι μηχανισμοὶ καὶ διαδικασίαι διὰ τῶν ὁποίων διασφαλίζεται ἡ κοινωνικὴ τάξις. Ἡ ἐνάσκησις τῆς ἐξουσίας κατὰ τρόπον σύμφωνον καὶ πρὸς τὰς προτιμήσεις καὶ πρὸς τὰ συμφέροντα τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Ἡ ἀναζητήσις μέσων δι' ἀναγκαίας ἀλλαγᾶς εἰς τὰ ἰσχύοντα ὀργανωτικά καὶ διοικητικά σχήματα. Τὸ πρόβλημα τῆς κοινῆς γνώμης καὶ οἱ τρόποι καὶ τὰ μέσα ἐκφράσεως ταύτης. Τὰ πολιτικὰ κόμματα. Αἱ ποικίλαι πηγαὶ πολιτικῆς δυνάμεως. Αἱ διεθνεῖς σχέσεις καὶ αἱ διαδικασίαι διὰ τῶν ὁποίων ἐπιδίδκεται ἡ προαγωγικὴ ρύθμισις των καὶ ἄλλα.

Εἶναι προφανές ὅτι τὰ πλεῖστα ἂν ὄχι ὅλα τὰ ὡς ἄνω προβλήματα ἀπασχολοῦν ἀμεσώτατα καὶ τὴν ἐπιστήμην τῆς κοινωνιολογίας. Ἄρχαι θεμελιακαὶ τῆς ἐπιστήμης ταύτης εἶναι ὅτι τὰ ποικίλα κοινωνικά φαινόμενα, γενικά ἢ μερικώτερα, βαθύτατα ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὸν χαρακτήρα τῶν οἰκείων πολιτικῶν θεσμῶν καὶ διαδικασιῶν, καὶ ὅτι ὁ κοινωνικὸς δυναμισμὸς καὶ ὁ κοινωνικὸς προβληματισμὸς καθορίζονται ἀποφασιστικῶς ἀπὸ τὴν πολιτικὴν πρᾶξιν καὶ γενικώτερον ἀπὸ τὰς μορφὰς καὶ τὴν ποιότητα τῆς κρατικῆς ἐξουσίας.

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω, ἀμφότεραι αἱ ἐπιστήμαι καλύπτουν ἀπὸ κοινῶν πλείστους ἐκ τῶν τομέων τοῦ εὐρύτερου πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ χώρου. Πρὸς τούτοις, χρησιμοποιοῦν τὰς αὐτὰς ἢ συγγενεῖς μεθόδους εἰς τὴν διερεύνησιν τοῦ ἀντικειμένου τῶν μελετῶν των. Παρὰ ταῦτα, ἡ ἐπιστήμη τῆς κοινωνιολογίας παραμένει λόγῳ τῆς εὐρύτητος τοῦ πεδίου τῶν κοινωνιολογικῶν θεωρήσεων καὶ ἐρευνῶν ἐπιστήμη γενικώτερα τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης. Ἄλλωστε, ἡ κοινωνιολογία, ἀποδίδουσα τὴν δέουσαν σημασίαν εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς μελέτης τῶν πολιτικῶν φαινομένων ὡς ὀργανικῶν φάσεων τῶν εὐρύτερων κοινωνικῶν φαινομένων, ἀνέπτυξε εἰδικὸν κλάδον, τὴν πολιτικὴν κοινωνιολογίαν.

Θά ἦτο σκόπιμον νά προστεθῇ ἐνταῦθα ὅτι μεγάλοι κοινωνικοὶ καὶ πολιτικοὶ στοχασταὶ καὶ φιλόσοφοι, ὡς ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἐν συνεχείᾳ οἱ κατὰ καιροὺς διαπρέψαντες εἰς τὴν σφαῖραν τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς θεωρίας ἢ καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν πράξιν, ἔχουν σημαντικώτατα ἐμπλουτίσει τοὺς περὶ ὧν ὁ λόγος τομεῖς εἰς τὰς ἀμέσους, ὡς ὑπεγράμμισαμεν, συναφείας μεταξὺ τῶν.

— Ἐπιστήμη τοῦ δικαίου καὶ κοινωνιολογία

Ἡ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου ἢ ἡ νομικὴ ἐπιστήμη μελετᾷ τὰς πηγὰς, τὴν φύσιν καὶ τὴν σημασίαν τοῦ δικαίου ὡς θεμελιακοῦ ρυθμιστικοῦ παράγοντος τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Εἰδικώτερον, ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης ταύτης εἶναι τὰ συστήματα τῶν νόμων τὰ ὁποῖα ρυθμίζουν τὰς ποικίλας σχέσεις μεταξὺ ἀτόμων καὶ ὁμάδων καὶ εὐρύτερον τὴν ὀργάνωσιν καὶ λειτουργίαν τῶν διαφορῶν θεσμῶν. Ὡς δὲ χαρακτηριστικῶς λέγεται, τὰ συστήματα τῶν ἐν ἰσχύει νόμων καὶ αἱ διαδικασίαι διὰ γενικὰς ἢ μερικωτέρας ἀναρρυθμίσεις εἰς τὰ συστήματα ταῦτα συνιστοῦν τὸν ἀσφαλέστερον δείκτην τοῦ βαθμοῦ τῆς ἀναπτύξεως μιᾶς κοινωνίας.

Πλήρης κατὰ ταῦτα εἶναι ἡ ἀπόδειξις τῶν στενωτάτων σχέσεων μεταξὺ τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἐπιστήμης τῆς κοινωνιολογίας. Ὅντως, ἡ νομικὴ ἐπιστήμη, ἀναζητοῦσα τὰς πηγὰς τοῦ δικαίου εἰς τοὺς νόμους τοὺς διέποντας τὴν φυσικὴν τάξιν πραγμάτων, εἰς αὐτὰς ταύτας τὰς βιολογικάς, ψυχολογικάς καὶ κοινωνικάς ἀνάγκας τοῦ ἀτόμου, εἰς τὰ ποικίλα ἦθη καὶ ἔθιμα τῶν πρωτογόνων κοινωνιῶν καθὼς καὶ εἰς τὰς ἔτι εὐρύτερας ἀνάγκας τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου (εἰς τὴν συνεχῆ ἐξέλιξιν τούτου ἀπὸ τῶν ἀπλουστάτων μορφῶν μέχρι τῶν συγχρόνων πολυπλόκων δομῶν καὶ ἐκφάνσεων), ἔρχεται ἐπικουρος πολύτιμος εἰς τὸ ἔργον τόσον τῆς μακροκοινωνιολογικῆς ὅσον καὶ τῆς μικροκοινωνιολογικῆς θεωρήσεως.

Ἡ κοινωνιολογία, ἐξ ἄλλου, μελετᾷσα πολυπλεύρως τὰ κοινωνικά φαινόμενα καὶ εἰδικώτερον τὰ φαινόμενα τῆς κοινωνικοποιήσεως τοῦ ἀτόμου (τῆς διαμορφώσεως τοῦ ψυχικοῦ βίου καὶ τῆς συμπεριφορᾶς τούτου συμφῶνως πρὸς κίνητρα καὶ ἐμπειρίας τόσον ἐκ τοῦ ἀμέσου περιβάλλοντος, ἥτοι τῆς οἰκογενείας, τῆς γειτονιάς, τοῦ σχολείου, τῆς κοινότητος κοκ., ὅσον καὶ ἐκ τοῦ εὐρύτερου περιβάλλοντος, ἥτοι τῆς πόλεως, τῆς μεγαλυτέρας γεωγραφικῆς καὶ πολιτικῆς περιοχῆς καὶ τῆς ὅλης ἐθνικῆς κοινότητος) παρέχει εἰς τὴν νομικὴν ἐπιστήμην εὐρήματα ἄκρως σημαντικὰ διὰ τὰς θεωρητικὰς θεμελιώσεις καὶ ἐρμηνείας τοῦ δικαίου καὶ διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν νόμων.

Περαιτέρω, στενή είναι ή συγγένεια μεταξύ τών δύο ἐπιστημῶν και ἐξ ἀπόψεων πλέον συγκεκριμένων. Ἡ κοινωνιολογία, προπορευομένη εἰς τήν ἐπιστημονικήν ἔρευναν τών κοινωνικῶν φαινομένων, ἀνοίγει συγχρόνως τόν δρόμον εἰς τήν νομικήν ἐπιστήμην δι' ἀναθεωρήσεις τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου, δι' ἀναπροσαρμογὰς τών οἰκείων συνταγμάτων και τών λοιπῶν πολιτικῶν θεσμῶν εἰς τὰ νέα δεδομένα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, διὰ θετικωτέρας ἐφαρμογὰς τών νόμων τών συναφῶν πρὸς τήν κοινωνικήν πρόνοιαν, τήν οἰκογένειαν, τήν παιδείαν, τοὺς ρόλους τών πνευματικῶν ἰδρυμάτων κοκ. Πρὸς τούτοις, πλουσία εἶναι ή προσφορά τῆς κοινωνιολογίας εἰς τήν θετικήν θεμελίωσιν ὄλων τών κλάδων τῆς νομικῆς ἐπιστήμης και κατὰ μείζονα λόγον τοῦ ποινικοῦ δικαίου. Ἀπὸ μίαν εἰδικωτέραν ἄποψιν, ή ἐγκληματολογία συνιστᾷ κλάδον κοινὸν ἀμφοτέρων τών ἐπιστημῶν. Μεγάλοι ποινικολόγοι συγκαταλέγονται μεταξύ τών πρωτοπόρων κοινωνιολόγων ὡς π.χ. ὁ Γάλλος Gabriel Tarde (1843-1904) και πλείστοι ἄλλοι. Ἐπιμένομεν ἐπὶ τοῦ σημείου ὅτι ή ἐγκληματολογία, ή ὁποία μελετᾷ τὰ αἷτια τοῦ ἐγκλήματος και εὐρύτερον τὰ αἷτια τών κοινωνικοπαθολογικῶν φαινομένων ὡς και τήν οἰκείαν νομοθεσίαν, ἐρεῖδεται κυρίως ἐπὶ τών ὄσων φέρει εἰς φῶς ή δόκιμος κοινωνιολογική θεώρησις και ἀνάλυσις.

Προστίθεται ἐπίσης ὅτι ή ἱστορία τοῦ δικαίου εἶναι ἐν πολλοῖς και ἱστορία τών κοινωνικῶν ἐξελίξεων, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης τῆς κοινωνιολογίας. Γνωστὸν εἶναι ὡσαύτως ὅτι ή κοινωνιολογία ἐθεωρεῖτο εἰς τὸ παρελθὸν πεδίον (ἂν και πεδίον μᾶλλον περιθωριακόν) τῆς νομικῆς ἐπιστήμης και ὅτι ἀπὸ τῆς χειραφετήσεως ταύτης και τῆς σημαντικῆς ἔκτοτε προόδου της κατέλαβε χώρους κεντρικοὺς εἰς τὰ πανεπιστημιακὰ προγράμματα και ἀνέπτυξε μάλιστα και ἴδιον κλάδον, τήν κοινωνιολογίαν τοῦ δικαίου.

Ἀπὸ μίαν ἄλλην ἄποψιν, αἱ δόκιμοι δικονομικαὶ μελέται, εἰσηγήσεις και ἀποφάσεις, τὰ πολυσημάντα κείμενα τών διεθνῶν ὀργανισμῶν ἐπὶ τών σχέσεων μεταξύ τών διαφόρων λαῶν, ἐπὶ τών δικαιωμάτων και τών ὑποχρεώσεων ἀτόμων, ὁμάδων και ἔθνων, ἐπὶ τοῦ ρόλου τών μέσων συλλογικῆς ἐπικοινωνίας κοκ. συνιστοῦν μελετήματα ἀμέσως ἐνδιαφέροντα και τήν ἐπιστήμην τῆς κοινωνιολογίας και τήν ἐπιστήμην τοῦ δικαίου.

III. ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΑΛΛΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΑΙ

Ἡ κοινωνιολογία, ἐπιστήμη γενικὴ (ἐκ τῆς ἀπόψεως τῆς εὐρύτητος τοῦ χώρου εἰς τὸν ὁποῖον ἐκτείνονται αἱ ἔρευναι καὶ αἱ μελέται ταύτης), δὲν περιορίζει τὰς σχέσεις τῆς πρὸς μόνας τὰς κοινωνικὰς ἐπιστήμας. Διευρύνει ταύτας καὶ πρὸς τὰ πεδία ἄλλων ἐπιστημῶν, ἰδίως δὲ πρὸς ἐκεῖνα τῶν διαγωγικῶν ἐπιστημῶν αἱ ὁποῖαι, ὡς εἶπομεν, ἀποτελοῦν μέρος τῶν βιοεπιστημῶν. Πρὸς τούτοις, καλλιεργεῖ σχέσεις πρὸς τὰς ἀνθρωπιστικὰς σπουδὰς, ἀκόμη δὲ καὶ πρὸς ὀρισμένους κλάδους τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν καὶ κυρίως πρὸς κλάδους ἀσχολουμένους μὲ τὴν μελέτην τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος.

— Ψυχολογία καὶ κοινωνιολογία

Ἡ ψυχολογία, ἡ ὁποία εἰς τὸ παρελθὸν ἐνετάσσετο μᾶλλον εἰς τὰς κοινωνικὰς ἐπιστήμας καὶ ἡ ὁποία εὐρίσκεται ἤδη (λόγῳ τῶν προκεχωρημένων ἐπιστημονικῶν ἐπιτευγμάτων εἰς τοὺς συναφεῖς πρὸς ταύτην τομεῖς τῆς βιολογίας τοῦ ἀνθρώπου, τῆς φυσιολογίας, τῆς νευρολογίας καὶ τῆς βιοχημείας) εἰς τὸ κέντρον τῶν διαγωγικῶν ἐπιστημῶν, συνδέεται ἀμεσώτατα μὲ τὴν κοινωνιολογίαν. Ἔργον τῆς ψυχολογίας εἶναι ἡ μελέτη τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὡς ἀτόμου καὶ ὡς μέλους κοινωνικῆς ομάδος, ὅπως ἡ συμπεριφορὰ αὕτη διαμορφώνεται διὰ τῆς ἀλληλεπενεργείας μεταξὺ τῶν βιολογικῶν δυνάμεων, τῶν φυσιολογικῶν λειτουργιῶν καὶ τοῦ φυσικοῦ καὶ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος.

Τὰ εὐρήματα τῶν ψυχολογικῶν ἐρευνῶν, ἰδίως δὲ ἐκεῖνα ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων ὁρμῶν, τῶν κινήτρων, τῶν διανοητικῶν δυνάμεων, τῶν ποικίλων συναισθημάτων καὶ περαιτέρω ἐπὶ τῶν διαφόρων ψυχασθενειῶν, ἀκόμη δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ κόσμου τοῦ ὑποσυνειδήτου, εἶναι εὐρήματα κατ' ἐξοχὴν ἀναγκαῖα διὰ τὴν πληρεστέραν δυνατὴν κατανόησιν ὑπὸ τῆς κοινωνιολογίας τῶν κοινωνικῶν φαινομένων.

Μεταξὺ τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, τὰ ὁποῖα χρήζουν διαρκοῦς φωτισμοῦ ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης τῆς ψυχολογίας καὶ τῶν ποικίλων κλάδων τῆς,

είναι ὁ σχηματισμὸς καὶ ἡ λειτουργία ὁμάδων, ἡ συμπεριφορὰ τοῦ πλήθους καὶ τῶν ὄχλων, τὸ φαινόμενον τῆς κοινῆς γνώμης, ὡς καὶ πλείστοι ἄλλαι ἐκφάνσεις τῆς συλλογικῆς ζωῆς. Πρὸς τούτοις, συστηματικῆς ψυχολογικῆς ἀναλύσεως καὶ κατανοήσεως χρῆζον τὰ φαινόμενα τῆς κοινωνικοποιήσεως τοῦ ἀτόμου, τῆς ἐπικοινωνίας εἰς τὴν ἀπειρίαν τῶν μορφῶν καὶ συνδρόμων ταύτης, ἀλλὰ καὶ τὰ ποικίλα κοινωνικοπαθολογικὰ ἢ ἄλλως ἀντικοινωνικὰ φαινόμενα, ὡς π.χ. εἶναι τὸ ἔγκλημα καὶ γενικῶς ὅλαι αἱ ἀντιδράσεις αἱ ὁποῖαι ἔρχονται εἰς ἄμεσον ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ συστήματα ἀξιών, τὰ προσιδιάζοντα εἰς τὴν ὁμαλὴν καὶ δημιουργικὴν ἀτομικὴν καὶ συλλογικὴν ζωὴν.

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω, ἡ πληρεστέρα δυνατὴ οἰκείωσις πρὸς τὴν φύσιν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος ἀποτελεῖ τὴν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀνάλυσιν καὶ κατανόησιν τῶν συλλογικῶν ἀναγκῶν καὶ δραστηριοτήτων. Τοῦτο ἀποτελεῖ ἀρχὴν κεφαλαιώδη διὰ τὴν σύγχρονον κοινωνιολογικὴν ἔρευναν. Οὕτω δὲ ἐξηγεῖται ἡ συνεχὴς ἀνάπτυξις τῆς κοινωνικῆς ψυχολογίας, κλάδου ζωτικῆς τῆς κοινωνιολογίας.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο παρατηροῦμεν ὅτι αἱ σχέσεις μεταξὺ τῆς ἐπιστήμης τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς ἐπιστήμης τῆς κοινωνιολογίας ἔχουν ἀποβῆ ἔτι στενώτεροι ἀφ' ἧς στιγμῆς αἱ πρόοδοι τῶν ἐπιστημῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐδράζεται ἡ ἐπιστήμη τῆς ψυχολογίας, ἔχουν σημαντικῶς ἐπαυξήσει τὰς δυνατότητας διὰ σκοπίμους ἐπιδράσεις ἐπὶ τῆς συμπεριφορᾶς ἀτόμων καὶ ὁμάδων. Ὅντως, ἡ διαρκὴς καὶ πληρεστέρα κατανόησις τοῦ κώδικος τῆς κληρονομικότητος, τὰ συνεχῆ ἐπιτεύγματα εἰς τὰς ἐρεῦνας ἐπὶ τῆς δομῆς καὶ τῆς λειτουργίας τοῦ ἐγκεφάλου, ὡς καὶ τὰ ἐπιτεύγματα τῆς βιοχημείας καὶ τῆς φαρμακολογίας πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς παρασκευῆς οὐσιῶν δυναμένων νὰ ἐπιδροῦν ἀποτελεσματικῶς ἐπὶ τοῦ νευρικοῦ συστήματος καί, κατὰ συνέπειαν, ἐπὶ τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀτόμου κ.ἄ. προσδίδουν νέας διαστάσεις εἰς τὸν ὅλον προβληματισμὸν ἀμφοτέρων τῶν ἐπιστημῶν καὶ ἰδιαίτερώς εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς συγχρόνου κοινωνικῆς ψυχολογίας.

— Ἱστορία καὶ κοινωνιολογία

Ἡ ἱστορία, ἡ ὁποία ὡς εἶπομεν ἐντάσσεται καὶ εἰς τὰς κοινωνικὰς ἐπιστήμας καὶ εἰς τὰς ἀνθρωπιστικὰς σπουδὰς, εἶναι ἡ συστηματικὴ μελέτη τοῦ παρελθόντος τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῶν πρώτων πολιτιστικῶν δραστηριοτήτων καὶ ἐπιτευγμάτων τούτου καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς γραφῆς. Ἀπὸ μίαν γενικὴν ἄποψιν, ἡ ἱστορία εἶναι ὁ πρόλογος ὄλων τῶν καταστάσεων καὶ τῶν φαινομένων τοῦ παρόντος, ἡ μελέτη δὲ τοῦ προλόγου αὐτοῦ εἶναι

ὅλως ἀναγκαία διὰ τὴν ὅσον τὸ δυνατόν βαθυτέραν κατανόησιν τῶν καταστάσεων καὶ τῶν φαινομένων αὐτῶν καί, ἔτι περαιτέρω, διὰ τὴν καλλιέργειαν τῆς συνειδήσεως τοῦ συλλογικοῦ χαρακτήρος καὶ τῆς συνεχείας τῆς ἀνθρωπίνης ἐμπειρίας.

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

Ἐπιμεντικώτερον, ἡ ἱστορία, ἀκολουθοῦσα εἰς τὰς μελέτας τῆς τὴν λεγομένην ἱστορικὴν μέθοδον, ἀποσκοπεῖ κατὰ κύριον λόγον εἰς τὴν ἀναζήτησιν πληροφοριακοῦ ὕλικου συναφοῦς πρὸς αὐτὴν ἢ ἐκείνην τὴν περίοδον τοῦ παρελθόντος, εἰς τὴν διακρίβωσιν τῆς αὐθεντικότητος τοῦ ὕλικου αὐτοῦ καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν σύνθεσιν τῆς σαφεστέρας δυνατῆς εἰκόνας τῆς ὑπὸ μελέτην περιόδου. Ἐφ' ἧς στιγμῆς ἡ ἱστορικὴ ἐρευνα θέσῃ ὡς στόχον τῆς τὴν ἀναζήτησιν γενικῶν ἱστορικῶν ἀρχῶν καὶ νόμων εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ὡς τοῦτο π.χ. ἐπιχειρεῖται εἰς τὸ ἔργον τοῦ Θουκυδίδου (460-400 π.Χ.), ὑπείσέρχεται αὐτὴ εἰς ἔργον ὅμοιον ἢ παρεμφερὲς πρὸς τὸ κοινωνιολογικὸν ἔργον.

Ἐκ τῆς ἀπόψεως ταύτης, ὅλοι οἱ θεμελιωταὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, ἦτοι οἱ στοχασταὶ οἱ ἀναζητήσαντες τοὺς νόμους τῆς ἀνθρωπίνης πορείας εἰς αὐτὸν ἢ ἐκείνον τὸν χρόνον καὶ ἄλλοι, θεωροῦνται συγχρόνως ὡς πρόδρομοι ἢ θεμελιωταὶ καὶ τῆς κοινωνιολογίας. Ἐπὶ παραδείγματι, ὁ ἱστορικὸς G.B. Vico (1668-1744), ὁ ὁποῖος διετύπωσε τὴν θεωρίαν περὶ τῆς ἐμφύτου κοινωνικότητος τοῦ ἀτόμου καὶ περὶ τῆς ἀναγκαιότητος τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης ὡς προϋποθέσεως διὰ τὴν καλλιέργειαν τῆς ὀλοκληρωμένης ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, καθὼς καὶ τὴν ἔτι γενικωτέραν θεωρίαν του κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ μελέτη τῶν κοινωνικῶν φαινομένων ἐκάστης τῶν διαδοχικῶν περιόδων τῆς ἱστορίας (εἰς τὴν συνεξάρτησίν των πρὸς τὸ σύνολον τῶν ἱστορικῶν δεδομένων) ὀδηγεῖ εἰς τὴν θεμελίωσιν μιᾶς ἐνιαίας ἐπιστήμης τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος, θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς προδρομικὸς κοινωνιολόγος. Ἐξ ἴσου ἐνδιαφέρουσαι διὰ τὴν κοινωνιολογίαν εἶναι αἱ θέσεις καὶ ἄλλων φιλοσόφων τῆς ἱστορίας, ἰδιαίτερος δὲ τοῦ G.W. Friedrich Hegel (1770-1831) κατὰ τὸν ὁποῖον αἱ κοινωνικαὶ ἀλλαγαὶ καὶ ἡ κοινωνικὴ πρόοδος εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν ἀδιαλείπτων θέσεων, ἀντιθέσεων καὶ συνθέσεων εἰς τὸν χρόνον τῶν ἰδεῶν.

— Φιλοσοφία καὶ κοινωνιολογία

Ἡ φιλοσοφία, ὡς αὕτη διεμορφώθη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν στοχαστῶν τῆς Ἰωνίας καὶ τῆς Ἑλλάδος, εἰς τοὺς χρόνους τῆς μεγάλης ἀκμῆς, μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, ἀσχολεῖται μὲ τὰς ἀρχὰς καὶ τὴν φύσιν τῆς πραγματικότητος, μὲ τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως, τὴν ἐννοίαν τῆς ἀληθείας, τὰς ἠθικὰς ἀξίας ζωῆς, τὸ

αίσθητικόν πρόβλημα, τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν εἰς τὰς συναφείας τῆς πρὸς τὸ κοινωνικὸν σύνολον καὶ πρὸς τὸ σύμπαν. Πρὸς τοῦτοις, ἡ σύγχρονος φιλοσοφικὴ σκέψις, ἐκκινουσα ἐξ εὐρημάτων τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, ἐκτείνει τὰς φροντίδας τῆς πρὸς ἀνεύρεσιν λύσεων τόσον ἐπὶ τῶν ὡς ἄνω γενικῶν προβλημάτων ὅσον καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς κριτικῆς ἀναλύσεως θεμελιακῶν ἀντιλήψεων, ἐννοιῶν καὶ διαδικασιῶν συναφῶν πρὸς περισσότερον συγκεκριμένα πεδία ἐρεύνης.

Οὕτω, ἡ κοινωνιολογία, ἰδίως δὲ ἡ θεωρητικὴ κοινωνιολογία, δανείζεται ἐκ τῆς φιλοσοφίας ὑποθέσεις περὶ τὰ ἀνθρώπινα καὶ τὰ κοινωνικά φαινόμενα ὡς καὶ πλεῖστα ἄλλα στοιχεῖα πρὸς δόμησιν ἰδίων κριτηρίων καὶ ἰδίων ἀρχῶν καὶ θεωριῶν καί, ἔτι περαιτέρω, πρὸς ἀποσαφήνισιν τῶν ἐννοιῶν τῆς κοινωνικῆς νομοτελείας, τῆς κοινωνικῆς προόδου, τῆς ποιότητος τῆς ἀτομικῆς καὶ συλλογικῆς ζωῆς κοκ. Ἐν συνόψει, ἡ κοινωνιολογικὴ θεώρησις ἢ ἄλλως ἡ κοινωνικὴ φιλοσοφία συνιστᾷ πεδῖον ἐρεύνης ὀργανικῶς συναπτόμενον μὲ τὸ ὅλον πεδῖον τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ. Ἐπὶ παραδείγματι, αἱ θεωρητικαὶ θέσεις τῶν Max Weber (1864-1920), Emile Durkheim (1858-1917), G.H. Mead (1863-1931), G. Simmel (1858-1918), ἤτοι ἐκ τῶν κυριωτέρων μεταξὺ τῶν πρώτων κοινωνιολόγων, ἐπὶ τῶν γενικῶν προβλημάτων τῆς κοινωνιολογίας συνιστοῦν θέσεις οὐχὶ ξένας ἀπὸ τὰς εὐρυτέρας φιλοσοφικὰς θέσεις.

Πέραν τούτων, αἱ «οὐτοπιστικαὶ κοινωνίαι», ἤτοι τὰ ἰδεαλιστικὰ καὶ φανταστικὰ δημιουργήματα μεγάλων στοχαστῶν, ὡς π.χ. εἶναι ἡ «Πολιτεία» τοῦ Πλάτωνος, οἱ «Ὀρνιθες» τοῦ Ἀριστοφάνους (450-388 π.Χ.), ἡ «Οὐτοπία» τοῦ Sir Thomas More (1478-1535), ἡ «Πόλις τοῦ Ἡλίου» τοῦ T. Campanella (1568-1639), ἡ «Νέα Ἀτλαντίς» τοῦ F. Bacon (1561-1626), αἱ ποικίλαι οὐτοπιστικαὶ σοσιαλιστικαὶ κοινωνίαι, καί, βραδύτερον, ἡ «Υπόγειος Πολιτεία» τοῦ G. Tarde (1843-1904), ἡ «Σύγχρονος Οὐτοπία» τοῦ H.G. Wells (1866-1946), «Ὁ Γενναῖος Νέος Κόσμος» τοῦ Aldous Huxley (1894-1963), τὸ «Walden II» τοῦ συγχρόνου Ἀμερικανοῦ ψυχολόγου B.F. Skinner κ.ἄ., ἂν καὶ δὲν δομοῦνται ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος καὶ ἐπὶ τῶν δυνάμεων αἱ ὁποῖαι κινοῦν καὶ μεταβάλλουν ταύτην, συνιστοῦν ἐν τούτοις ἄκρως ἐνδιαφέροντα κοινωνιολογικὰ μελετήματα.

Γενικῶς, αἱ φιλοσοφικαὶ θέσεις, ἐνατενίσεις καὶ ὀραματισμοὶ δὲν εἶναι ἄσχετοι ἐντελῶς ἀπὸ τὸν χῶρον τῆς κοινωνιολογίας, χῶρον, ἐν πάσῃ περιπτώσει, στενώτερον τοῦ χῶρου τῆς φιλοσοφίας. Ἄλλωστε, ὁ κλάδος τῆς κοινωνιολογίας, ὁ γνωστὸς ὡς θεωρητικὴ κοινωνιολογία (φιλοσοφία τῆς κοινωνιολογίας) ἔχει ὡς στόχον νὰ φέρῃ εἰς ἀμεσώτερας σχέσεις τὸν κοινωνιολόγον καὶ τὸν φιλόσοφον.

ο — Ἀνθρωπιστικά σπουδαὶ καὶ κοινωνιολογία

Αἱ ἀνθρωπιστικαὶ σπουδαὶ στρέφουν τὴν προσοχὴν τῶν πρὸς ἐκεῖνας τὰς δραστηριότητας τοῦ ἀνθρώπου, αἱ ὁποῖαι δὲν ὑπόκεινται εὐχερῶς εἰς καθαρῶς ἐπιστημονικὰς διερευνήσεις καὶ ἀξιολογήσεις. Βεβαίως, τοῦτο δὲν συνιστᾷ ἀπόλυτον διακριτικὴν ἀρχήν. Ἄλλωστε, πολλοὶ εἶναι οἱ δόκιμοι ἐπιστήμονες, ἰδίως ἐκεῖνοι ἐκ τοῦ κύκλου τῶν βιοεπιστημῶν, οἱ ὁποῖοι προάγουν τὴν θεωρίαν ὅτι πάντα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀνθρωπίνης ἐμπειρίας εἶναι δυνατόν νὰ καταστοῦν ἀντικείμενον ἐπιστημονικῆς διερευνήσεως, ἂν διασφαλισθοῦν αἱ πρὸς τοῦτο κατάλληλοι μέθοδοι ἐρεύνης.

Εἰς τὰς ἀνθρωπιστικὰς σπουδὰς ἐντάσσονται ἡ φιλοσοφία, ἡ μελέτη τοῦ πολιτισμοῦ ὄλων τῶν λαῶν καὶ ὄλων τῶν ἐποχῶν, εἰδικώτερον δὲ ἡ μελέτη τῶν ποικίλων θρησκειῶν, τῶν συστημάτων ἠθικῶν ἀξιών, τῶν γραμμάτων καὶ τεχνῶν εἰς τὰς ποικίλας τούτων μορφὰς καί, ἐκ τινῶν ἀπόψεων, ἡ ἱστορία.

Ἐκ μίαν ἄλλην πλευράν, αἱ ἐν λόγῳ σπουδαὶ τείνουν νὰ διακρίνουν γενικὰς ἀρχὰς σχετικῶς μὲ τὰ κίνητρα διὰ πολιτιστικὰς δραστηριότητας. Νὰ διαμορφώσῃ κριτήρια διὰ τὴν ἀνάλυσιν τῶν θεμελιακῶν ἐννοιῶν τοῦ δικαίου, τοῦ ἠθικοῦ, τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ὡραίου. Νὰ ἐπισημαίνουσι τὸν βαθμὸν λειτουργικότητος καὶ τὴν ἀξίαν τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν διὰ τὴν πορείαν ἀτόμων καὶ ομάδων ἐπὶ τοῦ δρόμου πρὸς τὴν διανοητικὴν, βουλευτικὴν, συναισθηματικὴν καί, εἰδικώτερον, τὴν κοινωνικὴν, ἠθικὴν καὶ αἰσθητικὴν ὀριμότητα. Νὰ βοηθοῦν, μὲ ἄλλους λόγους, τὸν ἀνθρώπον πρὸς τὴν διαρκῶς καὶ βαθυτέραν συνειδητοποίησιν τῆς ἀξίας του ὡς ἀτόμου καὶ τῶν ὑποχρεώσεων τούτου ἔναντι τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου καὶ τοῦ ἐν γένει πολιτισμοῦ ἢ, ὅπως θὰ ἦτο δυνατόν μεταφορικῶς νὰ λεχθῇ, νὰ προάγουν εἰς τὸν συνεχῆ «ἐξανθρωπισμὸν τοῦ ἀνθρώπου».

Ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι τὸ ἀντικείμενον τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν, ἐπὶ τοῦ παρόντος τουλάχιστον, ἐλάχιστα ἢ δυσχερῶς προσφέρεται εἰς τὴν αὐστηρὰν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν. Παρὰ τοῦτο, ἐπειδὴ αἱ ἀνθρωπιστικαὶ θέσεις καὶ ἀντιλήψεις π.χ. ἐπὶ τῶν προβλημάτων σχετικῶς μὲ τὰς πηγὰς τῆς ἠθικῆς, τὰ κίνητρα τῆς καλλιτεχνικῆς ἐμπειρίας, τὴν ὑφὴν καὶ τὴν ἀξίαν τῶν αἰσθητικῶν ἀγαθῶν, τὴν σημασίαν τῆς μελέτης τοῦ παρελθόντος κοκ. διαμορφώνονται ὑπὸ μεγάλων στοχαστῶν καὶ δημιουργῶν καὶ κυρώνονται συνήθως ἀπὸ τὰς γνώμας καὶ τὰς προτιμήσεις τῶν πολλῶν, ἡ σημασία τούτων δι' ὀλοκληρωμένους κοινωνιολογικὰς μελέτας εἶναι ἐκδηλος.

Πλέον συγκεκριμένως, πεδία ζωτικὰ τῆς κοινωνιολογικῆς θεωρήσεως, ὡς εἶναι αἱ κατὰ καιροὺς ἐπικρατήσασαι κοινωνιολογικαὶ ἀντιλήψεις, οἱ κοινωνικοὶ θεσμοί, τὰ αἷτια τῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων καὶ ἀλλαγῶν, αἱ

σχέσεις μεταξύ ατόμου και ομάδος, ὁ δυναμισμὸς καὶ οἱ μετασχηματισμοὶ διαφόρων κοινωνικῶν ομάδων, ἢ διαμόρφωσις τῆς κοινῆς γνώμης, αἱ ἐπενέργειαι τοῦ παρελθόντος ἐπὶ τοῦ παρόντος ἢ, ἔτι περαιτέρω, αἱ δυνάμεις τοῦ ὑποσυνειδήτου κοκ., φωτίζονται πληρέστερον ὅταν ὁ κοινωνιολόγος εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀντλή δοκιμὸς ἀπὸ τὰς ἀνθρωπιστικὰς σπουδὰς. Ὅντως, ἡ μελέτη τοῦ παρελθόντος, τῶν μεγάλων ἀγαθῶν τῆς πεζογραφίας, τῆς ποιήσεως, τοῦ δράματος, τῆς μουσικῆς, τῆς ζωγραφικῆς, τοῦ χοροῦ, ἀκόμη δὲ καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ ἄλλων αἰσθητικῶν ἐκφράσεων ἔρχεται νὰ βοηθήσῃ τὰ μέγιστα τὴν κοινωνιολογικὴν ἔρευναν εἰς τοὺς στόχους τῆς νὰ ἀναζητῆ καὶ νὰ διακρίνῃ μεταβλητὰς καὶ συντελεστὰς εἰς τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα — στοιχεῖα, δηλαδὴ, τὰ ὁποῖα εἶναι δυνατόν νὰ διαφεύγουν τῆς προσοχῆς τοῦ ἔρευνητοῦ, τοῦ χρησιμοποιοῦντος μόνον τὰς καθιερωμένας μεθόδους. Θὰ ἠδύνατο μάλιστα νὰ λεχθῆ ἐνταῦθα ὅτι ἡ κοινωνιολογικὴ θεώρησις, ἡ μὴ ἐρειδομένη δεόντως ἐπὶ τῶν παρατηρήσεων καὶ τῆς κριτικῆς ἀναλύσεως τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν, παραμένει θεώρησις ἀτελής. Ἡ διαπίστωσις αὕτη γενικεύεται ἤδη εἰς τὰς τάξεις τῶν κοινωνιολόγων ὡς τοῦτο ἐπιμαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῆς ἀναπτύξεως νέων κλάδων, π.χ. ἡ κοινωνιολογία τῆς θρησκείας, ἡ κοινωνιολογία τῆς τέχνης κ.ἄ.

— Οἰκολογία καὶ Κοινωνιολογία

Ἡ οἰκολογία, ὅρος χρησιμοποιοηθεὶς τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ βιολόγου Ε.Η. Haeckel (1834-1919), μελετᾷ, ὅταν ἀναφέρεται εἰδικῶς εἰς τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα, τὰς σχέσεις μεταξύ τούτων, τὰς διαδικασίας ἀμοιβαίων προσαρμογῶν, ὡς καὶ τὰς ἐπ' αὐτῶν ἐπιδράσεις τοῦ οἰκείου φυσικοῦ περιβάλλοντος. Ὅταν ἡ ἐπιστῆμη αὕτη ἀφορᾷ εἰς τὴν μελέτην τοῦ ἀνθρώπου, στρέφεται κατὰ κύριον λόγον εἰς τὴν διερεύνησιν τῶν σχέσεων τούτου ἢ μᾶλλον τῶν δομῶν καὶ τῶν δραστηριοτήτων μιᾶς κοινότητος ἀνθρώπων, μικρᾶς ἢ μεγάλης, πρὸς τὸ εὐρύτερον περιβάλλον, ἤτοι πρὸς τὰ φυτὰ, τὰ ζῶα, τὴν ἔδαφικὴν διάπλασιν, τὸ κλίμα καὶ γενικῶς πρὸς κάθε ἄλλην ἰδιοτυπίαν τοῦ περιβάλλοντος τούτου. Εἰς τὰς γενικὰς τῆς θεωρήσεως ἡ οἰκολογία ἐκκινᾷ ἐκ τῆς βιολογικῆς ἀρχῆς ὅτι ἀνθρώποι, φυτὰ καὶ ζῶα μιᾶς ὀρισμένης περιοχῆς συναποτελοῦν, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, μίαν «συμβιωτικὴν κοινότητα» καὶ ὅτι κάθε μεταβολὴ εἰς τὰς σχέσεις μεταξύ τῶν «μελῶν» τῆς κοινότητος καὶ εἰς τὰς σχέσεις τούτων πρὸς τὸ φυσικὸν περιβάλλον ἐπιφέρει διαταράξεις εἰς τὴν «συμβίωσιν».

Ἡ κοινωνιολογία, μελετῶσα πολυπλεύρως τὰ ποικίλα κοινωνικὰ φαινόμενα μιᾶς ὀρισμένης κοινότητος ἀνθρώπων ἢ εὐρύτερας κοινωνίας, ἐξετάζει, ὡς εἶπομεν, μετ' ἰδιαιτέρας προσοχῆς ὄλους τοὺς συντελεστὰς τῆς κοι-

νωνικῆς δομῆς, τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν καὶ λειτουργιῶν. Προφανῶς, μεταξὺ τῶν συντελεστῶν αὐτῶν, τὸ οἰκεῖον φυσικὸν περιβάλλον καὶ αἱ ἐν αὐτῷ συμβιωτικαὶ κοινότητες φυτῶν καὶ ζῶων θεωροῦνται ὡς παράγοντες ἀποφασιστικῆς σημασίας, ἰδίως ὅταν ἡ ἐπιστῆμη καὶ ἡ τεχνολογία δὲν βοηθοῦν ἐπαρκῶς διὰ τὴν προσαρμογὴν τοῦ περιβάλλοντος αὐτοῦ πρὸς τὰς διαρκῶς καὶ νέας κοινωνικὰς ἀνάγκας. Πρὸς τούτοις, αἱ σχέσεις μεταξὺ οἰκολογίας καὶ κοινωνιολογίας ἀπέβησαν πλέον στεναί, ἀφ' ἧς στιγμῆς μάλιστα διεπιστώθη ὅτι αἱ ἀδιάπτωτοι καὶ αἱ ἀσχεδίαστοι δραστηριότητες τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἐκμετάλλευσιν τῶν πηγῶν τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος διὰ τῆς χρήσεως τῶν νέων μέσων τεχνολογίας ἔχουν ὀδηγήσει καὶ ὀδηγοῦν εἰς τὴν διατάραξιν τῶν φυσικῶν καὶ βιολογικῶν νόμων τοῦ περιβάλλοντος αὐτοῦ ἢ, ἐπακριβέστερον, τοῦ οἰκοσυστήματος τῆς βιοσφαίρας.

Αἱ διαρκῶς καὶ ἀμεσώτεροι συγγένειαι μεταξὺ τῶν δύο ἐπιστημῶν, ἰδίως μάλιστα ἀπὸ τῆς ὀξύνσεως τῆς λεγομένης «κρίσεως τοῦ περιβάλλοντος», ἐπιμαρτυροῦνται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ οἰκολογικὴ κοινωνιολογία ἔχει ἀποβῆ κλάδος ζωτικὸς τῆς κοινωνιολογίας. Αἱ ἀρχαὶ καὶ οἱ νόμοι, τοὺς ὁποίους προάγει ὁ κλάδος αὐτὸς ἐπηρεάζουν ἤδη βαθύτατα μεγάλα προβλήματα τοῦ καιροῦ μας ὡς π.χ. εἶναι τὸ πολεοδομικὸν πρόβλημα, ἡ ζωὴ εἰς τὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα κοκ. — προβλήματα ταῦτα ἀμέσου κοινωνιολογικοῦ ἐνδιαφέροντος.

— Θετικαὶ ἐπιστῆμαι καὶ κοινωνιολογία

Αἱ θετικαὶ ἐπιστῆμαι, διὰ τὰς ὁποίας τὰ μαθηματικά συνιστοῦν κυρίως μέθοδον λογικῆς σκέψεως καὶ μέθοδον ἐρεῦνης, ἐκκινοῦν ἐκ τῆς ἀρχῆς ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ γνῶσις ἀποκτᾶται μόνον μὲ βάσιν ἐμπειρίας συνυφασμένας ἐκ στοιχείων τὰ ὁποῖα προσκομίζουσιν αἱ αἰσθήσεις. Μεταφυσικαὶ θεωρήσεις, καθαρῶς λογικαὶ ἀναλύσεις καὶ συνθέσεις, δοξασίαι ἢ ἐνοράσεις θεωροῦνται ὡς συγκείμεναι ἐξ ὑποκειμενικῶν στοιχείων καὶ κατὰ ταῦτα ὡς μὴ ὑποκείμεναι εἰς ἐπαληθεύσεις. Ὡς γνωστόν, ἡ ἐπαληθευσις εἶναι εἶδος λυδίας λίθου διὰ τὰς θετικὰς ἐπιστῆμας. Ὅντως, γνῶσις μὴ ἐπαληθευομένη εἰς τὸ ἐργαστήριον ἢ εἰς τὴν πρᾶξιν στερεῖται τοῦ ἀπαραιτήτου κατηγορήματος τῆς ἐπιστημονικῆς ἀληθείας.

Ἡ κοινωνιολογία, ἐπιστῆμη ἡ ὁποία στηρίζεται, ὡς εἶπομεν, ἐπὶ πλείστων κλάδων τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, τῶν βιοεπιστημῶν, ἀκόμη δὲ καὶ τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν, μοιράζεται μεθ' ὄλων τούτων τὴν ἀδυναμίαν τῆς «σχετικότητος» εἰς τὰς διαπιστώσεις καὶ τὰ εὐρήματα. Εἰδικώτερον, ἀφετηρία τῆς κοινωνιολογικῆς ἐρεῦνης ἐπὶ τῶν κοινωνικῶν φαινομένων εἶναι

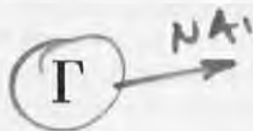

ἡ ἀρχὴ ὅτι τὰ φαινόμενα ταῦτα διαμορφώνονται διὰ τῆς ἀλληλεπιδράσεως ἀπείρων συντελεστῶν, τῶν ὁποίων ἡ διακρίβωσις καὶ ἡ ἀνάλυσις δὲν ἔχουν εἰσέτι ἀχθὴ μέχρι τοῦ βαθμοῦ, ὥστε νὰ καθίσταται ἐπαρκῶς εὐχερὴς ἡ ἐξαγωγή κοινωνικῶν νόμων ἐχόντων τὸ κῆρος τῶν φυσικῶν νόμων. Βεβαίως, οὐδεὶς ἀμφισβητεῖ σήμερον τὴν ὑπαρξιν ὀρισμένων γενικῶν ἱστορικῶν καὶ κοινωνικῶν νόμων. Ὡς ὁμως ἐλέχθη, ἡ θετικὴ διακρίβωσις καὶ κατανόησις τῶν νόμων αὐτῶν, στόχος τοῦτο κυρίως τῆς μακροκοινωνιολογίας, συνιστᾷ ἐγχείρημα σύνθετον καὶ δυσχερές. Παρὰ ταῦτα, ἡ κοινωνιολογία, στηριζομένη εἰς εὐρήματα τῶν βιοεπιστημῶν (αἱ ὁποῖαι, ἐκ τῆς ἀπόψεως τῆς ἐγκυρότητος καὶ τῆς ἀποτελεσματικότητος τῶν μεθόδων των, εὐρίσκονται πλησιέστερον πρὸς τὰς θετικὰς ἐπιστήμας) ὡς καὶ εἰς εὐρήματα ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, συνεχίζει τὰς φροντίδας τῆς διὰ τὴν συνεχή βελτίωσιν τῶν ἰδίων μεθόδων τῆς καὶ διὰ τὴν διασφάλισιν μεγαλυτέρας ἐγκυρότητος εἰς τὰ εὐρήματά τῆς. Ἄλλωστε, διαρκῶς καὶ ὀλιγώτερον ἀμφισβητεῖται ἤδη ἡ ἐγκυρότης τῶν ἀρχῶν καὶ νόμων, εἰς τοὺς ὁποίους ἀγεται ἡ κοινωνιολογικὴ ἔρευνα καὶ ἰδίως ἡ ἔρευνα τῆς μικροκοινωνιολογίας. Ἐπὶ παραδείγματι, αἱ κοινωνιολογικαὶ παρατηρήσεις σχετικῶς μὲ τὰς ἐπιδράσεις τῆς πληθυσμιακῆς κινήσεως, τῆς ἀστικοποιήσεως, τῶν μορφῶν τῆς οἰκονομίας, τῆς χρήσεως τῆς τεχνολογίας κοκ. ἐπὶ τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν καὶ τῶν ποικίλων ἐκφάνσεων τῆς ζωῆς ὀρισμένης κοινότητος κρίνονται ὡς παρατηρήσεις δόκιμοι.

Ἐκ μίαν ἄλλην ἀποψιν, ἡ σύγχρονος κοινωνιολογία μελετᾷ μετ' ἐνδιαφέροντος καὶ διὰ τῆς χρήσεως καταλλήλων μεθόδων τὰς συνεπείας τῶν εὐρημάτων τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν ἐπὶ τὰ ποικίλα κοινωνικὰ φαινόμενα. Πρὸς τούτοις, χάρις εἰς τὴν ἐγκυρότητα τῶν συναφῶν κοινωνιολογικῶν διαπιστώσεων καὶ προβλέψεων, ἡ κοινωνιολογία ἐνισχύει τὸν θετικὸν ἐπιστήμονα εἰς τὰς ὑποχρεώσεις του, τὰς ἀπορροεύσας ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἤθους, νὰ ἀξιολογῇ διὰ κοινωνιολογικῶν κριτηρίων τὴν σημασίαν τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπιδόσεών του. Ἐκ τῆς πλευρῆς ταύτης, ὁ διάλογος μεταξὺ τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, ἰδίως μάλιστα εἰς τοὺς χρόνους τούτους κατὰ τοὺς ὁποίους ἐπιστήμη καὶ τεχνολογία ἔχουν καταστῆ οἱ σοβαρώτεροι παράγοντες διαμορφώσεως τοῦ μέλλοντος τῶν κοινωνιῶν, ἀναπτύσσεται διαρκῶς καὶ μετ' ἐκδήλου ἀποδοτικότητος. Ἀπόδειξις τούτου ἄλλωστε εἶναι ἡ ἐνταξίς τῆς κοινωνιολογίας εἰς τὰ προγράμματα σπουδῶν ὄλων τῶν σοβαρῶν κέντρων ἐπιστημονικῆς καὶ τεχνολογικῆς παιδείας, ὡς καὶ ἡ συνεργασία μεταξὺ κοινωνικῶν καὶ θετικῶν ἐπιστημῶν ἐπὶ θεμάτων σχετικῶν μὲ τὴν κοινωνικὴν πρόοδον, τὴν προστασίαν τῆς βιοσφαίρας καὶ ἐιδικότερον ἐπὶ θεμάτων σχετικῶν μὲ τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν ποικίλων κοινωνικῶν καὶ πολιτιστικῶν ἀναπτυξιακῶν προγραμμάτων.

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΑΛΛΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΑΙ

Εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὰς μεθόδους ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης, ἡ κοινωνιολογία φιλοδοξεῖ νὰ οἰκαιοποιηθῆ, ὅσον τοῦτο ἐπιτρέπεται ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς φύσεως τοῦ ἀντικειμένου τῆς μελέτης της, ἀρχὰς καὶ μέσα ἐκ τῶν μεθόδων ἐρεύνης τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν.

IV. ΠΡΟΔΡΟΜΙΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ

— Εισαγωγικαί παρατηρήσεις

Αί πρώται ἀρχαί τῶν συγχρόνων ἐπιστημῶν δεόν νά ἀναζητῶνται εἰς τὰ πρώτα ἐρωτήματα καί τὰς πρώτας ἀπαντήσεις σχετικῶς μέ τήν ἀτομικήν καί συλλογικήν ζωήν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰς συνεξαρτήσεις τῆς πρὸς τὸ ἄμεσον ἢ καί τὸ εὐρύτερον φυσικὸν περιβάλλον. Εἶναι ἀληθές ὅτι εἰς τὸ παρελθὸν τὰ ἐν λόγῳ ἐρωτήματα καί ἀπαντήσεις συνυφαίνοντο, κατὰ πρότυπον λόγον, ἐκ συγκινησιακῶν στοιχείων. Ἄλλὰ παρόντα ἦσαν ἐπίσης καί δεδομένα θετικά, ἤτοι στοιχεῖα ἐξ ἐμπειριῶν ἀμέσων καί πραγματιστικῶν. Καί εἶναι ἀκριβῶς τὰ ἐμπειρικά δεδομένα ταῦτα τὰ ὅποια συνιστοῦν τοὺς πρώτους γονίμους πυρήνας ἐκ τῶν ὁποίων διεμορφώθησαν, μέ τήν πάροδον χρόνων μακρῶν, αἱ συστηματικώτεραι παρατηρήσεις καί ἐν συνεχείᾳ ὄσα ἀποτελοῦν συγχρόνους ἐπιστημονικὰς μεθόδους θεωρήσεως καί ἐρεύνης.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ ἱστορία ἐκάστης τῶν ἐπιστημῶν ἀρχεται ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς ἀποσπάσεως τῆς ἐπιστήμης ταύτης ἐκ τοῦ εὐρύτερου ἐπιστημονικοῦ χώρου καί τῶν προσπαθειῶν τῆς νά ἀποτελέσῃ ἴδιον πεδίου μελέτης καί νά χρησιμοποιῆ, κατὰ τὸ δυνατόν, ἰδίας μεθόδους εἰς τὴν ἔρευναν. Προστίθεται ἐνταῦθα ὅτι ἡ περίοδος ἧ πρὸ τῆς χρήσεως τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου ἐρεύνης χαρακτηρίζεται συχνάκις ὡς «προεπιστημονική» περίοδος. Ὁ χαρακτηρισμὸς οὗτος δὲν ἀποδίδει πάντοτε τὴν πραγματικότητα. Ὅντως, ἡ λεγομένη προεπιστημονική περίοδος θεωρεῖται γενικῶς ὑπὸ τῶν δοκίμων ἐπιστημόνων ὡς πηγή πλουσία εἰς στοιχεῖα γόνιμα ὄσον καί ἄκρως ἀπαραίτητα διὰ τὴν πληρεστέραν δυνατὴν κατανόησιν τοῦ σημερινοῦ προβληματισμοῦ καί εἰς τὸν ὅλον ἐπιστημονικὸν χῶρον καί εἰς ἕκαστον τῶν με-

ρικωτέρων πεδίων τοῦ χώρου αὐτοῦ. Ὡς ἔχει λεχθῆ, ἡ βαθυτέρα δυνατὴ οἰκειώσεις πρὸς ὅσα συνιστοῦν τὸ παρὸν προϋποθέτει τὴν ἐπίσης βαθεῖαν γνῶσιν τοῦ παρελθόντος.

Εἰδικώτερον, ὡς ὅλως ἀναγκαῖα θεωρεῖται ἡ πολὺπλευρος μελέτη ὑπὸ τῶν σημερινῶν ἐπιστημόνων τοῦ ἔργου τῶν προδρομικῶν στοχαστῶν — ἔργον μεστὸν εἰς ἰσχυρὰ παρορμήματα καὶ εἰς πλούσια διδάγματα. Ἄλλωστε, οὕτω ἐξηγεῖται καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἡ γενικὴ ἱστορία τῶν ἐπιστημῶν ὡς καὶ ἡ ἱστορία ἐκάστης τούτων κατέχουν θέσιν σημαίνουσαν εἰς τὰ σημερινὰ προγράμματα ἀκαδημαϊκῶν σπουδῶν. Προφανῶς, τοῦτο ἰσχύει καὶ περὶ τῆς ἱστορίας τῆς κοινωνιολογίας.

Ἡ ἱστορία τῆς κοινωνιολογίας θὰ ἠδύνατο νὰ διακριθῆ εἰς «προϊστορίαν» τῆς κοινωνιολογίας, ἥτοι εἰς τὴν μελέτην τῶν προδρομικῶν τρόπων τινῶν κοινωνιολογικῶν ἀντιλήψεων καὶ εἰς τὴν κυρίως ἱστορίαν τῆς κοινωνιολογίας, ἀρχομένην ἀπὸ τοῦ Auguste Comte (1798-1857), ἥτοι ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἀφ' ἧς ἡ κοινωνιολογία ἤρχισε νὰ διασφαλίζῃ θεμελιώσεις καὶ μεθόδους προσιδιαζούσας διαρκῶς καὶ περισσότερον πρὸς ὅσα συνιστοῦν τὴν ἔννοιαν τῆς ἐπιστήμης καὶ νὰ διαμορφῶνῃ ἰδίως θεωρίας περὶ τῶν κοινωνικῶν φαινομένων.

— Ἀρχαῖοι χρόνοι

Ἄναφερόμεθα, ἐν πρώτοις, εἰς τὴν κοινῶς παραδεδεγμένην ἄποψιν, ὅτι οἱ πανάρχαιοι μῦθοι, αἱ θρησκευτικαὶ δοξασαί, τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα καὶ γενικῶς ὅλοι οἱ κοινωνικοὶ μηχανισμοὶ καὶ διαδικασαί εἰς τὴν ζωὴν πρωτογόνων λαῶν περιέχουν στοιχεῖα τὰ ὅποια θὰ ἠδύναντο νὰ θεωρηθοῦν ὡς συνιστῶντα τὰς ἀπαρχὰς τῆς κοινωνιολογικῆς σκέψεως (σκέψεως οὐχὶ πάντοτε συμφώνου πρὸς τὸν ἐγγενῆ δυναμισμὸν αὐτῆς ταύτης τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καί, κατὰ συνέπειαν, οὐχὶ πάντοτε προαγωγικῆς). Ἐκ τῆς πλευρᾶς ταύτης, εἰδικῶς τὸ ἔργον τοῦ Ἡροδότου (485-425 π.Χ.), τὸ ὅποιον περιέχει παρατηρήσεις μᾶλλον συστηματικὰς ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτιστικῆς ζωῆς παναρχαίων κοινωνιῶν, θεωρεῖται ὡς ἐν ἑκ τῶν πρώτων σοβαρῶν ἐθνολογικῶν καὶ κοινωνιολογικῶν μελετημάτων.

— Κλασσικὴ Ἑλλὰς

Οἱ Σοφισταὶ (450-350 π.Χ.) θέσαντες, πρῶτοι, ὑπὸ κριτικὴν ἀνάλυσιν τὰς παραδοσιακὰς ἀρχὰς καὶ διαδικασίας βάσει τῶν ὁποίων ἐρυθμίζοντο τὰ

κοινωνικά και πολιτιστικά πράγματα εις τὴν ζωὴν τῶν Ἀθηνῶν καὶ συνιστῶντες μεταλλαγὰς πλέον συμφώνους, ὡς ὑπεγράμμιζον, πρὸς τὸν δυναμισμὸν τῶν πραγμάτων αὐτῶν καὶ εἰδικώτερον πρὸς τὰς διαρκῶς καὶ νέας ἀνάγκας τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας καὶ πολιτείας, κατέλειπον ἔργον ἐνέχον λίαν ἐνδιαφερούσας κοινωνιολογικὰς ἀντιλήψεις.

Πρὸς τούτοις, ὁ Ἀριστοφάνης, ἀσκῶν διὰ τῶν ὄντως μοναδικῶν εἰς οἰκονομίαν, πρωτοτυπίαν καὶ ἀποτελεσματικότητα κωμωδιῶν του ὄξειαν κριτικὴν ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τῶν Ἀθηνῶν ὡς καὶ ἐπὶ τῶν ἠθικοφιλοσοφικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀντιλήψεων ὠρισμένων πνευματικῶν φυσιογνωμιῶν τοῦ καιροῦ του, ὡς π.χ. τοῦ Σωκράτους, προσφέρει στοιχεῖα πολῦτιμα διὰ τὰς πρώτας θεμελιώσεις τῆς κοινωνιολογικῆς παρατηρήσεως καὶ ἀναλύσεως. Ἀπὸ μίαν γενικὴν ἄποψιν, τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοφάνους δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς προδρομικὰ συγχρόνων θεατρικῶν ἔργων, τὰ ὅποια ἀποσκοποῦν εἰς τὴν διὰ τῆς τέχνης ἐνάσκησιν κριτικῆς ἐπὶ κοινωνικῶν φαινομένων καὶ τὰ ὅποια συνιστοῦν, ἐκ τοῦ λόγου αὐτοῦ, ἐνδιαφέροντα πάντοτε κοινωνιολογικὰ μελετήματα.

Ὁ Πλάτων (427-347 π.Χ.), μεταφυσικὸς καὶ κοινωνικὸς φιλόσοφος ἐκ τῶν μεγίστων εἰς τὴν ὅλην ἱστορίαν τῶν ἰδεῶν τοῦ ἀνθρώπου, συντάσων τοὺς «Διαλόγους» του καὶ κυρίως «Ἰδρύων» τὴν «Πολιτείαν» του, (ἔργον περὶ τοῦ ὁποίου ἐγίνε καὶ προηγουμένως λόγος), ἔθεσεν ὑπὸ ἐξόχως βαθεῖαν φιλοσοφικὴν καὶ κοινωνιολογικὴν ἐξέτασιν τὸ σύνολον σχεδὸν τῶν προβλημάτων τὰ ὅποια ἐξακολουθοῦν νὰ ἐγείρουν τὸ ἐνδιαφέρον καὶ νὰ συνέχουν τὴν διάνοιαν τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου καὶ κυρίως τοῦ κοινωνικοῦ ἐπιστήμονος. Βεβαίως, ἡ ἐξέτασις αὕτη δὲν ὠδήγησε εἰς τὴν δόμησιν κοινωνικῶν θεωριῶν λίαν συγγενῶν πρὸς τὰς συγχρόνους θεωρίας. Ἐπὶ παραδείγματι, ὁ Πλάτων, ἀντλῶν στοιχεῖα ἀπὸ τὴν παράδοσιν, τὴν ὁποίαν ἐξιδανίκευε, ὡς καὶ ἀπὸ τὰ σπαρτιατικὰ πρότυπα κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν σχημάτων, πρότυπα ἀριστοκρατικὰ εἰς τὰ κύρια συνθετικὰ στοιχεῖα τούτων, ἠρνήθη τὴν κοινωνικὴν κινητικότητα. Ἡ κοινωνικὴ διαστρωμάτωσις εἰς τὴν «πολιτείαν» του ἦτο ἐκ τῶν προτέρων δεδομένη καὶ ἀπαραβίαστος. Γενικῶς, τὰ συστήματα ἀξιών ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίζοντο οἱ κοινωνικοὶ θεσμοί, ὡς π.χ. ἡ οἰκογένεια, ἡ κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ἡγεσία κ.ἄ., ἔχουν μικρὰν μάλλον συνάφειαν πρὸς τὰ συστήματα τῶν συγχρόνων ἐλευθέρων ἢ ἀνοικτῶν κοινωνιῶν. Παρὰ ταῦτα, οὐδεὶς τῶν μετὰ τὸν Πλάτωνα στοχαστῶν παρείδε τὴν ἀγωνιώδη προσπάθειαν τοῦ σοφοῦ αὐτοῦ ἀνδρὸς νὰ συλλάβῃ τὸ πλῆθος τῶν παραγόντων οἱ ὅποιοι συνθέτουν τὰ φιλοσοφικὰ καὶ κοινωνικὰ προβλήματα. Οὐδεὶς ἐπίσης παραγνωρίζει τὴν δύναμιν τῶν φιλοσοφικῶν ἐνορά-

ΠΡΟΔΡΟΜΙΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ

σεων, την πληρότητα εις την διατύπωσιν συνθέτων στοχασμῶν καὶ κυρίως τὰς θέσεις του ἐπὶ τοῦ κοινωνιολογικοῦ προβλήματος « πόλις - κοινωνία ». Ὡς ὁ Πλάτων παρατηρεῖ «...Γίνεται τοίνυν, ἦν δ' ἐγώ, πόλις, ὡς ἐγφμαι, ἐπειδὴ τυγχάνει ἕκαστος οὐκ αὐτάρκτης, ἀλλὰ πολλῶν ἐνδεής· ἢ τίν' οἶει ἀρχὴν ἄλλην πόλιν οἰκίζειν; Οὐδεμίαν, ἢ δ' ὅς. Οὕτω δὴ ἄρα παραλαμβάνων ἄλλος ἄλλον ἐπ' ἄλλου χρεῖα, πολλῶν δεόμενοι, πολλοὺς εἰς μίαν οἴκησιν ἀγειράντες κοινωνοὺς τε καὶ βοηθοὺς ταύτη τῇ ξυνοικίᾳ ἐθέμεθα πόλιν ὄνομα» (Πλάτωνος «Πολιτεία», Βιβλ. II).

Ὁ Ἀριστοτέλης (384-322 π.Χ.), ὁ ἕτερος σοφὸς τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκει ἡ παγκοίνως γνωστὴ ρῆσις ὅτι «ὁ ἄνθρωπος φύσει πολιτικὸν ζῷον», εἶναι ὁ κυριώτερος μεταξὺ τῶν προδρομικῶν κοινωνικῶν ἐπιστημόνων. Συστηματικώτερος τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν παρατήρησιν καὶ πλέον πραγματιστικὸς εἰς τὴν ἀναζήτησιν καὶ τὴν διάκρισιν αἰτιῶδων σχέσεων μεταξὺ πραγμάτων, καταστάσεων καὶ φαινομένων, ἔθιξε μὲ ἰδιάζουσαν ἐνορατικότητα πλεῖστα ἐκ τῶν προβλημάτων τὰ ὁποῖα ἀπησχόλησαν καὶ ἀπασχολοῦν ἔκτοτε τοὺς κοινωνικοὺς παρατηρητὰς καὶ ἐπιστήμονας.

Ἐπὶ παραδείγματι, ὁ Ἀριστοτέλης, συγκρίνων μίαν κοινωνίαν μὲ ὀργανισμόν ὁ ὁποῖος γεννᾶται, ἐνηλικιώνεται, γηράσκει καὶ ἀποθνήσκει, ἐπειράτο νὰ ὑπογραμμίσῃ τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ κοινωνία ἐξελίσσεται βαθμιαίως πρὸς τὴν ὀριμότητα καὶ πληρότητα, ἀλλὰ καὶ ὅτι «ὁ θάνατος» ταύτης δὲν δύναται νὰ ἀποφευχθῆ, ὅταν δυσμενεῖς ὄροι ἀνακόπτουν τὸν δυναμισμόν τῆς. Παρατηροῦμεν ἐπίσης ὅτι ἡ ἀριστοτελικὴ «ὀργανισμικὴ» ἀντίληψις περὶ τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν εὐρίσκεται εἰς τὸ κέντρον πλείστων ἐκ τῶν νεωτέρων κοινωνικῶν παρατηρητῶν καὶ ἐπιστημόνων, ὡς ὁ Herbert Spencer (1820-1895), ὁ Emile Durkheim (1858-1917) κ.ἄ.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης, παρὰ τὴν μοναδικὴν εἰς δύναμιν παρατηρητικότητα περὶ τὰ φυσικὰ καὶ κυρίως περὶ τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀπαλλαγῆ ἀντιλήψεων βαθύτατα ἐρριζωμένων εἰς τὴν συνείδησιν τῆς κοινωνίας τοῦ καιροῦ του. Οὕτω, ἐνῶς ὑπῆρξεν ἐλαστικώτερος τοῦ Πλάτωνος ἐπὶ τῶν θεμελιακῶν κοινωνιολογικῶν προβλημάτων τῆς κοινωνικῆς διαστρωματώσεως καὶ τῆς κοινωνικῆς κινητικότητος, ἐν τούτοις δὲν εἶδε π.χ. τὸ θέμα τῆς δουλείας ὡς εἶδε τοῦτο, πολὺ βραδύτερον, ἢ χριστιανικὴ σκέψις. Γενικῶς, πλεῖστα εἶναι αἱ ἀριστοτελικαὶ θέσεις αἱ ὁποῖαι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διατηρηθοῦν ἐν ζωῇ ἀφ' ἧς στιγμῆς τὰ κοινωνικὰ πράγματα προσέλαβον περισσότερον δυναμισμόν καὶ ἡ ἐπιστήμη, ὀπλισμένη μὲ τὴν ἐπιστημονικὴν μέθοδον ἐρεύνης, ἤρχισε νὰ σημειώσῃ τὰ πρῶτα ἀποφασιστικὰ βήματά τῆς ἐπὶ τοῦ δρόμου πρὸς τὴν ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας. Παρὰ

τούτσ, ἀνεκτίμητον παραμένει τὸ ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὴν πρώτην χάραξιν τοῦ δρόμου αὐτοῦ. Διὰ τὴν ἐπιστήμην τῆς κοινωνιολογίας εἰδικώτερον, αἱ κατωτέρω περὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν πραγμάτων ἀριστοτελικά θεσεῖς συνιστοῦν ὄντως κληρονομίαν πολυσήμαντον. «...Ἐκ τούτων οὖν φανερόν ἐστι τῶν φύσει ἢ πόλις ἐστὶ, καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος φύσει πολιτικὸν ζῷον καὶ ὁ ἄπολις, διὰ φύσιν καὶ οὐ διὰ τύχην ἦτοι φαῦλος ἐστὶν ἢ κρείττων ἢ ἄνθρωπος, ὡσπερ καὶ ὁ ὕψ' Ὀμήρου λοιδορηθεὶς ἀφρήτωρ, ἀθέμιστος, ἀνέστιος... Διότι δὲ πολιτικὸν ὁ ἄνθρωπος ζῷον πάσης μελίττης καὶ παντὸς ἀγελαιῖου ζῷου μᾶλλον, δηλον... Ὁ δὲ λόγος ἐπὶ τῷ δηλοῦν ἐστὶ τὸ συμφέρον καὶ τὸ βλαβερόν, ὥστε καὶ τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἀδίκον... Τοῦτο γὰρ πρὸς ἄλλα ζῷα τοῖς ἀνθρώποις ἴδιον, τὸ μόνον ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ καὶ δικαίου καὶ ἀδίκου καὶ τὴν ἄλλην αἴσθησιν ἔχειν...» (Ἀριστοτέλους, «Πολιτικά», Βιβλ. Ι).

— Ρωμαῖκοὶ χρόνοι

Πολλοὶ εἶναι οἱ Ρωμαῖοι οἱ ὅποιοι ἠσχολήθησαν σοβαρῶς μὲ τὴν μελέτην τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν φαινομένων. Παρὰ ταῦτα τὸ ἔργον τούτων στερεῖται πρωτοτυπίας. Παρατηρήσεις καὶ σκέψεις εἶναι συνήθως βαθύτατα ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν ἐμπειρίαν. Τὸ στοιχεῖον τῆς πρωτοτυπίας εὐρίσκεται οὐχὶ εἰς τὰ ἔργα τῆς ρωμαϊκῆς διανοίας ἀλλὰ εἰς τὰ συγκεκριμένα ὀργανωτικά καὶ διοικητικὰ σχήματα, εἰς τοὺς κοινωνικοὺς καὶ πολιτικοὺς θεσμοὺς, εἰς τὴν νομικὴν ρύθμισιν τῶν ποικίλων κοινωνικῶν σχέσεων καὶ, γενικῶς, εἰς τὴν συνολικὴν ρωμαϊκὴν ζωὴν.

Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω, εἶναι κυρίως ἡ συνολικὴ ἐμπειρία τῆς περιόδου ἢ ὅποια προσφέρεται διὰ γονίμους ὄντως κοινωνιολογικὰς μελέτας. Βεβαίως, αἱ ὡς ἄνω παρατηρήσεις δὲν εἶναι παρατηρήσεις ἀπόλυτοι. Ἐπὶ παραδείγματι, τὸ ἔργον τοῦ Κικέρωνος (106-43 π.Χ.), ρήτορος, φιλοσόφου, καὶ πολιτικοῦ, συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν ἔργων τῶν πλουσίων εἰς προδρομικὰς κοινωνιολογικὰς ἀντιλήψεις.

Πλέον συγκεκριμένως, ὁ Κικέρων, ἐρευνῶν τὰ κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ φαινόμενα, ἐκινήθη εἰς ὀρίζοντας εὐρυτέρους ἐκείνων τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως. Ἐν π.χ. διὰ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ ἔννοια τῆς πόλεως ἦτο ταυτόσημος μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς πολιτείας-κοινωνίας, διὰ τὸν Κικέρωνα ἡ ἔννοια τῆς κοινωνίας ἀνεφέρετο εἰς τὸ σύνολον τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν. Ἡ «πόλις» τούτου ἐνεῖχε τὸν χαρακτήρα τῆς «οἰκουμενικότητος». Ρυθμιστικὸς δὲ νόμος τῆς «πόλεως» ταύτης, εἰς τὴν ζωὴν τῆς ὁποίας μετεῖχον ἀπὸ κοινοῦ θεοὶ καὶ ἄνθρωποι, ἦτο ὁ «φυσικὸς νόμος», ὅρος οὗτος ταυτόσημος

μέ τὸν ὄρον «δίκαιον». Εἶναι προφανές ὅτι εἰς τὰς φιλοσοφικάς, κοινωνικάς καὶ πολιτικάς ἀντιλήψεις τοῦ ὁ Κικέρων ἐπηρεάσθη βαθύτατα ἀπὸ τὸ στοιχειῶν τῆς «οἰκουμενικότητος» τόσο εἰς τὰς ἐπιδιώξεις ὅσον καὶ εἰς τὰ πολιτικά καὶ τὰ διοικητικὰ ἐπιτεύγματα τῆς Ρώμης. Πρὸς τούτοις, εἶναι μεταξὺ τῶν πρώτων στοχαστῶν οἱ ὅποιοι περιέλαβον τὸ ἐν λόγῳ στοιχείον εἰς τὰς θεωρήσεις καὶ τοὺς ὁραματισμοὺς των.

Ἡ σύγχρονος κοινωνιολογία στρέφεται μετ' ἐνδιαφέροντος πρὸς τὰς ὡς ἄνω ἀντιλήψεις, ἰδίως μάλιστα ὅταν ἀναζητῆ εἰς τὸ ἀπώτερον παρελθὼν στοιχεῖα προδρομικά τῶν σημερινῶν κοινωνιολογικῶν ἀντιλήψεων περὶ τῶν ἀναποφεύκτων ἀλληλεπιδράσεων μεταξὺ ὄλων τῶν κοινωνιῶν καὶ περὶ τῆς κοινότητος μεταξὺ τῶν βασικῶν παραγόντων οἱ ὅποιοι ἐπηρεάζουν τὴν ἀνάπτυξιν ἐκάστης τῶν κοινωνιῶν τούτων.

Εἰς τὰ ἀνωτέρω προσθέτομεν ὅτι αἱ κυριώτεραι κοινωνιολογικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Κικέρωνος περιέρχονται εἰς τὰ ἔργα τοῦ «De Republica» — Περί Πολιτείας καὶ «De Legibus» — Περί Νόμων, τὰ ὅποια ἔχουν μεταφρασθῆ εἰς ὄλας τὰς γλώσσας καὶ τὰ ὅποια θεωροῦνται ὡς πηγαὶ πολῦτιμοι διὰ τὸν σύγχρονον κοινωνιολόγον καὶ ἰδιαίτερος διὰ τὸν ἱστορικὸν τῆς κοινωνιολογίας.

*Ἐτερος Ρωμαῖος τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον θεωρεῖται ὡς περιέχον ἐνδιαφερούσας κοινωνικάς ἀντιλήψεις εἶναι ὁ Tacitus (55-117 μ.Χ.). Οὗτος ἔχει συστηματικῶς μελετήσῃ τὰ ἦθη, τὰ ἔθιμα καὶ γενικῶς τὴν ζωὴν τῶν ποικίλων γερμανικῶν φυλῶν τοῦ καιροῦ του. Τὸ σχετικὸν ἔργον τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «Germania» ἐνέχει σημασίαν διὰ τὴν ἐθνολογίαν καὶ διὰ τὴν κοινωνιολογίαν ἀνάλογον περίπου ἐκείνης τοῦ ἔργου τοῦ Ἡροδότου.

— Ὁ Χριστιανικὸς κόσμος

Αἱ χριστιανικαὶ περὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κοινωνίας του θέσεις ἔχουν βαθύτατα ἐπηρεάσει τὸ ἔργον πλείστων ἐκ τῶν θεωρουμένων ὡς προδρομικῶν κοινωνιολόγων. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ βραδύτερον οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ἐκκινουῦντες ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἰδρυτοῦ τῆς Χριστιανικῆς Ὁρησκείας, ἀνέπτυξαν διὰ τοῦ λόγου καὶ τοῦ παραδείγματός των πλῆρες σύστημα κανόνων περὶ τῆς ἀτομικῆς καὶ τῆς συλλογικῆς ζωῆς τῶν χριστιανῶν. Θεμελιώδεις ἀρχαὶ τοῦ συστήματος τούτου εἶναι ὅτι οἱ ἄνθρωποι, τέκνα τοῦ αὐτοῦ Δημιουργοῦ, εἶναι ἀδελφοὶ καὶ κατὰ ταῦτα ἴσοι μεταξὺ των καὶ ὅτι ἡ κοινωνικὴ ἀλληλεγγύη διασφαλίζεται διὰ τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης, ἥτοι τῆς ὑπερτάτης ἀξίας εἰς τὸ ὅλον χριστιανικὸν σύστημα ἀξιών.

Ειδικότερον, ἡ χριστιανικὴ κοινωνία εἶναι ἀπηλλαγμένη διακρίσεων. Ὁ τόπος καταγωγῆς, τὸ χρῶμα, ἡ διαφορὰ φύλου, ἡ κοινωνικὴ θέσις καὶ τὰ οἰκονομικὰ μέσα δὲν συνιστοῦν στοιχεῖα κοινωνικῶν διαφοροποιήσεων καὶ κοινωνικῶν διαστρωματώσεων. Διαφοροποιὸς παράγων εἶναι μόνον ἡ διαγωγή ἀτόμων καὶ ομάδων, ἡ κρινομένη μὲ γνώμονα τὰς χριστιανικὰς ἀξίας. Ἡ δὲ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου εἶναι εὐθύνη ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πρῶτον, ἀλλὰ καὶ ἐνώπιον τοῦ πλησίον. Χριστιανοὶ θεολόγοι καὶ ἡγετικοὶ παράγοντες, ἐκκινούντες ἐκ τῶν μεταφυσικῶν θεμελιώσεων τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, προήγαγον τὴν ἀρχὴν ὅτι ἡ συγκεκριμένη κοινωνικὴ πραγματικότης ἐνέχει σημασίαν περιορισμένην διὰ τὸ ἄτομον καὶ ὅτι τὸ προέχον θέμα εἶναι ἡ προετοιμασία διὰ τὴν μέλλουσαν ζωὴν. Ἔτεροι, ἐρμηνεύοντες κατὰ τρόπον πραγματιστικώτερον τὸ Δόγμα, ὑπεγράμμισαν τὰς ἀπόψεις ὅτι ἡ προετοιμασία αὕτη καὶ ἡ σωτηρία διασφαλίζονται διὰ τῶν συνεχῶν δραστηριοτήτων ἐν τῇ κοινωνίᾳ συμφώνως πρὸς τὰς ἀπολύτου κύρους χριστιανικὰς ἀξίας. Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου καὶ χάρις εἰς τὸν συνεχῆ ἐμπλουτισμὸν τόσον τῆς χριστιανικῆς θεολογικῆς σκέψεως ὅσον καὶ τῶν συλλογικῶν χριστιανικῶν μπειριῶν ζωῆς, αἱ ἀπόψεις τῶν δευτέρων ἐπεκράτησαν καὶ ἐπέρεασαν ἀμεσώτατα καὶ τὰς κοινωνιολογικὰς θεωρήσεις καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν κοινωνικὴν διαβίωσιν.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ σύγχρονος κοινωνιολογία συναντᾷ εἰς τὰ κλασσικὰ χριστιανικὰ κείμενα πλείστας προδρομικὰς ἢ καὶ θεμελιακὰς κοινωνιολογικὰς ἀντιλήψεις, ὡς ἐκεῖναι π.χ. περὶ τοῦ προβλήματος τῶν κοινωνικῶν διακρίσεων, περὶ τῆς συνοχῆς τῆς κοινωνίας διὰ τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης, περὶ τῶν κοινωνικῶν λειτουργιῶν, τῶν θρησκευτικῶν ἰδρυμάτων κοκ. Πρὸς τοῦτοις, ἡ ἐπιστήμη αὕτη καὶ ἰδιαιτέρως ἡ κοινωνιολογία τῆς θρησκείας ἀνευρίσκουν εἰς τὴν δισχιλιετῆ χριστιανικὴν ἐμπειρίαν ἄκρως διαφωτιστικὰ στοιχεῖα καὶ ἀρχὰς σχετικὰς μὲ τὴν δύναμιν τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων ἐπὶ τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς, μὲ τὰ πρῶτα ὅσον καὶ ἀξιοθαύμαστα ὀργανωτικὰ σχήματα τῆς Ἐκκλησίας εἰς στιγμὰς δυσκόλους, μὲ τὰ κοινόβια, τὸ κίνημα τῶν ἀναχωρητῶν, τὸν μοναστηριακὸν βίον κοκ. Ἡ μελέτη μάλιστα ὄλων τούτων ἔρχεται νὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν κοινωνιολογικὴν ἀνάλυσιν ὀρισμένων παρεμφερῶν κοινωνικῶν φαινομένων εἰς τὰς συγχρόνους κοινωνίας.

Οὕτω, ἐκτὸς τῶν ἔργων τῶν Μεγάλων Πατέρων τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας, τὰ ὁποῖα μελετῶνται διαρκῶς καὶ πληρέστερον ἀπὸ τοὺς συγχρόνους κοινωνικοὺς ἐπιστήμονας, ἐν ἔργον τὸ ὅποῖον ἔχει ἀπὸ μακροῦ προκαλέσει τὸ ἐνδιαφέρον τῆς κοινωνιολογίας εἶναι ἡ «Πόλις τοῦ Θεοῦ» τοῦ Αὐγουστίνου (Augustinus, 354-430). Προφανῶς, ἡ αἰωνία «Πόλις» τοῦ φιλοσόφου καὶ

κοινωνικοῦ παρατηρητοῦ τούτου δὲν ἔχει «ίδρυθῆ» ἐπὶ τῆς συγκεκριμένης κοινωνικῆς πραγματικότητος. Ἡ θέσις τῆς εἶναι εἰς τὸν χῶρον τῆς χριστιανικῆς μεταφυσικῆς εἰς τὸν ὅποιον, ὡς ὁ συγγραφεὺς παρατηρεῖ, κυριαρχεῖ ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τὸν ὅποιον ἡ σωτηρία εἶναι ἐξησφαλισμένη. Ἡ οἰκουμενικότης εἰς τὴν «Πόλιν τοῦ Θεοῦ» εἶναι τὸ κύριον γνώρισμα.

Παρά τὸν μεταφυσικὸν χαρακτήρα τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου, τὸ ὅποιον μάλιστα ἠσκησε τεραστίαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς μεταφυσικῆς φιλοσοφίας καὶ ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς φιλοσοφίας ἀλλὰ καὶ ἐπ' αὐτῆς ταύτης τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος, αἱ εἰς αὐτὸ περιεχόμεναι κοινωνιολογικαὶ θεωρήσεις εἶναι ὅλως ἐνδιαφέρουσαι. Μεταξὺ τῶν ἀντιλήψεων αὐτῶν, αἱ ἐνδεικτικώτεραι τῶν κυρίων θέσεων τοῦ συγγραφέως ὅσον καὶ αἱ πλέον σημαντικαὶ εἶναι ἐκεῖναι περὶ τοῦ δικαίου ὡς φυσικοῦ νόμου. Περὶ τῆς οἰκουμενικότητος τῶν ἠθικῶν ἀξιών. Περὶ τῶν πηγῶν τῆς ἐξουσίας καὶ τῶν ρόλων τοῦ κράτους. Περὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου ὡς φυσικοῦ δικαιώματος τούτου κ.ἄ. Ἀπὸ μίαν εἰδικωτέραν μάλιστα ἄποψιν, ἐνῶ αἱ ἀντιλήψεις τοῦ Αὐγουστίνου διαποτίζονται καθ' ὅλοκληρίαν ὑπὸ τῆς μεταφυσικῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας, ἐν τούτοις ἐπέδρασαν ἀποφασιστικῶς ἐπὶ τοῦ κινήματος τοῦ ἀνθρωπισμοῦ τὸ ὅποιον ἀνεπτύχθη βραδύτερον εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν χῶρον.

Ἐξ Ἰσου ἀξιομελέτητοι θεωροῦνται ὑπὸ τῆς κοινωνιολογίας αἱ προδρομικαὶ κοινωνιολογικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Thomas Aquinas (1225-1274). Αἱ ἀντιλήψεις του αὐταὶ εἶναι, ἐν τελευταία ἀναλύσει, σύνθεσις τῶν χριστιανικῶν ἀρχῶν καὶ τῆς ἀριστοτελικῆς σκέψεως. Ἐκ τῶν ἔργων του ἰδιαίτερον κοινωνιολογικὸν ἐνδιαφέρον ἐνέχει ἐν μικρὸν μελέτημα ὑπὸ τὸν τίτλον «Κυβερνήσις καὶ Κυβερνήται» (1259), γραφὲν εἰδικῶς διὰ τὸν Βασιλεῖα τῆς Κύπρου.

— Ὁ Μουσουλμανικὸς κόσμος

Ἐκ τῶν μουσουλμάνων στοχαστῶν, ὁ κατέχων θέσιν ὄντως ἐξέχουσαν εἰς τὴν χορείαν τῶν προδρομικῶν κοινωνιολόγων εἶναι ὁ Ibn Khaldoun (1332-1406). Οὗτος ἦτο ἱστορικός, νομικός, δικαστὴς καὶ πολιτικός. Οἱ σύγχρονοι ἱστορικοὶ θεωροῦν ἐπίσης τοῦτον ὡς τὸν θεμελιωτὴν τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας. Κατὰ τὸν σοφὸν αὐτὸν Ἄραβα, ἡ ἀνάπτυξις, ἡ ἀκμὴ καὶ ἡ παρακμὴ τῶν κοινωνιῶν εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα σειρᾶς ἱστορικῶν, κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν νόμων, οἱ ὅποιοι διακριβῶνται διὰ συγκριτικῶν μελετῶν. Ὁ πολιτισμὸς ἐν γένει μεταβάλλεται ἀδιαλείπτως. Τὸ φυσικὸν περιβάλλον ἀσκεῖ ἀποφασιστικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ δυναμισμοῦ καὶ τῶν ἐπιδιώξεων τῶν κοινωνιῶν. Ἡ κοινωνικὴ πρόοδος ἐξαρτᾶται ἐπίσης ἀπὸ τὸν βαθμὸν τῆς

συλλογικής συνειδήσεως μεταξύ τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας κοκ. Πρὸς τοῦτοις, ὁ Ibn Khaldoun ὑπογραμμίζει τὴν ἄποψιν ὅτι ἡ ζωὴ εἰς τὰ ἀστικά κέντρα συνιστᾷ προκεχωρημένην μορφήν κοινωνικῆς ζωῆς καὶ ὅτι ἡ ἀστικοποίησις τοῦ πληθυσμοῦ ἐρχεται νὰ ἀνυψώσῃ τὴν πολιτιστικὴν στάθμην.

Ἐνδιαφέρον ὡσαύτως διὰ τὴν ἐθνολογίαν καὶ τὴν κοινωνιολογίαν παρουσιάζουν αἱ συστηματικαὶ παρατηρήσεις τοῦ ἐπὶ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων τῶν ποικίλων ἀραβικῶν φυλῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ.

— Νεώτεροι χρόνοι

Ἡ Ἀναγέννησις, ἐν πρώτοις, ἦτο ἡ περίοδος ἀπὸ τῆς εἰσόδου ἐκ τοῦ Μεσαίωνος εἰς τὸν νεώτερον κόσμον τῆς Δύσεως — τὸν κόσμον νέων ἐθνῶν, μεγάλων ἀστικῶν κέντρων, ποντοπόρων ἐξερευνητῶν, μεγάλων δημιουργῶν εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς τέχνης, μελετητῶν ἄκρως δοκίμων τῆς Ἑλλάδος, τῆς μεγάλης ἀκμῆς, πρὸς τοῦτοις δὲ τὸν κόσμον τῶν Copernicus, Kepler, Galileo καὶ Newton — εἶναι ἡ περίοδος κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ συνθηκαὶ διὰ συνθετώτερα κοινωνιολογικὰ μελετήματα ἦσαν ὅλων εὐνοϊκαί.

Μεταξὺ τῶν πλέον ἀξιολόγων κοινωνικῶν παρατηρητῶν τῆς δημιουργικῆς αὐτῆς περιόδου εἶναι ὁ Niccolo Machiavelli (1469-1527). Οὗτος θεωρεῖται γενικῶς ὡς εἰς ἐκ τῶν πρώτων πραγματιστικῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν στοχαστῶν, ἂν καὶ ὁ πραγματισμὸς τοῦ αὐτοῦ ἐκλαμβάνεται συχνάκις ὡς ἰδιοτελής ἢ καὶ ὡς κυνικὴ ἐρμηνεία (ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα) τῶν συναφῶν κοινωνικῶν φαινομένων. Βασικὴ τούτου θέσις ἦτο ὅτι ἡ κοινωνία πρέπει νὰ ἐξελίσσεται βάσει προγραμματισμένων ἐπενεργειῶν τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας — ἐπενεργειῶν πάντως αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ στηρίζονται εἰς τὴν δι' ἀντικειμενικῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν κριτηρίων ἀνάλυσιν. Σχετικῶς μὲ τὰς ἀνθρωπίνους δραστηριότητας, ἡ ἄποψις τοῦ ἦτο ὅτι αὐταὶ ὑποκινοῦνται ὑπὸ τῶν πάντοτε ἀκορέστων καὶ ἀνικανοποιήτων ἐπιθυμιῶν ἀτόμου καὶ ομάδων καὶ ὅτι, ἐν πάσῃ περιπτώσει, τὸ κυριαρχοῦν κίνητρον εἰς τὰς δραστηριότητας ταύτας εἶναι ἡ ἰδιοτέλεια.

Γενικῶς, ὁ Machiavelli ἐλάχιστον κῦρος ἀνεγνώριζε εἰς τὰς πλατωνικάς καὶ τὰς ἀριστοτελικὰς θέσεις συμφῶνως πρὸς τὰς ὁποίας ὁ κοινωνικὸς καὶ πολιτικὸς βίος ἔπρεπε νὰ ρυθμίζεται ὑπὸ σταθερῶν καὶ ἀμεταβλήτων ἀξιών. Ἐκ τῶν ἔργων τοῦ τὰ ἀμεσώτερον ἐνδιαφέροντα τὸν ἱστορικὸν τῆς κοινωνιολογίας εἶναι τὸ ἔργον «Il Principe» — Ὁ Ἡγεμῶν καὶ «Discorsi» — Λόγοι.

Ἄλλος σοβαρὸς μελετητῆς τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, θεωρούμενος μάλιστα ὡς κατέχων θέσιν ἐξέχουσαν εἰς τὰς τάξεις τῶν προδρομικῶν κοι-

νωνιολόγων, είναι ο Άγγλος φιλόσοφος Thomas Hobbes (1588-1679). Το έργο του τούτου ανήκει εις μίαν περίοδον (1600-1800), ή όποία θεωρείται ως ή περίοδος τής αναπτύξεως και διατυπώσεως «κλασσικών» θεωριών περί τής όργανώσεως τής κοινωνίας, αί όποιαί έμειναν γνωσταί ως θεωρία «του κοινωνικοϋ συμβολαίου».

Ο Hobbes είναι συγγραφεϋς πλείστων μελετημάτων. Μεταξύ τούτων το πλέον ένδεικτικόν τών φιλοσοφικών και κοινωνικών θεωρήσεών του είναι το μελέτημα «Leviathan» (1651). Πρόκειται περί του μελετήματος εις το όποιον αναπτύσσονται αί θέσεις ότι εις τόν κόσμον «Bellum omnium contra omnes» (τά πάντα είναι εις κατάστασιν πολέμου έναντίον πάντων). «Ότι οί άνθρωποι είναι τόσον επικίνδυνοι ό εις διά τόν άλλον, ώστε να συνειδητοποιούν την ανάγκην να σχηματίζουν κοινωνίαν και ούτω να αλληλοπροστατεύονται. «Ότι ή κοινωνία αύτη έχει ανάγκην ήγεσίας άσκούσης άπόλυτον έξουσίαν. «Ότι ό πολιτισμός τότε μόνον αναπτύσσεται όταν οί άνθρωποι παραιτούνται ένσυνειδήτως και έκουσίως τών φυσικών έλευθεριών των, ώστε να διασφαλίζεται μία τεχνική ειρήνευσις μεταξύ των. «Όπως δέ ό ίδιος χαρακτηριστικώς ύπογραμμίζει «...τά πάθη τά όποια ώθοϋν τόν άνθρωπον να κλίη προς την ειρήνην είναι το δέος του θανάτου, αί ανάγκαι πραγμάτων δι' άνετον ζωήν, ως και ή έλπίς ότι δύναται να άποκτήση ταϋτα διά τής εργασίας...» (Leviathan).

Ειδικότερον, ό Hobbes άπέριψε την άριστοτελικήν άποψιν ότι ό άνθρωπος είναι εκ φύσεως κοινωνικός. Αί θέσεις του είναι παρεμφερεις έξ ώρισμένων άπόψεων προς εκείνας του Machiavelli. Γενικώς δέ, κατατάσσεται μεταξύ τών άπαισιοδόξων κοινωνικών φιλοσόφων.

Εις την ως άνω κατηγορίαν ανήκουν και άλλοι διανοηταί ένδιαφέροντες την κοινωνιολογίαν. Μεταξύ τούτων ό αντιπροσωπευτικώτερος ίσως είναι ό Baruch Spinoza (1632-1677). Το έργο του υπό τόν τίτλον «Tractatus Theologico-politicus» — Πραγματεία Θεολογική και Πολιτική—παρουσιάζει πολύ ένδιαφέρον ίδίως διά την ιστορίαν τής κοινωνιολογίας. Πάντως, το σπουδαιότερον έργο του είναι το «Ethica» — Ηθική.

Εις τας αντίληψεις τών Hobbes, Spinoza και άλλων τής σχολής τών λεγομένων «άπαισιοδόξων» κοινωνικών φιλοσόφων σχετικώς με την ανθρώπινην φύσιν και το πρόβλημα τής κοινωνικής προόδου, ήλθον να ανταχθούν αί αντίληψεις μερικών εκ τών μεγάλων στοχαστών τής περιόδου. Μεταξύ τούτων πρωτεύουσαν θέσιν κατέχει ό Άγγλος φιλόσοφος John Locke (1632-1704). Η προσφορά του εις τούς τομείς τής θεωρίας τής γνώσεως και τής κοινωνικής και πολιτικής φιλοσοφίας είναι τόσον εύρεία, ώστε οί δόκιμοι ιστορικοί τών ιδεών να κατατάσσουν τούτον μεταξύ τών καλύτερων διανοιών όλων τών εποχών.

Κατά τὸν Locke, ἡ γνῶσις τῆς πραγματικότητος — καὶ ἐπομένως καὶ ἡ γνῶσις τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος — κατακτᾶται μόνον διὰ τῆς ἀμέσου ἐμπειρίας καὶ διὰ τῆς κριτικῆς ἀναλύσεως. Ἐμφυτοὶ ἰδέαι δὲν ὑπάρχουν. Ἡ μόνη ἐμφυτος ἰκανότης τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ συνείδησις τῆς ὑπάρξεώς του ὡς συγκεκριμένης ἐξ ὕλικῶν στοιχείων καὶ ἐκ ψυχικῶν δυνάμεων. Καθαρῶς λογικὰ διανοητικὰ σχήματα, διαμορφούμενα ἄνευ ἐμπειρικῶν στοιχείων, δὲν ὀδηγοῦν εἰς τὴν γνῶσιν.

Αἱ περὶ τῆς κοινωνίας γενικαὶ καὶ εἰδικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Locke, εἰς τὰς ὁποίας οὗτος ἤχθη βάσει τῶν ὡς ἄνω ἀντιλήψεων περὶ τῆς γνώσεως, περιέχονται κυρίως εἰς τὸ ἔργον του «Two Treatises on Government» - Δύο Πραγματεῖαι ἐπὶ τοῦ Προβλήματος τῆς Κυβερνήσεως (1790). Διὰ τῶν μελετημάτων του αὐτῶν ἀμφισβητεῖ μεταξὺ ἄλλων τὴν τότε ἐπικρατοῦσαν ἰδέαν περὶ τῆς θεϊκῆς προελεύσεως τῶν δικαιωμάτων τῶν βασιλέων, ὡς καὶ τὰς θεωρίας τοῦ Hobbes περὶ τῆς ἀνάγκης ἐνασκήσεως τῆς ἐξουσίας ἀπολυταρχικῶς. Ὁ Locke προήγαγε τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν ὅτι ἡ ἔννοια τῆς κοινωνίας καὶ ἐκείνη τῆς πολιτείας (κυβερνήσεως) δὲν εἶναι ἔννοια ταυτόσημοι. Ἡ κοινωνία ὀργανώνεται βάσει κοινωνικῶν συμβάσεων μεταξὺ τῶν μελῶν της («κοινωνικὸν συμβόλαιον»). Ἡ πολιτεία ἀντιθέτως δημιουργεῖται ὑπὸ τῆς κοινωνίας μὲ εἰδικὸν σκοπὸν τὴν ἐνάσκησιν, βάσει ὠρισμένων ρυθμιστικῶν κανόνων, πολιτικοῦ ἐλέγχου. Πλέον συγκεκριμένως, ἀποστολὴ τῆς πολιτείας εἶναι ἡ προαγωγὴ τῶν συμφερόντων τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Τὰ ἄτομα ὡς μέλη τῆς κοινωνίας, ἐνῶ διατηροῦν τὰ δικαιώματα τοῦ ἀδεσμεύτου στοχασμοῦ, τῆς ἐλευθέρως ἐκφράσεως καὶ τῆς ἰδιοκτησίας, εἶναι ἐν τούτοις ὑποχρεωμένα, ὑπὸ αὐτῆς ταύτης τῆς φύσεως τῆς κοινωνικῆς διαβιώσεως, νὰ πειθαρχοῦν εἰς τοὺς νόμους οἱ ὅποιοι διαμορφώνονται βάσει τῆς γνώμης τῶν πολλῶν.

Αἱ φιλοσοφικαί, ψυχολογικαὶ καὶ κοινωνικαὶ ἰδέαι τοῦ Locke ἐπηρέασαν βαθύτατα δὲ τὰ ἀκολουθήσαντα ἰδεολογικὰ καὶ πολιτικὰ κινήματα διὰ τῶν ὁποίων ἐπεδιώκετο διακυβέρνησις τῶν κοινωνιῶν πλέον φιλελευθέρη καὶ πλέον δημοκρατικῆ. Δοκίμως μάλιστα ὑπογραμμίζεται ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν ὅτι τὸ ἔργον του καὶ, εὐρύτερον, αἱ αἰσιόδοξοι θέσεις του ἐναντι τῶν προβλημάτων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀναπτύξεως συνετέλεσαν σοβαρῶς εἰς τὴν καλλιέργειαν τοῦ ἰδεολογικοῦ κλίματος τῶν ἐπαναστάσεων εἰς Ἠνωμένας Πολιτείας Ἀμερικῆς καὶ εἰς Γαλλίαν καὶ εἰδικώτερον εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστηρίχθη τὸ Ἀμερικανικὸν Σύνταγμα. Ὄντως, ἂν παροῦσαι εἰς τὸν Καταστατικὸν Χάρτην τῆς Χώρας ταύτης εἶναι ἰδέαι καὶ ἀρχαὶ ἐκ τῆς ἐμπειρίας τῆς κλασσικῆς Ἑλλάδος, παροῦσαι εἶναι ἐπίσης καὶ πλεῖστα ἰδέαι καὶ ἀρχαὶ ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Locke καὶ ἄλλων θιασωτῶν τῆς ἀντιλήψεως περὶ τῆς ἀδιαλείπτου κοινωνικῆς προόδου.

Εὐλογον εἶναι συνεπῶς τὸ ἐνδιαφέρον τῆς συγχρόνου κοινωνιολογίας διὰ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Locke ἰδίως δὲ δι' ἐκείνας ἐπὶ τῶν κοινωνικῶν φαινομένων καὶ τῶν πολιτικῶν διαδικασιῶν καὶ τὸ γεγονός ὅτι οὗτος κατέχει θέσιν ἐξέχουσαν μεταξὺ τῶν προδρομικῶν κοινωνιολόγων.

*Ἐτερος ἀξιόλογος προδρομικὸς κοινωνιολόγος εἶναι ὁ Jean Jacques Rousseau (1712-1778). Εἶναι ἀληθές ὅτι αἱ ἰδέαι τοῦ Γαλλοελβετοῦ αὐτοῦ κοινωνικοῦ φιλοσόφου δὲν διατυπώνονται συστηματικῶς καὶ δὲν φαίνονται ἀπηλλαγμέναι πολεμικῆς καί, κατὰ συνέπειαν, στοιχείων ὑποκειμενικῶν. Τοῦτο βεβαίως εἶναι εὐεξήγητον. Ὁλόκληρος ἡ ζωὴ του ἦτο πλήρης κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν δραστηριοτήτων. Παρὰ ταῦτα, ὅταν οὗτος ἀπεμακρύνθη τῶν ἀρχικῶν ἄκρων ἀντιλήψεών του ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν φυσικὴν του κατάστασιν εἶναι ἀνώτερος καὶ εὐτυχέστερος τοῦ ἀνθρώπου μιᾶς προηγμένης κοινωνίας καὶ γενικῶς ὅτι ὁ πολιτισμὸς ὁδηγεῖ τὸ ἄτομον εἰς τὴν κατὰπτωσιν, ἠδυνήθη νὰ ἀσκήσῃ δημιουργικὴν κριτικὴν ἐπὶ τῶν θεωριῶν τοῦ Hobbes καὶ τῶν ἄλλων τοῦ κύκλου τῶν ἀπαισιοδόξων στοχαστῶν καὶ νὰ προχωρήσῃ εἰς παρατηρήσεις πλέον ἐγκύρους.

Πάντως, τὰ πρῶτα μελετήματα καὶ κηρύγματα τοῦ Rousseau ὅτι ἡ πολιτικὴ ἀνάπτυξις ὁδηγεῖ ἀναποφεύκτως εἰς τὴν φυσικὴν καὶ ἠθικὴν φθορὰν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος ὡς καὶ εἰς τὴν συνεχῆ ἐπαύξισιν τῶν ἀνισοτήτων μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας ἐξακολουθοῦν νὰ παρέχουν βάσεις εἰς ἐπιχειρήματα πλείστων συγχρόνων κοινωνικῶν παρατηρητῶν, ἰδίως μάλιστα ἐκείνων οἱ ὅποιοι ἀδυνατοῦν νὰ ἐρμηνεύσουν πλέον βασίμως ὀρισμένας ἐκ τῶν ἐπιπτώσεων τοῦ πολιτισμοῦ καὶ πρωτίστως τοῦ τεχνολογικοῦ πολιτισμοῦ ἐπὶ τῆς ποιότητος τῆς ἀτομικῆς καὶ τῆς συλλογικῆς ζωῆς. Παράδειγμα τούτου εἶναι αἱ ἰδέαι καὶ αἱ ἀντιδράσεις τῶν «φυσιολατρῶν» ἐκείνων κατὰ τοὺς ὁποίους, ἂν εἶναι νὰ προστατευθῇ ἡ βιοσφαῖρα, πρέπει νὰ τεθῇ φραγμὸς εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ κυρίως εἰς τὴν τεχνολογικὴν πρόοδον.

Αἱ ἀπόψεις τοῦ Rousseau, αἱ διαμορφωθεῖσαι κατὰ τὰ χρόνια τῆς ὀριμότητός του καὶ κυρίως αἱ περιεχόμεναι εἰς τὸ ἔργον του «*Contrat Social*» — Κοινωνικὸν Συμβόλαιον (1762) συναντοῦν ἐν πολλοῖς, τὰς ἀπόψεις τοῦ Locke καὶ γενικῶς ἔρχονται εἰς ἐνίσχυσιν τῶν ἰδεῶν τῶν ἀισιοδόξων στοχαστῶν, ὡς εἶναι ὁ Condorcet καὶ πλείστοι ἐκ τῶν νεωτέρων τούτου. Συμφώνως πρὸς τὰς ἀπόψεις αὐτὰς τοῦ Rousseau, ὀρθὴ ὀργάνωσις μιᾶς κοινωνίας εἶναι ἡ στηριζομένη ἐπὶ τοῦ «κοινωνικοῦ συμβολαίου», ἤτοι ἐπὶ ἐνὸς συστήματος ἀξιών καὶ νόμων τοὺς ὁποίους διαμορφώνουν τὰ μέλη τῆς κοι-

ωνίας διότι έχουν συνείδησιν τῆς ἀνάγκης νά περιορίσουν αὐτοβούλως ὄρισμένας ἀτομικὰς ἐλευθερίας, διὰ νά διασφαλίσουν κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν τὴν δέουσαν ἀλληλοπροστασίαν καὶ ἀλληλοβοήθειαν καὶ γενικῶς τὴν πρόδον τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Εἰδικώτερον, ἡ πολιτεία (κυβέρνησις) τότε μόνον διατηρεῖ τὴν ἠθικὴν ὑπόστασίν της, ὅταν διασφαλίζῃ τὴν γενικὴν συγκατάθεσιν τῶν κυβερνωμένων (volonté générale), ἀρχὴ ἡ ὁποία συναντᾶται ἔκτοτε εἰς τὴν πολιτικὴν θεωρίαν καὶ πρᾶξιν τῶν λεγομένων δημοκρατικῶν κοινωνιῶν.

Πρὸς τοῦτοις, σημαντικὴ εἶναι ἡ προσφορὰ τοῦ Rousseau ἐπὶ τοῦ προβλήματος τῆς παιδείας ὡς θεμελιακῆς κοινωνικῆς λειτουργίας. Διὰ τοῦ ἔργου του «Emile» προβάλλει τὴν ἄποψιν ὅτι ἡ ἀγωγή καὶ ἡ ἐκπαίδευσις πρέπει νά ἀφορμῶνται ἀπὸ αὐτὰς ταῦτα τὰς δυνάμεις τοῦ μαθητοῦ καὶ νά ἀποσκοποῦν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὅλης προσωπικότητος καὶ οὐχὶ εἰς τὴν παροχὴν γνώσεων μὴ συνεχομένων μεταξὺ τῶν. Ὁσαύτως, διακηρύσσει τὴν ἀρχὴν ὅτι ἡ μόρφωσις ἀποτελεῖ δικαίωμα ὄλων τῶν νέων, ἄνευ διακρίσεων — ἀρχὴν τὴν ὁποίαν συναντῶμεν ἤδη εἰς τὰ συντάγματα ὄλων τῶν προηγμένων κοινωνιῶν, ὡς καὶ εἰς τὰς σχετικὰς διακηρύξεις τῶν διεθνῶν ὀργανισμῶν.

Εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κοινωνιολογικῆς σκέψεως κατὰ τὰ προδρομικὰ στάδια ταύτης συνετέλεσαν τὰ μέγιστα καὶ οἱ μελετηταὶ τῶν οικονομικῶν διαδικασιῶν ὡς συντελεστῶν τῆς κοινωνικῆς προόδου. Μεταξὺ τῶν μελετητῶν αὐτῶν προέχουσα εἶναι ἡ φυσιογνωμία τοῦ Adam Smith (1723-1790). Εἶναι ἀληθὲς ὅτι αἱ κύριαι ἐπιδόσεις τούτου ἐκτείνονται εἰς δύο πεδία, ἥτοι εἰς τὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν καὶ εἰς τὴν οἰκονομίαν. Τὸ ἔργον του μάλιστα ὑπὸ τὸν τίτλον «An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations» — Διερευνήσεις ἐπὶ τοῦ Προβλήματος τοῦ Χαρακτῆρος καὶ τῶν Αἰτίων τοῦ Πλοῦτου τῶν Ἐθνῶν (1776) θεωρεῖται γενικῶς ὡς ἓν ἐκ τῶν σημαντικωτέρων ἔργων ὄλων τῶν ἐποχῶν.

Ἐκ τῆς ἀπόψεως τῆς κοινωνιολογίας, τὸ ἐνδιαφέρον συγκεντρώνεται τόσον ἐπὶ τοῦ ἔργου αὐτοῦ ὅσον καὶ ἐπὶ τοῦ ἑτέρου ἔργου ὑπὸ τὸν τίτλον «Theory of Moral Sentiments» - Θεωρία περὶ τῶν Ἠθικῶν Συναισθημάτων (1759). Εἰς τὰς οικονομικὰς θεωρίας τοῦ Adam Smith, αἱ ὁποῖαι εἶχον βαθυτάτην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ὅλης μεταγενεστέρως οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς σκέψεως ἀκόμη δὲ καὶ ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος, περιέχονται προδρομικαὶ ἀντιλήψεις ἐπὶ πάντων τῶν κεντρικῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν προβλημάτων καὶ κυρίως ἐπὶ τῆς ἐργασίας ὡς τῆς πρώτης πηγῆς κεφαλαίου ἀπαραιτήτου διὰ τὴν κάλυψιν τῶν ἀναγκῶν τῆς κοινωνίας εἰς ἀγαθὰ

καί ὑπηρεσίας. Ἐπὶ τῶν διαδικασιῶν τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας καὶ τῶν συνεπειῶν τούτου διὰ τὴν ὅλην οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν δομὴν. Ἐπὶ τῶν παραγόντων οἱ ὅποιοι καθιστοῦν ἐν ἔργον παραγωγικὸν ἢ μὴ παραγωγικόν, πρὸς τούτοις δὲ ἐπὶ πλείστων ἄλλων προβλημάτων τὰ ὅποια, ἐνῶ χαρακτηρίζονται ὡς προβλήματα οἰκονομικά, τελοῦν εἰς ἄμεσον συνεξάρτησιν πρὸς τὰ γενικώτερα κοινωνικά φαινόμενα τὰ ὅποια ἐρευνᾷ ἡ ἐπιστήμη τῆς κοινωνιολογίας.

Ὡσαύτως, ἰδιαιτέραν σημασίαν ἐνέχουν διὰ τὴν κοινωνιολογίαν αἱ ἀπόψεις τοῦ Smith ἐπὶ τῶν συστημάτων πολιτικῆς οἰκονομίας, ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης, ἐπὶ τῶν πηγῶν καὶ τῆς ἀποστολῆς τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ἐπὶ τῆς ἐθνικῆς ἀμύνης, ἐπὶ τῆς παιδείας καὶ, ἐν συνόψει, ἐπὶ πλείστων ἄλλων ἐκ τῶν ρυθμιστικῶν κοινωνικῶν θεσμῶν οἱ ὅποιοι προσιδιάζουσιν εἰς δυναμικὰς κοινωνίας καὶ οἰκονομίας. Δυναμικαὶ δὲ καὶ ἀνεπτυγμέναι κοινωνίαι ἀποβαίνουν, κατὰ τὸν Adam Smith, αἱ κοινωνίαι αἱ ὅποια ρυθμίζουν τὰς λειτουργίας τῶν μὲ στόχον τὸ συμφέρον τοῦ συνόλου, ἐνῶ συγχρόνως τὸ ἄτομον ἔχει τὴν δυνατότητα καὶ διατηρεῖ τὸ δικαίωμα νὰ θέτῃ εἰς ἑαυτὸ ἰδίου σκοποῦς καὶ νὰ ἐπιλέγῃ ἴδια μέσα πρὸς ἐπίτευξιν τούτων, ἐφ' ὅσον οἱ σκοποὶ καὶ τὰ μέσα αὐτὰ δὲν ἔρχονται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς πολιτικοὺς νόμους.

Εἶναι ἀληθές ὅτι αἱ οἰκονομικαὶ καὶ κοινωνικαὶ ἐξελίξεις, ἰδίως δὲ ἐκεῖναι ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἐντεῦθεν, ὡς καὶ αἱ νεώτεραι ἐπὶ τῶν ἐξελίξεων αὐτῶν ἀναλύσεις καὶ ἐρμηνεῖαι, ἤλθον νὰ θέσουν ὑπὸ ἀμφισβήτησιν τὸ κῦρος αὐτῆς ἢ ἐκείνης τῆς θέσεως τοῦ Adam Smith. Παρὰ τοῦτο, οὐδεὶς ἐκ τῶν νεωτέρων οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐπιστημόνων παραγνωρίζει τὸ γεγονός ὅτι ἡ προσφορά του ὑπῆρξεν τόσον μεγάλη, ὥστε ἡ θέσις του εἰς τὴν γενικὴν ἱστορίαν τῶν ἰδεῶν καὶ εἰδικώτερον εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν νὰ εἶναι καὶ νὰ παραμένῃ θέσις ἐξέχουσα.

Ὁ Jean Antoine Nicolas de Condorcet ἢ Marquis de Condorcet (1743-1794), Γάλλος μαθηματικὸς καὶ κοινωνικὸς φιλόσοφος, ἐλκύει ἐπίσης τὸ ζῶηρον ἐνδιαφέρον τῆς συγχρόνου κοινωνιολογίας. Αἱ ἀντιλήψεις του ἐπὶ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ ψυχικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου καὶ κυρίως αἱ ἰδέαι του περὶ τῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος ἐπηρέασαν βαθέως τὰς κοινωνικὰς καὶ πολιτικὰς σκέψεις τῶν στοχαστῶν οἱ ὅποιοι ἔφερον τὴν κοινωνιολογίαν πλησιέστερον πρὸς τὴν ἐπιστήμην.

Ἐπισημειώτερον, ὁ Condorcet προήγαγε τὴν ἰδέαν περὶ τῆς ἀδιαλείπτου ἀναπτύξεως τῶν κοινωνιῶν πρὸς τὴν τελειότητα. Ἐπισκοπῶν οὗτος τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος, διέκρινε σειρὰν διαδοχικῶν σταδίων εἰς τὴν

ἐξέλιξιν τῶν ἀνθρωπίνων δραστηριοτήτων καὶ τῶν μορφῶν κοινωνικῆς διαβίωσης. Κατὰ τὸν Condorcet, εἰς τὰ ἀρχικὰ στάδια ἡ ἀνθρωπότης χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν σχηματισμὸν ὄρδων κυνηγῶν καὶ ἀλιέων. Ἀκολουθοῦν τὰ στάδια τὰ διακρινόμενα ἀπὸ τὰς γεωργικὰς κυρίως ἐνασχολήσεις τῶν ἀνθρώπων. Ἐν συνεχείᾳ εἶναι τὰ στάδια τῶν μεγάλων ἐπιδόσεων τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ρώμης, τῆς ἐφευρέσεως τῆς τυπογραφίας καὶ τῆς ἀναπτύξεως φιλοσοφικῶν καὶ μαθηματικῶν μεθόδων κριτικῆς ἀναλύσεως (μὲ ἡγετικὴν προσωπικότητα τὸν Descartes), τῶν μεγάλων διανοητικῶν, κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν κινήματων (ἡ ἐποχὴ τοῦ «διαφωτισμοῦ»), ὡς καὶ τῶν μεγάλων ἀνακαλύψεων εἰς τὴν φυσικὴν (Newton κ.ἄ.), εἰς τὸν χῶρον τῆς ψυχολογίας τοῦ ἀνθρώπου (Locke κ.ἄ.) καὶ εἰς τὸ πεδίου τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν (Rousseau).

Ἄλλὰ ὁ Condorcet, κοινωνικὸς φιλόσοφος μὲ ἔκδηλον τὸν ρομαντισμὸν εἰς τὰς ἀπόψεις του, ἔστρεψε τὴν προσοχὴν του καὶ εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος εἰς τὸ μέλλον. Κατ' αὐτόν, ἡ διασφάλισις ἰσότητος μεταξὺ τῶν ἔθνων εἶναι ἀναπόφευκτος, ὅπως ἀναπόφευκτος ἐπίσης εἶναι ἡ ἀμβλυνσις τῶν κοινωνικῶν διακρίσεων, ὡς καὶ ἡ συνεχὴς ἀνάπτυξις τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος πρὸς τὴν πληρότητα καὶ τὴν ἀριστείαν. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο θὰ ἡδυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ Condorcet εἶναι εἰς ἕκ τῶν σημαντικωτέρων ἴσως προδρόμων τῆς θετικῆς «μελλοντολογίας» ἐπὶ τῶν προβλέψεων τῆς ὁποίας στηρίζονται σήμερον τὰ ποικίλα οἰκονομικά, κοινωνικά καὶ πολιτιστικά ἐν γένει ἀναπτυξιακά προγράμματα.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ σύγχρονος κοινωνιολογικὴ σκέψις δὲν παραγνωρίζει τὰ καθαρῶς ὑποκειμενικά στοιχεῖα εἰς τὰς θέσεις τοῦ Γάλλου αὐτοῦ ἰδεαλιστοῦ καὶ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ μεταρρυθμιστοῦ ἢ ἄλλως τοῦ ἀντιπροσωπευτικωτέρου τῆς ομάδος τῶν αἰσιοδόξων στοχαστῶν τῆς περιόδου. Ἄλλὰ, μετ' ἐνδιαφέροντος πολλοὶ διακρίνει ἐπίσης πλῆθος γονίμων στοιχείων ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα ὠδήγησαν τὴν κοινωνιολογίαν εἰς τὸν χῶρον τῶν ἐπιστημῶν.

Ὁ Charles de Secondat Baron de Montesquieu (1689-1755) ἀνήκει ὡσαύτως εἰς τοὺς μεγάλους προδρομικοὺς κοινωνιολόγους, οἱ ὅποιοι προήγαγον τὰς ἰδέας περὶ τῶν ἱκανοτήτων τοῦ ἀνθρώπου νὰ κινήται πρὸς τὴν τελειότητα καὶ περὶ τῆς ἀενάου προόδου ὡς ἐγγενοῦς στοιχείου αὐτῆς ταύτης τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἡ προσφορά τοῦ Montesquieu εἰς στοιχεῖα ἐνεργὰ διὰ τὴν δόμησιν τῶν συγχρόνων κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν θεωριῶν, ἰδίως ἐκείνη διὰ τοῦ ἔργου «De l'Esprit des Lois» - Ἐπὶ τοῦ Πνεύματος τῶν Νόμων (1748), θεωρεῖται ὡς προσφορά πολύτιμος. Μεταξὺ τῶν κεντρικῶν θέσεων,

αί πλέον ένδεικτικά τῆς βαθυνοίας τοῦ Γάλλου σοφοῦ καί εἰδικώτερον τοῦ προδρομικοῦ χαρακτῆρος τῶν μεθόδων του εἰς τὴν μελέτην τῶν κοινωνικῶν καί πολιτικῶν φαινομένων εἶναι ἐκεῖναι κατὰ τὰς ὁποίας τὰ γεωγραφικά καί οἰκονομικά δεδομένα ἐπισημαίνονται ὡς κύριοι συντελεσταὶ τῆς κοινωνικῆς ἀναπτύξεως, ἀλλὰ καί τοῦ χαρακτῆρος τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν καί τῶν μορφῶν διακυβερνήσεως.

Κατὰ τὸν Montesquieu, τὰ πολιτεύματα διακρίνονται εἰς τρία κυρίως εἶδη, ἤτοι εἰς τὴν δημοκρατίαν, ἢ ὁποία τότε μόνον δὲν ἐξελίσσειται εἰς ἀναρχίαν ὅταν ἐδράζεται ἐπὶ τῆς ἀρετῆς, εἰς τὴν μοναρχίαν, ἢ ὁποία διὰ τὴν ἀποδῶση κοινωνικῶν ἔργων, πρέπει νὰ στηρίζεται ἐπὶ τῆς τιμῆς, καί εἰς τὸν δεσποτισμόν, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν διακυβέρνησιν χρησιμοποιεῖ τὸν φόβον. Πρὸς τοῦτοις, ἐκκινῶν ἐκ τῆς ἀρχῆς ὅτι ἡ ἐξουσία ἢ ὁποία δὲν στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀρετῆς καί εἰδικώτερον ἢ ἀπολυταρχικῆ ἐξουσίας δὲν ὑπηρετεῖ τὰς ἀνάγκας τῆς κοινωνίας, ὑπεγράμμισε τὴν ἀνάγκην διακρίσεως τῶν ἐξουσιῶν εἰς τρεῖς ἀνεξαρτήτους ἀλλὰ καί ἀλληλεγκχομένους κλάδους, ἤτοι τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν, τὴν νομοθετικὴν καί τὴν δικαστικὴν. Αἱ ἀπόψεις του αὐταὶ ἔχουν ἐπιηράσει, ὡς τοῦτο εἶναι ἐμφανές, τὰ συντάγματα ὄλων τῶν λεγομένων ἀνοικτῶν ἢ δημοκρατικῶν κοινωνιῶν καί ἰδιαιτέρως τὸ Σύνταγμα τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν.

Ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν κοινωνιολογίαν παρουσιάζουν τὰ συγκριτικὰ μελετήματα τοῦ Montesquieu ἐπὶ τῶν ποικίλων κοινωνικῶν θεσμῶν, ὡς εἶναι τὰ ἦθη, τὰ ἔθιμα, οἱ νόμοι, αἱ εἰδικώτεραι διαδικασίαι σχηματισμοῦ κοινωνικῶν ομάδων κ.ἄ., ὡς καί αἱ συναφεῖς ἀπόψεις του ὅτι πάντα ταῦτα σχετίζονται πρὸς ἀλλήλα καί ἀποτελοῦν, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, μέρος τῆς ὅλης νομοτελείας ἢ ὁποία διέπει τὰ ἀνθρώπινα πράγματα καί τὸν κόσμον ὁλόκληρον. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὁ προδρομικὸς χαρακτῆρ τοῦ ὅλου ἔργου τοῦ Montesquieu ἐγκείται κυρίως εἰς τὸ γεγονός ὅτι δὲν ἠθέλησε νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν δόμησιν κλειστῆς θεωρίας ἢ δογματικῶν γενικεύσεων. Αἱ ἀντιλήψεις τούτου ἦσαν δεκτικαὶ συμπληρώσεων. Ἀπὸ τὴν ἄποψιν ταύτην, ἢ συγγένεια τούτου πρὸς τὴν προκεχωρημένην ἐπιστημονικὴν σκέψιν τοῦ καιροῦ μας καί ἰδίως πρὸς τὴν προκεχωρημένην κοινωνιολογικὴν θεώρησιν εἶναι ἐμφανής.

Εἰς τοὺς φιλοσόφους καί τοὺς κοινωνικοὺς παρατηρητὰς τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων τῆς «προεπιστημονικῆς», ὡς εἶπομεν, περιόδου θὰ ἦτο δυνατόν νὰ προστεθοῦν οἱ David Ricardo (1772-1823) καί Thomas R. Malthus

(1766-1834), παρά τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἔργον των ὀλοκληρώνεται εἰς στιγμὰς προκεχωρημένων μελετῶν ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν κυρίως φαινομένων.

Ἀναλυτικώτερον, ὁ Ἄγγλος Ricardo ἀνήκει εἰς τὰς τάξεις τῶν οἰκονομολόγων τῆς ἐποχῆς του οἱ ὅποιοι ἀντετάχθησαν εἰς τὰς φιλελευθέρως οἰκονομικὰς καὶ κοινωνικὰς θέσεις τοῦ Adam Smith. Εἰς τὸν Ricardo ἀνήκουν π.χ. αἱ ἀντιλήψεις (ἀντιλήψεις, αἱ ὁποῖαι συναντῶνται καὶ εἰς τὸ ἔργον μεταγενεστέρων τούτου οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐπιστημόνων) συμφώνως πρὸς τὰς ὁποίας ἡ αὔξησις τῆς ἀμοιβῆς τῆς ἐργασίας ὀδηγεῖ εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἐπομένως εἰς τὴν μείωσιν τῆς ἀγοραστικῆς δυνάμεως τῶν ἐργαζομένων καὶ, περαιτέρω, ὅτι ἡ ἐν λόγῳ αὔξησις ἔχει ὡς συνέπειαν τὸν περιορισμὸν τῶν κερδῶν, τὴν ὡς ἐκ τούτου ἀποθάρρυνσιν τῶν πρωτοβουλιῶν εἰς τὴν βιομηχανικὴν παραγωγὴν, τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἀνεργείας καὶ, τέλος, τὴν γενίκευσιν τῆς ἐνδείας. Προφανῶς, θέσεις, ὡς αὗται τοῦ Ricardo, ἐπιπτουν εἰς τὰ ἄμεσα ἐνδιαφέροντα τῆς συγχρόνου κοινωνιολογίας καὶ συνιστοῦν ἀντικείμενον κοινωνιολογικῆς κριτικῆς ἀναλύσεως.

Ὁ Malthus, Ἄγγλος οἰκονομολόγος καὶ δημογράφος ἔμεινε γνωστὸς κυρίως ἐκ τοῦ ἔργου του «An Essay on the Principles of Population» — Πραγματεία ἐπὶ τοῦ Πληθυσμοῦ (1798). Τὸ ἔργον αὐτὸ ἀπετέλεσεν ἔκτοτε ἀντικείμενον ἐκτεταμένων ὄσον καὶ ἐπιμάχων συζητήσεων μεταξὺ τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημόνων καὶ ἰδίως μεταξὺ τῶν κοινωνιολόγων διὰ τοὺς ὁποίους ἡ πληθυσμιακὴ κίνησις ἦ, ἄλλως, τὸ δημογραφικὸν πρόβλημα συνιστᾷ πεδῖον ἐρεῦνης ἄκρως ἐνδιαφέροντος.

Κατὰ τὸν Malthus, ἡ αὔξησις τοῦ πληθυσμοῦ τείνει νὰ ἀκολουθῇ ρυθμὸν γεωμετρικῆς προόδου, ἐνῶ ἡ αὔξησις τῆς παραγωγῆς τῶν μέσων διατροφῆς ἀκολουθεῖ ρυθμὸν ἀριθμητικῆς προόδου. Κατὰ συνέπειαν, ἡ ἐνδεια καθίσταται ἀναπόφευκτος. Πρὸς τούτοις, παρατηρεῖ οὗτος, δεδομένα φυσικὰ ὡς ὁ πόλεμος, αἱ ἐπιδημικαὶ νόσοι καὶ ὁ λιμὸς συντελοῦν εἰς τὴν ἀνάσχεσιν τῆς πληθυσμιακῆς αὔξησεως καὶ ἐπιμένει ὅτι εἰς τὰ φυσικὰ αὐτὰ δεδομένα, ἐπέχοντα θέσιν φυσικῶν ρυθμιστικῶν μηχανισμῶν, πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ ὀρισμένα μέτρα ὑπὸ αὐτῆς ταύτης τῆς κοινωνίας. Ἐκ τούτων τὰ πλέον ἐνδεικνύμενα εἶναι ἡ μετάθεσις τοῦ γάμου ἀπὸ τῆς νεαρᾶς ἡλικίας εἰς ἡλικίαν πλέον προκεχωρημένην ὡς καὶ ἡ μείωσις τῆς τεκνοποιίας.

Γενικῶς, ὁ Malthus ἀνήκει εἰς τοὺς ἀπαισιοδόξους στοχαστὰς ἐπὶ τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων, ἦτοι εἰς ἐκείνους οἱ ὅποιοι προήγαγον τὴν ἰδέαν ὅτι ἡ ἐνδεια ἀποτελεῖ στοιχεῖον τῆς μοίρας τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅτι ἡ

πρόοδος τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου εἶναι ἀυταπάτη ἢ μᾶλλον κάτι τὸ ξέ-
νον ἀπὸ αὐτὴν ταύτην τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κοινωνικῆς δια-
βιώσεως. Αἱ ἀντιλήψεις αὗται τοῦ Malthus, καίτοι στεροῦνται ἐπαρκῶν
ἐμπειρικῶν θεμελιώσεων, ἤσκησαν ἔκτοτε καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ ἀσκοῦν
σοβαρὰν ἐπίδρασιν ἐπὶ συγχρόνων μελετῶν σχετικῶς μὲ τὴν συνάφειαν
μεταξὺ τῶν πόρων τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, τῶν ἀπαραιτήτων διὰ τὴν
διατροφήν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τοῦ φαινομένου τῆς ἀδιαλείπτου ἀξί-
σεως τῶν μελῶν τῆς. Εἰδικώτερον ἀκόμη, ἐμφανῆς εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῶν
μαλθουσιανῶν ἀντιλήψεων εἰς τὰς θέσεις ὀρισμένων δημογράφων, οἰκονο-
μολόγων, κοινωνιολόγων καὶ ἄλλων ἐπιστημόνων, αἱ ὁποῖαι εὐρῖσκουν τὴν
πληρεστέραν δυνατὴν ἔκφρασιν εἰς τὰ τρέχοντα συνθήματα «ἐλεγχος ἐπὶ
τῶν γεννήσεων» καὶ «μηδὲν πληθυσμιακὴ αὐξησης».

Πρὸς τούτοις, εἰς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ἄγγλου δημογράφου καὶ οἰκονομο-
λόγου τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἀναζητοῦνται ἐν πολλοῖς, αἱ ἀφετη-
ριαὶ ἰδεῶν τοῦ καιροῦ μας, συμφώνως πρὸς τὰς ὁποίας ἡ ταχυτάτη πληθυσμια-
κὴ αὐξησης, ἡ συνεχῆς πρόοδος τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνολογίας, ἡ ἀπρο-
γραμμάτιστος ἐκμετάλλευσις τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος πρὸς κάλυψιν τῶν
ἀδιαλείπτως ἐπίσης ἐπαυξανομένων ἀναγκῶν, ἀκόμη δὲ καὶ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ
ὄλου πολιτισμοῦ ἐπὶ τῶν γνωρίμων γραμμῶν εἶναι φαινόμενα τὰ ὁποῖα πρέ-
πει νὰ τεθοῦν ὑπὸ ἄμεσον ὅσον καὶ θετικὸν ἐλεγχον, ἂν εἶναι νὰ ἀποφευχθοῦν
σοβαροὶ διὰ τὴν ἀνθρωπότητα κίνδυνοι. Προσθέτομεν ἐνταῦθα ὅτι ἰδέαι
ὡς αἱ ἀνωτέρω, ἀναπτύσσονται εἰς πλεῖστα ὅσον καὶ λίαν δόκιμα μελετήμα-
τα τῶν ἡμερῶν μας. Μεταξὺ τούτων, τὰ πλέον πρόσφατα καὶ προφανῶς τὰ
πλέον ἔγκυρα εἶναι ἐκεῖνα τῆς λεγομένης «Λέσχης τῆς Ρώμης», ἥτοι μιᾶς
διεθνοῦς συνθέσεως ὁμάδος θετικῶν ἐπιστημόνων, κοινωνικῶν ἐπιστημό-
νων, βιοεπιστημόνων, διανοουμένων, κυβερνητικῶν παραγόντων κ.ἄ., οἱ
ὁποῖοι συνῆλθον, τὸ πρῶτον, τὸ ἔτος 1968 εἰς τὴν Accademia dei Lincei τῆς
ἰταλικῆς πρωτεύουσας διὰ νὰ ἐξετάσουν, βάσει τῶν πλέον προκεχωρημέ-
νων ἐπιστημονικῶν μεθόδων, προβλήματα ἀφορῶντα εἰς τὸ μέλλον ὀλοκλή-
ρου τῆς ἀνθρωπότητος. Βεβαίως, εἰς τὰς ἰδέας ταύτας ἀντιτάσσονται ἄλλαι
ἰδέαι μὲ κεντρικὸν πυρῆνα τὴν ἀρχὴν ὅτι ἡ ἀδιάλειπτος αὐξησης καὶ ἀνά-
πτυξις συνιστοῦν φαινόμενα συμφοῆ πρὸς αὐτὸν τοῦτον τὸν δυναμισμὸν τῶν
ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν, ὅτι ὁ περιορισμὸς τῶν φαινομένων αὐτῶν εἶναι ἀδύ-
νατος πλέον καὶ ὅτι τὸ προέχον θέμα εἶναι ἡ πειθαρχησις τούτων, μὲ τὴν
ἐπικουρίαν τῆς ἐπιστήμης, τῆς τεχνολογίας καὶ τῶν θετικωτέρων ἀξιών
ζωῆς, εἰς στόχους προαγωγικούς.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὅλαι αἱ σύγχρονοι σχολαὶ κοινωνιολογικῆς θε-
ωρήσεως τῶν ἄνω προβλημάτων, τόσον ἐκεῖνα διὰ τὰς ὁποίας ἡ ἀνακο-

πή τῆς πληθυσμιακῆς αὐξήσεως εἶναι ἀναγκαία ὅσον καὶ ἐκεῖναι αἱ ὁποῖαι ἀμφισβητοῦν ὅτι αἱ δυσμενεῖς ἐπὶ τῆς ζωῆς τῆς ἀνθρωπότητος ἐπιπτώσεις ἐκ τῆς αὐξήσεως αὐτῆς εἶναι ἀναπόφευκτοι, εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν υἱοθετοῦν τὰς ὑπολανθανούσας εἰς τὸ ὄλον ἔργον τοῦ Malthus ἀρχᾶς ὅτι ὁ πόλεμος, αἱ νόσοι καὶ ὁ λιμὸς συνιστοῦν, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, φαινόμενα ἀναγκαῖα διὰ τὴν διασφάλισιν ἰσορροπίας μεταξὺ πληθυσμοῦ καὶ πόρων διατροφῆς τούτου.

Εἶναι ἔμφανές ὅτι ἡ ὡς ἄνω ἐπισκόπησις τῆς κοινωνιολογικῆς σκέψεως εἶναι ἐπισκόπησις ὅλως βραχεῖα καί, κατὰ ταῦτα, ἀτελής. Βεβαίως, προαναφερθέντες μελετηταὶ τῶν κοινωνικῶν φαινομένων συνιστοῦν τὴν ὁμάδα τῶν προδρομικῶν, ὡς εἶπομεν, κοινωνιολόγων. Ἀλλὰ εἰς τὴν ὁμάδα ταύτην συγκαταλέγονται καὶ πλεῖστοι ἄλλοι φιλόσοφοι καὶ κοινωνικοὶ παρατηρηταί, ἀπὸ τῶν ἀρχαιότατων χρόνων, τὸ ἔργον τῶν ὁποίων χρήζει τῆς προσοχῆς τῶν συγχρόνων κοινωνιολόγων. Μεταξὺ τούτων εἶναι, ἐπὶ παραδείγματι, ὁ Ἡσίοδος (8ος αἰὼν π.Χ.) ὁ ὁποῖος εἰς τὸ μελέτημά του «Ἔργα καὶ Ἡμέραι» ἐξετάζει τὰ διαδοχικὰ στάδια τῆς πολιτιστικῆς ζωῆς μέχρι τῶν χρόνων του καὶ διατυπώνει ἀξιολόγους παρατηρήσεις ἐπὶ κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν φαινομένων καὶ θεσμῶν. Ὁ Ἰπποκράτης (5ος αἰὼν π.Χ.) εἰς τὸ ἔργον του «Περὶ Ἀέρων, Ὑδάτων, Τόπων» εἶναι ὁ πρῶτος ὁ ὁποῖος ἐξήτασε συστηματικῶς τὰς σχέσεις μεταξὺ τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, τῆς ἰδιοσυγκρασίας τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Βραδύτερον, εἰς τοὺς χρόνους τῆς Ρώμης, εἶναι ὁ Ἑλλην ἱστορικὸς Πολύβιος (203-118 π.Χ.), ὁ ὁποῖος ἠσχολήθη συστηματικῶς μὲ τὰ αἷτια τὰ προκαλοῦντα τὴν κοινωνικὴν ἐξέλιξιν. Ὁ Λατῖνος φιλόσοφος καὶ ποιητὴς Lucretius (95-55 π.Χ.), ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται ὡς εἰς ἐκ τῶν πρώτων σοβαρῶν μελετητῶν τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτιστικῶν ἀλλαγῶν. Ὁ Ἑλλην φιλόσοφος Ἐπίκτητος (50-120 μ.Χ.) καὶ ὁ Ρωμαῖος αὐτοκράτωρ Marcus Aurelius (121-181 μ.Χ.), οἱ ὁποῖοι διετύπωσαν εἰς τὰ ἔργα των «Ἐγχειρίδιον» καὶ «Τὰ εἰς ἑαυτόν», ἀντιστοίχως, ἐνδιαφερούσας φιλοσοφικὰς καὶ κοινωνιολογικὰς ἀπόψεις ἐπὶ τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας.

Εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Μεσαίωνος, εἶναι ὁ μέγας Ἰταλὸς ποιητὴς Dante (1265-1321), ὁ ὁποῖος προήγαγε τὴν ἰδέαν ὅτι μία ἠνωμένη Εὐρώπη, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ πολιτικὴ ἐξουσία θὰ ἠσκήτο ἀπὸ κοινοῦ, καὶ ἐν ἁρμονίᾳ, ὑπὸ τῆς μοναρχίας καὶ τῆς Ἐκκλησίας, θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποδυθῆ εἰς μεγάλα πνευματικὰ καὶ πολιτιστικὰ ἔργα. Εἰς τὴν περίοδον ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰῶνος μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰῶνος εἶναι ἐπίσης ὁ Γάλλος φιλόσοφος

ΠΡΟΔΡΟΜΙΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ

Helvetius (1715-1771), ὁ ὁποῖος ἐκαλλιέργει τὰς ἀντιλήψεις ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται διὰ τῆς ὀρθολογικῆς παιδείας νὰ τελειοποιηθῆται ἀδιαλείπτως. Ὁ Γάλλος οἰκονομολόγος Turgot (1727-1781), ὁ ὁποῖος ὑπεγράμμισε τὴν ἰδέαν τῆς συνοχῆς τῆς ἱστορίας καὶ τῆς κοινωνικῆς προόδου. Ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Immanuel Kant (1724-1804), ὁ ὁποῖος ἐβλεπε τὴν κοινωνίαν ὡς ἐξελισσομένην, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, βάσει τῆς ὅλης νομοτελείας, τῆς διεπούσης τὸ σύμπαν, καθὼς καὶ πλεῖστοι ἄλλοι. Ἐν συνόψει, οἱ στοχασταὶ ὅλων τῶν καιρῶν, τὰ ὀνόματα τῶν ὁποίων ἀναφέρονται εἰς τὴν γενικὴν ἱστορίαν τοῦ πανανθρωπίνου πολιτισμοῦ, ἀνήκουν, ὡς τοῦτο εἶναι εὐεξήγητον, καὶ εἰς τὴν χορείαν τῶν προδρόμων τῆς συγχρόνου κοινωνιολογικῆς σκέψεως.

V. ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΘΕΜΕΛΙΩΣΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

— Δέκατος ἔνατος αἰὼν

Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος ἡ κοινωνιολογικὴ σκέψις ἀναπτύσσεται μὲ ρυθμὸν ταχύτατον πρὸς ὅσα συνιστοῦν ἤδη τὸ περιεχόμενον καὶ τὰς μεθόδους ἐρεύνης τῆς συγχρόνου ἐπιστήμης τῆς κοινωνιολογίας. Τοῦτο εἶναι ἄλλωστε λίαν εὐεξήγητον. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1800 καὶ ἐντεῦθεν τὰ κοινωνικά φαινόμενα, ἰδίως εἰς Εὐρώπην καὶ εἰς Ἡνωμένης Πολιτείας Ἀμερικῆς, ἀποβαίνουν διαρκῶς καὶ συνθετώτερα. Πλέον συγκεκριμένως, τὰ ποικίλα ἔθνικα καὶ κοινωνικά κινήματα κατὰ τὴν δημιουργικὴν αὐτὴν περίοδον, ἡ ἔναρξις καὶ ἡ γοργὴ πρόοδος τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως, αἱ συνεχεῖς κατακτήσεις τῆς τεχνολογίας, ἡ αὐξησις τοῦ πληθυσμοῦ, τὰ προβλήματα τὰ συνδεδόμενα μὲ τὴν ἀποικιοκρατίαν, τὰ ἰσχυρὰ μεταναστευτικὰ ρεύματα πρὸς τὸν Νέον Κόσμον, πρὸς τούτοις δὲ ἡ καθολικέυσις τῆς βασικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς προκεχωρημένης παιδείας, ὠδήγησαν εἰς ἀλλαγὰς βαθείας, ἀλλαγὰς εἰς τὴν κοινωνικὴν δομὴν καὶ τοὺς κοινωνικοὺς θεσμούς. Μὲ ἄλλους λόγους, ὁ ὅλος κοινωνικὸς προβληματισμὸς προσέλαβε νέας διαστάσεις. Ὡς ἐκ τούτου, αἱ εἰς τὸ παρελθὸν διαμορφωθεῖσαι κοινωνιολογικαὶ ἀντιλήψεις — αἱ προδρομικαί, ὡς εἶπομεν, ἀντιλήψεις — ἀπεδεικνύοντο ἑλλιπεῖς ἢ καὶ ἐσφαλμέναι.

Τὰ ὡς ἄνω φαινόμενα καθίστων τὴν ἀνάγκην διὰ νέας ὅσον καὶ πλέον θετικὰς κοινωνιολογικὰς θεωρίας ὅλως ἐμφανῆ. Ἄλλ' ἐμφανῶς εὐνοϊκὸν καθίστατο ἐπίσης καὶ τὸ ὅλον διανοητικὸν κλίμα διὰ τὴν δόμησιν τοιούτων θεωριῶν. Πλέον σαφῶς, εἰς ἄμεσον ἐπικουρίαν τῆς κοινωνιολογικῆς σκέψεως ἤρχοντο τῶρα νέαι ἰδέαι περὶ τὰ θέματα τὰ ὅποια ἐπρόκειτο νὰ καταστοῦν κύριον ἀντικείμενον τῆς ἐν γενέσει τότε ἐπιστήμης τῆς κοινωνιολογίας, ὡς π.χ. τὰ θέματα τῆς κοινωνικῆς ὀργανώσεως, τῆς κοινωνικῆς διαστρωματώσεως, τῆς κοινωνικῆς κινητικότητος, τὰ πολιτικά σχήματα, ἡ ἐργασία, οἱ ποικίλοι ρυθμιστικοὶ μηχανισμοὶ καὶ πλῆθος ἄλλα. Ἐξαιρετικὸν διὰ

τάς κοινωνιολογικάς θεωρήσεις ενδιαφέρον ἐνείχον ἐπίσης τὰ εὑρήματα τῆς βιολογίας καὶ ἰδίως αἱ θεωρίαι περὶ ἐξελίξεως, ὡς ἐκείναι τῶν Jean Lamarck (1744-1829), Charles Darwin (1809-1882), ὡς καὶ αἱ ἀπόψεις περὶ τοὺς κυρίους παράγοντας εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς προσωπικότητος καὶ περαιτέρω τὰ διαρκῶς καὶ θετικώτερα μελετήματα περὶ τὸ δημογραφικὸν πρόβλημα, περὶ τὰ προβλήματα τῆς ἀνθρωπίνης οἰκολογίας, περὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς πολιτείας, περὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἔθνους καὶ πλεῖστα ἄλλα.

Ἐσαύτως, ἀμεσώτατα ἐπηρεάσθη ἡ κοινωνιολογικὴ σκέψις εἰς τὸν δρόμον πρὸς τὴν πληρότητα, ἀπὸ τὰ εὑρήματα τῆς ἐθνολογίας, τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ὀργάνωσιν, τοὺς θεσμοὺς καὶ τὴν ὄλην πολιτιστικὴν ζωὴν παλαιῶν κοινοῶν. Ἀπὸ τὰς διαρκῶς καὶ θετικώτερας ἐθνολογικάς ἀντιλήψεις περὶ τῆς ἐξελίξεως τοῦ πολιτισμοῦ, ὡς π.χ. ἦσαν αἱ ἀντιλήψεις τοῦ Lewis H. Morgan (1818-1881). Ἀπὸ τὰ νέα μελετήματα ἐπὶ τῶν φαινομένων τῆς ἀτομικῆς καὶ συλλογικῆς ψυχολογίας, ἐπὶ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων, ὡς π.χ. ἦσαν τὰ μελετήματα τοῦ Johann F. Herbart (1776-1841), τοῦ Wilhelm Wundt (1832-1920), τοῦ Gustave Le Bon (1841-1931) καὶ πλείστων ἄλλων, ἰδίως μάλιστα ἐκείνων οἱ ὅποιοι εἰσήγαγον τὴν συστηματικὴν ἔρευναν εἰς τὸν χῶρον τῆς ψυχολογίας.

Πρὸς τούτοις, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κοινωνιολογίας συνέβαλον σημαντικῶς αἱ νέα οἰκονομικαὶ θεωρίαι, αἱ ὅποια ἤρχοντο νὰ συμπληρώσουν καὶ νὰ ἐπεκτείνουν τὰς θεωρίας τοῦ Adam Smith, τοῦ J. S. Mill τοῦ Jeremy Bentham καὶ ἄλλων, ὡς καὶ αἱ ἄκρως ριζοσπαστικαὶ θεωρίαι τῶν Karl Marx (1818-1883) καὶ Friedrich Engels (1820-1895) καί, ἐν συνεχείᾳ, ὠρισμένα νέα μελετήματα ἐπὶ τοῦ πληθυσμιακοῦ προβλήματος καί, γενικώτερον, ἐπὶ τῆς οἰκονομίας, ὡς π.χ. τὰ μελετήματα τοῦ Adolphe Quetelet (1796-1874), τοῦ John Fiske (1842-1901) κ.ἄ. Παραλλήλως, ἡ κοινωνιολογικὴ σκέψις καὶ εἰδικώτερον αἱ μέθοδοι κοινωνιολογικῆς ἐρεύνης ἤρχισαν νὰ υἱοθετοῦν πλεῖστα στοιχεῖα ἐκ τῶν μεθόδων τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν — μεθόδων στηριζομένων διαρκῶς καὶ περισσώτερον εἰς μαθηματικοὺς τύπους καὶ τὴν στατιστικὴν.

Ἀπὸ μίαν εἰδικὴν ἄποψιν, ἡ βιολογία κυρίως ἐπηρέασε βαθύτατα τὰς ἀντιλήψεις τῶν θεμελιωτῶν τῆς κοινωνιολογίας καὶ ἰδίως τὰς θεωρίας τοῦ Auguste Comte (1798-1857) καὶ τοῦ Herbert Spencer (1820-1903). Ἀμφότεροι, συνεχίζοντες τὴν συναφῆ παράδοσιν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἐνισχυόμενοι ἀπὸ τὰς περὶ ζῶντων ὀργανισμῶν καὶ περὶ ἐξελίξεως βιολογικάς ἀντιλήψεις τοῦ καιροῦ τῶν, ἤρχισαν νὰ διακρίνουν ἀμέσους ἀναλογίας μεταξὺ ἐνὸς ζῶντος ὀργανισμοῦ καὶ τῆς κοινωνίας. Ἐρχισαν δηλαδὴ νὰ μελετοῦν τὴν κοινωνίαν ὡς ζῶντα ὀργανισμὸν ἢ, ἄλλως, ὡς σύστημα τοῦ ὁποίου ὄλα τὰ μέρη καὶ ὄλα αἱ λειτουργίαι ἀλληλοεξαρτῶνται καὶ ἀλληλοεπηρεάζονται. Εἶναι

ἀληθές ὅτι ἡ «ὀργανισμική» αὐτή κοινωνιολογική θεωρία, ὄθουμένη εἰς τὰ ἄκρα, ἀποβάλλει μέρος τοῦ ἐπιστημονικοῦ κύρους της. Ἄλλά, ὡς ἀναπτύξω-
 μεν εὐρύτερον τὰς θέσεις τῶν δύο αὐτῶν θεμελιωτῶν τῆς γενικῆς - θεωρητι-
 κῆς κοινωνιολογίας.

ΝΑ! — Οἱ πρῶτοι «θεωρητικοί» τῆς κοινωνιολογίας

Ὁ Auguste Comte ἐγεννήθη εἰς Montpellier τῆς Γαλλίας. Ἐσπούδασε μαθηματικά καὶ φυσικὴν, ἀλλὰ διεκρίθη εἰς τὸ πεδῖον τῆς κοινωνικῆς φιλοσοφίας. Διαμορφῶνων οὗτος τὰς σκέψεις του εἰς ἓν κλίμα συντόνων ὄσον καὶ ἐκτεταμένων φιλοσοφικῶν ἀναζητήσεων καὶ ἐπιστημονικῶν ἐπιδόσεων καὶ στηριζόμενος, ἐν πολλοῖς, εἰς τὰς ἰδέας τοῦ Henri comte de Saint Simon (1760-1825), τοῦ Γάλλου ἀριστοκράτου ὁ ὁποῖος κατέλαβε θέσιν πρωτεύουσαν εἰς τὴν ὁμάδα τῶν οὐτοπιστῶν σοσιαλιστῶν, ἔθεσεν ὡς κυρίαν ἐπιδίωξιν του τὴν ἀνάπτυξιν μιᾶς θετικῆς (φυσικῆς) ἐπιστήμης τῆς κοινωνίας. Κεντρικαὶ τούτου θέσεις ἦσαν ὅτι ὅπως ὁ φυσικὸς κόσμος διέπεται ὑπὸ φυσικῶν νόμων, εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῶν ὁποίων ἀπεδύθησαν οἱ φυσικοὶ ἐπιστήμονες (ὡς ὁ Newton καὶ οἱ μεταγενέστεροι τούτου), οὕτω καὶ ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία διέπεται ὑπὸ κοινωνικῶν νόμων. Κατὰ ταῦτα, ἔργον τῆς κοινωνιολογίας («Sociologie» — ὄρος τὸν ὁποῖον πρῶτος ὁ Comte ἐχρησιμοποίησε) εἶναι ἡ ἀνακάλυψις τῶν νόμων αὐτῶν. Εἰς τὸ σημεῖον μάλιστα τοῦτο ἀναφέρομεν τὸ ὅλως ἐνδεικτικὸν γεγονός ὅτι τὴν ἐπιστήμην ταύτην εἶχεν ὀνομάσει ἀρχικῶς «κοινωνικὴν φυσικὴν».

Κατὰ τὸν Comte, δύο εἶναι οἱ θεμελιακοὶ νόμοι οἱ χρῆζοντες διερευνησεως. Ὁ πρῶτος εἶναι ὁ κοινωνικὸς δυναμισμὸς (ἡ μεταβολὴ καὶ ἡ πρόοδος) καὶ ὁ δεῦτερος εἶναι ἡ κοινωνικὴ στατικότητα (ἡ σταθερότης, ἡ συνοχὴ καὶ ἡ τάξις). Ἀμφότεροι οἱ νόμοι οὗτοι τελοῦν εἰς ἄμμεσον διαλεκτικὴν σχέσιν τὸσον μεταξύ τῶν ὄσον καὶ πρὸς τοὺς φυσικοὺς νόμους. Ὅπως ὁ ἴδιος παρατηρεῖ, «... Ἀπαξ ἡ φιλοσοφικὴ περὶ ἐπιστήμης ἀντίληψις εἶναι ὅτι τὰ κοινωνικά φαινόμενα διέπονται ἀπὸ φυσικοὺς νόμους... πρέπει νὰ γνωρίσωμεν τοὺς νόμους αὐτοὺς... τὸν ἰδιότυπον χαρακτήρα των... Ἡ διάκρισις μεταξύ τῶν συντελεστῶν τῆς στατικότητος καὶ τῶν συντελεστῶν τοῦ δυναμισμοῦ... πρέπει νὰ ἐπεκταθῆ καὶ εἰς τὰς κοινωνικὰς ἐπιστήμας... Καὶ θὰ ἐξετάσω τοὺς παράγοντας τῆς κοινωνικῆς ζωῆς μετ' ὀδηγὸν τὴν βιολογίαν. Θὰ μελετήσω τὴν κοινωνικὴν ὀργάνωσιν ὑπὸ τὰς ὀδηγίας τῆς ἀνατομίας... καὶ τοὺς νόμους τῆς κοινωνικῆς κινητικότητος ὑπὸ τὰς ὀδηγίας τῆς ψυχολογίας». Ὡς δὲ διευκρινίζει περαιτέρω, ἡ διάκρισις μεταξύ τῶν δύο γενικῶν νόμων γίνεται ἀπλῶς διὰ τὴν καλυτέραν μελέτην τούτων, διότι «... δὲν πρόκειται περὶ δύο κατηγο-

ριῶν φαινομένων, ἀλλὰ περὶ δύο πλευρῶν τῆς αὐτῆς πραγματικότητος... αἱ ὁποῖαι ἀντιστοιχοῦν εἰς τὰς δύο ἔννοιαι, ἤτοι εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς τάξεως καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς προόδου... Ἡ τάξις εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἁρμονίας μεταξὺ τῶν συντελεστῶν διαμορφώσεως τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἡ δὲ πρόοδος εἶναι ἡ κοινωνικὴ ἀνάπτυξις». (Βιβλίον II, «Physique Sociale - Cours de Philosophie Positive» — Κοινωνικὴ Φυσικὴ, Μαθήματα Θετικῆς Φιλοσοφίας 1830-1842).

Ἄλλὰ αἱ κοινωνιολογικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Comte, αἱ περιεχόμεναι εἰς τὸ κλασσικὸν ἔργον του «Θετικὴ Φιλοσοφία», εἶναι πολλαὶ καὶ λίαν σύνθετοι. Κατὰ ταῦτα, ἡ συστήματικὴ σύνοψις καὶ προβολὴ τούτων δὲν εἶναι τοῦ παρόντος. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, μερικαὶ ἐκ τῶν ἐνδεικτικωτέρων ἀντιλήψεων τοῦ ἔργου τοῦ Comte, καὶ κυρίως ἐκεῖναι αἱ ὁποῖαι ἐνδιαφέρουν ἄμεσώτερον τὸν σπουδαστὴν τῆς συγχρόνου κοινωνιολογίας, εἶναι αἱ ἀκόλουθοι :

— Ἡ γνῶσις ἀκολουθεῖ, εἰς τὴν ἀνάπτυξίν της, τρεῖς περιόδους τὴν θεολογικὴν, τὴν μεταφυσικὴν καὶ τὴν θετικὴν καί, κατὰ ταῦτα, τὴν αὐτὴν διαδοχὴν ἀκολουθεῖ τόσον ἡ παιδεία τοῦ ἀτόμου ὅσον καὶ ἡ ἀνάπτυξις μιᾶς κοινωνίας.

— Αἱ ἐπιστήμαι συνάπτονται ἱεραρχικῶς, μὲ γνώμονα τὰς ἐπιδιώξεις καὶ τὰς μεθόδους ἐρεῦνης, καὶ ἀποτελοῦν πυραμίδα εἰς τὴν βάσιν τῆς ὁποίας τοποθετοῦνται τὰ μαθηματικὰ καὶ εἰς τὴν κορυφὴν ἡ ἐπιστῆμη τῆς κοινωνιολογίας.

— Ἡ μέθοδος κοινωνιολογικῆς ἐρεῦνης εἶναι μέθοδος ἀνάλογος πρὸς ἐκείνην τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἤτοι ἡ θετικὴ (ἐπιστημονικὴ) μέθοδος, τοῦτο δὲ παρὰ τὸ γεγονός ὅτι τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα εἶναι ἔλαστικώτερα τῶν φυσικῶν φαινομένων. Ἡ μαθηματικὴ ἀνάλυσις δὲν ὀδηγεῖ ἀπαραιτήτως εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν μελέτην τῶν κοινωνικῶν φαινομένων οὔτε ἡ ἐφαρμογὴ τῆς θεωρίας τῶν πιθανοτήτων διασφαλίζει πάντοτε θετικὰς προβλέψεις ἐπὶ τῶν κοινωνικῶν ἐξελίξεων. Πάντως, «... μόνον διὰ τῆς γνώσεως τῶν νόμων, οἱ ὁποῖοι διέπουν τὰ φαινόμενα, καθιστάμεθα ἱκανοὶ νὰ προβλέψωμεν τὰς συνεπειὰς τῆς λειτουργίας τούτων, νὰ ἐλέγχωμεν τούτους καὶ νὰ τοὺς θέτωμεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν μας».

— Ἡ κοινωνία ὁμοιάζει μὲ ζῶντα ὄργανισμὸν, τὸν ὁποῖον δυνάμεθα νὰ μελετήσωμεν καὶ νὰ κατανοήσωμεν εὐχερέστερον ὡς σύνολον ἀπὸ ὅσον δυνάμεθα νὰ μελετήσωμεν τὰ μέρη τούτου.

— Ἡ κοινωνιολογία διαιρεῖται εἰς δύο μέρη, ἤτοι εἰς τὴν στατικὴν κοινωνιολογίαν καὶ εἰς τὴν δυναμικὴν κοινωνιολογίαν. Ἡ πρώτη μελετᾷ τοὺς συντελεστὰς τῆς σταθερότητος καὶ τῆς τάξεως εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν (θεωρία τῆς κοινωνικῆς στατικότητος). Ἡ δευτέρα μελετᾷ τὰς συνεχεῖς κοινωνικὰς ἀλλαγὰς καὶ τὰ αἷτια τούτων (θεωρία

της κοινωνικής προόδου). Της κοινωνικής σταθερότητος κύριος συντελεστής είναι η ένσυνείδητος συγκατάθεσις τῶν ἀτόμων ἐπὶ τῶν ὄρων τῆς συμβιώσεως. Της κοινωνικῆς προόδου (τοῦ κοινωνικοῦ δυναμισμού) κύριος συντελεστής είναι ἡ συνεχῆς διανοητικὴ ἀνάπτυξις τῶν ἀτόμων, ἢ ὅποια ὑποκινεῖται ἀπὸ ψυχολογικὰς ἀνάγκας, ὅπως εἶναι ἡ ἀνάγκη τῆς φυγῆς ἀπὸ τὴν ἀνίαν καὶ ἡ συνεχῆς ἀναζητήσις τοῦ νέου, ἢ ἀνάγκη τῆς ἀπαλλαγῆς ἐκ τοῦ φόβου τοῦ θανάτου, ἢ ἀνάγκη καλλιιεργείας ἱκανοτήτων καὶ δεξιοτήτων ἀπαραιτήτων διὰ τὴν δημιουργικὴν προσαρμογὴν εἰς τὸ συνεχῶς μεταβαλλόμενον περιβάλλον κ.ἄ.

Εἶναι προφανές, ὅτι πλεῖσται ἐκ τῶν κοινωνιολογικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Comte δὲν ἐπέζησαν τῆς κριτικῆς ἀναλύσεως τῆς συγχρόνου κοινωνιολογίας. Ὁ Γάλλος σοφός, δημιουργὸν εἰς μίαν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ δόμησις κλειστῶν θεωριῶν περὶ τὰ φυσικὰ, τὰ μεταφυσικὰ καὶ τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα ἀπετέλει ἰδανικὸν ὄλων τῶν μεγάλων στοχαστῶν, παρεῖδε, ἐν πολλοῖς, τὴν ἀνάγκην νὰ στηρίξη τὴν θεωρίαν του ἐπὶ τῆς ἀντικειμενικῆς παρατηρήσεως συγκεκριμένων καταστάσεων καὶ φαινομένων. Κεντρικὴ τούτου ἐπιδιώξις ἦτο ἡ δόμησις μιᾶς θεωρίας ἱκανῆς νὰ ἐρμηνεύῃ τὸν ὄλον κοινωνικὸν δυναμισμόν καὶ προβληματισμόν. Παρὰ ταῦτα, ὁ χαρακτηρισμὸς τούτου ὡς ἑνὸς ἐκ τῶν θεμελιωτῶν τῆς θεωρητικῆς κοινωνιολογίας δικαιολογεῖται πλήρως.

Ὁ Herbert Spencer, ὁ ἕτερος τῶν θεωρητικῶν τῆς γενικῆς κοινωνιολογικῆς σκέψεως (εἰς τὰς πρώτας συστηματικὰς ἀναζητήσεις καὶ φάσεις τῆς), ἐγεννήθη εἰς Derby τῆς Ἀγγλίας. Αἱ τυπικαὶ σπουδαὶ τούτου ἦσαν μᾶλλον περιορισμένα. Παρὰ τοῦτο, ὁ Spencer εἶχεν ἀπὸ τῶν νεανικῶν χρόνων του ἐπιδοθῆ εἰς τὴν μελέτην ὄλων τῶν ἰδεῶν καὶ ὄλων τῶν θεωριῶν περὶ τὰ μεγάλα βιολογικὰ, ψυχολογικὰ καὶ κοινωνικὰ προβλήματα.

Τὸ ἔτος 1860, ὄριμος ἤδη, συνέλαβε τὴν ἰδέαν νὰ συγκεντρώσῃ ὅλας τὰς γνώσεις τοῦ καιροῦ του καὶ νὰ δομήσῃ μίαν γενικὴν θεωρίαν, ἱκανὴν νὰ ἐρμηνεύῃ καὶ τὰ φυσικὰ καὶ τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα. Ὁ Comte εἶχεν ἀσκήσει ἐπὶ τῶν θεωρητικῶν προσανατολισμῶν καὶ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Spencer τόσῃν ἐπίδρασιν, ὥστε μερικοὶ ἐκ τῶν ἱστορικῶν τῆς κοινωνιολογίας νὰ προάγουν τὴν ἄποψιν, ὅτι τὸ ἔργον τούτου δὲν εἶναι παρὰ μία διεύρυνσις τῶν θεωριῶν τοῦ Γάλλου θεωρητικοῦ. Ἡ ἄποψις αὕτη ἐλέγχεται ὡς ὑπερβολικὴ. Τὸ ἀληθές εἶναι ὅτι αἱ ἀντιλήψεις αἱ ὅποια ἐπηρεάσαν ἀμεσῶτα καὶ βαθύτατα τὰ ἐνδιαφέροντα, τὰς σκέψεις καὶ τὰς ἐπιδόσεις τοῦ Spencer εἶναι αἱ ἀντιλήψεις τοῦ Darwin περὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν ζῶντων ὀργανισμῶν καὶ εἰδι-

κώτερον, τὸ ἔργον τούτου «The Origin of Species» - Ἡ Ἀρχὴ τῶν Εἰδῶν (1859).

Ἡ συγγραφικὴ ἐργασία τοῦ Spencer ὑπῆρξεν ὄντως ἐργώδης καὶ ἐκτεταμένη. Εἰς τὰς φροντίδας του νὰ θεμελιώσῃ, ὡς εἶπομεν, μίαν καθολικὴν θεωρίαν τῆς ἐξελίξεως τῶν πάντων, ἤτοι τῆς ἀνοργάνου ὕλης, τῆς ζωῆς καὶ κυρίως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κοινωνίας, συνέγραψε σειρὰν πραγματειῶν ἐπὶ τῆς βιολογίας, τῆς ψυχολογίας, τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς κοινωνιολογίας. Αἱ πραγματεῖαι αὗται ἐπρόκειτο νὰ ἀποτελέσουν ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον «Synthetic Philosophy» - Συνθετικὴ Φιλοσοφία. Κεντρικὴ τάσις τούτου ἦτο νὰ διακρίνῃ γενικὰς ἀρχὰς διεπούσας τὰς ἐξελίξεις εἰς ἕκαστον τῶν τομέων αὐτῶν καὶ νὰ μελετήσῃ ταύτας εἰς τὰς ἐξαρτήσεις των ἐκ τῆς γενικῆς ἀρχῆς τῆς ἐξελίξεως τῶν πάντων. Παρατηροῦμεν μάλιστα ἐνταῦθα ὅτι τὸ ἔργον τοῦ «Principles of Sociology» - Ἀρχαὶ τῆς Κοινωνιολογίας (1876) εἶναι τὸ πρῶτον συστηματικὸν κοινωνιολογικὸν μελέτημα.

Τὸ ὅλον ἔργον τοῦ Spencer χαρακτηρίζεται ὡς ἔργον μεστὸν εἰς συντόνους θεωρητικὰς ἀναζητήσεις, εἰς ἰδεαλιστικὰς θέσεις, εἰς ἐνοράσεις, ἀλλὰ καὶ εἰς θετικὰς παρατηρήσεις, αἱ ὅποια ἐπιμαρτυροῦν μίαν ἀγωνιώδη ὁδὸν πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν μεθοδολογίαν.

Παρὰ τὰ ἀνωτέρω, πλεῖσται εἶναι αἱ θέσεις τοῦ Spencer ἐπὶ τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, αἱ τυγχάνουσαι συστηματικῆς κριτικῆς ἀναλύσεως ὑπὸ τῆς συγχρόνου κοινωνιολογίας. Μεταξὺ τῶν θέσεων αὐτῶν, αἱ ἐνδεικτικώτεραι ἴσως τῆς γενικῆς καὶ κοινωνικῆς φιλοσοφίας του εἶναι, ἐν συνόψει, αἱ ἀκόλουθοι :

— «Ὅλα τὰ μέρη τὰ συναπαρτίζοντα τὸ σύμπαν (ἀνόργανος καὶ ὀργανικὴ ὕλη) ἐξελίσσονται ἀδιαλείπτως ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν σταθερῶν νόμων, ὡς εἶναι ὁ νόμος τῆς ἐσχάτης αἰτίας (ἡ ὅποια ὑπερβαίνει τὰ ὄρια τῆς γνώσεως), ὁ νόμος τῆς ἀθαρσίας τῆς ὕλης, ὁ νόμος τῆς συνεχοῦς κινήσεως, ὁ νόμος τῆς ἐλαχίστης ἀντιστάσεως (τῆς κινήσεως ἐπὶ γραμμῶν μὲ τὰ ὀλιγώτερα ἐμπόδια), ὁ νόμος τῆς ἀλλαγῆς (ἀπὸ μίαν κατάστασιν πραγμάτων ἀοριστίας, ὁμοιογενείας καὶ συνοχῆς πρὸς μίαν κατάστασιν σχετικῆς ὀριστικότητος, ἑτερογενείας καὶ ἀσυνεχείας...»

— Ἡ ἐξελικτικὴ αὐξήσις ἐπιφέρει ἀλλαγὰς εἰς τὴν δομὴν καὶ λειτουργίαν ἐκάστου τῶν μερῶν, τὰ ὅποια συναποτελοῦν ὀργανικῶς τὸ ὅλον (θέσις ἐξόχως ἐνδιαφέρουσα τὴν σύγχρονον κοινωνιολογικὴν ἀνάλυσιν).

— Αἱ κοινωνίαι, ὅπως ἀκριβῶς καὶ οἱ ζῶντες ὀργανισμοί, ἀρχίζουν ὡς «μικρο-ὀργανισμοί» ἢ ἄλλως ἔχουν τὴν ἀρχὴν των εἰς μᾶζαν

ἄκρως μικράν, ἀλλὰ δυναμένην, ὑπὸ ὄρισμένης συνθήκας, νὰ ἀναπτύχθῃ καὶ νὰ ἐξελιχθῇ εἰς ὄργανισμὸν τεράστιον.

— Καθὼς ἡ κοινωνία μεταβάλλεται, τὰ μέρη ταύτης (ἄτομα δμάδες, θεσμοί,...) ἐπίσης μεταβάλλονται καὶ ἐπωμίζονται νέους ρόλους. Πρὸς τούτοις, ὅσον μεγαλυτέρα ἀποβαίνει ἡ διαφοροποίησις τῶν ρόλων ἐκάστου τῶν μερῶν τῆς κοινωνίας τόσον στενωτέρα ἀποβαίνει καὶ ἡ μεταξὺ τούτων ἀλληλεξάρτησις.

— Αἱ κοινωναί, ἐξεταζόμεναι μὲ γνώμονα τὸ στάδιον τῆς ἐξελιξεως εἰς τὸ ὁποῖον ἔχουν ἀχθῆ, δύνανται νὰ διακριθοῦν εἰς δύο κυρίως κατηγορίας. Ἐκ τούτων, ἡ πρώτη εἶναι ἡ «ἀγωνιστικὴ» κοινωνία, τῆς ὁποίας κύριον χαρακτηριστικὸν εἶναι ἡ πειθάρχισις τοῦ ἀτόμου εἰς τὰς θελήσεις τῆς πολιτείας κατὰ τρόπον ἀνάλογον πρὸς τὴν πειθάρχισιν τῶν μελῶν τοῦ σώματος εἰς τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα. Ἡ ἑτέρα εἶναι ἡ βιομηχανικὴ κοινωνία, τῆς ὁποίας τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι ἡ ἐθελουσία συνεργασία μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς, ἡ ρυθμισις τῆς συνεργασίας ταύτης βάσει τῶν ἀρχῶν τοῦ δικαίου, ἡ ἀτομικὴ ἐλευθερία, ἡ ἀποκέντρωσις εἰς τὴν διακυβέρνησιν, ἡ κοινωνικὴ κινητικότης, ἡ προσήλωσις εἰς ἠθικὰς ἀξίας κ.ἄ.

— Ἡ κατανόησις τῆς ἀναπτύξεως μιᾶς ὀργανώσεως προϋποθέτει τὴν κατανόησιν τῶν ἀναγκῶν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν ὁποίων εἶχεν αὐτὴ ἀρχικῶς τεθῆ καὶ τῶν νέων ἀναγκῶν τὰς ὁποίας καλεῖται νὰ ὑπηρετήσῃ. Πέραν τούτου, οἱ κοινωνικοὶ θεσμοὶ δὲν καθιερώνονται κατόπιν σκοπίμων διαβουλεύσεων καὶ ἐνσυνειδήτων συμφωνιῶν μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ διαμορφώνονται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν σειρᾶς ἀντικειμενικῶν κοινωνικῶν, οἰκονομικῶν, πολιτικῶν καὶ ἐν γένει πολιτιστικῶν ὄρων.

— Ὡς πρὸς τὴν μέθοδον ἐρεῦνης εἰς τὸν τομέα τῆς κοινωνιολογίας, οἱ κοινωνιολόγοι πρέπει νὰ ἐπιδιώκουν τὴν πληρεστέραν δυνατὴν κατανόησιν τῆς συνυπάρξεως, τῆς ἀλληλεπιδράσεως καὶ τῶν συνανελίξεων τῶν ποικίλων κοινωνικῶν φαινομένων, τοῦτο δὲ διὰ τῆς συστηματικῆς παρατηρήσεως, τῆς συγκριτικῆς μελέτης ἐπὶ τῶν δομῶν καὶ λειτουργιῶν κοινωνιῶν μικρῶν, μεγάλων, παλαιῶν, νεωτέρων κοκ.

— Ὡς πρὸς τὴν συγκεκριμένην κοινωνικὴν πολιτικὴν, οἱ ποικίλοι κοινωνικοὶ ρυθμιστικοὶ μηχανισμοὶ (ἡ πολιτεία κυρίως) πρέπει νὰ ἐκκινοῦν ἐκ τῶν ἀρχῶν ὅτι οἱ ἄνθρωποι κινοῦνται πρὸς τὴν δόμησιν διαρκῶς καὶ μεγαλυτέρων κοινωνιῶν, ὅτι εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν κοινωνιῶν ἐπεμβαίνει ἡ «φυσικὴ» πρόνοια μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἐπικράτησιν τῶν ἀτόμων τῶν περισσότερον ἱκανῶν διὰ δημιουργικὰς προσαρμογὰς, ὅτι ἡ «κοινωνικὴ» πρόνοια ὑπὲρ τῶν μὴ ἱκανῶν δι' ἐπιτυχεῖς προσαρμογὰς εἰς τὸ συνεχῶς μεταβαλλόμενον κοινωνικὸν περιβάλλ-

λον συνιστᾷ πολιτικὴν μὴ σύμφωνον πρὸς τὴν «φυσικὴν» πρόνοιαν καί, τέλος, ὅτι τὸ κράτος δὲν εἶναι παρὰ μία «ἔταιρεία» τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας ἐρειδομένη ἐπὶ τῆς ἐνσυνειδήτου συγκαταθέσεως τούτων καὶ ἀποσκοποῦσα εἰς τὴν μεταξύ των ἀλληλεγγύην καὶ προαγωγὴν τῶν συμφερόντων των.

Παρατηροῦμεν καὶ πάλιν, ὅτι ἡ σύνοψις τῶν κοινωνιολογικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Spencer, τρεφομένων μάλιστα ὑπὸ ἀπειρίας ἀντιλήψεων ἐπὶ πληθώρας προβλημάτων, εἶναι ἔργον ἄκρως δυσχερές, ὅπως δυσχερῆς ἐπίσης εἶναι καὶ ἡ ἀντικειμενικὴ ἀξιολόγησις τούτων. Παρὰ ταῦτα, εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ γενικῶς ὅτι ἡ ἀπόπειρα τοῦ Spencer νὰ δομήσῃ μίαν γενικὴν κοινωνιολογικὴν θεωρίαν ὡς μέρος ὀργανικὸν μιᾶς καθολικῆς περὶ τοῦ συμπαντος θεωρίας ἦτο ἀπόπειρα ἐκ τῶν προτέρων καταδεδικασμένη. Τοῦτο δὲ καὶ διότι αἱ γενικαὶ καὶ αἱ εἰδικαὶ ἐμπειρίαι περὶ τὰ ὄντα, τὴν φύσιν, τὴν βίωσφαιραν, τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν κοινωνίαν ἦσαν ἐμπειρίαι ὅλως περιωρισμέναι καὶ διότι (πρωτίστως τοῦτο) αἱ μεταβληταὶ εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν δεδομένων καὶ τῶν φαινομένων τούτων εἶναι ἄπειροι καί, κατὰ συνέπειαν, ἀσύλληπτοι εἰς τὴν ὀλότητα καὶ τὰς ἀλληλοσυναφείας των. Ἀλλά, ὡς εἶπομεν, ἡ τάσις πρὸς δόμησιν καθολικῶν ἢ «κλειστῶν» θεωριῶν ἀπετέλει γνῶρισμα κύριον εἰς τὸν χῶρον τῶν προκεχωρημένων ἰδεῶν καὶ τῶν πρώτων ἐπιστημονικῶν ἀναζητήσεων (ἀναζητήσεων εὐεξηγήτως αἰσιοδόξων) τοῦ 19ου αἰῶνος.

Παρὰ ταῦτα, ἡ προσφορὰ τοῦ Herbert Spencer, τοῦ θεωρητικοῦ τούτου κοινωνιολόγου, εἰς τὸ ἔργον τῶν μεταγενεστέρων κοινωνιολόγων (τῆς ἐπιστήμης τῆς κοινωνιολογίας) εἶναι λίαν σημαντικὴ, ἰδίως μάλιστα εἰς τὰς σημερινὰς τάσεις καὶ προσπαθείας διὰ κοινωνιολογικὰς θεωρήσεις καὶ ἐρεῦνας εἰς τὰς ὁποίας συνυφαίνονται ὀργανικῶς ἀρχαὶ καὶ εὐρήματα ἐκ τοῦ ὄλου ἐπιστημονικοῦ χώρου καὶ χρόνου. Βεβαίως, δὲν εἶναι ὀλίγαι καὶ αἱ κοινωνιολογικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Ἄγγλου αὐτοῦ θεωρητικοῦ — ἀντιλήψεις ἀντικατοπτρίζουσαι κοινωνικὰ δεδομένα τοῦ παρελθόντος — αἱ ὁποῖαι ἐλάχιστα δύνανται νὰ ἀνθῆξουν εἰς τὴν σύγχρονον κριτικὴν κοινωνιολογικὴν ἀνάλυσιν ἢ νὰ ἐπιζήσουν ὑπὸ τὸ φῶς τῶν συγχρόνων συστημάτων ἀξίῶν ἀτομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου. Μεταξὺ μάλιστα τῶν ἀντιλήψεων αὐτῶν, αἱ γενικῶς θεωρούμεναι ὡς ὅλως παρωχημέναι εἶναι αἱ ἀντιλήψεις περὶ φυσικῆς «προνοίας» καὶ περὶ κοινωνικῆς «προνοίας» ἢ, ἄλλως, ἐκεῖναι αἱ ὁποῖαι ἔχουν ἀναπτυχθῆ μὲ βάσιν τὰς δαρβινίους θεωρίας περὶ φυσικῶν ἐπιλογῶν καὶ περὶ ἐπιβιώσεως τῶν ἱκανωτέρων κοκ.

— Άλλαι γενικαὶ κοινωνιολογικαὶ θεωρίαι

Ἐκτός τῶν γενικῶν θεωριῶν τοῦ Comte καὶ τοῦ Spencer περί τῶν ὁποίων ἐγένετο λόγος ἄνωτέρω, ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι κοινωνιολογικαὶ θεωρίαι αἱ ὁποῖαι ἔχουν ἐλκύσει τὴν προσοχὴν τῆς συγχρόνου ἐπιστήμης τῆς κοινωνιολογίας καὶ αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν ἀντικείμενον συναφοῦς κριτικῆς ἀναλύσεως καὶ ἀξιολογήσεως. Μεταξὺ τῶν θεωριῶν τούτων — θεωριῶν ὅλως γενικῶν — συγκαταλέγονται καὶ ἐκεῖναι τοῦ Karl Marx (1818-1883) καὶ τοῦ Alexis de Tocqueville (1805-1859).

Αἱ κοινωνιολογικαὶ θεωρίαι τοῦ Marx ἐρεῖδονται ἐπὶ τῆς ὑλιστικῆς φιλοσοφίας ἣτις ἀντιτάσσεται εἰς τὰ ποικίλα ἰδεαλιστικὰ φιλοσοφικὰ συστήματα. Ἐπιπλέον, δύο εἶναι αἱ κύρια ἀντιλήψεις ἐπὶ τῶν ὁποίων θεμελιώνεται καὶ ἀναπτύσσεται ἡ ὅλη μαρξικὴ κοινωνιολογικὴ θεώρησις καὶ πολιτικὴ πρᾶξις. Πρῶτον, ἡ ἀντίληψις ὅτι ἀποφασιστικὸς παράγων εἰς τὴν δόμησιν καὶ τὴν λειτουργίαν τῆς κοινωνίας εἶναι ὁ οἰκονομικὸς παράγων, καὶ εἰδικῶς οἱ τρόποι παραγωγῆς ἀγαθῶν. Δεύτερον, ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ κοινωνικὴ ἀλλαγὴ πρέπει νὰ νοητῆ ὡς διαδικασία εἰς τρεῖς διαδοχικὰς φάσεις, ἥτοι τὴν θέσιν (ἡ ἐπικρατοῦσα τάξις πραγμάτων), τὴν ἀντίθεσιν (κατὰ τῆς ἐπικρατοῦσης τάξεως πραγμάτων) καὶ τὴν σύνθεσιν (τὴν δημιουργίαν νέας τάξεως πραγμάτων). Ἡ διαδικασία αὕτη εἶναι γνωστὴ ὡς «διαλεκτικὴ» κίνησις καὶ μετασχηματισμὸς τῆς πραγματικότητος. Ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς κοινωνικῆς διαστρωματώσεως, ἡ μαρξικὴ θέσις εἶναι ὅτι αἱ κοινωνικαὶ τάξεις εἶναι οὐσιωδῶς δύο. Ἐκ τούτων ἡ πρώτη εἶναι ἡ τάξις ἡ ὁποία ἐλέγχει ἀμεσώτερον τὰ μέσα παραγωγῆς καὶ ἡ ὁποία ἐπηρεάζει ἀποφασιστικῶς τοὺς κοινωνικοὺς ρυθμιστικοὺς μηχανισμοὺς πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς διαίτησός τῆς «θέσεώς» τῆς. Ἡ ἑτέρα τάξις εἶναι ἡ τάξις ἡ ὁποία εἶναι ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ὑποταγμένη εἰς τὰ οἰκονομικὰ συμφέροντα τῆς πρώτης καὶ ἡ ὁποία συνιστᾷ, κατὰ διαλεκτικὴν κοινωνικὴν ἀναγκαιότητα, τὴν «ἀντίθεσιν». Ἡ κοινωνικὴ πραγματικότης ἐξελίσσεται ἀπὸ σταδίου εἰς στάδιον λόγῳ τῆς «ἀναποφεύκτου» πάλης μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν τάξεων. Περαιτέρω, ἡ «καταπιεζομένη» τάξις ὀφείλει, κατὰ τὸν Marx, νὰ συνειδητοποιήσῃ πλήρως τὴν διαλεκτικὴν κίνησιν τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος, νὰ ἐπιταχύνῃ τὸν ρυθμὸν ταύτης διὰ τῆς κοινωνικῆς ἐπαναστάσεως, νὰ γίνῃ «καθεστῶς» (θέσις) καὶ νὰ ὀδηγήσῃ τὴν κοινωνίαν ἐπὶ τοῦ δρόμου πρὸς τὴν «ἀταξικὴν κοινωνίαν», ἥτοι εἰς μίαν κατάστασιν κοινωνικῶν πραγμάτων εἰς τὴν ὁποίαν ἡ περί ἧς λόγος διαλεκτικὴ κοινωνικὴ κίνησις τερματίζεται.

Εἶναι προφανές, ὅτι ἡ μαρξικὴ κοινωνιολογικὴ σκέψις ἐνσωματώνει στοιχεῖα ἐκ τῶν θεωριῶν τοῦ Comte, τοῦ Spencer καὶ ἄλλων. Ἡ ἰδιοτυπία τῆς, ἢ ὁποία διαμορφώνεται ἐκ τῶν ἐγγενῶν ἀδυναμιῶν τῆς σκέψεως ταύτης, εἶναι ἐπίσης προφανής. Πλέον συγκεκριμένως, ἡ σύγχρονος κοινωνιολογικὴ ἀνάλυσις ἔχει ὀδηγήσει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ «μαρξικὴ κοινωνία» κατατάσσεται, ἐκ πλείστων ἀπόψεων, εἰς τὰς «οὐτοπιστικὰς κοινωνίας» περὶ τῶν ὁποίων ἔχει γίνεαι λόγος βραχὺς. Πέραν τούτων, ἕτεραι ἀδυναμίαι τῆς μαρξικῆς κοινωνιολογικῆς θεωρήσεως εἶναι ἡ θέσις ὅτι ἡ κοινωνικὴ ἐξέλιξις ἀκολουθεῖ προκαθορισμένα στάδια, τοῦτο δὲ διὰ τῆς ἐπενεργείας ἑνὸς καὶ μόνου παράγοντος, ἤτοι τοῦ οἰκονομικοῦ παράγοντος. Αἱ βουλήσεις τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας, ἡ ἀνθεκτικότης τῶν παραδοσιακῶν ἐννοιῶν καὶ θεσμῶν, τέλος δὲ ἡ πρόοδος τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνολογίας καὶ ἡ ἐκ τῆς προόδου ταύτης διεύρυνσις τῆς κοινωνικῆς συνειδήσεως καὶ τῶν συστημάτων ἀξιῶν ζωῆς, ἐνῶ ἐρμηνεύονται ὡς συνεξαρτήσεις ἄμεσοι τῶν μορφῶν τῆς οἰκονομίας, ἐν τούτοις παρορῶνται ὡς συντελεσταὶ σταθερῶν ὅσον καὶ ὁμαλῶν κοινωνικῶν ἀλλαγῶν — ἀλλαγῶν σήμερον σκοπίμων, προγραμματισμένων καὶ συμφῶνων πρὸς τὰ συμφέροντα τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου.

Ἐκ μίαν γενικὴν ἄποψιν, ἡ μαρξικὴ κοινωνιολογικὴ σκέψις ἀνεζήτησε καὶ ὑπεγράμμισε τὰ αἷτια μερικῶν ἐκ τῶν ἀδυναμιῶν τῶν λεγομένων παραδοσιακῶν καὶ στατικῶν κοινωνιῶν. Πρὸς τούτοις, ἔχει αὕτη ἐπηρεάσει καὶ ἐπηρεάζει τὴν κοινωνικὴν, πολιτικὴν καὶ πολιτιστικὴν πραγματικότητα εἰς πλείστας μεγάλας καὶ μικρὰς ἐθνικὰς κοινότητας τοῦ συγχρόνου κόσμου. Παρὰ ταῦτα, ἡ σύγχρονος κοινωνιολογία, στηριζομένη εἰς ἓν φάσμα γνώσεων διαρκῶς εὐρυνόμενον καὶ εἰς κριτήρια πλέον ἀντικειμενικά, διαπιστώνει τὴν στενότητα τῶν κοινωνιολογικῶν θέσεων τοῦ Marx, ἤτοι μονομέρειαν εἰς τὴν ἐρμηνεῖαν φαινομένων ἄκρως συνθέτων, ἰδίως μάλιστα φαινομένων ὡς ταῦτα τῶν συγχρόνων κοινωνιῶν, καθὼς καὶ τὴν ἀνεπάρκειαν διὰ θετικὰς προβλέψεις ἐπὶ τῶν κοινωνικῶν ἐξελίξεων. Πρὸς τούτοις, ἀντίθετος πρὸς τὰς συγχρόνους κοινωνιολογικὰς θεωρήσεις, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα, εἶναι ἡ μαρξικὴ ἀρχὴ περὶ τῆς ἀδιαλείπτου ὅσον καὶ ἀνατιοφεύκτου πάλης μεταξὺ τῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ ἡ ἀντίληψις περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐγκαθιδρύσεως καθεστῶτος συμφῶνου πρὸς τὰς μαρξικὰς πολιτικὰς θεωρίας.

Ἐναντικείμενον τῆς συγχρόνου κοινωνιολογικῆς ἀναλύσεως εἶναι ἐπίσης δύο σημαντικὰ ἱστορικὰ δεδομένα. Πρῶτον, τὸ δεδομένον ὅτι αἱ μαρξικαὶ καὶ προβλέψεις περὶ βιαίων κοινωνικῶν συγκρούσεων, ἰδίως εἰς τὰς βιομηχανικὰς καὶ πολιτικτικὰς, προηγμένας κοινωνίας, δὲν ἐδικαιώθησαν ἐκ τῶν

πραγμάτων. Δεύτερον, τὸ δεδομένον ὅτι ὅσον ταχύτερον ἀναπτύσσονται αἱ λεγόμεναι μαρξικαὶ κοινωνίαι τοῦ καιροῦ μας τόσον ἐμφανεστέρα ἀποβαίνει ἡ ἀδυναμία τούτων νὰ μελετοῦν καὶ νὰ ἐρμηνεύουν τὰ κοινωνικὰ προβλήματα τῶν μὲ κύριον γνώμονα τὴν μαρξικὴν κοινωνικὴν θεωρίαν ἢ νὰ προγραμματίζουν τὸ οἰκονομικὸν καὶ τὸ ἐν γένει πολιτιστικὸν μέλλον τῶν μὲ βάσιν τὰ θεωρητικὰ μαρξικὰ πολιτικὰ πρότυπα. Ἐνδεικτικὴ ὡσαύτως εἶναι ἡ παρατηρούμενη τάσις εἰς τὰς κοινωνίας ταύτας (εἰς τὸ πεδίου τῶν κοινωνιολογικῶν ἐρευνῶν) νὰ χρησιμοποιοῦν διὰ τὴν ἀνάλυσιν καὶ τὴν κατανόησιν ὀρισμένων ἀναγκῶν ἢ ἐκφάνσεων τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τὰς μεθόδους τῆς μικροκοινωνιολογίας, ὡς αὗται ἀναπτύσσονται καὶ ἐφαρμόζονται εἰς τὰς ἀνοικτὰς κοινωνίας.

Τὸ ἔργον τοῦ Alexis de Tocqueville, Γάλλου διανοουμένου, δὲν ἔχει τύχει τῆς δεούσης προσοχῆς τῶν συγχρόνων κοινωνιολόγων. Ἐν τούτοις, εἰς τὸ ἔργον αὐτὸ περιέχονται παρατηρήσεις καὶ θέσεις ἐπὶ κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν φαινομένων λίαν συγγενεῖς πρὸς ὅσα συνιστοῦν τὴν σύγχρονον κοινωνιολογικὴν θεώρησιν. Ἀναφέρομεν, ἐν πρώτοις, τὸ ὅλως σημαντικὸν γεγονός ὅτι οὗτος ἐξῆσε μεταξὺ δύο μεγάλων ἐπαναστάσεων, ἤτοι τῆς πολιτικῆς ἐπαναστάσεως εἰς Γαλλίαν διὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν δημοκρατικῶν θεσμῶν καὶ τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως. Ἀμφότεραι αἱ ἐπαναστάσεις αὗται ἐπέδρασαν βαθύτατα ἐπὶ τῆς ὅλης κοινωνικῆς φιλοσοφίας του. Παρατηροῦμεν, περαιτέρω, ὅτι τὰ ἔργα του «*La Démocratie en Amérique*» - Ἡ Δημοκρατία εἰς Ἀμερικὴν (1835) καὶ «*L'Ancien Régime et la Révolution*» - Τὸ Παλαιὸν Καθεστὸς καὶ ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάστασις (1856) ἀνήκουν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν μεγάλων μελετημάτων τῆς ἱστορίας τῶν νεωτέρων χρόνων. Τοῦτο δὲ κυρίως λόγῳ τῆς εὐρύτητος καὶ ἐν πολλοῖς τῆς διορατικότητος εἰς τὰς παρατηρήσεις ἐπὶ φαινομένων τοῦ καιροῦ του καὶ ἰδιαιτέρως ἐπὶ τῶν ἐν ἐξελίξει πολιτικῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν εἰς Ἠνωμένας Πολιτείας Ἀμερικῆς — θεσμῶν οἱ ὅποιοι εἶχον τεθῆ εἰς ἐφαρμογὴν διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν νεωτέραν ἱστορίαν τῶν κοινωνιῶν. Ἐκ τῶν ἀπόψεων τὰς ὁποίας οὗτος διετύπωσε ἐπὶ τῶν ποικίλων κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ἐξελίξεων αἱ ἀμεσώτερον ἐνδιαφερόμεναι τὴν σύγχρονον κοινωνιολογίαν εἶναι αἱ ἀπόψεις σχετικῶς μὲ τὰ πάντοτε ζωτικὰ προβλήματα τῆς ἐξουσίας, τῆς κοινωνικῆς διαστρωματώσεως, τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας καὶ τοῦ μαζικοῦ πολιτισμοῦ.

Ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ἡ προσοχὴ τούτου ἐστράφη εἰς τὴν μελέτην τῶν συντελεστῶν ἐναρμονίσεως τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας (τῆς πολιτείας) πρὸς τὰς ἀρχάς τῆς δημοκρατίας εἰς μίαν ταχύτατα ἀναπτυσσομένην κοινωνίαν, ὡς ἦτο καὶ εἶναι ἡ ἀμερικανικὴ κοινωνία. Ἐν συνεξερ-

τήσει πρὸς τὴν μελέτην τοῦ θέματος αὐτοῦ, ἐξήτασε τὰ θέματα τῆς γραφειοκρατίας, τῆς κοινῆς γνώμης, τῆς πολιτικοποιήσεως καὶ τῆς πολιτικῆς δυνάμεως τῶν μεγάλων μαζῶν, τοῦ σχηματισμοῦ ὁμάδων πίεσεως πρὸς διασφάλισιν τῶν συμφερόντων τῶν μελῶν των, ὡς καὶ πλείστα ἄλλα ἐκ τῶν θεμάτων τὰ ὅποια εὐρίσκονται εἰς τὸ κέντρον τῶν συγχρόνων κοινωνιολογικῶν ἐρευνῶν.

Ὡς πρὸς τὸ ἐξ ἴσου σημαντικὸν διὰ τὴν κοινωνιολογίαν πρόβλημα τῆς κοινωνικῆς διαστρωματώσεως, ὁ de Tocqueville ἀνέπτυξε ἀπόψεις ὄλως ἀντιθέτους πρὸς ἐκείνας τοῦ Marx. Ἡ κεντρικὴ θέσις του ἦτο, ὅτι τὰ διακριτικὰ στοιχεῖα ἐκάστης τῶν κοινωνικῶν τάξεων (θέσις εἰς τὴν κοινωνικὴν πυραμίδα, πολιτικὴ δύναμις, παιδεία, ἀγοραστικὴ δύναμις κ.ἄ.) ἀμβλύνονται ἐξελικτικῶς εἰς μίαν δημοκρατικὴν κοινωνίαν ὑπὸ τὴν πίεσιν σειρᾶς νέων δεδομένων καὶ συντελεστῶν. Μεταξὺ τούτων, εἶναι κατὰ τὸν de Tocqueville ἡ κεντρικὴ ἐξουσία, ἡ τοπικὴ αὐτοδιοίκησις καὶ αἱ συναφεῖς ἀρχαί, αἱ πολιτικαὶ ἐλευθερίαι, ὡς καὶ αἱ συνεχῶς ἐπαυξανόμεναι εὐκαιρίαι δι' ἐπικερδεῖς ἐνασχολήσεις, ἧτοι διὰ τὴν διευρύνσιν καὶ τὴν ἐπιτάχυνσιν τῆς κοινωνικῆς κινητικότητος. Ἐτέρα ἐνδεικτικὴ ἄποψις τούτου ἦτο ὅτι ἡ μεσαία τάξις εἰς πολιτικὰς δημοκρατίας διευρύνεται διαρκῶς, πρᾶγμα τοῦτο λίαν ὑποσχετικόν, ὅπως οὗτος ὑπεγράμμισε, διὰ τὸ μέλλον τῶν πολιτικῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν.

Εἰς τὴν ἐκβιομηχάνησιν τῆς παραγωγῆς, ὁ de Tocqueville ἔβλεπε ἐπαυξανόμενας τὰς εὐκαιρίας πρὸς συνεχῆ πρόοδον τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνολογίας καὶ πρὸς περαιτέρω κατανομὴν καὶ διαφοροποίησιν τῶν ρόλων εἰς τοὺς ποικίλους τομεῖς τῆς ἐργασίας. Ἐν συναφεῖᾳ πρὸς τὰ φαινόμενα ταῦτα ἐμελέτησε πλείστα ἄλλα θέματα, ὡς π.χ. εἶναι ἡ ἀμοιβὴ τῆς ἐργασίας (τὸ πρόβλημα τῶν μισθῶν), ἡ ἐνοικίσις κτημάτων, αἱ κυκλικαὶ οἰκονομικαὶ κρίσεις κ.ἄ., πάντοτε δὲ ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῶν πολιτικῶν δημοκρατικῶν ἀρχῶν καὶ θεσμῶν. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὑπογραμμίζομεν δύο ἐνδιαφέροντα δεδομένα. Πρῶτον, τὸ δεδομένον ὅτι αἱ θέσεις τοῦ de Tocqueville ἀποτελοῦν τὸν ἀντίποδα τῶν θέσεων τοῦ Marx τῶν συναφῶν μὲ τὴν παντοδυναμίαν τοῦ οἰκονομικοῦ παράγοντος ἐπὶ τῶν κοινωνικῶν ἀλλαγῶν καὶ μὲ τὸ ἀναπόφευκτον τῆς πάλης τῶν τάξεων. Δεύτερον, τὸ δεδομένον ὅτι καίτοι ὁ de Tocqueville ἐδέχετο τὴν ἐκβιομηχάνησιν καὶ τὴν τεχνολογικὴν πρόοδον ὡς ἀναποφεύκτους ὄσον καὶ ἀναγκαίαις ἐξελίξεις, ἐν τούτοις διέβλεπε εἰς τὰς ἐξελίξεις ταύτας κινδύνους εἰς βάρος τῆς ποιότητος τοῦ πολιτισμοῦ.

Σχετικῶς μὲ τὸ πρόβλημα τῆς συνεχοῦς διευρύνσεως τῆς πολιτιστικῆς ζωῆς, ὁ Γάλλος διανοούμενος ἀνήκει εἰς τοὺς πρώτους κοινωνικοὺς παρατηρητὰς οἱ ὅποιοι προεἶδον τὰς εὐεργετικὰς ἐπιδράσεις τῶν πολιτικῶν καὶ οἰκονομικῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν ἐπὶ τῶν καλῶν τεχνῶν, τῶν γραμμάτων,

ΘΕΜΕΛΙΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

της φιλοσοφίας, των πνευματικών ιδρυμάτων, της παιδείας και γενικώς επί του όλου χώρου του πολιτισμού, και οι όποιοι υπεγράμμισαν την σημασίαν της διευρύνσεως της λαϊκής πολιτιστικής βάσεως επί της κοινωνικής κινητικότητας.

Είναι αληθές ότι αι κοινωνιολογικαί θεωρήσεις του de Tocqueville δέν είναι τὸ ἀποτέλεσμα συστηματικῆς ἐπιστημονικῆς ἀναλύσεως. Παρὰ ταῦτα, ἡ ἐγκυρότης πολλῶν ἐκ τῶν θεωρήσεων αὐτῶν ἔχει ἤδη πιστοποιηθῆ ἀπὸ συναφεῖς μελέτας τῆς συγχρόνου κοινωνιολογίας. Ἄλλωστε, τοῦτο ἐξηγεῖ τὴν βαθεῖαν ἐπίδρασιν τὴν ὁποῖαν ἤσκησεν οὗτος ἐπὶ τοῦ ἔργου μερικῶν ἐκ τῶν μεγάλων κοινωνιολόγων.

A. Metzger

VI. ΟΙ «ΚΛΑΣΣΙΚΟΙ» ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

— Εισαγωγικά παρατηρήσεις

Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν τριῶν πρώτων δεκαετηρίδων τοῦ 20ου αἰῶνος ἡ κοινωνιολογικὴ σκέψις ἐσημείωσε ταχεῖαν πρόοδον πρὸς τὸν χῶρον τῆς ἐπιστήμης. Εἶναι ἀληθές ὅτι αἱ ἀπόπειραι δομῆσεως γενικῶν κοινωνιολογικῶν θεωριῶν ἐσυνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ διάστημα αὐτό. Πάντως, αἱ τάσεις διὰ πλεόν θετικὰς παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν κοινωνικῶν φαινομένων ἦτο ἐκδηλὸς πλεόν, ὅπως σαφῶς ἐπίσης διεγράφετο ἢ φροντίς διὰ τὴν χρησιμοποίησιν μεθόδων ἐρεῦνης πλεόν ἀντικειμενικῶν.

Γενικῶς, ἡ ἐν λόγῳ περίοδος εἶναι ἡ περίοδος τῆς ἐμφανίσεως τῶν συστηματικῶν κοινωνιολόγων, οἱ ὅποιοι ἀπετέλεσαν, παρὰ τὰς διαφορὰς μεταξὺ τῶν, τὴν ὁμάδα τῶν λεγομένων «κλασσικῶν» τῆς κοινωνιολογίας. Οἱ κοινωνιολόγοι οὗτοι καίτοι εἶχον βαθέως ἐπηρεασθῆ ἀπὸ τοὺς προγενεστέρους τούτων θεωρητικούς τῆς κοινωνιολογίας, ὅπως ὁ Comte, ὁ Spencer καὶ ἄλλοι περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο ἤδη λόγος, ἐν τούτοις ἤρχισαν νὰ ἀντιλαμβάνονται ὅτι γενικαὶ θεωρίαι, ἱκαναὶ νὰ ἐρμηνεύουν ἀπὸ κοινοῦ καὶ τὰ φυσικὰ καὶ τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα, δὲν εἶναι δυνατὰ καί, περαιτέρω, ὅτι αἱ καθαρῶς φυσικαί, βιολογικαὶ καὶ ψυχολογικαὶ ἐρμηνεῖαι δὲν ὀδηγοῦν εἰς ὀλοκληρωμένας ἀντιλήψεις ἐπὶ τῶν κοινωνικῶν ἐξελίξεων.

Εἰς τὴν ὁμάδα αὐτὴν ἀνήκουν πλεῖστοι φιλόσοφοι καὶ οικονομικοὶ καὶ κοινωνικοὶ μελετηταί. Μεταξὺ τούτων εἶναι οἱ Γερμανοὶ Ferdinand Tönnies (1855-1936), George Simmel (1858-1918), Max Weber (1864-1920) Oswald Spengler (1880-1936) καὶ Karl Mannheim (1893-1947). Οἱ Γάλλοι Emile Durkheim (1858-1917), Gabriel Tarde (1843-1904) καὶ Georges Sorel (1847-1922). Οἱ Ἴταλοὶ Gaetano Mosca (1858-1941), Vilfredo Pareto (1848-1923), Roberto Michels (1876-1936) καὶ Benedetto Croce (1866-1952). Ὁ Ἄγγλος Leonard T. Hobhouse (1864-1929). Οἱ Ἀμερικανοὶ Lester F. Ward (1843-1913), Charles H. Cooley (1864-1929), Thorstein Veblen (1857-1929), G.H. Mead (1863-1931), W.I. Thomas (1863-1947), Florian Znaniecki (1882-1958), Robert E.

ΘΕΜΕΛΙΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

Park (1864-1944), Walter Lippmann (1889-) και άλλοι. Είς τό σημεῖον τοῦτο εἶναι σκόπιμον νά παρατηρήσωμεν, πρῶτον, ὅτι κατὰ τήν ἐν λόγῳ περίοδον τῆς ἐπιβλητικῆς πορείας πρὸς τήν ἐπιστημονικὴν θεμελίωσιν τῆς κοινωνιολογίας μετέχουν κοινωνικοὶ μελετηταὶ ἐκ πλείστων χωρῶν καί, δεύτερον, ὅτι θεωρίαι ὡς αὗται τοῦ Karl Marx περὶ τῶν ὁποίων ἔγινε ἡδη λόγος, τοῦ Αὐστριακοῦ Sigmund Freud (1863-1939) ἐπὶ τοῦ ὑποσυνειδήτου καὶ τῆς ψυχαναλύσεως, τοῦ Γάλλου φιλοσόφου Henri Bergson (1859-1941) περὶ δημιουργικῆς ἐξελιξέως καὶ ἄλλων — θεωρίαι αὗται καινοφανεῖς — ἀπετέλουν παρορμήματα καὶ ἐρεῖσματα δι' ἐκτεταμένην κοινωνιολογικὴν ἀνάλυσιν.

Δὲν εἶναι δυνατὸν νά ξεετάσωμεν ἐνταῦθα καὶ νά ἀξιολογήσωμεν τὸ ἔργον ἐκάστου τῶν μελῶν τῆς ομάδος αὐτῆς. Τοῦτο θά ἦτο θέμα μιᾶς ἐκτεταμένης ἱστορικῆς κοινωνιολογικῆς μελέτης. Οὕτω, θά περιορισθῶμεν εἰς τὴν σύντομον ἐπισκόπησιν τῶν κοινωνιολογικῶν θέσεων μόνον ἐκείνων οἱ ὅποιοι ἐκλαμβάνονται γενικῶς ὡς οἱ πρῶτοι συστηματικοὶ κοινωνιολόγοι καὶ ὡς οἱ ἀμεσώτατα ἐπηρεάσαντες τοὺς προσανατολισμούς, τὰς ἀναζητήσεις καὶ τὴν μεθοδολογίαν τῆς συγχρόνου κοινωνιολογίας.

— Emile Durkheim

Ὁ Durkheim ἐφοίτησε εἰς τὴν «Ecole Normale Supérieure» τῆς Γαλλίας. Ἐσπούδασε οἰκονομικὰ καὶ ἔθνογραφίαν. Ἐδίδαξε κοινωνιολογίαν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Bordeaux καὶ ἀκολούθως εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων. Εἶναι ὁ ἰδρυτὴς τῆς ἐπιθεωρήσεως «Année Sociologique» — Κοινωνιολογικὰ Χρονικὰ (1899), τὰ ὅποια παραμένουν πηγὴ πολῦτιμος διὰ τοὺς μελετῶντας κοινωνιολογίαν.

Διὰ νά κατανοήσωμεν καλῶς τὰς κοινωνιολογικὰς ἀπόψεις τοῦ Durkheim πρέπει νά εἴμεθα ἐνήμεροι τῶν ἀντιλήψεων τῆς θετικῆς φιλοσοφίας (Philosophie Positive) ἡ ὅποια, ὡς ἔχομεν ἡδη τονίσει, ἐπιλέγει ὡς ἀντικείμενον μελέτης μόνον ἐκείνας τῶν ἐκφάνσεων καὶ τῶν στοιχείων τῆς πραγματικότητος, αἱ ὅποια ὑπόκεινται εἰς ἐμπειρικὰ παρατηρήσεις, καὶ προβάλλει τὴν ἀρχὴν ὅτι ἡ γνῶσις τότε μόνον εἶναι γνῶσις θετικῆ (ἀληθῆς), ὅταν ὑπόκειται εἰς ἐπαλήθευσιν.

Ὁ Durkheim ἐθεμελίωσε τὴν κοινωνιολογίαν του ἐπὶ τῶν προϋποθέσεων ὅτι ἡ κοινωνία εἶναι μία συγκεκριμένη πραγματικότης. Ὅτι τὰ ἀποτελοῦντα ταύτην στοιχεῖα ἔχουν ὑπόστασιν ἀνάλογον σχεδὸν πρὸς ἐκείνην τῶν στοιχείων ὕλικῶν ὄντοτήτων. Ὅτι ἡ ταυτότης τούτων δύναται νά διακριθῆ διὰ τῆς ἀντικειμενικῆς παρατηρήσεως. Ὅτι, τέλος, ἡ ἐπίδρασις τῶν κοινω-

ΟΙ ΚΛΑΣΣΙΚΟΙ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

νικῶν πραγμάτων ἐπὶ τοῦ ἀτόμου εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν ἐπίδρασιν τῶν φυσικῶν πραγμάτων.

Περαιτέρω, ὑπογραμμίζει οὗτος ὅτι ἡ κοινωνία καὶ τὰ μέρη τὰ συναποτελοῦντα ὀργανικῶς ταύτην εἶναι ὀντότητες πλέον σύνθετοι ἀπὸ τὸ ἄθροισμα τῶν μελῶν τῶν καὶ ὅτι, λόγῳ ἀκριβῶς τοῦ δεδομένου αὐτοῦ, ἡ κοινωνικὴ ζωὴ εἰς τὴν ὁλότητά της πρέπει νὰ ἀποτελεῖ θετικὸν γνῶμονα διὰ τὴν ἐξηγήσιν τῶν ἐμπειριῶν καὶ τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀτόμου. Μὲ ἄλλους λόγους, εἶναι ἡ συλλογικὴ ἐμπειρία ἡ ὁποία δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν κατανόησιν τῆς ἀτομικῆς διαγωγῆς καὶ οὐχὶ τὸ ἀντίθετον. Γενικώτερον, ὁ Durkheim, ἂν καὶ δὲν ὑποτιμᾷ τὴν ἀξίαν τοῦ ἀτόμου καὶ δὲν καλλιεργεῖ ἐμφανῶς ἢ ἐμμέσως τὴν ἄποψιν ὅτι τὸ ἄτομον δύναται νὰ θυσιάσῃται προκειμένου νὰ ἐπιζῇ τὸ κοινωνικὸν σύνολον, ἐν τούτοις ἡ κυρία θέσις τούτου εἶναι ὅτι τὸ ὅλον (ἡ κοινωνία) ἔχει πάντοτε προτεραιότητα ἐναντι τοῦ μέρους (τοῦ ἀτόμου).

Ὡς πρὸς τὰς βασικὰς ἐπιδιώξεις τῆς κοινωνιολογικῆς ἐπιστήμης, ἡ θέσις τοῦ Durkheim εἶναι ὅτι αὗται πρέπει νὰ στρέφονται πρὸς τὴν ἀναζήτησιν τῶν κοινωνικῶν ἐκείνων δεδομένων τὰ ὁποῖα ὀδηγοῦν τὸ ἄτομον εἰς κοινὰς ἢ παρεμφερεῖς μορφὰς συμπεριφορᾶς — προτιμήσεις, ἀντιλήψεις, ἐκφράσεις, ἰδεολογίας, ἐνασχολήσεις. Αἱ κοινὰ αὗται ἐμπειρία καὶ ἀντιδράσεις εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα ἀμέσων καὶ ἀδιαλείπτων ἀλληλεξαρτήσεων καὶ ἀλληλεπιδράσεων καί, ἐν πάσῃ περιπτώσει, συνιστοῦν καταστάσεις καὶ φαινόμενα τὰ ὁποῖα, ὅταν συγκρίνονται πρὸς τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν διαγωγὴν τοῦ ἀτόμου, ἀποδεικνύονται ἀνώτερα καὶ πλέον λειτουργικά. Αἱ συλλογικαὶ ἐμπειρία εἶναι καθαρῶς κοινωνικὰ φαινόμενα καὶ προφανῶς φαινόμενα μὲ ἰδίαν ὑπόστασιν (*sui generis*) καὶ ὑποκείμενα εἰς παρατήρησιν καὶ ἀνάλυσιν. Κατὰ ταῦτα, τὸ κέντρον τῶν κοινωνιολογικῶν μελετῶν εἶναι ἡ κοινωνία καὶ οὐχὶ τὸ ἄτομον ἢ, ἄλλως, ἡ ἐξέτασις τῶν ποικίλων κοινωνικῶν πραγματικότητων (τῶν ποικίλων θεσμῶν, τῶν λειτουργιῶν κοκ.) καὶ οὐχὶ ἡ ἐξέτασις τῆς ἀτομικῆς συμπεριφορᾶς.

Ἀπὸ μίαν γενικὴν ἄποψιν, ὁ Durkheim, διὰ τῶν μελετῶν του καὶ πρωτίστως διὰ τῶν πραγματειῶν του εἰς τὴν ἐπιθεώρησιν «*Année Sociologique*», προήγαγε τὴν ἀρχὴν ὅτι κάθε ἀπόπειρα ἐρμηνείας ἐνὸς κοινωνικοῦ δεδομένου διὰ τῆς ἀτομικῆς ψυχολογίας ὀδηγεῖ, ἀναμφισβητήτως, εἰς λανθασμένα συμπεράσματα καί, θετικώτερον, ὅτι ἡ ἀτομικὴ συμπεριφορὰ — ἀκόμη καὶ ἡ αὐτοκτονία — δὲν δύναται νὰ κατανοηθῇ παρά μόνον μὲ γνῶμονα τὴν ζωὴν τῆς ομάδος (τῆς κοινωνίας).

Ὡς εἶναι γνωστὸν, ἀκραταὶ θέσεις ἐπὶ κατ' ἐξοχὴν συνθέτων προβλημάτων κρίνονται, ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν πραγμάτων, ὡς θέσεις οὐχὶ ἀπολύτου κύρους. Παρὰ ταῦτα, μετὰ πολλῆς προσοχῆς ἢ σύγχρονος κοινωνιολογία

έξετάζει απόψεις ότι «...Εἰς τὴν πραγματικότητα, εἰς ἐκάστην κοινωνίαν ὑπάρχουν φαινόμενα, τὰ ὅποια διακρίνονται ἀπὸ τὰ φαινόμενα τὰ ἐξεταζόμενα ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν... Ὅταν ἐκπληρῶνω τὰς ὑποχρεώσεις μου ὡς ἀδελφός, σύζυγος, πολίτης..., ὅταν τηρῶ τὰς συμβάσεις μου, ἐκτελῶ καθήκοντα, τὰ ὅποια καθορίζονται ἐξ ἐπιρροῶν ἐκ τῶν ἐξω..., ἤτοι ἐκ τῶν νόμων καὶ τῶν ἐθίμων... Ἔστω καὶ ἂν αἰσθάνομαι τὴν ὑπαρξιν τῶν ὑποκειμενικῶς, [οἱ νόμοι καὶ τὰ ἔθιμα] εἶναι ἀντικειμενικαὶ ὀντότητες...» (E. Durkheim, «Les règles de la méthode sociologique» — Οἱ Κανόνες τῆς Κοινωνιολογικῆς Μεθόδου, 1904).

— Max Weber

Ὁ Max Weber εἶναι ὁ ἕτερος τῶν ἡγετῶν τῆς λεγομένης ομάδος τῶν κλασσικῶν κοινωνιολόγων. Κατὰ κάποιον τρόπον, οὐδὲν σχεδὸν ἐγνώριζεν οὗτος περὶ τῆς γαλλικῆς κοινωνιολογίας, ὅπως αὐτὴ διεμορφώετο ὑπὸ τοῦ Durkheim καὶ τῶν διαρκῶς ἀξιονομένων ὁπαδῶν του καὶ ἐντὸς ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τῆς Γαλλίας. Ἐπίσης, αἱ κοινωνιολογικαὶ θεωρίαι τοῦ Γερμανοῦ τούτου κοινωνικοῦ ἐπιστήμονος εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ὄλως ἀντίθετοι ἐκείνων τοῦ Γάλλου συναδέλφου του. Διὰ νὰ κατανοήσωμεν ὁμῶς καλύτερον τὰς θεωρίας αὐτάς, αἱ ὅποιαί μάλιστα ἀπλώνονται εἰς ἓν ἔργον εὐρὺ καὶ οὐχὶ πάντοτε ἔργον μὲ ἐμφανῆ τὴν ἐσωτερικὴν συνοχήν, πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας τὸ γενικώτερον ἰδεολογικὸν κλίμα τῆς Γερμανίας κατὰ τὴν ἐποχὴν του. Τὸ κλίμα τοῦτο ἐπηρέαζετο, ἐν μέρει, ὑπὸ τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν θεωριῶν τοῦ Karl Marx, τῶν συνηρτημένων ἐκ τῶν ἐπαναστατικῶν πολιτικῶν θεωριῶν καὶ τῶν κηρυγμάτων τούτου καί, ἐν μέρει, ὑπὸ τῆς γερμανικῆς ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας, ἰδίως ἐκείνης τοῦ Immanuel Kant.

Ὁ οἰκονομολόγος Weber, καθηγητὴς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Βερολίνου καὶ ἀκολούθως εἰς τὰ Πανεπιστήμια τῆς Freiburg καὶ τῆς Heidelberg, κέντρα ἀκαδημαϊκὰ μεγάλου τότε κύρους, ἀπεδύθη εἰς μίαν ὀξείαν ὄσον καὶ γόνιμον κριτικὴν κατὰ τῶν μονομερειῶν τῆς μαρξικῆς θεωρίας, συγχρόνως δὲ διεμόρφωνε τὴν κοινωνιολογίαν του ἀντλῶν τόσον ἐκ τῶν ἀμέσων ἐμπειριῶν του ἐπὶ τῆς ταχύτατα ἀνερχομένης γερμανικῆς οἰκονομίας ὅσον καὶ ἐκ τῆς πάντοτε ἰσχυράς εἰς τὴν πατρίδα του ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας.

Μία τῶν κεντρικῶν θέσεων τοῦ Weber εἶναι ὅτι ἡ ἀνθρωπίνῃ ἱστορία ἢ, εἰδικώτερον, ἡ ἱστορία τῶν κοινωνιῶν εἶναι δυνατὸν νὰ τύχη συστηματικῆς μελέτης, ἂν ἀναζητηθοῦν συστηματικῶς καὶ διακριθῶσιν οἱ κύριοι συντελεσταὶ τῆς. Κατ' αὐτόν, πρωτεύων μεταξὺ τῶν συντελεστῶν τούτων εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ ἄνθρωπος — αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ὅπως μάλιστα ὁ ἴδιος σκοπί-

μωσ καθορίζει ταύτας και ὅπως ὁ ἴδιος τὰς ἀξιολογεῖ. Πλέον συγκεκριμένως, ὅπως τονίζει ὁ Weber, «... "πρᾶξις"... σημαίνει τὸ εἶδος ἐκεῖνο τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς (φανερᾶς ἢ συγκεκαλυμμένης, παθητικῆς ἢ ἐνεργουῆς) εἰς τὴν ὁποίαν τὸ ἄτομον ἀποδίδει ὠρισμένον νόημα. Ἡ "κοινωνικὴ" πρᾶξις διαφέρει ἀπὸ τὴν ἀπλῆν πρᾶξιν ἐκ τῆς ἀπόψεως ὅτι ἡ πρόθεσις τοῦ πράττοντος ἀτόμου, ἢ ἀτόμων, καθορίζεται ἐν συναφεΐᾳ πρὸς τὴν συμπεριφορὰν ἄλλων ἀτόμων ὡς καὶ ἐκ τῆς ἀπόψεως ὅτι, καθ' ὅλην τὴν πορείαν τῆς, αὕτη προσανατολίζεται πάντοτε πρὸς τὴν συμπεριφορὰν τῶν ἄλλων...» (ἐκ τῆς ἀγγλικῆς μεταφράσεως εἰς L. Von Wiese-H. Becker, «Systematic Sociology» - Συστηματικὴ Κοινωνιολογία, 1932). Μὲ ἄλλους λόγους, κατὰ τὸν Weber, ὁ ὑποκειμενισμὸς τοῦ ἀτόμου ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ πρέπει νὰ παροραῖται ὡς συντελεστὴς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς θέσεις τοῦ Durkheim, κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ ἀτομικὴ σκέψις καὶ ἡ ἀτομικὴ δραστηριότης προκαθορίζονται ὑπὸ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ἐπενεργούσης ὡς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος.

Ὁ Weber, ἀναλύων τὰς δραστηριότητας τοῦ ἀτόμου, καταχωρεῖ ταύτας εἰς τέσσερας κατηγορίας. Εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν εἶναι αἱ ἀτομικαὶ δραστηριότητες, αἱ ὁποῖαι συναρτῶνται ὀρθολογικῶς μεταξύ των καὶ κατευθύνονται ἐνσυνειδήτως πρὸς ὠρισμένους σαφεῖς στόχους. Εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν ἀνήκουν αἱ δραστηριότητες, αἱ ὑπαγορευόμεναι ἀπὸ συναισθήματα καὶ ἄλλα συγκινησιακὰ στοιχεῖα καὶ καταστάσεις. Εἰς τὴν τρίτην εἶναι αἱ δραστηριότητες, αἱ διεπόμεναι ὑπὸ ὠρισμένων ἀξιών ἀτομικοῦ βίου. Εἰς τὴν τετάρτην, τέλος, εἶναι ἐκεῖναι αἱ ὁποῖαι ἐπηρεάζονται ἀμεσώτατα ἀπὸ τὴν παράδοσιν, ἥτοι ἀπὸ τὰ οἰκεῖα ἥθη καὶ ἔθιμα καί, μεταφορικῶς, ἀπὸ τὸ «ἱερὸν παρελθόν». Αἱ δραστηριότητες αὗται, ἀνεξαρτήτως τῆς κατηγορίας εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν, συνιστοῦν, ὡς εἶπομεν, τὴν κοινωνικὴν ζωὴν (τὰ ποικίλα κοινωνικὰ φαινόμενα), ἀλλὰ καὶ χρησιμεύουν συνάμα ὡς οἱ κύριοι γνῶμονες διὰ τὴν ἀνάλυσιν καὶ κατανόησιν τῆς ζωῆς ταύτης.

Πρὸς τούτοις, ὁ Weber, ἐκκινῶν ἀπὸ συγκριτικὰς περὶ θρησκειῶν μελέτας, ἐξαίρει τὸν ρόλον τῶν πνευματικῶν (θρησκευτικῶν) θεσμῶν καὶ τῶν ἐν γένει ἠθικῶν ἀξιών εἰς τὴν δραστηριότητα τῶν ἀνθρώπων καὶ εἰδικῶς εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὸν προσανατολισμὸν τῶν ποικίλων κοινωνικῶν καὶ πολιτιστικῶν θεσμῶν. Εἰς τὸ ἔργον του «The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism» - Τὸ Προτεσταντικὸν ἦθος καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Καπιταλισμοῦ, 1904, 1905 (ἀγγλικὴ μετάφρασις), ὁ Weber ἠθέλησε νὰ ἀποδείξῃ τὴν σχέσιν μεταξύ τοῦ «ὀρθολογικοῦ» καπιταλισμοῦ καὶ τοῦ προτεσταντισμοῦ, κυρίως τοῦ καλβινιστικοῦ δόγματος. Ἡ ἄποψις του ἦτο ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ καὶ αἱ ἠθικαὶ ἀρχαὶ τοῦ δόγματος τούτου, αἱ ὁποῖαι μαζὶ μὲ τὴν ἀξίαν τῆς ἐργασίας συνιστοῦν τὸ «προτεσταντικὸν ἦθος», συνέβαλον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας, ἰδίως τῆς οἰκονομίας εἰς Ἠνωμένας Πολιτείας.

Ὡς πρὸς τὴν ὀργάνωσιν τῆς κοινωνίας, ὁ Weber μελετᾷ μεταξύ ἄλλων τὴν ἀφετηρίαν, τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τοὺς ρόλους τῆς γραφειοκρατίας εἰς ὄλους τοὺς τομεῖς τῆς οἰκονομίας, τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς δημοσίας διοικήσεως καὶ παρατηρεῖ, μετ' ἐκδήλου διορατικότητος, ὅτι ἡ γραφειοκρατικὴ ὀργάνωσις τῶν ἐπιδόσεων μεγάλου ἀριθμοῦ ἐργαζομένων ἔχει καταστῆ καὶ θὰ παραμείνη ὁ κυριαρχικὸς τύπος ὀργανώσεως εἰς τὰς συγχρόνους κοινωνίας.

Ὡς πρὸς τὴν διάκρισιν τῆς κοινωνίας εἰς κοινωνικὰς τάξεις, τὴν κατανομὴν τῶν ρόλων καὶ τὰς μορφὰς εἰς τὴν ἐνάσκησιν τῶν ἐξουσιῶν, ὁ Weber, ἐνῶ παραδέχεται τὴν διαμορφωτικὴν δύναμιν τοῦ οἰκονομικοῦ παράγοντος, ἐξαιρεῖ ἐν τούτοις τὴν ἀρχὴν ὅτι ἡ πόλωσις τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας εἰς δύο τάξεις μὲ προκαθορισμένους τοὺς οἰκονομικοὺς, κοινωνικοὺς καὶ πολιτικοὺς ρόλους δὲν εἶναι φαινόμενον διαλεκτικῶς ἀναπόφευκτον ἢ καὶ ἀναγκαῖον, ὅπως ὑπεστήριζεν ὁ Marx. Τοῦτο δὲ διότι ἡ κοινωνία διατηρεῖ, λόγῳ τοῦ πλήθους τῶν διαμορφωτικῶν παραγόντων (τῶν δραστηριοτήτων τῶν ἀτόμων) καὶ λόγῳ τῆς κοινωνικῆς κινητικότητος, πολυμορφικὸν χαρακτῆρα καὶ εἰς τὴν δομὴν καὶ εἰς τοὺς προσανατολισμοὺς καὶ τὰς ἐπιδιώξεις τῆς.

Ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς ἐξουσίας ἐιδικώτερον, ὁ Weber προάγει τὴν ἄποψιν, ὅτι αὕτη διακρίνεται εἰς τρεῖς κυρίους τύπους, ἴτοι εἰς τὴν ἐξουσίαν ἢ ὅποια ἀσκεῖται βάσει ἀπροσώπων καὶ ὀρθολογικῶν νόμων. Εἰς τὴν ἐξουσίαν ἢ ὅποια στηρίζεται ἐπὶ μόνῃς τῆς παραδόσεως. Εἰς τὴν ἐξουσίαν, τέλος, ἢ ὅποια ἀσκεῖται ὑπὸ «χαρισματικῶν» ἡγέτων, ἴτοι ἀτόμου ἔχοντος προσωπικότητα διακρινομένην διὰ τὸ «χάρισμα» νὰ προκαλῆ τὴν προσήλωσιν τῶν πολλῶν καὶ νὰ διασφαλίσῃ τὴν συγκινησιακὴν συγκατάθεσιν καὶ τὴν θερμὴν συμπαράστασιν τούτων εἰς τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ προγράμματά του.

Περαιτέρω, ὁ Weber διατύπωσε λίαν ἐγκύρους ἀντιλήψεις ἐπὶ τῶν μεθόδων ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης εἰς τὸν χῶρον τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Οὗτος ἀπέρριπτε τὴν ἀντίληψιν τῶν «θετικιστῶν» (φιλοσόφων καὶ κοινωνικῶν παρατηρητῶν) κατὰ τὴν ὅποιαν οἱ σκοποὶ τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν ταυτίζονται ἀπολύτως καὶ ὅτι, ὡς ἐκ τούτου, ἡ αὕτη μέθοδος πρέπει νὰ χρησιμοποιηθῆται εἰς τὴν ἐρευναν καὶ τῶν φυσικῶν καὶ τῶν κοινωνικῶν φαινομένων. Ἄλλ' ἀπέρριπτεν ἐπίσης καὶ τὰς θεωρίας τῶν ἱστορικῶν τῆς ἐποχῆς του κατὰ τὰς ὁποίας εἰς τὰ ἱστορικὰ καὶ τὰ κοινωνικὰ δεδομένα καὶ φαινόμενα, τὰ δημιουργούμενα ἀπὸ τὰς ἀπείρους ὅσον καὶ πολυπλόκους ἐπενεργείας μεγάλου ἀριθμοῦ ἀνθρώπων, ὁ ἐρευνητῆς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διακρίνη γενικὰς ἀρχάς. Ἡ θέσις τοῦ Weber ἐναντι τῶν ἀπόψεων τούτων ἦτο ὅτι καὶ εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας ὁ ἐρευνητῆς προβαίνει εἰς ἐπιλογὰς καὶ ἀφαιρέσεις τόσον διὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐρεύνης ὅσον καὶ διὰ τὴν διακρίβωσιν γενικῶν ἀρχῶν καὶ νόμων καὶ ὅτι

ΟΙ ΚΛΑΣΣΙΚΟΙ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ὁ φυσικὸς κόσμος δὲν εἶναι ὀλιγώτερον σύνθετος ἀπὸ τὸν κοινωνικὸν βίον. Ἡ ἄποψις τὴν ὁποίαν οὗτος ἀντέταξε κυρίως εἰς τὰς θεωρίας τῶν «θετικιστῶν» ἦτο ὅτι ἡ διαφορά μεταξύ τοῦ ἔρευνητοῦ τῶν φυσικῶν φαινομένων καὶ τοῦ ἔρευνητοῦ τῶν κοινωνικῶν φαινομένων ἐγκεῖται εἰς τὸ γεγονός ὅτι, κατὰ τὴν ἔρευναν, ὁ πρῶτος παραμένει εὐχερέστερον ἀμέτοχος (ἀντικειμενικὸς) παρατηρητῆς, ἐνῶ ὁ δεύτερος ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν ἐπίγνωσιν ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη διαγωγή στρέφεται πρὸς ὄρισμένους στόχους καὶ διέπεται ὑπὸ ὄρισμένων ἀξιών, ὡς καὶ ἀπὸ τὰς προσωπικὰς ἀντιλήψεις τοῦ ἐναντι τοῦ ὑπὸ διερεύνησιν ἀντικειμένου. Προφανῶς, ἡ ἐγκυρότης τῶν εὐρημάτων τῆς κοινωνιολογικῆς ἐρεύνης ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐγκυρότητα τῶν γενικῶν καὶ εἰδικῶν ἐμπειριῶν τοῦ κοινωνικοῦ ἔρευνητοῦ, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν ἐγκυρότητα τοῦ συστήματος ἀξιών αἱ ὁποῖαι διέπουν τὰς στάσεις καὶ τὰς παρατηρήσεις του. Μὲ ἄλλους λόγους, κατὰ τὸν Weber, ἐνῶ ἡ ἔρευνα ἐπὶ τῶν κοινωνικῶν φαινομένων εἶναι καὶ ἀναγκαία καὶ δυνατή, τὰ εὐρήματα ταύτης δὲν εἶναι δυνατόν ἀλλ' οὔτε καὶ ἀναγκαῖον νὰ εἶναι πλήρως ἀπηλλαγμένα ὑποκειμενικῶν στοιχείων, ὅπως τοῦτο ἄλλωστε συμβαίνει προκειμένου καὶ περὶ τῶν εὐρημάτων τῶν ἐρευνητῶν ἐπὶ τῶν φυσικῶν πραγμάτων καὶ φαινομένων.

Γενικῶς, τὸ ἔργον τοῦ Weber, ἐξεταζόμενον ὑπὸ τὸν φακὸν τῆς συγχρόνου κοινωνιολογικῆς ἀναλύσεως, κρίνεται δοκίμως ὡς ἔργον οὐχὶ ἀπηλλαγμένον ὑποκειμενισμοῦ, προκαταλήψεων, μονομερείας, ἀσαφειῶν, ἀντιθέσεων ἢ καὶ ἀντινομιῶν. Πρὸς τούτοις, μολονότι οὐδεὶς ὑποστηρίζει ὅτι αἱ καθαρῶς κοινωνιολογικαὶ παρατηρήσεις καὶ θέσεις του συνιστοῦν εἰς τὴν συνεξάρτησίν των μίαν ἐνεργὸν κοινωνιολογικὴν θεωρίαν, κοινὴ εἶναι εἰς τοὺς κύκλους τῶν κοινωνιολόγων ἡ ἐκτίμησις τῆς προσφορᾶς του εἰς τὰς σημερινὰς τάσεις τῆς κοινωνιολογίας νὰ ρίπτῃ φῶς ἐπὶ ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερων ἐκ τῶν ἀπείρων συντελεστῶν, οἱ ὁποῖοι καθορίζουν τὴν ἀέναον κοινωνικὴν ἀλλαγὴν.

• — Vilfredo Pareto

Ὁ Vilfredo Pareto εἰσηλθεν εἰς τὸν χῶρον τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, ἰδίως τῆς οικονομικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς κοινωνιολογίας, ἐκ τοῦ χῶρου τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς φυσικῆς. Ἡ κριτικὴ τὴν ὁποίαν ἤσκησεν οὗτος κατὰ τῶν σοσιαλιστικῶν οικονομικῶν θεωριῶν καί, ἀκολούθως, κατὰ τῶν δημοκρατικῶν πολιτικῶν διαδικασιῶν κατέστησε τοῦτον εὐρύτερον γνωστόν. Πλεῖστοι μάλιστα τῶν νεωτέρων κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημόνων διατυπώνουν τὴν ἄποψιν ὅτι ἡ κριτικὴ του αὕτη ἦλθεν εἰς ἐνίσχυσιν τῶν θεωριῶν περὶ ὀλοκληρωτικῶν ἰδεολογιῶν καὶ συστημάτων.

ΘΕΜΕΛΙΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

Πάντως, τὰ ὡς ἄνω δεδομένα δὲν στεροῦν ὀρισμένας ἐκ τῶν καθαρῶς κοινωνιολογικῶν θέσεών του, κυρίως δὲ ἐκείνων αἱ ὁποῖαι περιέχονται εἰς τὸ «Trattato di Sociologia Generale» - Πραγματεία ἐπὶ τῆς Γενικῆς Κοινωνιολογίας (1916), ἐνδιαφέροντος καὶ ἐγκυρότητος. Φιλοδοξία τούτου ἦτο νὰ δομήσῃ μίαν γενικὴν κοινωνιολογικὴν θεωρίαν ἀνάλογον πρὸς θεωρίας τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, συμφῶνως πρὸς τὰς ὁποίας οἰαδῆποτε ἀλλαγὴ εἰς ἓν τῶν μερῶν ἢ εἰς μίαν τῶν λειτουργιῶν ἐνὸς συστήματος ἐπιφέρει, ἀναποφεύκτως, ἀλλαγὰς καὶ εἰς τὰ λοιπὰ μέρη καὶ λειτουργίας.

Εἰδικώτερον, ἡ κοινωνία εἶναι κατὰ τὸν Pareto ἓν σύστημα δυνάμεων ἐν ἰσορροπία. Τὸ σύστημα ἐπηρεάζεται ἀπὸ ἀριθμὸν παραγόντων ἐξωτερικῶν, ὡς εἶναι τὸ φυσικὸν περιβάλλον καὶ αἱ ἕτεροι κοινωναί, καὶ ἐνδοκοινωνικῶν, ὡς εἶναι αἱ ἰδεολογίαι, τὰ συναισθήματα τῶν ἀτόμων καὶ γενικῶς αἱ ἐμπειρίαι τῶν ἀτόμων εἰς τὴν ποικιλίαν τῶν μορφῶν των. Ἡ προσοχὴ τούτου ἐστράφη κυρίως εἰς τὴν μελέτην τῶν ἐνδοκοινωνικῶν παραγόντων, ἦτοι τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας καὶ τῆς συμπεριφορᾶς τούτων. Κατὰ τὸν Pareto, ἡ συμπεριφορὰ ὑπαγορεύεται ὑπὸ τῆς λογικῆς καὶ ὑπὸ ψυχολογικῶν στοιχείων μὴ λογικῶν. Οἱ μελετῶντες τὴν ἀνθρωπίνην διαγωγὴν τείνουν νὰ ἀγνοήσουν τὴν σημασίαν διὰ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τῶν μὴ λογικῶν μορφῶν συμπεριφορᾶς, ἦτοι ἐκείνων αἱ ὁποῖαι ὑπαγορεύονται ὑπὸ συγκινησιακῶν καταστάσεων ἢ, ἄλλως, ὑπὸ τῶν καταλοίπων τῆς ἐξελιξέως τοῦ ψυχικοῦ βίου (residues). Παρατηροῦμεν, παρεμπιπτόντως, ὅτι ἐκδηλος ἐπὶ τῶν ἀπόψεων τούτων τοῦ Pareto εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῶν Γερμανῶν φιλοσόφων A. Schopenhauer (1788-1860) καὶ F. Nietzsche (1844-1900), οἱ ὁποῖοι προήγαγον τὴν ἰδέαν περὶ τῆς δυνάμεως τῆς θελήσεως ὡς διαμορφωτικοῦ κοινωνικοῦ παράγοντος.

Ἡ κοινωνιολογικὴ μεθοδολογία τοῦ Pareto ἦτο μία μορφή ἄκρου θετικισμοῦ. Ἡ γνώμη του ἦτο ὅτι ἡ κοινωνιολογία πρέπει νὰ γίνῃ μία «λογικοπειραματικὴ» ἐπιστήμη, στηριζομένη ἐπὶ τῆς παρατηρήσεως καὶ τοῦ πειράματος. Κατ' αὐτόν, λογικαὶ ἀφαιρέσεις ἢ ὑποθέσεις ἐπὶ πραγμάτων καὶ φαινομένων μὴ ὑποκειμένων εἰς τὸ πείραμα, δὲν ὀδηγοῦν παρὰ εἰς ἐσφαλμένα συμπεράσματα. Συνεπῆς εἰς ἀρχὴν του αὐτῆν, ἐχαρακτήριζε τὰς προσπάθειάς τοῦ Comte καὶ τοῦ Spencer νὰ δομήσουν γενικὰς θεωρίας ἐδραζομένας καὶ ἐπὶ τῆς ἀντικειμενικῆς παρατηρήσεως καὶ ἐπὶ τῆς ἀφηρημένης λογικῆς ὡς προσπάθειάς ψευδεπιστημονικάς.

Ἡ θετικώτερα ἴσως προσφορὰ τοῦ Pareto εἰς τὴν σύγχρονον κοινωνιολογίαν εἶναι αἱ προσπάθειαι του πρὸς μελέτην ὀρισμένων ἐκ τῶν πάντοτε ζωτικῶν κοινωνιολογικῶν προβλημάτων, ὅπως π.χ. εἶναι τὸ πρόβλημα τοῦ σχηματισμοῦ καὶ τῶν ρόλων τῶν «Elites» (ἀριστεῖς, ἐκλεκτοί). Ὅπως ὁ ἴδιος

υπογραμμίζει κατόπιν ανάλυσεως σειρᾶς δεδομένων καὶ περιπτώσεων, «...» Ἄς διακρίνωμεν μίαν τάξιν ἀνθρώπων οἱ ὅποιοι ἔχουν τοὺς ἀνωτάτους δείκτας [ἐπιτευγμάτων] εἰς τὸ πεδῖον τῶν δραστηριοτήτων των καὶ ἄς ὀνομάσωμεν τούτους «Elites»...» (V. Pareto «Mind and Society», μετάφρασις ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ, 1935).

Πρὸς τούτοις, εἰς τὸ ὡς ἄνω ἔργον ἀναπτύσσονται αἱ ἰδέαι τοῦ Pareto ἐπὶ τοῦ κοινωνιολογικοῦ προβλήματος τῶν πηγῶν καὶ τῶν μορφῶν χρήσεως τῆς δυνάμεως (δυνάμεως κοινωνικῆς, πολιτικῆς, οικονομικῆς). Ἐπὶ τοῦ προβλήματος τῆς ὁμαδικῆς ἀντιδράσεως. Ἐπὶ τοῦ προβλήματος τῶν κοινωνικῶν συνεπειῶν τῶν λογικῶν (ἀντικειμενικῶν) καὶ τῶν μὴ λογικῶν (ὑποκειμενικῶν) δραστηριοτήτων κ.ἄ. Ὅπως οὗτος παρατηρεῖ, «...Κάθε κοινωνικὸν φαινόμενον δύναται νὰ ἐξετασθῇ ἐκ δύο ἀπόψεων: Ὡς τοῦτο (τὸ φαινόμενον) ἔχει εἰς τὴν πραγματικότητα καὶ ὡς τοῦτο κατανοεῖται ἀπὸ αὐτὸ ἢ ἐκεῖνο τὸ ἄτομον. Ὅνομάζομεν τὴν πρώτην ἐξέτασιν ἀντικειμενικὴν καὶ τὴν δευτέραν ὑποκειμενικὴν».

Ἄλλὰ πλέον ἀναλυτικὸς εἶναι ὁ Pareto εἰς τὴν φροντίδα του νὰ μελετήσῃ τοὺς συντελεστὰς τοὺς διαταράσσοντας τὴν ἰσορροπίαν εἰς τὴν κοινωνίαν, ὡς καὶ τοὺς συντελεστὰς οἱ ὅποιοι διαφυλάσσουν ταύτην. Καὶ πάλιν, τόσον αἱ λογικαὶ δραστηριότητες ὅσον καὶ αἱ μὴ λογικαὶ συγκαταλέγονται μεταξὺ τῶν συντελεστῶν αὐτῶν.

Ὁ σύγχρονος Γάλλος κοινωνιολόγος Raymond Aron, καθηγητὴς εἰς τὸ Collège de France, παρατηρεῖ χαρακτηριστικῶς ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῇ μὲ βεβαιότητα ὅτι ἡ ἀνάλυσις καὶ αἱ ἐρμηνεῖαι τοῦ Ἰταλοῦ αὐτοῦ θετικοῦ ἐπιστήμονος, ὁ ὁποῖος μετεπήδησε εἰς τὰς κοινωνικὰς ἐπιστήμας, δὲν εἶναι ἔγκυροι, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐπίσης δυνατόν νὰ λεχθῇ ὅτι αὐταὶ εἶναι ἀρκεύτως διαφωτιστικαὶ (R. Aron, «Etapas de la Pensée Sociologique» - Σταθμοὶ εἰς τὴν Κοινωνιολογικὴν Σκέψιν, 1967). Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τὸ ἐνδιαφέρον περὶ τὰς κοινωνιολογικὰς ἀπόψεις τοῦ Pareto, ἀμβλυθὲν διὰ μίαν περίοδον, ἐνισχύεται καὶ πάλιν, τοῦτο δὲ διότι ἡ σύγχρονος κοινωνιολογία ἐπιμένει νὰ ἐνημερῶνεται πληρέστερον καὶ νὰ ἀξιολογῇ ἀντικειμενικώτερον πᾶν ὅ,τι συνιστᾷ τὴν κληρονομίαν τῆς.

— Γενικαὶ παρατηρήσεις

Ἡ μελέτη τοῦ ἔργου τῶν κλασσικῶν κοινωνιολόγων, τόσον ἐκείνων τῶν ὁποίων ἀνεφέραμεν τὰ ὀνόματα μόνον, ὅσον καὶ τῶν Durkheim, Weber καὶ Pareto, ὀδηγεῖ εἰς συμπέρασμα ὅτι πάντες οὗτοι, παρὰ τὰς διαφορὰς μεταξὺ των, συναντῶνται εἰς ὀρισμένας γενικὰς θέσεις λίαν σημαντικὰς

διὰ τὴν σύγχρονον κοινωνιολογικὴν σκέψιν, ὡς π.χ. εἶναι αἱ θέσεις, ὅτι:

I — Ἡ κοινωνία εἶναι ἓν ἰδιότυπον φαινόμενον (μοναδικόν, sui generis) ἢ, ἄλλως, μία ὄντοτης ἢ ὁποία δὲν δύναται νὰ ἀναλυθῆ εἰς τὰ ἀποτελοῦντα ταύτην μέρη χωρὶς νὰ παύσῃ νὰ ὑφίσταται. Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἡ κοινωνία συναπαρτίζεται ἀπὸ ἄτομα, ἐν τούτοις δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνεται ὡς τὸ ἄθροισμα τούτων. Ἐκ τῆς ἀπόψεως ταύτης, ἡ κοινωνία πρέπει νὰ μελετᾶται ὡς ἀδιάσπαστον ὅλον διὰ μεθόδων αἱ ὁποῖαι ἐνδείκνυνται διὰ τὴν μελέτην ταύτην. Αἱ ἐπιστημονικαὶ μέθοδοι ἐρεύνης ἐπὶ καθαρῶς φυσικῶν φαινομένων, ἐνῶ δὲν στεροῦνται σημασίας διὰ τὴν μεθοδολογίαν τῆς κοινωνιολογικῆς ἐρεύνης, ἐν τούτοις δὲν δύναται νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς ἔχουν εἰς τὴν μελέτην τῶν κοινωνικῶν φαινομένων.

II — Ἡ κοινωνία εἶναι ὀργάνωσις. Τὰ μέρη ταύτης (ἄτομα, θεσμοί, διαδικασίαι, λειτουργίαι) τελοῦν εἰς μίαν ἀναγκαίαν καὶ ἰδιότυπον ἀλληλοσυνάφειαν καὶ ἀλληλεπίδρασιν. Τὰ κοινωνικά φαινόμενα ἐπισυμβαίνουν κατὰ μίαν διαδοχὴν ἢ ὁποία δύναται νὰ γίνῃ κατανοητὴ διὰ σχετικῶς ἀντικειμενικῶν παρατηρήσεων, ἀκόμη δὲ καὶ νὰ προβλεφθῆ αὕτη (ἢ διαδοχὴ) μέχρι σημείου τινός.

III — Ἡ δομὴ μιᾶς κοινωνίας ἐπηρεάζει βαθύτατα (ἂν καὶ δὲν ἐπιβάλλει κατὰ τρόπον ἀπόλυτον) τὴν διαγωγὴν τῶν ἀτόμων. Μὲ ἄλλους λόγους, ἡ ἀτομικὴ διαγωγή ὑπαγορεύεται κατὰ τὸν μέγιστον βαθμὸν ἀπὸ τὴν συλλογικὴν ἐμπειρίαν, ὅπως ἡ ἐμπειρία αὕτη ἀναπτύσσεται περαιτέρω διὰ τῶν δημιουργικῶν ἐκφράσεων καὶ τῶν δραστηριοτήτων τοῦ ἀτόμου. Ἐπακριβέστερον, ἡ διαγωγή τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας συνιστᾷ ἐκφάνσιν τῶν κοινωνικῶν σχέσεων ἢ λειτουργιῶν τοῦ συστήματος.

IV — Ὁ κοινωνικὸς παρατηρητὴς (ὁ κοινωνικὸς ἐπιστήμων) δὲν μελετᾷ τὰ τῆς κοινωνίας ἀπὸ θέσιν τελείως ἐξωκοινωνικῆν. Μετέχει ἀμέσως τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Κατὰ ταῦτα, αἱ παρατηρήσεις του δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διακρίνονται δι' ἀπόλυτον ἀντικειμενικότητα. Ἡ προσωπικὴ τούτου ἱστορία καὶ κυρίως αἱ τρέχουσαι ἰδεολογίαι συνιστοῦν λόγους δι' ὑποκειμενικὰς θεωρήσεις. Προϋποθέσεις περιορισμοῦ εἰς τὸ ἐλάχιστον τῶν ὑποκειμενικῶν στοιχείων εἰς τὰς κοινωνιολογικὰς μελέτας εἶναι ἡ βαθυτέρα δυνατὴ ἐπιστημονικὴ κοινωνιολογικὴ παιδεία καὶ τὸ ἐπιστημονικὸν ἦθος.

VII. ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΣΥΓΧΡΟΝΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΝ

— Ἡ κοινωνιολογία εἰς Εὐρώπην καὶ Ἀμερικὴν

Ἡ ἐξέλιξις τῶν ἐπιστημῶν καί, ἰδιαιτέρως, τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν ὑποκινεῖται καὶ ἐπιταχύνεται ἀπὸ τὰς ἐξελίξεις καὶ τοὺς μετασχηματισμοὺς τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος. Ἡ ἀρχὴ μάλιστα αὕτη ἰσχύει ἔτι περισσότερο προκειμένου περὶ τῶν ἐξελίξεων εἰς τὸν ᾠδρον τῆς κοινωνιολογίας. Κοινωνία στατικά ἐλάχιστα εὐνοοῦν νέας κοινωνιολογικάς θεωρήσεις. Ἀντιθέτως, κοινωνία δυναμικαὶ ὠθοῦν πρὸς κοινωνιολογικάς ἀναζητήσεις διαρκῶς καὶ πλέον συμφώνους πρὸς τὸν συνεχῶς ἐπίσης ἐπαυξανόμενον καὶ μεταβαλλόμενον προβληματισμὸν τῶν.

Ἐξητάσαμεν ἤδη δι' ὀλίγων τὴν ἱστορίαν τῆς κοινωνιολογίας ἀπὸ τῶν ἀρχῶν αὐτῆς μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων, ὅτε ἐνεφανίσθησαν οἱ ἀποτελέσαντες τὴν ὁμάδα τῶν λεγομένων κλασσικῶν κοινωνιολόγων καὶ ἰδίως οἱ Durkheim, Weber καὶ Pareto, οἱ ὅποιοι θεωροῦνται ὑπὸ ὄλων σχεδὸν τῶν κοινωνιολόγων (κυρίως δὲ ὑπὸ ἐκείνων τοῦ Δυτικοῦ Κόσμου) ὡς οἱ ἡγέται τῆς ἐν λόγῳ ὁμάδος, καίτοι ἕκαστος τούτων ἐκπροσωπεῖ ἰδίαν σχολὴν κοινωνιολογικῆς θεωρήσεως. Ἦδη θὰ ἀναφερθῶμεν συντόμως ἐπὶ τῆς προόδου τὴν ὁποίαν ἐσημείωσεν ἡ κοινωνιολογία κατὰ τὸ διάστημα μεταξύ τῶν δύο παγκοσμίων πολέμων καὶ κυρίως ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς πέμπτης δεκαετηρίδος τοῦ αἰῶνος τούτου μέχρι τῶν ἡμερῶν μας.

Παρατηροῦμεν, ἐν πρώτοις, ὅτι σήμερον ἡ κοινωνιολογία θεωρεῖται γενικῶς, λόγῳ τῆς ταχείας προόδου καὶ τῆς ἐγκυρότητος τῶν παρατηρήσεών της, ὡς ὀδηγὸς πολῦτιμος ὄλων τῶν ἐπιστημῶν, θεωρητικῶν καὶ θετικῶν. Ὡς εἶπομεν, οὐδεὶς πλέον δόκιμος ἐρευνητῆς ἀδιαφορεῖ ἢ δύναται νὰ ἀδιαφορήσῃ διὰ τὰς συνεπείας τῶν εὐρημάτων του ἐπὶ τῶν κοινωνικῶν πραγμάτων.

Ἀναλυτικώτερον, ἡ κοινωνιολογία, ἐνῶ δὲν ἔπαυσε νὰ ἀναπτύσσεται ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῆς πλουσίας παραδόσεως της καὶ ἐνῶ εἶχε νὰ ἐπιδείξῃ παραλλήλως πρὸς τὰς θεωρητικὰς συνθέσεις της καὶ μετρήσεις μᾶλλον

ἀκριβείς ἐπὶ πλείστον συγκεκριμένων κοινωνικῶν φαινομένων ἢ, ἄλλως, ἐνῶ ἀνεπτύσσετο ἀδιαλείπτως καὶ ὡς μακροκοινωνιολογία καὶ ὡς μικροκοινωνιολογία, ἐν τούτοις δὲν εἶχεν ἀκόμη γίνεαι δεκτὴ εἰς τὸν ἀκαδημαϊκὸν χῶρον ὡς ἐπιστῆμη αὐτοτελής. Ἐξαίρεσιν τοῦ κανόνος ἀπετέλει μόνον ἡ ἀνωτάτη παιδεία τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν Ἀμερικῆς — κοινωνίας δυναμικῆς, πολυμορφικῆς εἰς τὴν δομὴν καὶ τὰς πολιτιστικὰς ἐκφράσεις καὶ ἐτοιμῆς πάντοτε νὰ καλλιεργῇ πραγματιστικῶς διὰ τῶν πανεπιστημίων τῆς κάθε πεδίου γνώσεων ὑποσχόμενον περαιτέρω διαφώτισιν καὶ ἀντιμετώπισιν τοῦ συνθέτου προβληματισμοῦ τῆς.

Εἰς τὴν Εὐρώπην, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ ἀκαδημαϊκὴ παράδοσις ἦτο ἀκόμη λίαν ἀνθεκτικὴ, ἡ κοινωνιολογία ἐδιδάσκετο περιθωριακῶς καὶ μόνον ὡς μάθημα γενικῶν κοινωνιολογικῶν στοχασμῶν, ἂν καὶ ἡ διδασκαλία ἀνετίθετο, σχεδὸν κατὰ κανόνα, εἰς τοὺς ἀρίστους μεταξὺ τῶν ἀκαδημαϊκῶν διδασκάλων. Ἀπὸ τοῦ Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου καὶ ἐντεῦθεν τὰ πράγματα ἠλλαξαν καὶ ἀλλάσσουν συνεχῶς. Εἰς τὴν Τσεχοσλοβακίαν π.χ. ἰδρῦθη ἔδρα κοινωνιολογίας τὴν ὁποίαν μάλιστα κατέλαβον διαδοχικῶς δύο μεγάλοι πολιτικοὶ ἄνδρες καὶ πρόεδροι τῆς χώρας, ἦτοι ὁ T.G. Masaryk (1850-1937) καὶ ὁ E. Benes (1884-1948).

Εἰς τὴν Γερμανίαν, ἡ κοινωνιολογία ἐταυτίζετο ἐν πολλοῖς μὲ τὴν κοινωνικὴν φιλοσοφίαν καὶ ἀνεπτύσσετο ἐπὶ τῶν γνωρίμων γραμμῶν τῆς γενικῆς φιλοσοφίας καὶ, ἐν μέρει, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν κοινωνιολογικῶν θεωριῶν τοῦ Weber, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἐπηρεάσει βαθέως διὰ τῶν θεωριῶν του περὶ τοῦ «προτεσταντικοῦ ἤθους» τὴν ἀμερικανικὴν κοινωνιολογικὴν σκέψιν καί, κατὰ μείζονα λόγον, αὐτὴν ταύτην τὴν καθημερινὴν ζωὴν. Πρὸς τούτοις, σημειοῦμεν ὅτι εἰς τὴν Γερμανίαν ἤρχισαν νὰ ἐμφανίζονται νέοι κοινωνιολόγοι, προάγοντες κυρίως θεωρίας περὶ τῆς ἰδιοτυπίας τῆς ἀποστολῆς τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους καὶ τῆς γερμανικῆς παραδόσεως, καθὼς καὶ περὶ τοῦ νοήματος τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἡγεσίας, ἦτοι θεωρίας προδρομικὰς ἐν μέρει τοῦ γερμανικοῦ ἔθνοκοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ.

Εἰς τὴν Γαλλίαν, ἡ παράδοσις τοῦ Durkheim διετήρει τὴν ζωτικότητά τῆς, ἂν καὶ ὁ γαλλικὸς ἀκαδημαϊκὸς χῶρος δὲν ἠὺνόει τὴν κοινωνιολογικὴν σκέψιν εἰς τὴν διάκρισίν τῆς ἀπὸ τὴν πολιτικὴν θεωρίαν καὶ πρᾶξιν. Εἰς τὴν Ἀγγλίαν, τὰ ἀνθρωπιστικὰ γράμματα, μὲ κέντρον τὰ πανεπιστήμια Oxford καὶ Cambridge, δὲν ἄφηναν χῶρον πολὺν διὰ τὴν κοινωνιολογίαν ἢ ὁποία ἐξελαμβάνετο μάλιστα ὡς πρακτικὴ ἔρευνα ἰδίως ἐπὶ ὀρισμένων κοινωνικοπαθολογικῶν φαινομένων.

Ἀπὸ τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου καὶ ἐντεύθεν, ἦτοι κατὰ τὴν διάρκειαν μιᾶς περιόδου ταχυτάτης ἐπιστημονικῆς προόδου καὶ βαθυτάτων μεταλλαγῶν εἰς ὅλας τὰς κοινωνίας, αἱ Ἑνωμένοι Πολιτεῖαι ἀπέβησαν τὸ κέντρον ἐντατικῶν κοινωνιολογικῶν μελετῶν. Εἰς τοῦτο συνετέλεσαν γενικῶς ὁ δυναμισμὸς τῆς ἀμερικανικῆς κοινωνίας, οἱ νέοι ρόλοι τοὺς ὁποίους αὕτη ἀνέλαβε ἐπὶ τοῦ διεθνοῦς χώρου, ἀλλὰ καὶ ἡ παρουσία εἰς ὅλα τὰ μεγάλα ἀμερικανικὰ πανεπιστήμια, γνωστὰ διὰ τὴν μακρὰν ὄσον καὶ πλουσίαν παράδοσιν εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς κοινωνιολογίας, πλείστων διανοουμένων καὶ ἐπιστημόνων ἐκπατρισθέντων ἐκ χωρῶν τῆς Εὐρώπης, οἱ ὅποιοι ἔστρεψαν τὴν προσοχὴν τῶν εἰς τὴν μελέτην τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων. Ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τοὺς κυριωτέρους μεταξὺ τούτων ὡς π.χ. εἶναι ὁ J.L. Moreno, ψυχίατρος-κοινωνιολόγος, ὁ ὁποῖος, ἀναπτύσσων περαιτέρω ἀπόψεις τῶν παλαιότερων ἀμερικανῶν κοινωνιολόγων Cooley καὶ Mead διεμόρφωσε τὴν «Sociometry» (κοινωνιομετρίαν). Ὁ Paul Honigsheim, ὁ ὁποῖος ἀνεξήτησε καὶ ὑπεγράμμισε τὰς ἀμέσους συναφείας μεταξὺ ἐθνολογίας καὶ κοινωνιολογίας. Ὁ N.S. Timasheff, γνωστὸς μεταξὺ πάντων σχεδὸν τῶν φοιτητῶν τῆς κοινωνιολογίας ἐκ τοῦ ἔργου του ὑπὸ τὸν τίτλον «Sociological Theory, its Nature and Growth» - Κοινωνιολογικὴ Θεωρία, ὁ Χαρακτήρ καὶ ἡ Ἐξέλιξις ταύτης (1967). Οἱ F. Neumann καὶ O. Kirchheimer οἱ ὁποῖοι εἶδον τὴν κοινωνιολογίαν εἰς τὴν ἄμεσον σχέσιν τῆς πρὸς τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν πολιτικὴν ἐπιστήμην. Ὁ H. Marcuse, ὁ ὁποῖος λόγῳ τῶν ἀκραίων κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν θεωριῶν του περὶ τῆς ἀποδεσμεύσεως τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τοὺς ποικίλους ρυθμιστικούς μηχανισμούς τῆς κοινωνίας, κατέστη ὁ θεωρητικὸς συγχρόνων κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν κινήματων, ἰδίως μεταξὺ ὠρισμένων ομάδων νέων. Ὁ Paul F. Lazarsfeld, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Columbia καὶ διδάσκαλος ἑκατοντάδων κοινωνιολόγων ἐκ πλείστων χωρῶν, οἱ ὁποῖοι μάλιστα ἐργαζόμενοι ὑπὸ τὴν ἐπήρειάν του, ἔστρεψαν τὴν προσοχὴν τῶν κυρίως εἰς τὴν ἔρευναν περὶ τὰ θέματα τῆς κοινῆς γνώμης καὶ τῶν μεθόδων, ὡς καὶ εἰς τὴν συγκριτικὴν κοινωνιολογίαν, καὶ πλείστοι ἄλλοι.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο θὰ ἦτο σκόπιμον νὰ παραθέσωμεν τὴν ἄποψιν, ὅτι «...οἱ ἐκπατρισθέντες [Εὐρωπαῖοι ἀκαδημαϊκοὶ διδάσκαλοι] ἀρχικῶς ἐλαχίστην ἐπίδρασιν ἤσκησαν [ἐπὶ τῆς ἀμερικανικῆς κοινωνιολογικῆς σκέψεως]. Οἱ λόγοι εἶναι πολλοί... Ἡ βραδεῖα ἐκ μέρους τούτων ἐξοικείωσις μὲ τὸν ἀμερικανικὸν τρόπον σκέψεως... Αἱ ἐπιφυλάξεις ἢ καὶ ἡ ἔλλειψις ἐμπιστοσύνης ἐκ μέρους τῶν Ἀμερικανῶν κοινωνιολόγων... Ἡ ἄκρως συντηρητικὴ τοποθέτησις ὠρισμένων ἐκ τῶν ἀμερικανικῶν ἐπιστημονικῶν ἐπιθεωρήσεων. Ἡ προκλητικὴ ὑπεροψία [τῶν ἐξ Εὐρώπης ἐπιστημόνων] καὶ ἡ ὑπερεκτίμησις τῆς εὐρωπαϊκῆς παιδείας τῶν...» (H. Becker and H.E. Barnes, «Social

Thought from Lore to Science - 'Η Κοινωνική Σκέψις από την Γενικήν Μάθησιν πρὸς τὴν Ἐπιστήμην, 1961).

Ἄλλὰ σημειοῦμεν ἐπίσης, ὅτι αἱ ἀνωτέρω δυσχέρειαι παρεκάμφθησαν. Οἱ νεώτεροι Ἀμερικανοὶ κοινωνιολόγοι, ἀντλοῦντες καὶ ἀπὸ τὴν πλουσίαν ἀμερικανικὴν κοινωνιολογικὴν παράδοσιν καὶ ἀπὸ τὰ διδάγματα τῶν ὡς ἄνω Εὐρωπαϊῶν ἀκαδημαϊκῶν ἀνδρῶν, πρὸς τούτοις δέ, ὑποκινούμενοι ἀπὸ τὸ γενικώτερον κοινωνικὸν καὶ ἐπιστημονικὸν κλίμα τῆς χώρας τῶν, ἠδυνήθησαν νὰ προσδώσουν νέας διαστάσεις εἰς τὴν κοινωνιολογίαν, νὰ συμβιβάσουν κατὰ τρόπον ὀργανικὸν τὴν κοινωνιολογικὴν φιλοσοφίαν μὲ τὴν μικροκοινωνιολογίαν, ἥτοι μὲ τὴν παρατήρησιν καὶ τὴν «μέτρησιν» ποικίλων κοινωνικῶν φαινομένων καί, οὕτω, νὰ προσδώσουν οἰκουμενικότητα εἰς τὸ ὅλον κοινωνιολογικὸν ἔργον τῶν. Εἰδικώτερον, ἡ συνέχισις καὶ ἡ εὐρυτέρα προβολὴ τῆς ἀμερικανικῆς κοινωνιολογικῆς παραδόσεως ὀφείλεται εἰς τὸ ἔργον μερικῶν ὄντως σοβαρῶν κοινωνικῶν στοχαστῶν καὶ ἐπιστημόνων. Μεταξὺ τούτων προέχοντες εἶναι ὁ Pitirim Sorokin (1889-1968) καὶ ὁ καθηγητὴς Talcott Parsons, διάδοχος τοῦ πρώτου εἰς τὸ Τμήμα Κοινωνιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Harvard. Ἡ κυριώτερα προσφορὰ τοῦ Sorokin εἶναι ὁ καθορισμὸς, κατόπιν μιᾶς δοκίμου ἀναλύσεως ὅλων τῶν συναφῶν παραγόντων, τοῦ ἔργου τῆς ἐπιστήμης τῆς κοινωνιολογίας, ὡς καὶ αἱ θέσεις τούτου ὅτι τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα εἶναι, ἐν τελευταίᾳ ἀνάλυσει, φαινόμενα «κοινωνικοπολιτιστικά» καί, κατὰ ταῦτα, ὅτι ἡ κριτικὴ τούτων ἀνάλυσις προϋποθέτει τὴν πληρεστέραν δυνατὴν κατανόησιν τῶν προβλημάτων «ἄνθρωπος», «ἀξίαι ζωῆς» καὶ «ὕλικοι στόχοι καὶ μέσα». Ὁ Parsons, εἰς ἓκ τῶν πολυγραφωτέρων κοινωνιολόγων τοῦ καιροῦ μας, ἔχει ἀποδυθῆ εἰς τὴν φροντίδα νὰ ἐπανεξετάσῃ τὸ πρόβλημα τῆς μεθοδολογίας εἰς τὸν ὅρον τῶν κοινωνιολογικῶν ἐρευνῶν, νὰ ἀποσαφηνίσῃ τὰς θεμελιακὰς κοινωνιολογικὰς ἐννοίας (καὶ κυρίως τὰς ἐννοίας «σύστημα», «κοινωνικὸν σύστημα», «κοινωνικὴ ἀλλαγὴ», «κοινωνικοὶ θεσμοὶ» κ.ἄ.) καὶ τέλος νὰ ἀναζητήσῃ καὶ νὰ διακρίνῃ ὀρισμένους σταθεροὺς συντελεστὰς, χάρις εἰς τοὺς ὁποίους θὰ καθίσταται πλέον δυνατὴ ἡ ἀνάλυσις ὅλων γενικῶς τῶν προβλημάτων τὰ ὅποια ἐμπίπτουν εἰς τὰ συνεχῶς διευρυνόμενα πλαίσια τῆς ἐπιστήμης τῆς κοινωνιολογίας.

— Ἡ κοινωνιολογία εἰς Ἑλλάδα

Εἰς τὴν Ἑλλάδα, αἱ ρίζαι τῶν κοινωνιολογικῶν θεωρήσεων ἀναζητοῦνται συνήθως εἰς τὰς διακηρύξεις διὰ τὴν ἐθνικὴν ἀποκατάστασιν καὶ κυρίως εἰς τὰς πρώτας ἀποπεύρας πρὸς ἐπεξεργασίαν Καταστατικῶν Χαρτῶν τοῦ

ἀπελευθερωθέντος ἔθνους. Συστηματικὴ κοινωνιολογικὴ σκέψις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ καλλιεργηθῆ εἰς τὴν Ἑλλάδα τοῦ 19ου αἰῶνος. Κατὰ τὸν 20ὸν αἰῶνα ὁ κοινωνικὸς ἐπιστήμων συναντᾷ στοιχεῖα γόνιμα τῆς σκέψεως ταύτης εἰς τὰς θεωρητικὰς θεμελιώσεις τῶν προγραμμάτων τῶν ποικίλων πολιτικῶν κομμάτων, εἰς τὰς συζητήσεις τῆς Βουλῆς, ὡς καὶ εἰς τὰ μελετήματα ἐπὶ τῆς ἔθνικῆς παιδείας.

Γενικῶς, οἱ περὶ τὰ κοινωνιολογικὰ θέματα ἐνδιαφερόμενοι προσέτρεχον καὶ προστρέχουν εἰς ἔργα τῶν γνωστῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημόνων, ἰδίως μάλιστα Εὐρωπαϊῶν. Ἡ ἀμερικανικὴ κοινωνιολογικὴ σκέψις παρέμεινε ἐπὶ μακρὸν μᾶλλον ἄγνωστος. Εἰς τὸν ἑλληνικὸν ἀκαδημαϊκὸν χῶρον ἡ κοινωνιολογία ἐκαλλιεργεῖτο οὐχὶ ὑπὸ τακτικῶν ἐδρῶν τῆς ἐπιστήμης ταύτης, ἀλλὰ ὑπὸ συγγενῶν ἐδρῶν τῆς νομικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἔμφασις ἐδίδοτο εἰς κοινωνιολογικὰ θέματα ἔχοντα σχέσιν μὲ τὸ περιεχόμενον τῶν ἐδρῶν αὐτῶν. Συστηματικώτερον ἡ κοινωνιολογία ἐδιδάχθη εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης ὑπὸ τοῦ Ἄβροτέλη Ἐλευθεροπούλου καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ζυρίχης, κληθέντος (1926) νὰ καταλάβῃ τὴν τακτικὴν ἔδραν τῆς κοινωνιολογίας. Τὰ ἐνδεικτικώτερα τῶν κοινωνιολογικῶν ἀντιλήψεων τούτου ἔργα (εἰς τὴν ἑλληνικὴν) εἶναι «Κοινωνικὸς Βίος τοῦ Ἄνθρώπου» (1930) καὶ «Γενικὴ Κοινωνιολογία» (1943). Τὰ ἀπασχολοῦντα τούτον θέματα ἦσαν κυρίως αἱ ἀπαρχαὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Ὁ περισσότερον γνωστὸς ἑλλην κοινωνιολόγος εἶναι ὁ Παναγιώτης Κανελλόπουλος, ὁ ὁποῖος κατέλαβε τὴν τακτικὴν ἔδραν τῆς Κοινωνιολογίας (1933) εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν. Εἰς συγκριτικὰ κοινωνιολογικὰ μελετήματα οὗτος ἀναφέρεται ὡς κοινωνικὸς φιλόσοφος, ὁ ὁποῖος ἐπηρεάσθη κυρίως ἀπὸ τὰς ἀρχὰς καὶ τὴν μεθοδολογίαν τῆς λεγομένης ἀναλυτικῆς κοινωνιολογίας, ὅπως αὕτη ἀνεπτύσσεται τότε εἰς τὴν Γερμανίαν. Τὰ κυριώτερα ἐκ τῶν καθαρῶς κοινωνιολογικῶν ἔργων του εἶναι «Ἱστορία καὶ Κριτικὴ τῆς Κοινωνιολογίας» (1929) καὶ «Περὶ Μεθόδων τῆς Κοινωνιολογίας» (1926), ὡς καὶ μερικαὶ πραγματεῖαι καὶ ἄρθρα του. Γενικῶς, τὸ ἔργον τούτου ἔτυχε πολλῆς προσοχῆς ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ ξένων κοινωνικῶν ἐπιστημόνων. Σοβαρὸν κοινωνιολογικὸν ἔργον ἐπιτελοῦν, κατὰ τὰ ὀλίγα τελευταῖα ἔτη, αἱ τακτικαὶ ἔδραι κοινωνιολογίας εἰς ὀρισμένα τῶν ἰδρυμάτων ἀνωτάτης παιδείας τῆς Χώρας, ὡς καὶ οἱ διδάσκοντες τὸ μάθημα τοῦτο εἰς τὰς Νομικὰς Σχολὰς. Πρὸς τούτους, μερικαὶ τῶν ἐδρῶν τοῦ Πολυτεχνείου Ἀθηνῶν καὶ τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ἰδίως δὲ ἐκεῖναι τῶν ὁποίων τὸ ἀντικείμενον μελέτης ἔχει ἄμεσον σχέσιν μὲ ἀναπτυξιακὰ προγράμματα, ὡς π.χ. εἶναι αἱ ἔδραι τῆς πολεοδομίας, τῆς κτιριολογίας κ.ἄ. καὶ αἱ ὁποῖαι ἔχουν υἱοθετήσῃ δοκίμως εἰς τὴν διδασκαλίαν τὰς λε-

γομένας διεπιστημικές ἀρχάς ἐρεύνης καὶ μελέτης, ἔχουν στραφῆ μετὰ ἐνδιαφέροντος πρὸς τὴν κοινωνιολογίαν τὴν ὁποίαν μάλιστα προάγουν σταθερῶς ὡς ἀπαραίτητον ὑποδομὴν διὰ τὰς εἰδικὰς ἐπιστήμας.

Ἄξια ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι, ὡσαύτως, τὰ κοινωνιολογικὰ μελετήματα ἐντὸς τῶν πλαισίων τοῦ εὐρυτέρου ἔργου τοῦ διεθνῶς γνωστοῦ «Ἀθηναϊκοῦ Κέντρου Οἰκιστικῆς» (Athens Center of Ekistics) ὑπὸ τὸν Δρα Κωνσταντῖνον Δοξιάδη. Τὰ πρακτικὰ τῶν «Συμποσίων τῆς Δήλου» καὶ τὸ Περιοδικὸν «Ekistics - Οἰκιστικὴ» συνιστοῦν προσφορὰν πλουσίαν εἰς τὴν ἀνάδειξιν τῆς Ἑλλάδος ὡς κέντρου κοινωνιολογικῆς μελέτης ἐπὶ διεθνoῦς βάσεως τῶν προβλημάτων τοῦ καιροῦ μας. Τὰ ἐν λόγῳ μελετήματα ἀναπτύσσονται κυρίως εἰς τὰ πλαίσια τῆς λεγομένης ἀστικῆς κοινωνιολογίας (Urban Sociology) καὶ τῆς «Futurology» (κοινωνιολογικὴ μελλοντολογία). Πρὸς τούτοις, εἰς τὴν πρόοδον τῆς κοινωνιολογίας εἰς τὴν Χώραν συμβάλλει τὸ Ἐθνικὸν Κέντρον Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν. Εἰδικώτερον, τὸ ἴδρυμα ἔχει ἀποδυσθῆ εἰς τὴν προσπάθειαν νὰ μελετήσῃ ἀπὸ κοινωνιολογικῆς πλευρᾶς φαινόμενα τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας καὶ σημαντικὰς ταύτης ἀνάγκας. Ἡ εἰδικὴ «Ἐπιθεώρησις» τοῦ ἰδρύματος, γνωστοῦ ὡς ΕΚΚΕ, ἀντικατοπτρίζει τὰς ἐξελίξεις τῆς ἐλληνικῆς κοινωνιολογικῆς σκέψεως. Παραλλήλως, τὸ Κέντρον Προγραμματισμοῦ καὶ Οἰκονομικῶν Ἐρευνῶν, προάγει καὶ εἰς τὴν θεωρίαν καὶ εἰς τὴν πρᾶξιν τὴν ἀρχὴν τῶν ἀμέσων σχέσεων μεταξὺ τῶν ἐλληνικῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν φαινομένων καὶ ἀναγκῶν, προάγει συγχρόνως τόσον τὰς οἰκονομικὰς ἐπιστήμας ὅσον καὶ τὴν κοινωνιολογικὴν σκέψιν. Ἡ εἰδικὴ ἔρευνα τοῦ ἰδρύματος αὐτοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «Σχέδιον Προτύπου Μακροχρονίου Ἀναπτύξεως τῆς Ἑλλάδος, 1973-1987» θὰ ἠδύνατο ἄριστα νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐν λίαν ἔγκυρον ἐλληνικὸν κοινωνιολογικὸν μελετήμα.

Ἔργον ἀξιόλογον ἤρchiσε νὰ ἐπιτελῆ ἐπίσης ἡ «Κοινωνιολογικὴ Ἐταιρεία» (1973), ἡ ὁποία φιλοδοξεῖ νὰ συνεχίσῃ, μὲ γνώμονα τὰ νέα δεδομένα τόσον εἰς τὸν χῶρον τῆς ἐπιστήμης τῆς κοινωνιολογίας ὅσον καὶ εἰς τὴν ἐλληνικὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα, τὴν παράδοσιν παρομοίας ἐπιστημονικῆς ἐταιρείας τὴν ὁποίαν εἶχον ἰδρύσει (1908) σημαίνοντες τότε κοινωνικοὶ καὶ πολιτικοὶ ἐπιστήμονες καὶ διανοούμενοι ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαναστασίου (1876-1936), φερομένου μάλιστα ὡς ἐνός ἐκ τῶν πρώτων δοκίμων Ἑλλήνων κοινωνιολόγων. Πρὸς τούτοις, σημειοῦμεν ὅτι τὰ περιοδικὰ «Ἀρχεῖον Οἰκονομικῶν καὶ Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν» ὑπὸ τὸν καθηγητὴν Δ. Καλλιτσουνάκη καὶ «Σπουδαί» (τῆς Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς Πειραιῶς) παρέχουν πλήρη σχεδὸν τὴν εἰκόνα τῆς κοινωνιολογικῆς σκέψεως εἰς Ἑλλάδα ἐκ τῶν ἀπόψεων τῶν πηγῶν καὶ τῶν σταδίων τῆς ἐξελίξεώς της.

Γενικῶς, ἡ ἑλληνικὴ θεωρητικὴ κοινωνιολογικὴ σκέψις ἐκλαμβάνεται ὡς ἀντανάκλασις, μᾶλλον ἀμυδρά, τῆς εὐρωπαϊκῆς σκέψεως καὶ κατὰ μείζονα λόγον ἐκείνης εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ ἐν μέρει εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ τὰς Ἠνωμένας Πολιτείας Ἀμερικῆς. Εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἐφηρμοσμένην κοινωνιολογίαν, ἡ πρωτοτυπία, ἰδίως μάλιστα εἰς τὰ μελετήματα κοινωνικῆς πολιτικῆς, δὲν σπανίζει. Παρατηροῦμεν περαιτέρω ὅτι ὁ δυναμισμὸς τῆς συγχρόνου ἑλληνικῆς κοινωνίας καὶ ἀκριβέστερον αἱ ἀνάγκαι, αἱ τάσεις καὶ αἱ συναφεῖς πρὸς ταύτας ἐπιδόσεις διὰ τὴν ἐπιτάχυνσιν τῆς πορείας τῆς κοινωνίας αὐτῆς πρὸς τὸν κοινωνικόν, οἰκονομικόν, πολιτικόν καὶ πολιτιστικόν ἐν γένει ἐκσυγχρονισμόν δημιουργοῦν κλίμα εὐνοϊκόν διὰ τὴν συστηματικὴν εἰς τὸ ἐξῆς καλλιέργειαν τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν καί, εἰδικώτερον, τῆς ἑλληνικῆς κοινωνιολογίας. Βεβαίως, εἶναι ἀληθές ὅτι αἱ ἐπιστῆμαι δὲν φέρουν τὰ χρώματα αὐτῆς ἢ ἐκείνης τῆς ἐθνικῆς κοινότητος. Τοῦτο ἰσχύει γενικῶς καὶ περὶ τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Παρὰ ταῦτα, ἡ ἀναπόφευκτος ἰδιοτυπία τοῦ προβληματισμοῦ μιᾶς κοινωνίας ἀντικατοπτρίζεται κατ' ἀναγκαιότητα εὐεξηγήητον καὶ εἰς τὸν χῶρον τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν αἱ ὁποῖαι ἀποσκοποῦν εἰς τὴν θεωρητικὴν μελέτην καὶ τὴν πραγματιστικὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ προβληματισμοῦ τούτου. Ἀπὸ τὴν ἄποψιν αὐτὴν, ἡ καλλιέργεια ἑλληνικῆς κοινωνιολογικῆς σκέψεως συνιστᾷ καθῆκον τῶν ἀρμοδίων θεσμῶν καὶ παραγόντων καὶ κατὰ κύριον λόγον τῆς ἀνωτάτης παιδείας.

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

Λ. Μετσακίς

041

VIII. Η ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

— Προβληματισμοί τάσεις και όρισμοί

Ἐκ τῆς συντόμου ἐπισκοπῆσεως τῆς ἱστορίας τῶν κοινωνιολογικῶν θεωρήσεων, ἀπὸ τῶν πρώτων πολιτιστικῶν δραστηριοτήτων τοῦ ἀνθρώπου μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, διαπιστοῦται ὅτι μόλις κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας τοῦ αἰῶνος μας προσέλαβον αὐταὶ τὸν χαρακτήρα ἐπιδόσεων ἀναμφισβητήτως ἐπιστημονικοῦ χαρακτήρος. Κατὰ ταῦτα, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ κοινωνιολογία εἶναι ἐπιστήμη μὲ μακρὸν μὲν παρελθόν, ἀλλὰ μὲ ἱστορίαν μᾶλλον βραχεῖαν. Πάντως, αἱ προσπάθειαι πρὸς μελέτην τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, ἰδίως δὲ ἐκεῖναι ἀπὸ τῶν παραμονῶν τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως μέχρι τῶν πρώτων δεκαετηρίδων τοῦ παρόντος αἰῶνος, εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν συσσώρευσιν γνώσεων ὅλων ἐνεργῶν, ἤτοι γνώσεων ἐπιδεχομένων ὀργανικὰς διευρύνσεις βάσει τῶν νεωτέρων ἀναζητήσεων καὶ τῶν νέων εὐρημάτων εἰς τὸν ὅλον ἐπιστημονικὸν χῶρον καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὰ μερικώτερα πεδία ἐρεῦνης ἐπὶ προβλημάτων τὰ ὅποια συνιστοῦν ἤδη τὰ κύρια ἀντικείμενα τῆς ἐπιστήμης τῆς κοινωνιολογίας, ὅπως π.χ. εἶναι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, ἡ κοινωνικοποίησις τοῦ ἀτόμου, αἱ γενεσιουργοὶ δυνάμεις τοῦ πολιτισμοῦ, οἱ κοινωνικοὶ θεσμοί, ἡ κοινωνικὴ ἀλλαγὴ, αἱ μέθοδοι κοινωνιολογικῶν ἐρευνῶν κ.ἄ. Ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι, παρὰ τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν σημασίαν τῶν γνώσεων αὐτῶν, ἡ συστηματικὴ ὀργάνωσις τῆς κοινωνιολογικῆς σκέψεως ἐπὶ τῶν γραμμῶν τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἔργον τοῦ καιροῦ μας, ἔργον μάλιστα ἐν συνεχεῖ ἀναπτύξει.

Κατὰ τὰς ὀλίγας τελευταίας δεκαετηρίδας, ἡ ἐπιστήμη τῆς κοινωνιολογίας, συνεπῆς πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς συγχρόνου ἐπιστήμης, ἀπηλλάγη ἐν πρώτοις τῶν τάσεων πρὸς δόμησιν καθολικῶν θεωριῶν, ὡς ἐκεῖναι π.χ. τῶν Comte, Spencer, Marx καὶ ἄλλων, μὲ σκοπὸν τὴν a priori ἐρμηνεῖαν τοῦ συνόλου τῶν κοινωνικῶν φαινομένων καὶ μάλιστα εἰς τὰς ἀμέσους τούτων συναφείας πρὸς τὴν καθολικὴν φυσικὴν πραγματικότητα. Θέσεις σταθεραὶ τῆς συγχρόνου κοινωνιολογίας εἶναι ὅτι ἡ δόμησις θεωριῶν τῆς εὐρύτητος

ταύτης συνιστᾷ ἐγγεῖρημα οὐτοπιστικὸν καὶ ὅτι, ἐφ' ὅσον τὸ ἀντικείμενον τῆς κοινωνιολογικῆς ἐρεύνης (ὁ κοινωνικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου) μετασχηματίζεται ἀενάως, εἶναι λογικῶς ἀδύνατον νὰ μελετῶμεν τοῦτο ἀπὸ θέσεις ἀποκρυσταλλωθείσας καὶ ἀμετακινήτους.

Αἱ συζητήσεις ὁμως περὶ τὸ πρόβλημα ἂν ἡ κοινωνιολογία εἰς τὸ παρὸν στάδιον τῆς ἀναπτύξεώς της δύνатаι νὰ προβάλλεται ὡς ἐπιστήμη ἐπακριβῆς εἰς τὰς ἐπιδιώξεις καὶ τὰς διαπιστώσεις της συνεχίζονται, ἂν καὶ ἐπὶ ἐπιπέδου ἀπηλλαγμένου πλέον ὑποκειμενικῶν στοιχείων ἢ στενῶν ἀντιλήψεων. Παρατηροῦμεν ἐνταῦθα ὅτι ἀνάλογοι συζητήσεις διεξάγονται εἰς τὰ πλαίσια καὶ τῶν λοιπῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν καὶ κατὰ μείζονα λόγον εἰς τὰ πλαίσια τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, αἱ συναφεῖς ἀποψεις δὲν εἶναι ὀριστικαὶ ἢ ἀπόλυτοι. Βεβαίως, κοινὴ εἶναι σήμερον ἡ θέσις ὅτι ἡ κοινωνιολογία (ὅπως καὶ αἱ συγγενεῖς πρὸς ταύτην ἐπιστῆμαι) δὲν εἶναι ἐπιστήμη τόσον «θετικὴ» (ἀκριβῆς) ὅσον «θετικαὶ» π.χ. εἶναι αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἢ καὶ αἱ βιοεπιστῆμαι. Πρὸς τούτοις, κοινὴ ἐπίσης εἶναι ἡ ἀντίληψις ὅτι ὅσον ταχύτερα ἀποβαίνει ἡ πρόοδος τῶν ἐν λόγῳ ἐπιστημῶν, ἰδίως δὲ τῶν βιοεπιστημῶν, τόσον θετικωτέρα ἀποβαίνει ἡ προσφορὰ τούτων εἰς τὴν κίνησιν τῆς κοινωνιολογίας πρὸς ἐπακριβεστέρας θεωρήσεις καὶ συμπεράσματα.

Ἐκ μίαν ἄλλην ἄποψιν, ἡ ἐπιστήμη αὕτη εἶναι ἐπιστήμη «γενικὴ» ὅταν ὡς «μακροκοινωνιολογία» μελετᾷ εὐρέα κοινωνικὰ συστήματα καὶ ὅλως συνθέτους ὅσον καὶ μεγάλης κλίμακος ἀλληλοσυναφείας καὶ ἀλληλεπιδράσεις ἐντὸς τῶν συστημάτων αὐτῶν. Εἶναι δὲ ἐπιστήμη «εἰδικὴ» καί, κατὰ ταῦτα, περισσότερον θετικὴ, ὅταν ὡς «μικροκοινωνιολογία» στρέφει τὰς ἐρεῦνας της ἐπὶ μικρῶν μᾶλλον κοινωνικῶν ὁμάδων, ὡς εἶναι ἡ οἰκογένεια, ἡ συνοικία, ἡ κοινότης, ἡ πόλις, τὸ σχολικὸν σύστημα κ.ο.κ.

Πέραν τούτων, ἡ σύγχρονος κοινωνιολογία εἰς τοὺς ποικίλους κλάδους της ἐπιλέγει πρὸς μελέτην κοινωνικὰ φαινόμενα ὑποκείμενα εἰς ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, ἥτοι εἰς ἀντικειμενικὴν παρατήρησιν καὶ κριτικὴν ἀνάλυσιν, ὡς εἶναι: Ἡ κοινωνικὴ διαστρωμάτωσις καὶ ἡ κοινωνικὴ κινήτικότης. Ἡ πληθυσμιακὴ αὐξήσις καὶ ἡ δημογραφικὴ δομὴ τῶν κοινοτήτων. Ἡ ἀστικοποίησις καὶ ἡ ἐπίδρασις ταύτης ἐπὶ τῶν παραδοσιακῶν κοινωνικῶν θεσμῶν. Αἱ συνάφειαι μεταξὺ ἐνδείας, ἀπαιδευσίας καὶ ἐγκληματικότητος εἰς τὰ ἀστικά κέντρα. Ἡ κοινὴ γνώμη καὶ αἱ πολιτικαὶ ἀλλαγαί. Ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ τεχνολογικὴ πρόοδος καὶ αἱ ἐπιπτώσεις τῆς προόδου ταύτης ἐπὶ τῶν κοινωνικῶν ἐξελίξεων εἰς τοὺς τομεῖς τῆς οἰκονομίας, τῆς ἀτομικῆς καὶ συλλογικῆς φιλοσοφίας, εἰς τὰ συστήματα ἀξιών, εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς «ποιότητος τοῦ βίου» κ.ο.κ.

Ἄξιον νὰ ὑπογραμμισθῇ εἶναι ὁσαύτως τὸ δεδομένον, ὅτι ἡ κοινωνιο-

λογία έχει όριστικώς υίοθετήσει εις τās αναζητήσεις της τās επιστημονικās αρχάς ότι ή βαθυτέρα δυνατή κατανόησις τών υπό μελέτην κοινωνικών φαινομένων διασφαλίζεται κυρίως διά σκοπίμων, συστηματικών και επανηλθειμένων παρατηρήσεων και, εις ώρισμένας περιπτώσεις, διά πειραμάτων δοκίμως έκτελουμένων. "Ότι, ειδικώτερον, αι γνώσεις περί τήν ανθρωπίνην φύσιν άποκτώνται και διά τής αντικειμενικής παρατηρήσεως, τής αυτοπαρατηρήσεως και τών ιστορικών μελετών, αλλά και διά τής διαισθήσεως και τής ένοράσεως. Τέλος, ότι ή έρευνα, ή μελέτη και αι συναφείς διαπιστώσεις επί τής κοινωνικής ζωής είναι έγχειρήματα έπισυμβαίνοντα εις μίαν ώρισμένην χρονικήν περίοδον και ότι, λόγω του δεδομένου αυτού, δέν είναι δυνατόν να είναι άπηλλαγμένα επιδράσεων εκ του όλου κοινωνικού και πολιτιστικού κλίματος τής οικείας ιστορικής περιόδου. Με άλλους λόγους, ή ιδιοτυπία εκάστου τών υπό κοινωνιολογικήν θεώρησιν αντικειμένων καθορίζει και τό είδος τής μεθόδου έρεύνης ή όποία έν πάση περιπτώσει επ' ουδενί λόγω άπομακρύνεται τών γνωρίμων δεδομένων τής επιστημονικής μεθόδου.

Γενικώς, τά άνωτέρω συνιστούν τήν «ταυτότητα» τής συγχρόνου επιστήμης τής κοινωνιολογίας, ή όποία διακρίνεται μάλιστα εύχερέστερον, άν ληφθοούν υπ' όψιν και μερικά άλλα δεδομένα και τάσεις. Συγκεκριμένως, όταν ή κοινωνιολογία αναζητή αιτιώδεις σχέσεις μεταξύ τών ποικίλων κοινωνικών φαινομένων ως και μεταξύ τούτων και τών φυσικών φαινομένων και όταν προσπαθή να διατυπώση γενικās αρχάς (σχετικής έστω έγκυρότητος), άποβαίνει «θεωρητική» κοινωνιολογία. "Όταν δε συνοδοιπορή μετά τής γενικής φιλοσοφίας επί του δρόμου προς αναζήτησιν τών πρώτων αρχών του κοινωνικού βίου, του νοήματος τής άτομικής και τής συλλογικής ζωής, τών θεμελιακών κατηγορημάτων τής έννοίας «ποιότητας» τής ζωής αυτής κοκ., άποβαίνει «κοινωνική φιλοσοφία».

Περαιτέρω, ή συνεχής διεύρυνσις του φάσματος τών έρευνωμένων κοινωνικών φαινομένων οδηγεί εις τόν συνεχή επίσης καταμερισμόν του χώρου τής επιστήμης τής κοινωνιολογίας εις μερικώτερα πεδία έρεύνης, εις ειδικούς κλάδους τής κοινωνιολογίας. Αναπτύσσοντες τās σχέσεις τής επιστήμης ταύτης προς τās λοιπās επιστήμας, είχομεν τήν ευκαιρίαν να αναφερθώμεν εις μερικούς εκ τών κλάδων αυτών. Εις τό σημείον τούτο, συστηματοποιούντες τās παρατηρήσεις μας, σημειώνομεν ότι τάσις σαφής σήμεραν είναι ή ανάπτυξις τόσων ειδικών κλάδων όσοι είναι οι βασικώτεροι εκ τών κοινωνικών θεσμών. Κατά ταυτα, οι κυριώτεροι εκ τών διαμορφωθέντων κλάδων είναι ή «κοινωνιολογία τής οικογενείας», ή «κοινωνιολογία τής παιδείας», ή «κοινωνιολογία τής θρησκείας», ή «πολιτική κοινωνιολογία», ή

«κοινωνιολογία του δικαίου», ή «οικονομική κοινωνιολογία», ή «κοινωνιολογία της επιστήμης» (και ή «κοινωνιολογίας της γνώσεως»), ή «κοινωνιολογία της τέχνης», ή «κοινωνιολογία της εργασίας» (και ή «κοινωνιολογία των επαγγελμάτων»), ή «κοινωνιολογία τηςσχόλης» (της ψυχαγωγίας), ή «ιατρική κοινωνιολογία» κ.ά.

Ἄλλά, ή κοινωνιολογία διακρίνεται εἰς εἰδικά πεδία κοινωνιολογικῆς ἐρεῦνης καί ἐξ ἄλλων ἀπόψεων. Οὕτω, ἔχομεν τήν «κοινωνιολογίαν τῆς ἀγροτικῆς κοινότητος» (Rural Sociology) καί τήν «κοινωνιολογίαν τῶν ἀστικῶν κέντρων» (Urban Sociology), τήν «οἰκολογικήν κοινωνιολογίαν» κ.ά. Ἔτεροι κοινωνιολόγοι, ἐκκινουῦντες οὐχί ἀπό τοὺς κοινωνικοὺς θεσμοὺς, ἀλλά ἀπό αὐτὰ ταῦτα τὰ θεμελιακὰ κοινωνικά φαινόμενα, διακρίνουν καί ἄλλους κλάδους, ὅπως π.χ. εἶναι ή «κοινωνιολογία τῆς κοινωνικῆς ἀλλαγῆς», ή «κοινωνιολογία τῆς κοινωνικῆς παθολογίας», ή «κοινωνική ψυχολογία» κ.ά. Τὰ εἰδικά αὐτὰ πεδία ὑποδιαιροῦνται εἰς ἔτι μερικωτέρους τομεῖς, ὅπως π.χ. εἶναι ή «κοινωνιολογία τῆς ἐπικοινωνίας», ή «κοινωνιολογία τῶν ὀργανώσεων», ή «κοινωνιολογική δημογραφία» κ.ά.

Ἀπό μίαν γενικήν ἄποψιν, ή κοινωνιολογία διαιρεῖται εἰς δύο μεγάλους τομεῖς, ἥτοι εἰς τήν «θεωρητικήν κοινωνιολογίαν» καί εἰς τήν «ἐφηρμοσμένην κοινωνιολογίαν». Αὕτη, βάσει θεωρητικῶν κοινωνιολογικῶν μελετημάτων, ἐξετάζει συγκεκριμένα κοινωνικά προβλήματα με στόχον τήν ἐπίλυσιν τούτων πρὸς συμφέρον τῆς κοινωρίας. Τὸ πρόβλημα τῆς κοινωνικῆς προνοίας (τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς) εἶναι, ἐκ πλείστων ἀπόψεων, ἀντικείμενον μελέτης τῆς «ἐφηρμοσμένης κοινωνιολογίας». Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τὸ ἔργον τοῦ θεωρητικοῦ κοινωνιολόγου (τοῦ ἐπιστήμονος κοινωνιολόγου) ἐνέχει ἰδιαζόντως μεγάλην σημασίαν, ἰδίως εἰς κοινωρίας ἀνεπτυγμένας ή ταχύτατα ἀναπτυσσομένας, διὰ τὰς ἐπιδόσεις, θεωρητικὰς ή πρακτικὰς, εἰς χώρους ὡς π.χ. ή ἐκπαίδευσις, ή πολεοδομία, ή περιφερειακή ἀνάπτυξις, ή διακίνησις τῶν ἀγαθῶν ἐκ τῶν κέντρων παραγωγῆς πρὸς τήν κατανάλωσιν, ή σφυγμομέτρησις τῆς κοινῆς γνώμης, ή καθοδήγησις τῆς οἰκογενείας κοκ.

Εἶναι ἀληθές ὅτι ή κατάτμησις τοῦ χώρου τῆς κοινωνιολογίας εἰς ὑπερβολικόν ἀριθμὸν εἰδικῶν κλάδων (φαινόμενον τοῦτο παρατηρούμενον εἰς τὸν χῶρον ὄλων τῶν ἐπιστημῶν) εἶναι δυνατόν νά στερήσῃ τὰς κοινωνιολογικὰς θεωρήσεις τοῦ ἐνδεικνυομένου ἐπιστημονικοῦ βάθους. Ὁ κίνδυνος οὗτος, κίνδυνος σαφῆς, ἀποφεύγεται μόνον ὅταν ή μελέτη εἰς εἰδικούς τομεῖς ἐδράζεται εὐρῶς καί σταθερῶς ἐπὶ τῶν θεμελιακῶν ἀρχῶν τῆς θεωρητικῆς κοινωνιολογίας καί ὅταν χρησιμοποιοῖ δοκίμως εἰς τήν ἀνάπτυξιν τῆς τὰς βασικὰς κοινωνιολογικὰς ἐννοίας, τὰς ὄντως ἀναγκαίας διὰ τήν δημιουργικήν ἐπικοινωνίαν καί συνεργασίαν μεταξὺ τοῦ θεωρητικοῦ κοινωνιολόγου

καί τοῦ εἰδικοῦ κοινωνιολόγου — ἐκείνου ὁ ὁποῖος ἔρευνᾷ ἐκ κοινωνιολογικῆς ἀπόψεως τομεῖς ὑπερσερχομένους ἢ καί ἀνήκοντας εἰς τὸν χώρον ἄλλων ἐπιστημῶν.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὑπογραμμίζομεν τὸ ὅπως ἐνδεικτικὸν δεδομένον τῆς ἐπιστημονικῆς ὀριμότητος τῆς συγχρόνου κοινωνιολογίας, ὅτι αὕτη ἠδυνήθη ἤδη νὰ ἀνεύρη καί νὰ διατυπώσῃ μετὰ τῆς δεούσης σαφηνείας τὰ κύρια κατηγορήματα τῶν ἐννοιῶν αἱ ὁποῖαι συνιστοῦν τὴν ἐπιστημονικὴν κοινωνιολογικὴν «γλῶσσαν», ὅπως π.χ. εἶναι αἱ ἐννοιαὶ τῆς κοινωνίας, τῆς πολιτείας, τοῦ ἔθνους, τῆς κοινότητος, τῆς ὁμάδος, τῆς κοινωνικῆς πράξεως, τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν, τῆς κοινωνικῆς ἀλλαγῆς κ.ο.κ. Θὰ ἀναφερθῶμεν δι' ὀλίγων ἐπὶ τῶν θεμελιακῶν αὐτῶν ἐννοιῶν, ἀφοῦ ἐπιχειρήσωμεν προηγουμένως νὰ συνθέσωμεν τὰ λεχθέντα περὶ τῶν τάσεων καί τοῦ προβληματισμοῦ τῆς συγχρόνου κοινωνιολογίας εἰς ἓνα γενικὸν ἔστω ὄρισμὸν τῆς ἐπιστήμης ταύτης.

Ἀναφερόμεθα, ἐν πρώτοις, εἰς τὸ γεγονός ὅτι πολλοὶ εἶναι οἱ σύγχρονοι κοινωνιολόγοι οἱ ἀποφεύγοντες ὄρισμούς τῆς ἐπιστήμης των. Ἐπισημαίνονται ὅτι οἱ ὄρισμοί, ἐν ὄψει τῆς ἀποφυγῆς τῆς ἐπιστήμης, εἶναι ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει ἡ δόκιμος ἀνάπτυξις τῆς ἱστορίας, τῶν σημειῶν ἐπιδιώξεων καὶ ἐπιδόσεων, τῆς μεθοδολογίας καὶ τῶν εὐρημάτων τῆς ἐπιστήμης ταύτης. Παρὰ τὰ ἀνωτέρω, ὄρισμούς τῆς κοινωνιολογίας συνανθῶμεν εἰς πάντα σχεδὸν τὰ ἔγκυρα κοινωνιολογικὰ μελετήματα μετὰ τὴν ἐπεήγησιν ὅτι, ἂν καὶ ὁ ὄρισμὸς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παρέχῃ πλήρη τὴν εἰκόνα τοῦ περιεχομένου τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστήμης, ἐν τούτοις λειτουργεῖ οὗτος ὡς ὁδηγὸς διὰ τὴν κατανόησιν τῆς ἰδιοτυπίας τοῦ πεδίου κοινωνιολογικῶν ἔρευνῶν καὶ μελετῶν.

Πλεῖστοι εἶναι ὄντως οἱ ὄρισμοὶ τῆς κοινωνιολογίας οἱ δοθέντες ἀπὸ τοῦ Comte καὶ ἐντεύθεν. Ἐκαστος τῶν ὄρισμῶν τούτων ἀντικατοπτρίζει τὰς ἀντιλήψεις τοῦ οἰκείου κοινωνιολόγου ἢ τῆς οἰκείας σχολῆς κοινωνιολογικῆς θεωρήσεως περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῶν συναφῶν ἔρευνῶν, περὶ τοῦ εὗρους τῶν ἐπιδόσεων κ.ο.κ. Ἐκ τῶν ὄρισμῶν τούτων, πλησιέστερος ἴσως πρὸς ὅσα ἀπασχολοῦν καὶ χαρακτηρίζουν τὴν σύγχρονον κοινωνιολογίαν εἶναι ὁ ὄρισμὸς τοῦ P. Sorokin. Κατ' αὐτόν, κοινωνιολογία εἶναι «...ἡ ἐπιστήμη ἢ ὁποῖα ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν γενικῶν θεωρήσεων ἐπὶ τῶν κοινωνικοπολιτιστικῶν φαινομένων, ἐξεταζομένων ἐκ τῶν ἀπόψεων τῆς γένεσεως, τῶν τύπων καὶ τῶν πολλαπλῶν μεταξὺ τούτων ἀλληλοσυναφειῶν» («Society, Culture and Personality» - Κοινωνία, Πολιτισμὸς καὶ Προσωπικότης, 1948). Πάντως, ἡ ταχύτερα ἔκτοτε πρόοδος τῆς κοινωνιολογίας ὠδήγησεν εἰς ἔτι πληρεστέρους ὄρισμούς. Ἐκ τῆς πλευρᾶς μας, ἀναλύοντες κριτικῶς καὶ ἀνασυνθέτον:

ες τούς όρισμούς αυτούς με γνώμονα τās σημερινās κοινωνιολογικās επιδόσεις, δυνάμεθα νά όρίσωμεν τήν κοινωνιολογίαν ώς τήν επιστήμην ή όποία μελετά δι' επιστημονικών μεθόδων τήν κοινωνικήν συμπεριφοράν ή τās κοινωνικās δραστηριότητας τών ανθρώπων, όπως αι δραστηριότητες αυται υποκινουονται, επισυμβαίνουοι και μετασχηματίζουοι υπό τās υπαγορευσεις τών ιδιοτυπιών της ανθρώπινης φύσεως και υπό τήν πίεσιν του κοινωνικού συνόλου, θεωρουμένου ως όντότητος πολυσυνθέτου, άκρωσ ώργανωμένης και πάντοτε δυναμικής. OXI

— Θεμελιώδεις κοινωνιολογικαι έννοιαι NAI

Προχωρουοιμεν ήδη εις τήν άποσαφήνισιν τών βασικών εκείνων έννοιών αι όποιοι κατέχουοι θέσιν πρωτεύουσαν εις τό όλον σύστημα προαγωγικής επικοινωνίας μεταξύ τών επιδιδουμένων εις τήν κοινωνιολογικήν έρευναν και μελέτην.

1. Η έννοια «κοινωνία» : Όνομάζουοιμεν κοινωνίαν μίαν ομάδα ανθρώπων (όμάδα μάλλον ευρείαν) οι όποιοι διαβιουοι εις ώρισμένην περιοχήν, αναπτύσσουοι κοινόν όσον και ιδιότυπον πολιτισμόν, διακατέχουοι από έν συναίσθημα ένότητος (από τήν συνείδησιν του συνανήκειν) και τέλος οι όποιοι θεωρουοι έαυτούς ως συναποτελουοιτας μίαν ιδιόζουσαν όντότητα ή άλλως μίαν ομάδα «μοναδικήν» εκ πλείστον απόψεων. Αναλυτικώτερον, ή κοινωνία έχει ώρισμένην δομήν, ρυθμίζει τούς ρόλουσ εκάστου τών μελών, ή τών μερικωτέρων ομάδων έντόσ τών πλαισίων της, βάσει ώρισμένων έπίσης ιδιοτύπων κανόνων και διαδικασιών (ήθη, έθιμα, αξιαι, νόμοι κοκ.) και γενικώσ συνιστά σύστημα ποικίλων μηχανισμών χάρις εις τούσ όποιουσ διασφαλίζεται ή ίκανοποίησησ τών ανάγκων (ύλικών, ψυχολογικών και πολιτιστικών) τών μελών. Είναι όντότησ ανεξάρτητοσ, τουτο δε ουχι από τήν άποψιν της άυταρκειας εις μέσα διατροφησ, άλλ' υπό τήν έννοιαν ότι έχει αναπτύξει τās διαδικασίαισ τās άπαραιτήτουσ προς επιβίωσιν, ή και προς δημιουργικās αναπροσαρμογās διά μακράσ μάλιστα χρονικās περιόδουσ. Όσαύτωσ, ή κοινωνία έχει τήν δύναμιν νά αντικαθιστά τά μέλη της και νά αξιάνη τον αριθμόν τουτων χάρις εις τήν διαδικασίαν της αναπαραγωγής, κυρίωσ έντόσ τών ίδιων πλαισίων της (genetic make-up of the society).

Είναι άληθές ότι οι κοινωνιολόγοι και οι έθνολόγοι διατυπώουοι τήν έννοιαν της κοινωνίας κατá διαφόρουσ τρόπουσ. Πάντωσ, όλιο υπογραμμίζουοι και προβάλλουοι τά αυτά περίπου κατηγορημάτα ή άλλωσ από κοινού διακρίνουοι έν λειτουργία έντόσ του ευρυτέρου συστήματοσ τά αυτά μερικώτερα συστήματα, ήτοι : (α) Το σύστημα επικοινωνίας μεταξύ τών μελών.

(β) Τὸ σύστημα διασφάλισης μὲσων ἀπαραιτήτων διὰ τὴν ἐπιβίωσιν. (γ) Τὸ σύστημα ἀμύνης τοῦ οἰκείου γεωγραφικοῦ χώρου — τῆς γενετήρας, τῆς πατρίδος, τῆς ἔθνικῆς κοινότητος. (δ) Τὸ σύστημα μηχανισμῶν διὰ τὴν ρύθμισιν τῶν σχέσεων αἱ ὁποῖαι συνιστοῦν τὴν κοινωνικὴν ζωὴν — τὴν συμβίωσιν. (ε) Τὸ σύστημα τέλος τῆς παραγωγῆς νέων μελῶν.

Σημειοῦμεν ἐνταῦθα ὅτι πλεῖστα εἶναι τὰ συγκριτικὰ μελετήματα συναφῶς μὲ τὰς «κοινωνίας» τῶν ζώων καὶ μὲ τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν. Συγκεκριμένως, ἀπὸ κοινοῦ σχεδὸν διαπιστοῦται πρῶτον, ὅτι παρατηρήσεις συναφεῖς πρὸς τὰς «κοινωνίας» ζώων (ἐντόμων κτλ.) ἔχουν σημασίαν ὅλως περιωρισμένην διὰ τὴν μελέτην τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας καὶ δεύτερον, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία ὑπῆρξεν, ἀπὸ τῶν πρώτων ἀκόμη σταδίων τῆς ἀναπτύξεώς της, φαινόμενον «μοναδικόν» (*sui generis*), τοῦτο δὲ ἐκ τῆς πολυστημάντου ἀπόψεως ὅτι μόνον αὕτη ἐπιδίδεται εἰς πολιτιστικά ἔργα, συσσωρεύει ἐνσυνειδήτως πολιτιστικὰς ἐμπειρίας καὶ μεταδίδει ταύτας σκοπίμως καὶ συστηματικῶς εἰς τὰ νέα μέλη της.

2. Ἡ ἔννοια «πολιτεία» (κράτος) : Εἰς τὴν κλασσικὴν Ἑλλάδα (κοινωνιολογικαὶ θεωρίαι τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους) οὐδεμία διάκρισις ἐγένετο μεταξὺ τῶν ἐννοιῶν τῆς κοινωνίας καὶ πολιτείας. Εἰς τὴν Ρώμην, ἡ ὁποία εἶχεν ἐπηρεασθῆ ἀπὸ τὰς ἑλληνικὰς πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς θεωρήσεις, ἡ «*respublica*» ὑπεδήλωνε κυρίως τὴν εὐρεῖαν ρωμαϊκὴν πολιτικὴν κοινότητα καὶ οὐχὶ τὴν ρωμαϊκὴν κοινωνίαν. Εἰς τὸν Μεσαίωνα, κοινωνία καὶ πολιτεία ἐξελαμβάνοντο ὡς μία καὶ ἡ αὐτὴ ὄντοτης. Ἰδιαιτέραν ὄντοτητα ἀπετέλει μόνον ἡ ἐκκλησία ἡ ὁποία, ἐκ τῆς πλευρᾶς της, ἐθεώρει τὸ ἄτομον πρωτίστως ὡς μέλος ταύτης καὶ δευτερευόντως ὡς μέλος τῆς οἰκογενείας. Ὡς ἐκ τούτου, αἱ διαμάχαι μεταξὺ τῶν πολιτικῶν κοινοτήτων (τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας) καὶ τῆς ἐκκλησίας ἀπετέλουν κοινωνικὸν φαινόμενον λίαν σύνηθες. Βραδύτερον, αἱ δύο ἔννοιαι διεστάλησαν σαφέστερον, πρῶτον, εἰς τὴν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν πραγματικότητα καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς τὰς οἰκειάς κοινωνιολογικὰς θεωρήσεις — ἰδίως εἰς τὰς θεωρίας τῶν Machiavelli, Hobbes, Locke, Rousseau κ.ἄ.

Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἡ ἔννοια τῆς πολιτείας (κράτους) ὑποδηλώνει ἕνα ἐκ τῶν βασικῶν μηχανισμῶν τῆς κοινωνίας, ἥτοι μηχανισμόν εἰς τὸν ὁποῖον αὕτη ἀναθέτει τὴν ρύθμισιν τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν μελῶν της καὶ τῶν ποικίλων κοινωνικῶν ὁμάδων καί, εἰδικώτερον, τὴν ὀργάνωσιν καὶ τὸν ἔλεγχον τῶν διαφόρων κοινωνικῶν θεσμῶν καὶ διαδικασιῶν. Οὐσιώδη γνωρίσματα τῆς πολιτείας εἶναι ἡ ὑπαρξίς κυβερνήσεως, τῆς δὲ «νομίμου πολιτείας» ἡ ὑπαρξίς γραπτοῦ ἢ ἀγράφου καταστατικοῦ χάρτου (συντάγματος), ἐπέχοντος τὴν θέσιν συμβάσεως μεταξὺ κυβερνῶντων καὶ κυβερνω-

μένων (social contract). Όρισμένοι μάλιστα θεωρητικοί της κοινωνιολογίας του δικαίου, ως π.χ. ο Hans Kelsen, καθηγητής του Πανεπιστημίου Harvard, ιδίως εις τὸ ἔργον του «General Theory of Law and State» - Γενική Θεωρία περί τοῦ Δικαίου καὶ τοῦ Κράτους (1945), ἐταύτισαν τὰς ἐννοίας «δίκαιον» καὶ «κράτος».

3. Ἡ ἔννοια «ἔθνος» : Αὕτη ὑποδηλώνει μίαν ἀνεξάρτητον κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν κοινότητα (τὴν ἐθνικὴν κοινότητα), τῆς ὁποίας ἡ ζωὴ ἀναπτύσσεται εἰς ὄρισμένον χῶρον μὲ σαφῶς διακρινόμενα ὄρια (τὰ ἐθνικὰ σύνορα) καὶ τῆς ὁποίας τὰ μέλη ἔχουν βαθὺ τὸ συναίσθημα ὅτι συνδέονται ἀρρήκτως μεταξύ των ὑπὸ κοινὰ σύμβολα. Πάντως, ἡ κοινὴ γλῶσσα, ἡ κοινὴ καταγωγὴ, ἡ κοινὴ πνευματικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἐν γένει παράδοσις καίτοι συνιστοῦν χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα ἄκρως ἰσχυρά, ἐν τούτοις δὲν συγκαταλέγονται κατ' ἀπόλυτον ἀναγκαιότητα μεταξύ τῶν θεμελιακῶν κατηγορημάτων τῆς ἐννοίας τοῦ ἔθνους. Ἐπὶ παραδείγματι, πολλαὶ εἶναι αἱ κοινωναὶ αἱ ὁποῖαι ἔχουν τὴν αὐτὴν γλῶσσαν (ἀγγλόφωνοι χῶροι κ.ἄ.) χωρὶς νὰ συνιστοῦν αὐταὶ ἐνιαῖον ἔθνος. Ἡ Ἑλβετία εἶναι ἔθνος, τοῦτο δὲ παρὰ τὸ δεδομένον ὅτι ἡ γλῶσσα καὶ γενικώτερον ἡ πολιτιστικὴ παράδοσις τῶν ἀποτελούντων τοῦτο τριῶν κοινοτήτων δὲν εἶναι αἱ αὐταί. Συμπέρασμα θετικῶν τῶν συναφῶν κοινωνιολογικῶν μελετημάτων εἶναι ὅτι ἡ ἐθνικὴ συνείδησις ἢ ἐπακριβέστερον ἡ ἰδέα τοῦ συνανῆκειν εἰς τὴν αὐτὴν ἐθνικὴν κοινότητα συνιστᾷ τὸν ἀποφασιστικώτερον παράγοντα κοινωνικῆς συνοχῆς. Προσθέτομεν ἐνταῦθα ὅτι ἀμέσως ἐξηρητημένη ἀπὸ τὴν εὐρείαν ἔννοιαν τοῦ ἔθνους εἶναι καὶ ἡ ἔννοια «ἐθνισμός - πατριωτισμός» ἡ ὁποία ὑποδηλώνει ἰσχυροὺς συναισθηματικούς δεσμοὺς πρὸς ὅλα ὅσα προσδιορίζουν τὴν οἰκείαν ἐθνικὴν ταυτότητα, κυρίως δὲ πρὸς τὰ ἐθνικὰ ἰδεώδη, τὰς ἀξίας καὶ τὰς φιλοδοξίας καὶ προσδοκίας.

Παρατηροῦμεν περαιτέρω ὅτι ἡ σύγχρονος κοινωνιολογικὴ ἀνάλυσις ἀναζητεῖ τὰς ρίζας τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως καὶ τῶν συναφῶν πρὸς ταύτην ἰσχυρῶν συναισθημάτων εἰς τὰ ἀρχικὰ στάδια τοῦ κοινωνικοῦ βίου (κοινὴ περιοχὴ, ὀργάνωσις τῆς ἀμύνης τῆς περιοχῆς ταύτης, ἐκδηλώσεις αὐτοθυσίας πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς οἰκείας κοινότητος κοκ.) καὶ ὁδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐθνικὴ κοινότης ὑπῆρξε καὶ παραμένει ἡ πλέον ἀνθεκτικὴ ὁμάς καὶ ὅτι αἱ διεθνεῖς κοινότητες τότε μόνον ὀργανώνονται ἐπιτυχῶς καὶ ἀποδοτικῶς ὅταν συναποτελοῦνται ἀπὸ ἐθνικῶν κοινότητος διατηρούσας ἐνεργὸν τὴν πολιτιστικὴν ταυτότητά των.

4. Ἡ ἔννοια «κοινότης»: Διὰ ταύτης νοεῖται οἰκισμὸς ἀνθρώπων εἰς μίαν μᾶλλον μικρὰν γεωγραφικὴν περιοχὴν. Τὰ μέλη τούτου ἔχουν συνειδήσιν τῆς «κοινότητος» τῶν συναισθημάτων καὶ συμφερόντων (συνειδήσις κοινῆς καταγωγῆς, ἀγάπη εἰς τὴν στεωντέρα πατρίδα), χάρις δὲ εἰς ἓν ἰδιότυπον σύστημα ἀλληλοσυναφειῶν καὶ ἀλληλεξαρτήσεων, δύνανται νὰ ἱκανοποιῶν τὰς βασικώτερας ἐκ τῶν καθημερινῶν ἀναγκῶν των. Ἐκαστος τῶν κατοίκων προσθέτει ἐνσυνειδήτως εἰς τὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα συνυφαίνουσι τὴν ταυτότητά του καὶ στοιχεῖα ἐκ τῆς ἰδιαιτερότητος τῆς συλλογικῆς ζωῆς τῆς κοινότητός του. Πρὸς τούτοις ἡ κοινότης καλλιεργεῖ εἰς τὰ μέλη τῆς τὸ συναίσθημα τοῦ ἀνήκειν εἰς τὴν εὐρυτέραν γεωγραφικὴν περιοχὴν, συνεργάζεται δὲ μετὰ τῶν γειτονικῶν κοινοτήτων διὰ τὴν προαγωγὴν τῆς περιοχῆς ταύτης.

Ἡ κοινότης δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκην αὐτόνομος πολιτικὴ μονάς ἂν καὶ δι' εἰδικῶν μηχανισμῶν ἀναπτυσσομένων καὶ ἐλεγχομένων ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν μελῶν τῆς (τοπικὴ αὐτοδιοίκησις) ρυθμίζει πλείστους τομεῖς τῆς ζωῆς τῆς. Ἡ πόλις δὲν συνιστᾷ πάντοτε κοινότητα, ἰδίως μάλιστα ὅταν διὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν βασικῶν ἀναγκῶν τῆς ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἄλλας κοινότητας. Ἐπίσης τὰ προάστια, ὅταν ἱκανοποιῶν μόνον τὰς ἀνάγκας διὰ κατοικίαν, δὲν εἶναι ἐκ κοινωνιολογικῆς ἀπόψεως κοινότητες.

Γενικῶς, ἡ κοινωνιολογία διακρίνει εἰς τὴν ζωὴν τῶν κοινοτήτων δύο ἐπίπεδα, ἂν καὶ ἐπίπεδα ὀργανικῶς πάντοτε συνεχόμενα μετὰ τῶν. Πρῶτον, τὸ βιοτικὸν ἐπίπεδον (μέσα καὶ μέθοδοι ἱκανοποιήσεως τῶν βασικῶν βιοτικῶν ἀναγκῶν καὶ ἀνανέωσις τῆς πληθυσμιακῆς δομῆς των διὰ τῆς ἀναπαγωγῆς ἐντὸς τῶν ἰδίων δημογραφικῶν πλαισίων των) καὶ δεύτερον, τὸ πολιτιστικὸν ἐπίπεδον (μορφαὶ πολιτιστικῶν ἐπιδόσεων καὶ ἐμπειριῶν, πολιτιστικὸς «διάλογος» μετὰ τῶν λοιπῶν κοινοτήτων τῆς εὐρυτέρας περιοχῆς, ὡς καὶ μετὰ τούτων καὶ τῆς ὅλης «ἐθνικῆς κοινότητος»). Ἡ κοινότης, ὡς αὕτη ἐξετάζεται ἐνταῦθα, ἀποτελεῖ πράγματι ἄκρως πρόσφορον μονάδα διὰ κοινωνιολογικὴν ἀνάλυσιν καὶ μελέτην. Πλείστοι μάλιστα κοινωνιολόγοι θεωροῦν ταύτην ὡς κόσμον ἐν μικρογραφίᾳ. Ἡ ἀναζητήσις τῶν αἰτίων τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀτόμου, αἱ βασικαὶ ἀνάγκαι καὶ ἐκφάνσεις τῆς συλλογικῆς ζωῆς, οἱ τύποι καὶ αἱ λειτουργίαι τῶν ποικίλων ρυθμιστικῶν μηχανισμῶν, ὡς καὶ αἱ δυνάμεις αἱ ὁποῖαι κινοῦν τοὺς μηχανισμοὺς αὐτοὺς πρὸς δημιουργικὰς μεταβολὰς καὶ ἀναπροσαρμογὰς ἢ καὶ πρὸς τὴν ἀμβλυνσιν καὶ τὴν ἀτροφίαν των μελετῶνται πληρέστερον ἐντὸς τοῦ πλέγματος τῆς ζωῆς τῆς κοινότητος εἰς τὰς ἀμέσους μάλιστα συνεξαρτήσεις τῆς πρὸς τὸ οἶκεον περιβάλλον — τὸ τοπικὸν καὶ τὸ περιφερειακὸν οἰκοσύστημα.

Ἀπὸ μίαν εὐρυτέραν ψυχολογικὴν καὶ κοινωνικοπολιτιστικὴν ἄποψιν, ἰδιότυπον κοινότητα δύνανται νὰ ἀποτελέσουν ὁμάδες ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι

έχουν κοινὰς παραδόσεις, κοινὰ ἐνδιαφέροντα καὶ κοινὰς βλέψεις καὶ προσδοκίας (κοινότης συντοπιτῶν, κοινότης ἐπιστημόνων κοκ.), ἂν καὶ δὲν διαβιοῦν εἰς τὴν αὐτὴν στενὴν γεωγραφικὴν περιοχὴν.

5. Ἡ ἔννοια «κοινωνικά φαινόμενα»: Κοινωνικὸν φαινόμενον θεωρεῖται κάθε συγκεκριμένη ἐκφάνσις (φυσικὴ κίνησις, λόγος, πρῶξις), ἡ ὁποία προκύπτει ἀπὸ τὰς ἐπιδράσεις τῆς διαγωγῆς ἑνὸς ἀτόμου ἢ ὁμάδος ἀτόμων ἐπὶ τῆς διαγωγῆς ἑτέρου ἀτόμου ἢ ὁμάδος ἀτόμων. Τὰ κοινωνικά φαινόμενα, ἀκριβῶς διότι ταῦτα εἶναι ἐκφράσεις καὶ οὐχὶ ἀνεκδήλωτοι ψυχολογικαὶ καταστάσεις, ὑπόκεινται εἰς παρατήρησιν καὶ κριτικὴν ἀνάλυσιν. Ἡ παρατήρησις καὶ ἡ ἀνάλυσις καθίστανται εὐχερέστεραι καὶ ἀκριβέστεραι ἐκ τοῦ λόγου ὅτι τὰ κοινωνικά φαινόμενα ἐπαναλαμβάνονται, ὅταν συντρέχουν οἱ αὐτοὶ ὄροι. Βεβαίως, τὰ ἐπαναλαμβανόμενα φαινόμενα, παρὰ τὴν κανονικότητά των ἡ ὁποία μάλιστα μᾶς ἐπιτρέπει νὰ προβλέπωμεν μετὰ σχετικῆς ἔστω ἀκριβείας τὴν ἐπανεμφάνισίν των, δὲν εἶναι (θεωρητικῶς) φαινόμενα πανομοιότυπα ὡς συμβαίνει (ἂν καὶ πάλιν σχετικῶς) μετὰ τὰ φυσικά φαινόμενα. Τὸ δεδομένον ὁμως τοῦτο δὲν ἐμποδίζει τὴν ἐπακριβῆ σχεδὸν κοινωνιολογικὴν παρατήρησιν.

Εἰδικώτερον, κοινωνικά φαινόμενα εἶναι ἐπίσης ἡ ὑπὸ ὠρισμένας συνθήκας κοινὴ διαγωγή (ἀντιδράσεις, ἐκφράσεις, ἔργα) ἀτόμων ἢ ὁμάδων, ἐντεταγμένων εἰς τὴν αὐτὴν κοινωνικὴν κατηγορίαν (φύλον, ἡλικία, θρησκεία, κοινωνικὴ τάξις κοκ.) καὶ ἐπιφορτισμένων μετὰ ὁμοίους ἢ συγγενεῖς κοινωνικοὺς ρόλους ἢ ὑπηρετούντων κοινὰς ἢ συγγενεῖς ἐπιδιώξεις (συμπεριφορὰ μελῶν ἐπαγγελματικῶν ὁργανώσεων ἢ ἄλλων συλλόγων εἰς τοὺς ὁποίους ἢ συμμετοχὴ εἶναι ἐκουσία κοκ.). Εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν παρατήρησιν, τὴν ἀνάλυσιν καὶ τὴν ἀξιολόγησιν τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, ἡ διαδικασίᾳ αὕτη ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὰς ἐμπειρίας τῶν ἐρευνητῶν, ἥτοι τὴν κοινωνικὴν φιλοσοφίαν, τὸν βαθμὸν ἐπιστημονικῆς κοινωνιολογικῆς καταρτίσεως των κτλ. Τὰ συμπεράσματα τῆς κοινωνιολογικῆς μελέτης ἐπὶ αὐτοῦ ἢ ἐκείνου τοῦ κοινωνικοῦ φαινομένου δὲν εἶναι πλήρως ἀνεπηρέαστα, ἐπαναλαμβανόμενα τοῦτο, ἀπὸ τὰς γενικὰς καὶ εἰδικὰς συνθήκας ὑπὸ τὰς ὁποίας ἡ μελέτη αὕτη διενεργεῖται. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, γνώμων διὰ τὰς συναφεῖς συγκρίσεις καὶ ἀξιολογήσεις εἶναι ἓν μᾶλλον σταθερὸν «σημεῖον ἀναφορᾶς», π.χ. μία κοινωνιολογικὴ θεωρία ἐκλαμβανομένη, ἔστω καὶ ὑπὸ ὠρισμένας ἐπιφυλάξεις, ὡς θεωρία ἐνεργὸς καὶ πραγματιστικὴ. Μετὰ ἄλλους λόγους, ἡ κοινωνιολογικὴ ἔρευνα εἶναι καὶ αὕτη ἓν κοινωνικὸν φαινόμενον μετὰ τῶν ἀπείρων κοινωνικῶν φαινομένων, ἰδίως εἰς κοινωνίας ἀνεπτυγμένας.

Αἱ συζητήσεις πάντως μετὰ τῶν κοινωνιολόγων ἐπὶ τῆς ἐν λόγῳ θεμελιακῆς κοινωνιολογικῆς ἔννοιας συνεχίζονται. Μερικοὶ ἐκ τούτων, ἰδίως

δὲ ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι ἐπηρεάζονται ἀμεσώτερον ἀπὸ τὰ εὐρήματα τῆς ψυχολογίας τοῦ ἀτόμου, ταυτίζουν τὴν ἔννοιαν τοῦ κοινωνικοῦ φαινομένου (social phenomenon) μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς κοινωνικῆς πράξεως (social act). Κατὰ τὰς ἀπόψεις τούτων, ἡ κοινωνικὴ πρᾶξις διαμορφώνεται καὶ ἐκφράζεται, πρῶτον, ὡς προθέσεις, ὡς προτιμήσεις, ὡς σαφεῖς προσανατολισμοὶ καὶ ὡς προσδοκίαι. Δεύτερον, ὡς σκοπίμως ὀργανωμέναι ἐνασχολήσεις (συμφώνως πρὸς ὀρισμένα κοινωνικῶς παραδεκτὰ πρότυπα ἀτομικῆς καὶ συλλογικῆς συμπεριφορᾶς), ἀποσκοπούσας εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν προσδοκιῶν. Τρίτον, ὡς ἐπιτεύγματα τὰ ὅποια ἔρχονται νὰ ἱκανοποιήσουν ἀνάγκας οὐχὶ μόνον ὀργανικὰς, ἀλλὰ καὶ ἀνάγκας πολιτιστικὰς, ἀκόμη δὲ καὶ ἀνάγκας συμβολικὰς, ὡς π.χ. εἶναι ἡ ἀνάγκη συμμετοχῆς εἰς τελετάς, παίγνια κ.κ. Προσθέτομεν ἐνταῦθα ὅτι τὰ λεγόμενα «ἀντικοινωνικὰ φαινόμενα» εἶναι ἐπίσης κοινωνικὰ φαινόμενα. Ἡ ἰδιοτυπία τῶν ἔγκειται εἰς τὸ δεδομένον ὅτι ταῦτα ἐπισυμβαίνουν εἰς παραβίασιν τῶν κοινωνικῶς παραδεκτῶν προτύπων ἀτομικῆς καὶ συλλογικῆς συμπεριφορᾶς ἢ ἀκριβέστερον εἰς ἀντίθεσιν τῶν συντελεστῶν καὶ ἀρχῶν τῆς κοινωνικῆς προόδου.

6. Ἡ ἔννοια «κοινωνικὸν σύστημα»: Ἡ ἔννοια «σύστημα», ἐν πρώτοις, ὑποδηλώνει γενικῶς ἓνα ἀριθμὸν στοιχείων (μερῶν), τὰ ὅποια συνάπτονται μεταξύ των καὶ λειτουργοῦν κατὰ τρόπον ὥστε νὰ σχηματίζουν ἓν ὀργανικὸν σύνολον (τὸ ὅλον), δυνάμενον νὰ λειτουργῇ καὶ νὰ προάγῃ τοὺς σκοποὺς τοὺς ὁποίους ἔχει ταχθῆ νὰ ὑπηρετῇ. Ἐπὶ παραδείγματι, εἰς τὴν φυσιολογίαν ὁμιλοῦμεν περὶ νευρικοῦ συστήματος, κυκλοφοριακοῦ συστήματος κ.κ. Εἰς τὴν μηχανικὴν, περὶ συστήματος ἀναφλέξεως. Εἰς τὸ φυσικὸν περιβάλλον, περὶ οἰκοσυστήματος. Εἰς τὴν κοινωνίαν, περὶ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, πολιτικοῦ συστήματος κ.κ. Εἰδικώτερον, ἡ ἔννοια «κοινωνικὸν σύστημα» εἶναι ἔννοια πλέον εὐρεῖα καὶ πλέον σύνθετος διότι τὰ συνιστῶντα τὸ σύστημα αὐτὸ μέρη εἶναι ἄτομα καὶ ὁμάδες ἀτόμων. Σημαίνει δὲ ἡ ἔννοια αὕτη ἓν πλέγμα κοινωνικῶν ὁμάδων (ἄτομα, ὁμάδες, θεσμοί), ἀμεσώτατα καὶ ὀργανικῶς ἀλληλεξηρετημένων εἰς ὅλας τὰς λειτουργίας των. Μὲ ἄλλας λέξεις, κοινωνικὸν σύστημα εἶναι ὄντοτης ἐν συνεχεῖ λειτουργία πρὸς ἱκανοποίησιν ὀρισμένων ἀναγκῶν. Ἀναλυτικώτερον, βασικαὶ συντελεσταὶ τοῦ συστήματος εἶναι πρῶτον τὰ ἄτομα τὰ μετέχοντα εἰς τοῦτο. Δεύτερον, ὀρισμένοι ἐμπειρία (τεχνολογία, πολιτισμὸς ἐν γένει) ἀπαραίτητοι διὰ τὴν ὁμαλὴν λειτουργίαν του. Τρίτον, ἡ ὀργάνωσις, ἢτοι ἡ διάταξις καὶ ἡ λειτουργία τῶν μερῶν κατὰ τρόπον προάγοντα τὴν λειτουργίαν ἐκάστου τούτων ἐντὸς τῶν καθωρισμένων πλαισίων τοῦ συστήματος καὶ ἐν πλήρει συμφωνίᾳ πρὸς τὴν ὅλην λειτουργίαν καὶ τὰς ἐπιδιώξεις τούτου. Τέταρτον, ὀρισμένοι ἀξίαι ἀτο-

Η ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

μικής και συλλογικής ζωής, απαραίτητοι διά την πειθαρχήσιν του συστήματος εις στόχους κοινωνικώς προαγωγικούς.

Από μίαν άλλην άποψιν, ή έννοια «κοινωνικόν σύστημα» εις όλην την εύρύτητά της είναι έννοια ταυτόσημος με την έννοιαν «κοινωνία», την όποιαν άνεπτύξαμεν ήδη. Όσαύτως, συναφείς ή ταυτόσημοι πρὸς την έννοιαν του κοινωνικού συστήματος είναι και αί έννοιαι «κοινωνική δομή» και «κοινωνική όργάνωσις». Προφανώς, ή έλλιπής λειτουργία ή ή άτροφία ενός τῶν συντελεστών του κοινωνικού συστήματος (άνώμαλος δημογραφική δομή, στασιμότης πολιτιστικών έμπειριῶν, χαλάρωσις εις την όργάνωσιν, άμβλυνοσις τῶν προαγωγικῶν κοινωνικῶν αξιῶν κοκ.) επιδρουν άνασταλτικῶς ἐπι τῆς λειτουργίας και άποδοτικότητος του όλου κοινωνικού συστήματος.

7. Ἡ έννοια «κοινωνικοί θεσμοί»: Αύτη άναφέρεται εις έν σύστημα μηχανισμῶν, διαδικασιῶν και ρόλων, ώργανωμένων κατὰ τρόπον, ὥστε νά ίκανοποιουόται συγκεκριμένοι άνάγκαι του ατόμου και τῆς κοινωνίας. Ειδικώτερον, οί ρόλοι εκάστου τῶν ατόμων ή ομάδων, τῶν υπευθύνων διά την όμαλήν λειτουργίαν τῶν θεσμῶν αὐτῶν, προκαθορίζονται από αὐτήν ταύτην την όργάνωσιν και την κοινωνικήν άποστολήν τούτων (τῶν θεσμῶν). Ἐπι παραδείγματι, όμιλοῦντες περὶ του κοινωνικού θεσμοῦ τῆς εκπαιδύσεως, αναφερόμεθα εις μίαν σειράν άλληλεξηρημένων ρόλων και διαδικασιῶν με στόχον την κοινωνικοποίησιν τῶν νεαρῶν μελῶν τῆς κοινωνίας ή, εύρύτερον, τόν συνεχή έμπλουτισμόν τῶν έμπειριῶν όλων τῶν μελῶν ταύτης. Όσαύτως, όμιλοῦντες περὶ οικονομικῶν θεσμῶν, έννοοῦμεν ὅλας εκείνας τὰς διαδικασίας χάρις εις τὰς όποιας προάγεται ή οικονομία μιᾶς κοινότητος, μιᾶς εθνικῆς κοινότητος κοκ.

Ἐκαστος κοινωνικός θεσμός συνίσταται εκ πλείστων μερικωτέρων θεσμῶν. Οὕτω, εις τόν γενικόν θεσμόν τῆς οικονομίας είναι όργανικῶς έντεταγμένοι οί μερικώτεροι θεσμοί τῶν επιχειρήσεων, τῶν επαγγελματικῶν όργανώσεων, τῆς κρατικῆς φορολογίας, τῆς οίκιακῆς οικονομίας κοκ. Εἰς τόν θεσμόν τῆς κοινωνικῆς προνοίας υπάγονται όργανικῶς οί θεσμοί τῆς περιθάλψεως τῶν άνηλικῶν, του γήρατος, τῆς άσθενείας, τῆς μητρότητος κοκ.

Γενικῶς, ή κοινωνία, ιδίως μάλιστα ή άνεπτυγμένη κοινωνία, ρυθμίζει τὰ τῆς ζωῆς της βάσει πλείστων κοινωνικῶν θεσμῶν, εκαστος τῶν όποίων επιφορτίζεται με ίδιαν άποστολήν. Πάντως, από κοινωνιολογικῆς άπόψεως, διακρίνομεν τοὺς θεσμούς αὐτούς εις «βασικούς κοινωνικούς θεσμούς», ήτοι εις εκείνους οί όποιοι διασφαλίζουν αὐτήν ταύτην την ύπαρξιν τῆς κοινωνίας, ὡς είναι ή οίκογένεια, ή πολιτεία, ή οικονομία, ή εκπαίδευσις κ.ά. Εἰς «πολιτιστικούς θεσμούς», τοὺς άποσκοποῦντας εις την διατήρησιν και

τόν αδιάλειπτον ἐμπλουτισμόν τῶν πολιτιστικῶν ἐμπειριῶν, ὡς εἶναι ἡ γενική καί ἡ εἰδική παιδεία, τὰ ἱδρύματα διαφυλάξεως καί προβολῆς τῶν ἔργων τοῦ παρελθόντος, τὰ καλλιτεχνικά ἱδρύματα κοκ. Εἰς «πνευματικούς θεσμούς», τοὺς ὑπηρετοῦντας τὰς θρησκευτικὰς ἀνάγκας καί τοὺς προάγοντες τὰς ἠθικὰς ἀξίας, ὡς εἶναι ὁ θεσμός τῆς ἐκκλησίας, ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐκπαίδευσις κοκ. Ἐξ ἄλλων ἀπόψεων, ἡ κοινωνιολογία διακρίνει ἐπίσης τοὺς λεγομένους «καθολικούς κοινωνικούς θεσμούς» (total institutions), ἧτοι τοὺς θεσμοὺς οἱ ὅποιοι ἀφοροῦν εἰς τὰς ἀνάγκας ὀρισμένων τύπων ζωῆς, ὡς εἶναι ἡ ζωὴ τῶν ἀσθενῶν εἰς τὰ νοσοκομεῖα, ἡ ζωὴ εἰς τὰς φυλακὰς κ.ά. Πρόκειται περὶ τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν, οἱ ὅποιοι λειτουργοῦν βάσει ἰδιοτύπων κανόνων καί οἱ ὅποιοι ἔχουν περιωρισμένην ἐπαφὴν μὲ τὴν λοιπὴν κοινωνίαν. Διακρίνει περαιτέρω τοὺς εὐκαιριακῶς «θεσπιζομένους» θεσμοὺς, ἧτοι ἐκείνους οἱ ὅποιοι ἀποβλέπουν εἰς τὴν ἱκανοποίησιν ἐκτάκτων ἢ νέων κοινωνικῶν ἀναγκῶν, ὡς π.χ. εἶναι οἱ θεσμοὶ τῆς προστασίας τῆς βιοσφαίρας, τῶν διεθνῶν σχέσεων κοκ.

8. Ἡ ἔννοια «κοινωνικὴ ἀλλαγὴ»: Διὰ τῆς ἐννοίας ταύτης ὑποδηλώνονται ἀλλαγαὶ αἱ ὅποια σημειώνονται εἰς τὴν δομὴν καί τὰς κυρίας λειτουργίας τῆς κοινωνίας. Ἐπὶ παραδείγματι, κοινωνικὴ ἀλλαγὴ εἶναι ἡ μεταβολὴ μιᾶς κοινωνίας ἀγροτικῆς εἰς κοινωνίαν ἀστικὴν ἢ μιᾶς κοινωνίας στατικῆς εἰς κοινωνίαν δυναμικὴν, ἧτοι εἰς κοινωνίαν ταχύτατα ἀναπτυσσομένην. Προκειμένου περὶ ἀλλαγῶν εἰς τοὺς μερικωτέρους κοινωνικούς θεσμοὺς, ὁμιλοῦμεν περὶ μετατροπῶν εἰς τὴν λειτουργίαν καί εἰς τοὺς ρόλους τῶν ἀτόμων ἢ ὁμάδων. Οὕτω, ἡ ἐπέκτασις τοῦ θεσμοῦ τῆς κοινωνικῆς προνοίας δὲν συνιστᾷ κατ' ἀνάγκην κοινωνικὴν ἀλλαγὴν. Ὡσαύτως, ἡ ἀμβλυνσις τοῦ παραδοσιακοῦ χαρακτήρος τοῦ θεσμοῦ τῆς οἰκογενείας, ἀκόμη δὲ καὶ ἡ ἀλλαγὴ μορφῆς τοῦ πολιτεύματος δὲν συνιστᾷ πάντοτε καὶ ἀναποφεύκτως κοινωνικὴν ἀλλαγὴν. Γενικῶς, κοινωνικὴ ἀλλαγὴ εἶναι ἡ ἀλλαγὴ εἰς τὴν ὀργάνωσιν καί τὴν λειτουργίαν πλείστων ταυτοχρόνως ἐκ τῶν κυρίων κοινωνικῶν θεσμῶν, ὡς καὶ εἰς τὰ συστήματα ἀξιῶν (τὴν κοινωνικὴν δεοντολογίαν) καί εἰς τὰ πρότυπα ἀτομικῆς καὶ συλλογικῆς ζωῆς. Αἱ βαθμιαῖαι ἀλλαγαὶ καὶ μάλιστα κατὰ τὴν διάρκειαν μικρῶν χρονικῶν περιόδων, ἀποδίδονται διὰ τῆς ἐννοίας «κοινωνικὴ ἐξέλιξις».

Ἄλλαι θεμελιώδεις κοινωνιολογικαὶ ἔννοιαι, ἡ ἀποσαφήνισις μάλιστα τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ βασικὴν προϋπόθεσιν δι' ἐγκύρους κοινωνιολογικάς ἐρεῦνας καὶ μελέτας, εἶναι αἱ ἔννοιαι «προσωπικότης» (ἀνθρωπίνη φύσις) καὶ «πολιτισμός» (culture, civilization). Περὶ τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν γίνεται λόγος κατωτέρω.

ΙΧ. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΟΣ

— Εισαγωγικαὶ παρατηρήσεις

Ἡ ἀνθρωπίνη προσωπικότης, ὁ ἄνθρωπος ὡς ἄτομον καὶ ὡς μέλος τῆς κοινωνίας, ὑπῆρξε καὶ εἶναι ἀντικείμενον τῆς θεολογίας, τῆς μεταφυσικῆς, τῶν ἄλλων σχολῶν φιλοσοφικῆς σκέψεως ὡς καὶ τῆς βιολογίας, τῆς ψυχολογίας, τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν καὶ κυρίως τῆς κοινωνιολογίας. Τοῦτο εἶναι λίαν εὐεξήγητον. Ἡ ἐπιστήμη, μελετῶσα τὰ κοινωνικά φαινόμενα, στρέφεται κατ' ἀνάγκην εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως εἰς τὰς ἀμέσους συναφείας τῆς πρὸς τὰ φαινόμενα ταῦτα.

Ἡ προσωπικότης κατέστη θέμα μελέτης ἀπὸ τῶν παλαιωτάτων χρόνων καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς στροφῆς τῆς κλασσικῆς ἑλληνικῆς σκέψεως ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου πρὸς τὸ ψυχικὸν κόσμον — πρὸς τὴν αὐτοπαρατήρησιν καὶ τὴν ἀνθρωπογνωσίαν. Δὲν θὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὰς μεταφυσικὰς θέσεις ἐπὶ τοῦ φαινομένου «ἄνθρωπος». Ἄλλωστε, αἱ θέσεις αὗται, ἀποτελοῦσαι τὰς θεμελιώσεις τῶν θρησκειῶν καὶ εὐρύτερον τοῦ ὅλου πνευματικοῦ βίου καὶ πολιτισμοῦ, εἶναι γενικῶς γνωσταί. Γνωσταί εἶναι ἐπίσης αἱ ἐναγώνιοι τάσεις τῶν ποιητῶν καὶ ἰδιαίτερος τῶν τραγικῶν νὰ συλλάβουν τὸ πρόβλημα αὐτό. «Πολλὰ τὰ δεινὰ κούδεν ἀνθρώπου δεινότερον πέλει» ἔγραψεν μὲ δέος ὁ Σοφοκλῆς, καθὼς ἐπιχειροῦσε νὰ ἀνατάμη τὸν ψυχικὸν κόσμον τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ προβάλλῃ διὰ τῶν ἡρώων τῆς («Ἀντιγόνης») τοῦ τὴν ὑποβλητικὴν εἰκόνα τοῦ κόσμου αὐτοῦ.

Ἡ σύγχρονος κοινωνιολογία, μελετῶσα τὰ θέματά της εἰς τὴν ἱστορικὴν τούτων ἐξέλιξιν, οὐδόλως παραγνωρίζει θέσεις ὡς αἱ ἀνωτέρω. Πρὸς τούτοις, μετ' ἰδιάζοντος ἐνδιαφέροντος ἀνατρέχει εἰς τὰς ἀντιλήψεις τῶν κλασσικῶν — εἰς τὴν πλατωνικὴν π.χ. θέσιν, ὅτι «... Ὁ ἄνθρωπος παιδείας μὲν ὀρθῆς τυχὼν καὶ φύσεως εὐτυχοῦς, θειότατον, ἡμερώτατόν τε ζῶον γίγνεσθαι φιλεῖ, μὴ ἴκανῶς δὲ ἢ μὴ καλῶς τραφέν, ἀγριώτατον ὅποσα φύει γῆ» («Πολιτεία»), ὡς καὶ τὴν ἀριστοτελικὴν ρῆσιν, ὅτι «... Τρία γὰρ ἤδη ἀρετῆς ἐστίν, φύσις, ἔθος, λόγος» («Πολιτικά»). Ὡσαύτως, ἀντικείμενον κοινωνιολογικῆς διε-

ρευνήσεως είναι τὸ ἔργον τοῦ Θεοφράστου (370-287 π.Χ.), ὁ ὁποῖος ἠσχολήθη μὲ τοὺς διαφόρους ἀνθρωπίνους χαρακτήρας (τύπους), τοῦ Ἱπποκράτους (5ος αἰὼν π.Χ.), ὁ ὁποῖος προσεπάθησε νὰ μελετήσῃ τὴν ἀνθρωπίνην ἰδιοσυγκρασίαν αἰῶνας πρὶν διαπιστωθῆ ἡ ἐπίδρασις ἐπ' αὐτῆς τῶν ἐνδοκρινῶν ἀδένων, τοῦ Πλουτάρχου (46-119) κατὰ τὸν ὁποῖον, ὅταν γεννηθῆ ὁ ἄνθρωπος «...ἔχει τὸ ἡγεμονικὸν μέρος τῆς ψυχῆς ὥσπερ χάρτην ἐνεργὸν εἰς ἀπογραφὴν. Εἰς τοῦτον μίαν ἐκάστην τῶν ἐννοιῶν ἐναπογράφεται» («Ἠθικά»), κ.ἄ.

Μὲ τὸ θέμα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἠσχολήθησαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ὡς εἶδομεν, τόσον οἱ θεμελιωταὶ ὅσον καὶ οἱ κλασσικοὶ τῆς κοινωνιολογίας καὶ βραδύτερον ὁ ἐρευνητὴς τοῦ κόσμου τοῦ ὑποσυνειδήτου καὶ ἰδρυτῆς τῆς ψυχαναλύσεως S. Freud (1856-1939), ὁ ἰδρυτῆς τῆς «ἀναλυτικῆς ψυχολογίας» C. G. Jung (1875-1961), ὁ θεωρητικὸς εἰς τὸν χῶρον τῆς «ἀτομικῆς ψυχολογίας» Alfred Adler (1870-1937), ὁ E. Spranger (1882-), ὁ ὁποῖος διέκρινε, βάσει τῶν μορφῶν τῆς οἰκείας συμπεριφορᾶς, διαφόρους ἀνθρωπίνους τύπους (τὸν θρησκευτικόν, τὸν αἰσθητικόν, τὸν θεωρητικόν, τὸν οἰκονομικόν, τὸν κοινωνικόν καὶ τὸν πολιτικόν ἀνθρώπινον τύπον) καὶ πλεῖστοι ἄλλοι.

Μὲ τὴν πρόοδον τῶν βιοεπιστημῶν ἰδίως δὲ τῆς γενετικῆς, τῆς νευρολογίας, τῆς βιοχημείας καὶ τῆς ψυχολογίας καὶ εἰδικότερον ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐπετεύχθη, εἰς βαθμὸν προκεχωρημένον ἤδη, ἡ ἀποκρυπτογράφησις τοῦ κώδικος τῆς κληρονομικότητος (τῶν διαδικασιῶν διαβίβάσεως διὰ τῶν βιοχημικῶν οὐσιῶν DNA βιολογικῶν «ἐμπειριῶν» καὶ «ὁδηγιῶν»), ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου ἀποκαλύπτει διαρκῶς καὶ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὄντως ἄπειρα μυστικά της.

— Αἱ ἐπικρατέστεραι θέσεις

Αἱ πολὺπλευροι ὅσον και μακροχρόνιοι μελέται ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ προβλήματος ἔχον ὀδηγήσει εἰς τὴν σύνθεσιν ὀρισμένων γενικῶν θέσεων. Ἐκ τούτων, αἱ ἐπικρατέστεραι μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ αἰῶνος τούτου ἦσαν :

Πρῶτον, ἡ «βιολογικῆ-ὄργανικῆ» ἀντίληψις κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ κίνητρα τοῦ ἀνθρώπου, αἱ στάσεις, αἱ προτιμήσεις — ὅλος ὁ ψυχικὸς βίος καὶ ὅλαι αἱ ἐκδηλώσεις τούτου — ὑπαγορεύονται, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, ἀπὸ τὴν βιολογικὴν ὑποδομὴν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος. Ἐκ τῆς ἀπόψεως ταύτης, ὁ ἄνθρωπος ἐλάχιστα ἀπομακρύνεται τῶν βιολογικῶν νόμων οἱ ὅποιοι προκαθορίζουν τὸν βίον τῶν ἄλλων ζώων καὶ κυρίως ἐκείνων εἰς τὰς

ἀνωτέρας βαθμίδας τῆς ζωολογικῆς κλίμακος. Ἡ δημιουργία κοινωνιῶν, ἀκόμη δὲ καὶ ἡ δημιουργία πολιτισμοῦ, δὲν εἶναι παρὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἀενάων προσπαθειῶν τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐπιζήση καὶ ὡς ἄτομον καὶ ὡς εἶδος, ἤτοι νὰ προσαρμόζεται διαρκῶς εἰς τὸ περιβάλλον του ἢ καὶ νὰ μεταβάλλῃ τοῦτο διὰ τῆς τεχνολογίας συμφώνως πρὸς τὰς ἀνάγκας του. Ἡ θέσις αὕτη, μᾶλλον μονομερῆς, ἔχει κυρίως ἀναπτυχθῆ εἰς τὰ πλαίσια τῆς ἐπιστήμης τῆς ἔθνολογίας κατὰ τὰ πρῶτα στάδια τῆς ἀναπτύξεώς της. Διαφωτιστικὸν εἶναι, ἐν προκειμένῳ, τὸ ἔργον τοῦ διεθνῶς γνωστοῦ ἔθνολόγου (ἀνθρωπολόγου) Β. Malinowski (1884-1942) «A Scientific Theory of Culture» - Μία Ἐπιστημονικὴ Θεωρία τοῦ Πολιτισμοῦ (1944), ὡς καὶ πολλὰ ἄλλα ἐκ τῶν μελετημάτων του.

Δεύτερον, ἡ «κοινωνικὴ» ἀντίληψις κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἔννοια «ἄτομον» ἀποτελεῖ, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, ἔννοιαν μᾶλλον ἀφηρημένην. Τὸ στοιχεῖον τῆς «ἀτομικότητος» εἰς τὸν ἄνθρωπον δὲν κατανοεῖται παρὰ μόνον μὲ κριτήριον τὰς ἀμέσους ὄσον καὶ βαθυτάτας ἐπιδράσεις τῆς συμβιώσεως (τῆς ὁμάδος) ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἔννοια «ἄτομον» δὲν διασπᾶται τῆς ἔννοιας «μέλος» (τῆς κοινωνίας). Πρόκειται, δηλαδὴ, περὶ δύο πλευρῶν τοῦ αὐτοῦ νομίσματος, ὡς μεταφορικῶς λέγεται. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἄνθρωπος, διότι εἶναι μέλος τῆς οἰκογενείας, τῆς ὁμάδος συμπαικτῶν, τῆς κοινότητος κοκ. Εἰς ἐκ τῶν κυριωτέρων διαμορφωτῶν τῆς θέσεως αὐτῆς εἶναι ὁ Ἀμερικανὸς C.H. Cooley (1864-1929), ὡς τοῦτο ἐπιμαρτυρεῖται κυρίως ἐκ τοῦ ἔργου του «Social Organization» - Κοινωνικὴ Ὁργάνωσις (1909) καὶ ἐξ ἄλλων πραγματειῶν του.

Τρίτον, ἡ «ἀδυναμικὴ» ἀντίληψις κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις δὲν δομεῖται καθ' ὑπαγόρευσιν μόνον τῶν βιολογικῶν καταβολῶν, οὔτε δὲ εἶναι αὕτη κάτοπτρον πιστὸν τῶν συμβαινόντων εἰς τὴν ζωὴν τῆς μικρᾶς ἢ τῆς εὐρυτέρας ὁμάδος. Ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου διακρίνεται δι' ἓνα ὅλως ιδιότυπον δυναμισμόν, ἤτοι διὰ τὰς ἀδιαλείπτους τάσεις καὶ ποικίλας ἐκφράσεις, τὰς προσιδιαζούσας ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς τὸν ἄνθρωπον. Μὲ ἄλλας λέξεις, πρόκειται περὶ δυναμισμόν ὁ ὁποῖος, προστιθέμενος καὶ ἐντασσόμενος ὀργανικῶς εἰς τὰς ἀενάους ὄσον καὶ ποικίλας διαδικασίας τῆς κοινωνικῆς ζωῆς (τοῦ δυναμισμού τῆς κοινωνίας), ἀποβαίνει συντελεστὴς τῶν ἐπίσης ἀενάων ἀλλαγῶν τῆς ζωῆς ταύτης. Πλεῖστα εἶναι τὰ μελετήματα τὰ προάγοντα τὴν θέσιν αὐτήν. Τὰ νεώτερα μάλιστα μεταξύ τούτων εἶναι, ἐν πολλοῖς, ἐπηρεασμένα ἀπὸ τὰ μελετήματα τοῦ Ἀμερικανοῦ κοινωνικοῦ ψυχολόγου E. Fromm καὶ κυρίως ἀπὸ τὸ ἔργον τούτου «Escape from Freedom» - Τὸ δέος τῆς Ἐλευθερίας (1941).

— Ἡ κοινωνιολογικὴ θεώρησις

Ἡ σύγχρονος κοινωνιολογία εἰς τὴν ἔρευναν ἐπὶ τοῦ κεντρικοῦ τούτου προβλήματός της ἀφορμᾶται ἀπὸ ὀρισμένα δεδομένα τῆς κοινῆς ἐμπειρίας καὶ συγκεκριμένως ἀπὸ τὰ δεδομένα ὅτι: Πρῶτον, κάθε ἄνθρωπος ἔχει πλεῖστα χαρακτηριστικά ὅμοια πρὸς ἐκεῖνα ὄλων τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Δεύτερον, κάθε ἄνθρωπος ἔχει πλεῖστα χαρακτηριστικά ὅμοια πρὸς ἐκεῖνα ὀρισμένων ἄλλων ἀνθρώπων. Τρίτον, κάθε ἄνθρωπος συνιστᾷ φαινόμενον μοναδικόν καὶ ἀνεπανάληπτον.

Τὰ αἰτία τῶν δεδομένων αὐτῶν διερευνήθησαν, ὡς εἶπομεν, ἀπὸ τῶν παλαιωτάτων χρόνων καὶ διερευνῶνται μετ' ἐπισημάνενης σήμερον ἐπιτυχίας. Τὰ δοκιμώτερα μεταξὺ τῶν κοινωνιολογικῶν μελετημάτων ἐπὶ τοῦ προβλήματος ἀναζητοῦν ἀπαντήσεις θετικὰς διὰ τῆς περαιτέρω κριτικῆς ἀναλύσεως τῶν συντελεστῶν ἐκείνων οἱ ὅποιοι ἔχουν ἐπισημανθῆ ἀπὸ χρόνων μακρῶν ὡς συντελεσταὶ ἀποφασιστικῆς σημασίας διὰ τὴν διαμόρφωσιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος. Μεταξὺ τῶν συντελεστῶν τούτων εἶναι ἡ κληρονομικότης, ἡ ὑπόστασις τοῦ ἀνθρώπου ὡς κοινωνικοῦ ὄντος, οἱ ρόλοι τοῦς ὁποίους τὰ ἄτομα διαδραματίζουν εἰς τὴν συλλογικὴν ζωὴν, αἱ ἰδιοτυπίαί τῶν συνθηκῶν τοῦ ἀτομικοῦ βίου, ὡς καὶ αἱ διαδικασίαι εἰς τὰς ἀδιαλείπτους ἀλληλεξαρτήσεις καὶ ἀλληλεπιδράσεις μεταξὺ ὄλων τούτων.

— Βιολογικοὶ συντελεσταὶ - Κληρονομικότης

Συχνάκις τίθεται τὸ πρόβλημα ἂν ἡ κληρονομικότης, ἥτοι ἡ βιολογικὴ διαδικασία τῆς μεταβιβάσεως ὀρισμένων φυσιολογικῶν χαρακτηριστικῶν ἀπὸ τοῦς γονεῖς εἰς τὰ τέκνα, συνιστᾷ τὸν κύριον παράγοντα τῆς διαμορφώσεως τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος ἢ εἶναι τὸ κοινωνικόν καὶ πολιτιστικόν περιβάλλον ὁ ἀποφασιστικώτερος συντελεστής. Οἱ σημερινοὶ κοινωνιολόγοι κατατάσσουν τὸ πρόβλημα τοῦτο μεταξὺ τῶν λεγομένων ψευδελπισταμονικῶν προβλημάτων. Εἰς τὴν πραγματικότητα, κληρονομικότης καὶ κοινωνικόν περιβάλλον εἶναι αἱ δύο ὄψεις τοῦ αὐτοῦ νομίσματος. Ὅντως, εἶναι ἀδύνατον νὰ μελετῶμεν τὴν κληρονομικότητα χωρὶς νὰ μελετῶμεν συγχρόνως καὶ τὸ οἰκεῖον φυσικόν καὶ κοινωνικοπολιτιστικόν περιβάλλον, ἥτοι τὰ ἐξωτερικὰ ἐρεθίσματα καὶ τὰ μέσα διὰ τῶν ὁποίων ἡ κληρονομικότης «ἐκφράζεται» ὡς ζωὴ — ὡς συγκεκριμένον ἄτομον. Πέραν τούτων, οὐδεὶς ἐκ τῶν σημερινῶν εἰδικῶν ἐπιστημόνων εἰς τὸν τομέα τῆς ἀνθρωπίνης βιολογίας ὀμιλεῖ περὶ κληρονομούμενων χαρακτηριστικῶν κατὰ τρόπον ἀπλοϊκόν, ὡς τοῦτο συνέβαιεν εἰς τὸ παρελθόν, ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ C. Lombroso (1836-1909) καὶ ἐκεῖθεν μέχρι τῶν σημερινῶν θεωρητικῶν τῶν φυλετικῶν διακρίσεων. Κεντρικὴ ἤδη εἶναι ἡ ἰδέα ὅτι τὰ χαρακτηριστικά

ένός ατόμου είναι τὸ ἀποτέλεσμα μακρῶν καὶ πολυπλόκων ἀλληλεπιδράσεων μεταξύ τῶν κληρονομικῶς μεταβιβαζομένων δυνατοτήτων (inherited potentialities) καὶ τῶν δυνάμεων τοῦ περιβάλλοντος. Προῖόν μάλιστα ἐκάστης φάσεως τῶν ἀλληλεπιδράσεων αὐτῶν ἐπιφέρει καὶ μίαν ἀλλαγὴν εἰς τὴν ἀτομικὴν συμπεριφορὰν. Ὅπως δὲ παρατηροῦν δύο ἐκ τῶν πλέον δοκίμων μελετητῶν τοῦ προβλήματος τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, οἱ C. Kluckhohn καὶ O.H. Mowrer («Culture and Personality: A Conceptual Scheme» - Πολιτισμὸς καὶ Προσωπικότης: Ἐν Ἐννοιολογικὸν Σχῆμα, 1944), τὰ κύρια ἐρωτήματα εἶναι (α) ποῖα ἐκ τῶν βιολογικῶν δυνατοτήτων θὰ πραγματοποιηθῆ ὡς συνέπεια σειρᾶς ἰδιοτύπων συμβάντων εἰς ἕν ὄρισμένον φυσικόν, κοινωνικόν καὶ πολιτιστικόν περιβάλλον καὶ (β) ποῖοι εἶναι οἱ τιθέμενοι ὑπὸ τῶν βιολογικῶν δεδομένων περιορισμοὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς προσωπικότητος.

Ἀπὸ μίαν γενικὴν ἄποψιν, μερικοὶ ἐπιστήμονες, ἰδίως ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς προβολῆς τῆς δαρβινικῆς βιολογίας, ἐπιμένουν εἰσέτι ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη προσωπικότης ἀναπτύσσεται ἐπὶ δρόμου πρὸς τὴν ὀριμότητα ὁ ὁποῖος ἔχει προχαραχθῆ, τρόπον τινά, ἀπὸ τὰς οἰκείας βιολογικὰς καταβολὰς. Ἔτεροι ἐπιστήμονες, ἰδίως δὲ ψυχολόγοι, ψυχίατροι, ἔθνολόγοι καὶ κοινωνιολόγοι, τείνουν νὰ ὑποτιμοῦν τὴν κληρονομικότητα ὡς διαμορφωτικὸν παράγοντα τῆς ἀτομικῆς συμπεριφορᾶς — τῆς ὅλης «βιογραφίας» τοῦ ατόμου. Αἱ διαφοραὶ αὗται εἰς τὰς ἐρμηνείας τοῦ κατ' ἐξοχὴν συνθέτου φαινομένου τούτου ὀφείλονται, ἐν πολλοῖς, οὐχὶ εἰς ἄκρως ἀντικειμενικὰ παρατηρήσεις, ἀλλ' εἰς λόγους μᾶλλον ψυχολογικοῦς. Ὡς οἱ προαναφερθέντες ἐπιστήμονες παρατηροῦν, οἱ ὑπερεκτιμῶντες τὴν διαμορφωτικὴν δύναμιν τῆς κληρονομικότητος ἐκκινοῦν ἀπὸ ὀρισμένα ὄντως θετικὰ εὐρήματα τῆς ἐπιστήμης τῆς γενετικῆς σχετικῶς μὲ τὸν κώδικα τῆς κληρονομικότητος, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ μίαν τάσιν πρὸς ὑπεραπλοποίησιν ἄκρως πολυπλόκων διαδικασιῶν. Οἱ ἕτεροι, ἦτοι οἱ ὑπερεκτιμῶντες τὴν δύναμιν τοῦ κοινωνικοῦ καὶ τοῦ πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος ὑποκινοῦνται ἀπὸ τὰ ἀνθρώπινα συναισθήματα τῆς αἰσιοδοξίας, τὰ ἐνισχυόμενα μάλιστα ἀπὸ τὴν ἰδέαν ὅτι, ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος εἶναι δημιουργημὰ τοῦ περιβάλλοντός του καὶ ἐφ' ὅσον δυνάμεθα νὰ τροποποιώμεν τὸ περιβάλλον αὐτὸ σκοπίμως, ἦτοι μὲ γνώμονα ὀρισμένα φιλοσοφικὰ καὶ ἀξιολογικὰ κριτήρια, εὕρισκόμεθα ἐν ὄψει τῆς δυνατότητος νὰ διασφαλίσωμεν τὴν παρουσίαν ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς σκηνῆς ἀνθρωπίνων ὑπάρξεων κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἰδανικῶν προτύπων. Προσθέτομεν ἐνταῦθα, ὅτι κύριοι ἐκπρόσωποι τῶν αἰσιοδόξων αὐτῶν ἀπόψεων εἶναι οἱ λεγόμενοι «Behaviorists» — οἱ ψυχολόγοι τῆς διαγωγῆς, κυρίως ἀπὸ τοῦ John B. Watson (1878-1958), τοῦ E.L. Thorndike (1874-1949) μέχρι τοῦ συγχρόνου ψυχολόγου B.F. Skinner.

Ἡ σημερινή κοινωνιολογία, ἐκ τῆς πλευρᾶς τῆς, δὲν παραγνωρίζει τὴν μεγάλην σημασίαν τῆς κληρονομικότητος εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀτόμου-μέλους (τῆς κοινωνίας). Πρὸς τοῦτοις, ἡ ἐπιστήμη αὕτη προάγει τὴν ἄποψιν ὅτι αἱ βιολογικαὶ καταβολαὶ εἶναι ἡ πρώτη «βλῆ» διὰ τὴν «ὕφανσιν» τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος καὶ ὅτι αὗται ὁπωσδήποτε ἐπενεργοῦν προαγωγικῶς ἢ καὶ ἀνασταλτικῶς ἐπὶ διαδοχικῶν διαδικασιῶν τῆς «ὕφανσεως», ἤτοι ἐπὶ τῆς πορείας, ἐντὸς τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος, πρὸς τὴν ὀριμότητα. Μὲ ἄλλους λόγους, οἱ κοινωνιολόγοι οὐδόλως ἀμφισβητοῦν τὸ γεγονός ὅτι ἐκ τῆς βιολογικῆς ὑποδομῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀναπηδοῦν ποικίλαι δυνάμεις ἐπηρεάζουσαι, εὐνοικῶς ἢ δυσμενῶς, τὰς ἀντιδράσεις τούτου — τὰς στάσεις, τὰς προτιμήσεις, τὰς ἐν γένει ἐκδηλώσεις καὶ δραστηριότητάς του ἢ, ἄλλως, τὴν ἔκτασιν, τὴν λειτουργικότητα καὶ τὴν ποιότητα τῶν ἐμπειριῶν του. Τὰ δεδομένα ταῦτα, δυσδιάκριτα ἐν πολλοῖς εἰς τὰς περιπτώσεις τῆς λεγομένης ὁμαλῆς συμπεριφορᾶς, καθίστανται πλέον ἐμφανῆ εἰς τὰς περιπτώσεις τῆς μὴ ὁμαλῆς συμπεριφορᾶς, ἤτοι εἰς περιπτώσεις ψυχασθενειῶν καὶ ἀντικοινωνικῶν (κοινωνικοπαθολογικῶν) δραστηριοτήτων.

— Ἡ ὑπόστασις τοῦ «ἀτόμου ὡς μέλους τῆς ομάδος»

Ἡ κοινὴ ἐμπειρία διδάσκει ὅτι τὰ μέλη ὀρισμένων ομάδων, τῆς οἰκογενείας, τῆς κοινότητος, τῆς περιφερείας, τοῦ ἔθνους κτλ., ἐκδηλώνονται (συμπεριφέρονται) κατὰ τρόπον διάφορον ἐκείνου τῶν μελῶν ἄλλων ἀντιστοιχῶν ομάδων, ὥστε νὰ γίνεταί μάλιστα λόγος περὶ ἰδιάζοντος οἰκογενειακοῦ, τοπικοῦ, ἐθνικοῦ χαρακτήρος κτλ. Τοῦτο ἰσχύει καὶ περὶ τῶν διαφορῶν καὶ τῶν ὁμοιοτήτων εἰς τὴν συμπεριφορὰν τῶν μελῶν διαφόρων ὀργανώσεων, ἐπαγγελμάτων, κτλ. Ἡ κοινωνιολογία, μελετῶσα τὰ δεδομένα ταῦτα, παρατηρεῖ ὅτι, προκειμένου περὶ τῆς οἰκογενείας, τῆς οἰκείας κοινότητος, ἀκόμη δὲ καὶ τῆς εὐρείας ἐθνικῆς κοινότητος, ἡ κληρονομικότης ἀποτελεῖ συντελεστὴν ὁμοιοτήτων. Εἶναι προφανές, ὅτι οἱ ἄνθρωποι οἱ ὅποιοι διαβιοῦν ἐπὶ μακρὰς χρονικὰς περιόδους εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν ἐνδέχεται νὰ ἔχουν στενωτέραν τὴν βιολογικὴν μεταξὺ τῶν συγγένειαν. Πάντως, εἰς τὰς περισσότεράς τῶν περιπτώσεων ἢ μεγαλυτέρα ἢ μικροτέρα ἔστω ὁμοιότης εἰς τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν μελῶν τῶν ποικίλων κοινωνικῶν ομάδων πρέπει νὰ ἀναζητῆται εἰς τὴν ὁμοιότητα ἢ τὴν συγγένειαν τῶν συνθηκῶν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἰδιαίτερος δὲ εἰς τὴν ἰδιοτυπίαν τῶν συλλογικῶν πολιτιστικῶν ἐμπειριῶν — τοῦ πολιτισμοῦ.

Εἰδικώτερον, συμφώνως πρὸς τὴν προέχουσαν κοινωνιολογικὴν ἀντίληψιν εἶναι κυρίως αἱ συλλογικαὶ πολιτιστικαὶ ἐμπειρίαι ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἀτο-

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΟΣ

μον-μέλος άντλεί πρότυπα συμπεριφορῆς κατά την άντιμετώπισιν και επίλυ-
σιν του προβληματισμού του, ακόμη δε και πρότυπα κινήτρων. Βεβαίως, αί
βιολογικαί δυνάμεις συνιστοῦν τάς ἀφεταιρίας ὄλων τῶν ἐκδηλώσεων, ἀλλ' αἱ
ἐκδηλώσεις αὐταί διαμορφώνονται καί κινούνται πρὸς τοὺς συγκεκριμένους
στόχους των βάσει «διδασμάτων» ἐκ τοῦ οἰκείου περιβάλλοντος. Πλέον συγ-
κεκριμένως, ἡ γλῶσσα καί εὐρύτερον αἱ ποικίλαι μορφαί ἐκφράσεως καί ἐπι-
κοινωνιῶν, αἱ δεξιότητες, αἱ βασικαί ἔννοιαι πραγμάτων καί ἰδεῶν, αἱ ἀξίαι
καί αἱ γνώσεις (ἡ ὄλη γνῶσις — ἡ θετικὴ γνῶσις καί ἡ ἀφηρημένη σκέψις)
συνιστοῦν ἀμέσους ἐπιδράσεις τοῦ συνόλου (τῆς ὁμάδος) ἐπὶ τοῦ ἀτόμου.
Προφανῶς, αἱ ἐπιδράσεις αὐταί δὲν ἔχουν τὴν αὐτὴν ἰσχὺν ἢ τὸ αὐτὸ ἀποτε-
λεσμα ἐπὶ ὄλων τῶν μελῶν τῆς αὐτῆς ὁμάδος. Ἐν συνέβαινε τοῦτο, τὰ μέλη
μᾶς ὀρισμένης ὁμάδος (τῆς οἰκογενείας, τῆς κοινότητος, τοῦ ἔθνους) δὲν θὰ
διέφερον εἰς τὰς ἀντιδράσεις των. Θὰ ἦσαν ἄτομα ὅμοια μεταξύ των. Ἐλλὰ
τοῦτο δὲν συμβαίνει εἰς τὴν πραγματικότητα, διὰ τὸν λόγον ὅτι ὁ «διάλογος»
μεταξὺ «πολιτισμοῦ» καί «ἀτόμου» ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν ἰδιαιτερότητα τῶν
βιολογικῶν δεδομένων, ἀπὸ τὴν ἰδιαιτερότητα τῶν συνθηκῶν ὑπὸ τὰς ὁποίας
τὸ ἄτομον ἀναπτύσσεται, ἀπὸ τὴν ἰδιαιτερότητα τῶν κινήτρων, τῶν ἀναγ-
κῶν, τῶν στόχων τούτου ἀνά πᾶσαν στιγμὴν καί, τέλος, ἀπὸ τὴν μεταβλητό-
τητα αὐτῆς ταύτης τῆς οἰκείας κοινωνικῆς καί πολιτιστικῆς ζωῆς. Μὲ ἄλ-
λους λόγους, εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν ἡ διαδικασία τῆς «κοινωνικοποιή-
σεως» ἐνὸς ἀτόμου ἀναπτύσσεται ὑπὸ τοῖς αὐτοῖς ἀκριβῶς ὅρους ὡς εἰς τὴν
περίπτωσιν ἄλλου ἢ ἄλλων ἀτόμων. Ἐκ τῆς ἀποψιν ταύτης κατανοεῖται σα-
φέστερον ἢ διαφοροποιῶς δύναμις τῆς κληρονομικότητος ἢ, ἐπακριβέστε-
ρον, ἡ δύναμις ταύτης νὰ διασφαλίξῃ εἰς κάθε ἄτομον μίαν ἀνεπανάληπτον
ὡς εἶπομεν ταυτότητα.

Ἐκ μίαν ἄλλην ἀποψιν, δὲν εἶναι ἡ συνολικὴ κοινωνικὴ καί πολιτι-
στικὴ ἐμπειρία ὁ ἅπ' εὐθείας καθοριστικὸς παράγων τῆς προσωπικότητος.
Εἶναι πρωτίστως οἱ «πράκτορες» τῆς ἐμπειρίας αὐτῆς, ἤτοι ἡ οἰκογένεια, ἡ
γειτονία, ἡ κοινότης, τὸ σχολεῖον, ἡ ἐκκλησία, τὸ ἐπάγγελμα, τὸ ἐργοτάξιον
καί ἡ ἀπειρία τῶν ἄλλων μηχανισμῶν καί διαδικασιῶν.

— Ὁ συντελεστὴς «ρόλοι»

Ἡ κοινωνικὴ ζωὴ εἰς τὰς ἀναποφεύκτους ὅσον καί ἀναγκαίας τάσεις
τῆς νὰ διαφοροποιῆται καί νὰ ἐξελίσσεται «ἀναθέτει», ἐπίσης κατ' ἀναπό-
φευκτον ἀναγκαιότητα, διαφορετικοὺς ρόλους (εἰδικὰς ἐπιδιώξεις καί ειδι-
κοὺς τύπους δραστηριοτήτων πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ἐπιδιώξεων αὐτῶν) εἰς
ἕκαστον τῶν μελῶν καί τῶν ὁμάδων τῆς. Προσθέτομεν ἐνταῦθα ὅτι ὅσον τα-
χύτερον ἀναπτύσσεται πολιτιστικῶς μία κοινωνία, τόσοσιν μεγαλύτερος ἀπο-
βαίνει ὁ καταμερισμὸς τῶν ρόλων μεταξύ τῶν μελῶν τῆς. Ἐν πάσῃ περιπτώ-

σει, ὁ οἰκεῖος πολιτισμὸς σαφῶς καθορίζει τοὺς βασικοὺς ρόλους μὲ εἰδικὸν γνῶμονα τὸ φύλον, τὴν ἡλικίαν, τὴν θέσιν εἰς τὴν οἰκογένειαν, εἰς τὴν κοινωνικὴν πυραμίδα κοκ., ἀλλὰ καθορίζει ἐπίσης καὶ αὐτοὺς τούτους τοὺς μερικωτέρους ρόλους ὡς εἶναι π.χ. τὸ ἐπάγγελμα (ἢ ἔστω τὰς συνθήκας, τὰς τάσεις καὶ τὰς προτιμήσεις εἰς τὴν ἐπιλογὴν καὶ εἰς τὴν ἄσκησιν τοῦ ἐπαγγέλματος), τὴν πολιτικὴν τοποθέτησιν καὶ τὰς συναφεῖς δραστηριότητος κοκ. Βεβαίως, τὸ ἄτομον προσδίδει εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ρόλου του ὡς μέλους τῆς οἰκογενείας, ὡς ἐργαζομένου, ὡς ἐπιστήμονος κοκ. κάτι ἀπὸ τὴν ἀτομικότητά του ἢ ὁποῖα, ὡς εἶπομεν, δὲν εἶναι ἀπὸ τὴν ἀπὸ τῆς βιολογικῆς ὑποδομῆς του. Παρὰ τοῦτο, ἄτομα διαδραματίζοντα τοὺς αὐτοὺς ρόλους τείνουν νὰ προσθέτουν εἰς τὰ κοινὰ μεταξύ των χαρακτηριστικὰ καὶ ἕτερα κοινὰ χαρακτηριστικὰ. Οὕτως, ἄλλωστε, ἐξηγεῖται ἡ λεγομένη ἐπαγγελματικὴ ψυχολογία — ἢ συμπεριφορὰ αὐτοῦ ἢ ἐκείνου τοῦ ἐπαγγελματίου, τοῦ ἐμπόρου, τοῦ διδάσκοντος, τοῦ ἱατροῦ κοκ. νὰ παρουσιάσῃ πλεῖστα κοινὰ γνωρίσματα μὲ τὴν συμπεριφορὰν τῶν λοιπῶν συνεπαγγελματιῶν του καὶ νὰ εἶναι, ὡς ἐκ τούτου, λίαν εὐδιάκριτος, ἀκόμη καὶ εἰς τὸν μὴ λίαν ἔμπειρον κοινωνικὸν παρατηρητὴν.

Ἡ κοινωνιολογία, πρὸς τούτοις, προάγει τὴν ἄποψιν ὅτι ἡ ἐνσυνείδητος ἢ καὶ ἡ ὑποσυνείδητος ὑποκατάστασις ὑπὸ ὠρισμένων ἀτόμων ἢ καὶ ὁμάδων ἀτόμων τῶν πραγματικῶν ρόλων των διὰ ρόλων παρεμφερῶν ἢ καὶ ὅλως φανταστικῶν ὑπαγορεύεται πρωτίστως ἀπὸ ἓνα συνδυασμὸν βιολογικο-ψυχολογικῶν δεδομένων καὶ κοινωνικῶν καὶ πολιτιστικῶν δεδομένων. Κατὰ ταῦτα, ἡ κοινωνιολογικὴ ἔρευνα ἐπὶ τοῦ προβλήματος τῶν ρόλων ὡς κοινωνικοῦ φαινομένου στρέφεται πρὸς τὴν βιολογίαν καὶ τὴν ψυχολογίαν δι' ἐνίσχυσιν.

— Ὁ συντελεστὴς «συμπτώσεις»

Ὁ τέταρτος σημαντικὸς παράγων εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς προσωπικότητος εἶναι τὰ ἑκτακτα — συμπτωματικὰ συμβάντα εἰς τὴν πορείαν τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τῶν πρώτων σταδίων τῶν ἀμέσων ἐξαρτήσεών των ἀπὸ τὰ ἄλλα μέλη τῆς ὁμάδος (π.χ. τοῦ βρέφους ἀπὸ τοὺς γονεῖς του) μέχρι τῶν σταδίων τῆς σχετικῆς ἔστω ὀριμότητός του. Ἐπὶ παραδείγματι, συμπτωματικαὶ ἐπαφαὶ μὲ ἄτομα διαδραματίζοντα ἐπιτυχῶς τοὺς ρόλους των (ρόλους προαγωγικοὺς ἢ καὶ ρόλους ἀντικοινωνικοὺς), μὲ ἰσχυρὰς προσωπικότητας, μὲ βαθεῖς στοχαστὰς, μὲ καλλιτέχνας μεγάλους κοκ., ἢ καὶ ἡ ἐνταξίς εἰς πολιτικάς, κοινωνικάς καὶ πολιτιστικάς κινήσεις (αἱ ὁποῖαι συνέβη μάλιστα νὰ εἶναι κινήσεις ἰσχυραὶ), συνεπάγονται ἐπιδράσεις δυναμένας νὰ ὀδηγήσουν εἰς σοβαρὰς ἀλλαγὰς εἰς τὴν ἀτομικὴν συμπεριφορὰν. Ἡ κοινωνικὴ ζωὴ γέμει τοιούτων περιπτώσεων, ἤτοι περιπτώσεων ἀτόμων τὰ ὁποῖα διαφέρουν σημαντικῶς

τοῦ χθεσινοῦ ἑαυτοῦ των. Πρὸς τούτοις, εἰς μεταλλαγὰς τῆς προσωπικότητος καί, κατὰ συνέπειαν, εἰς τὴν ἀλλαγὴν τῶν προηγουμένων ρόλων δύναται νὰ ὀδηγήσουν ἐπίσης ὠρισμένα ἀτυχήματα — αἰφνίδιοι ἀναπηρία, ἀπώλεια τῆς παρουσίας προσώπων προσφιλῶν, ἀποχώρησις ἀπὸ τὴν ὁμάδα ἐντὸς τῆς ὁποίας τὸ ἄτομον ἐκαλλιέργει τὸ συναίσθημα τῆς ἀσφαλείας καὶ ἐνισχύετο εἰς τὰς ἐπιδόσεις του κοκ. Ἡ κοινωνιολογία, μελετῶσα τὴν ἱστορίαν τῶν κοινωνικῶν φαινομένων καὶ τοὺς συναφεῖς πρὸς ταῦτα ρόλους ἀτόμων καὶ ὁμάδων συναντᾷ πλείστας περιπτώσεις ἀναδειξέως π.χ. ἡγετῶν ἢ ἡγετικῶν ὁμάδων, ὀφειλομένας εἰς συμπτώσεις — εἰς συμπτωματικὰ περιστατικά, τὰ ὅποια συνετέλεσαν ὄχι μόνον εἰς τὴν ἀλλαγὴν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν νέων ρόλων κατὰ τρόπους μάλιστα ἀκράιους. Καὶ πάλιν, ἡ θετικωτέρα δυνατὴ ἐρμηνεία τῶν φαινομένων αὐτῶν ἀνήκει ἀπὸ κοινοῦ εἰς τὴν ψυχολογίαν, ἢ ὅποια προχωρεῖ εἰς τὸ βάθος τοῦ ψυχικοῦ βίου διὰ νὰ ἀναζητήσῃ καὶ νὰ ἀνεύρῃ τὰ σχετικὰ αἰτία καὶ τὴν κοινωνιολογίαν, ἢ ὅποια ἀναλύει τὰ συναφεῖ κανονικὰ ἀλλὰ καὶ τὰ «περιπτωσιακὰ» κοινωνικὰ δεδομένα.

Λεπτομερέστερον, εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς προσωπικότητος συντελοῦν «περιστατικά» εἰς τὴν οἰκογενειακὴν ζωὴν — τὸ ἐπάγγελμα τῶν γονέων, ἡ κοινωνικὴ τοῦτων φιλοσοφία, ἡ γνώμη τῶν ἄλλων περὶ αὐτῶν, ἡ ποιότης τῶν σχέσεων μεταξύ τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας, ὁ ἀριθμὸς τῶν τέκνων κοκ. Ὡσαύτως, μεγάλην σημασίαν ἐνέχουν τὰ «περιστατικά» εἰς τὴν ζωὴν τῶν ποικίλων ὁμοκέντρων κοινωνικῶν ὁμάδων — τῆς γειτονιάς, τῆς κοινότητος, τῆς περιοχῆς, τῆς πόλεως, τοῦ ἔθνους, ἀκόμη δὲ καὶ τῆς διεθνοῦς κοινότητος. Ἐπὶ παραδείγματι, φυσικαὶ καταστροφαί, πόλεμοι, μεγάλοι ἀνακαλύψεις κτλ. ἔρχονται νὰ ἐνισχύσουν καὶ νὰ ἀνακατατάξουν τὰ στοιχεῖα τὰ συνιστῶντα ὀργανικῶς τὴν προσωπικότητα, ἢ ὅποια, μὲ τὴν σειράν τῆς, καθίσταται νέον διαμορφωτικὸν στοιχεῖον τῆς συμπεριφορᾶς τῆς οἰκείας ὁμάδος.

— Κεντρικαὶ ἔννοιαι

Κατόπιν τῶν ὅσον ἀνεπτύχθησαν ἀνωτέρω, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἐν συνόψει ὅτι : (α) «Προσωπικότης» τοῦ ἀτόμου εἶναι αἱ πεποιθήσεις, αἱ στάσεις καὶ αἱ ἀξίαι τοῦ ἀτόμου αὐτοῦ, αἱ ἐναρμονίως ὀργανωμέναι μεταξύ των καὶ αἱ διασφαλίζουσαι δημιουργικὰς ἐκάστοτε προσαρμογὰς εἰς τὰς διαρκῶς μεταβαλλομένας συνθήκας τοῦ περιβάλλοντος ἢ, ἄλλως, τὸ ὅλον πρόγραμμα ζωῆς εἰς τὴν δόμησιν καὶ τὴν προαγωγικὴν ἐφαρμογὴν του. (β) «Ἀτομικότης» τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ σύνολον τῶν χαρακτηριστικῶν εἰς τὴν ὅλην συμπεριφορὰν τούτου τὰ ὅποια, συγκρινόμενα πρὸς τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς

ΘΕΜΕΛΙΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

συμπεριφορᾶς τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, παρουσιάζονται ὡς χαρακτηριστικὰ ὅπως ἰδιότυπα ἢ «μοναδικά». (γ) «Συμπεριφορὰ» τοῦ ἀτόμου εἶναι τὸ σύνολον τῶν ἀντιδράσεων τοῦτου — κινήσεις τοῦ σώματος, ποικίλαι μορφαὶ ἐκφράσεως ὑπὸ μορφὴν λόγου ἢ καὶ συμβόλων καί, γενικῶς, αἱ σκόπιμοι ἢ καὶ αἱ μὴ σαφῶς σκόπιμοι ἐνέργειαι τοῦτου, ὅπως αὐταὶ ὑπαγορεύονται καὶ καθοδηγοῦνται πρὸς τοὺς στόχους τῶν ἀπὸ τὰς ὑποκειμενικὰς ἐμπειρίας. (δ) «Κοινωνικὴ συμπεριφορὰ» ἐνὸς ἀτόμου εἶναι ἡ ἀντίδρασις — ἀπάντησις τοῦ ἀτόμου αὐτοῦ εἰς τὰς ἀντιδράσεις-ἀπαντήσεις ἄλλου ἀτόμου ἢ ὁμάδος ἀτόμων, ἀκόμη δὲ καὶ ἡ προσδοκωμένη ὑπὸ ἄλλου ἢ ἄλλων ἀντίδρασις - ἀπάντησις. (ε) «Ὁμαλὴ κοινωνικὴ συμπεριφορὰ» εἶναι αἱ ἀντιδράσεις τοῦ ἀτόμου αἱ ὅποια ἐκφράζονται κατὰ τρόπον σύμφωνον πρὸς τοὺς ἰσχύοντας κοινωνικοὺς κανόνας (norms) ἢ, ἄλλως, σύμφωνον πρὸς τὰς προσδοκίας τῶν ἄλλων μελῶν τῆς οἰκείας κοινωνικῆς ὁμάδος. (στ) «Ἀντικοινωνικὴ συμπεριφορὰ» εἶναι αἱ ἀντιδράσεις ἀτόμου ἢ ὁμάδος ἀτόμων, αἱ ὅποια ἐρχονται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς ἰσχύοντας κοινωνικοὺς ρυθμιστικοὺς μηχανισμοὺς καὶ διαδικασίας. (ζ) «Τύποι προσωπικοτήτων» εἶναι τὰ κοινὰ χαρακτηριστικὰ ἀτόμων, τὰ ὅποια διαβιοῦν ὑπὸ τὰς αὐτὰς πολιτιστικὰς συνθήκας καὶ τὰ ὅποια, ἐπιδιδόμενα εἰς κοινὰ ἢ παρεμφερῆ ἔργα, ἀναπτύσσουσι κοινὰς ἢ παρεμφερεῖς ἀντιδράσεις. (η) «Ἀνθρωπίνη φύσις» εἶναι τὰ χαρακτηριστικὰ εἰς τὰς διαδικασίας προσαρμογῆς εἰς τὸ περιβάλλον, τὰ ὅποια εἶναι κοινὰ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἀνεξαρτήτως τόπου, χρόνου καὶ φυλῆς.

Ἐκ τῆς ἄποψιν τῶν τάσεων καὶ τῶν συμφερόντων μιᾶς ὁμάδος ἢ τῆς κοινωνίας ὡς συνόλου, κοινωνικὸς ἄνθρωπος εἶναι ὁ ἄνθρωπος ὁ ὅποιος ἔχει ἀναπτυχθῆ μέχρι τοῦ σημείου, ὥστε νὰ κατανοῇ τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα, νὰ ἀξιολογῇ θετικῶς ταῦτα καὶ νὰ ἐπιδίδεται εἰς σκέψεις καὶ εἰς ἔργα ἀποσκοποῦντα εἰς τὸν ἔλεγχον τῶν φαινομένων αὐτῶν κατὰ τρόπον προάγοντα τὴν συλλογικὴν καὶ τὴν ἀτομικὴν ζωὴν.

Χ ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

— Εισαγωγικαὶ παρατηρήσεις

Τὸ πρόβλημα τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι τὸ ἕτερον γενικὸν πρόβλημα τῆς συγχρόνου κοινωνιολογικῆς ἐρεῦνης. Ἡ ἐρευνα αὕτη ἀφορμᾶται ἀπὸ τὰ εὐρήματα ἄλλων ἐπιστημῶν καὶ κυρίως ἀπὸ τὰ εὐρήματα τῆς ἐθνολογίας ἢ ὁποῖα μελετᾷ τὰ κοινωνικά φαινόμενα εἰς τὰ ἀρχικά τούτων στάδια.

Ἀλλά, πρὶν προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν κοινωνιολογικῶν ἀντιλήψεων ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ προβλήματος, σημειώνομεν ὅτι ἡ ἀγγλικὴ λέξις «Culture» (ἐκ τῆς λατινικῆς λέξεως *Cultura*) θὰ ἀποδίδεται μὲ τὴν λέξιν «πολιτισμός», ἡ δὲ λέξις «Civilization» (ἐκ τῆς ρίζης τῆς λατινικῆς ἐπίσης λέξεως *Civilis*) μὲ τὰς λέξεις «ἀνώτερος πολιτισμός». Τοῦτο δὲ διὰ τὸν λόγον ὅτι, καίτοι ἡ λέξις «Culture» ἀναφέρεται εἰς ὀρισμένας ἐκφάνσεις καὶ ποιότητας τῶν πολιτιστικῶν ἐμπειριῶν εἰς τὸν ἀδιάλειπτον ἐμπλουτισμὸν τῶν, ἐν τούτοις δὲν ὑπάρχει ἀντίστοιχος λέξις εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν.

— Ἡ φύσις τοῦ πολιτισμοῦ

Αἱ πρῶται σοβαραὶ ἀπόπειραι πρὸς σαφεῆ διάκρισιν τῶν κατηγορημάτων τῶν ἐννοιῶν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ ἀνωτέρου πολιτισμοῦ συμπίπτουν μὲ τὰς πρώτας ἐπίσης σοβαρὰς ἀποπείρας πρὸς ἐπιστημονικὴν θεμελίωσιν τῶν ἐθνολογικῶν ἐρευνῶν. Αἱ ἀπόπειραι αὗται συνεχίζονται. Τὰ κατηγορήματα τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν εἶναι ὄντως ἄπειρα, πρὸς τούτοις δὲ συνέχονται ταῦτα ἀδιασπᾶστος πρὸς τὰ κατηγορήματα τῆς ἐξ ἴσου εὐρυτάτης ἐννοίας τῆς κοινωνίας καὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Καρπὸς τῶν προσπαθειῶν αὐτῶν εἶναι δεκάδες ὀρισμῶν, ἕκαστος τῶν ὁποίων ὀφείλεται εἰς διάφορον θεώρησιν τοῦ προβλήματος.

Ἀναλυτικώτερον, οἱ σύγχρονοι ἐθνολόγοι καὶ κοινωνιολόγοι, ἐνῶ συμφωνοῦν εἰς τὴν ἄποψιν ὅτι ἡ καλυτέρα δυνατὴ κατανόησις τοῦ πολιτισμοῦ

συνιστά την αναγκαίαν προϋπόθεσιν διὰ τὴν κατανόησιν ὅλων τῶν ἄλλων προβλημάτων καὶ φαινομένων τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἐν τούτοις δὲν κατορθῶνουν νὰ συμφωνήσουν πλήρως ἐπὶ τῆς φύσεως τῶν πολιτιστικῶν ἐμπειριῶν καὶ ἐπιδόσεων. Ἐκ τῆς ἀπόψεως ταύτης, μετὰ τὴν ἔρευναν τοῦ πολιτισμοῦ συμβαίνει, ὡς παρατηρεῖ ὁ A.L. Kroeber («Culture Patterns and Processes» - Μορφαὶ καὶ Διαδικασίαι τοῦ Πολιτισμοῦ, 1923), ὅ,τι ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ μετὰ τὴν μελέτην τῶν φαινομένων τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὕλης, τὰ ὅποια κατανοοῦμεν καλύτερον, ὅταν μελετῶμεν ταῦτα εἰς τὰς ἐπὶ μέρους ἐκφάνσεις καὶ εἰς τὰς μεταξὺ τῶν αἰτιώδεις σχέσεις, καὶ οὐχὶ ὅταν ἐπιχειροῦμεν νὰ συνθέσωμεν ἐπακριβεῖς ὁρισμοὺς τῶν φαινομένων αὐτῶν. Παρὰ ταῦτα, μερικαὶ γενικαὶ παρατηρήσεις, ἰδίως ἐξ ἐκείνων αἱ ὅποια περιέχονται εἰς ἄκρως δόκιμα ἔθνολογικὰ μελετήματα ἐπὶ τοῦ προβλήματος, ὡς π.χ. τῶν Franz Boas (1858-1942) Ruth Benedict (1887-1948), A.L. Kroeber (1876-1960) κ.ἄ., δύνανται νὰ χρησιμεύουν ὡς πολὺτιμος ὁδηγὸς διὰ τὴν περαιτέρω ἀνάλυσιν καὶ ἐξέτασιν τοῦ προβλήματος.

Οἱ ὡς ἄνω μελετηταὶ παρατηροῦν ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξη πολιτισμὸς χωρὶς κοινωνικὴν ζωὴν καὶ, εἰδικώτερον, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῇ ἀνθρωπίνη κοινωνία, ἔστω καὶ ἡ πλέον πρωτόγονος, χωρὶς πολιτισμόν. Οἱ ἄλλοι ζῶντες ὄργανισμοί, ἀκόμη δὲ καὶ ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι σχηματίζουν «κοινωνίας» πλήρως ὀργανωμένας καὶ ἐπιτυχῶς λειτουργούσας, δὲν δημιουργοῦν πολιτισμόν. Ἀπὸ τὴν ἄποψιν ταύτην, θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῇ γενικῶς ὅτι αἱ πολιτιστικαὶ ἐμπειρίαι εἶναι ἐμπειρίαι προσιδιάζουσαι ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν. Προφανῶς, εἰς τὰς ἐμπειρίας ταύτας περιλαμβάνονται αἱ γνώσεις ἐπὶ τῶν πραγμάτων, καταστάσεων καὶ φαινομένων, αἱ πεποιθήσεις, τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα, αἱ ποικίλαι μορφαὶ αἰσθητικῶν ἐκφράσεων, ἡ τεχνολογία, προκειμένου δὲ περὶ προκεχωρημένων καὶ ποιοτικῶς ἀνωτέρων ἐμπειριῶν (τοῦ ἀνωτέρου πολιτισμοῦ), οἱ κοινωνικοὶ θεσμοὶ οἱ λειτουργοῦντες βάσει προκεχωρημένων ἐπίσης ἀξιών, ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς, αἱ ποικίλαι ἰδεολογίαι καὶ τὰ ἰδανικά διὰ μίαν καλυτέραν ἀτομικὴν καὶ κοινωνικὴν ζωὴν. Πάντα ταῦτα, δημιουργήματα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, συνιστοῦν τὴν κοινωνικὴν παράδοσιν ἢ, ἄλλως, τὴν συνολικὴν κοινωνικὴν κληρονομίαν.

— Κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ πολιτισμοῦ

«Δυναμισμὸς»: Ἡ πολιτιστικὴ κληρονομία, δημιούργημα τοῦ κοινωνικοῦ δυναμισμοῦ καὶ προβληματισμοῦ, εἶναι ὡσαύτως κληρονομία οὐχὶ στατικὴ καὶ μονολοθικὴ, ἀλλὰ κληρονομία δυναμικὴ. Μετὰ ἄλλους λόγους, ὁ

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

πολιτισμός, ακόμη δὲ καὶ εἰς τὰς ἀπλουστέρας δομήσεις καὶ ἐκφάνσεις τοῦ διατηρεῖ πάντοτε ἀνοίγματα δι' εἰσροὰς νέων ἐμπειριῶν καὶ διὰ συνεχεῖς διευρύνσεις. Ὁ σημερινὸς πολιτισμὸς μιᾶς κοινωνίας, ἔστω καὶ τῆς πλέον στατικῆς κοινωνίας, εἶναι πολιτισμὸς εὐρύτερος, ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν χθесινὸν πολιτισμὸν ταύτης. Προφανῶς, εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν δυναμικῶν κοινωνιῶν, ἦτοι ἐκείνων εἰς τὰς ὁποίας αἱ κατακτήσεις τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνολογίας διαδέχονται ἀλλήλας μὲ ταχὺν ρυθμὸν, ὁ πολιτισμὸς εἰς ἀμφοτέρα τὰ στάδιά του (ὡς Culture καὶ ὡς Civilization) καθίσταται πλέον δυναμικὸς, ἢ ἄλλως πλέον δεκτικὸς εἰς νέας ἰδέας καὶ εἰς νέα μέσα διὰ τὴν συνεχῆ βελτίωσιν τοῦ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου δημιουργηθέντος τεχνητοῦ φυσικοκοινωνικοῦ περιβάλλοντος (man-made environment) - τῶν ἀνθρωπίνων οἰκισμῶν εἰς τὴν ποικιλίαν τῶν ἀναγκῶν καὶ λειτουργιῶν των, ὡς καὶ εἰς νέας μορφὰς ἐκφράσεως καὶ γενικῶς εἰς νέα στοιχεῖα πρὸς διεύρυνσιν τῶν ποικίλων περὶ τοῦ κόσμου θεωριῶν καὶ τῶν βιοθεωριῶν.

«Συντήρησις»: Ὁ δυναμισμὸς καὶ ἡ δεκτικότης τοῦ πολιτισμοῦ, καίτοι πάντοτε ἐν ἐνεργείᾳ, ἐλέγχεται ἀπὸ τὴν ἀντίρροπον δύναμιν τῆς συντηρήσεως, ἦτοι τῆς διαφυλάξεως τῶν κυρίων χαρακτηριστικῶν του μέχρι τῆς στιγμῆς ἔστω, ὅτε θὰ δύναται οὗτος νὰ ἐπιλέγῃ διακριτικῶς καὶ νὰ ἐνσωματώσῃ ὀργανικῶς τὰ νέα στοιχεῖα τὰ ἀπαραίτητα διὰ τὸν ἐμπλουτισμὸν του. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ὡς καὶ εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν φύσιν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἦτοι εἰς τοὺς «δημιουργοὺς» τοῦ ὅλου πολιτισμοῦ. Πλέον συγκεκριμένως, ἡ πορεία ἐκ τοῦ «παλαιοῦ» (τῶν παραδοσιακῶν θεσμῶν καὶ τῶν γνωρίμων καταστάσεων), τὸ ὁποῖον συνιστᾷ πηγὴν ἀσφαλείας, πρὸς τὸ «νέον» τοῦ ὁποῖου ἡ λειτουργικότης δὲν ἔχει εἰσέτι δοκιμασθῆ πλήρως εἶναι πορεία ἀναπτυσσομένη ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν ἐνὸς εἶδους «συλλογικῆς συνέσεως». Πρὸς τούτοις, ὑπογραμμίζομεν ἐνταῦθα τὰ δεδομένα ὅτι, ἐνῶ αἱ ἀλλαγαι εἰς τοὺς τρόπους «πρακτικῆς» ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς ἐπιταχύνονται ἐξ αἰτίας π.χ. τῶν προόδων τῆς τεχνολογίας, αἱ ἀλλαγαι εἰς τὴν πολιτιστικὴν ζωὴν (τὰ ἦθη, τὰ ἔθιμα, τὰς προτιμήσεις, τὰς μορφὰς ἐκφράσεως, τὴν ἰδεολογίαν, τὰ συστήματα ἀξιών, τὸν κόσμον τῶν ἰδανικῶν κοκ.) ἐπέρχονται μὲ κάποιαν καθυστέρησιν (cultural lag). Τοῦτο συνιστᾷ εἶδος προστασίας, ὡς εἶπομεν, ὁτόμων καὶ ομάδων ἐκ τῶν αἰφνιδίων μεταβολῶν εἰς τὸ ὅλον σύστημα σκέψεως καί, κυρίως, εἰς τὸ ὅλον πλέγμα τῶν συναισθημάτων χάρις εἰς τὰ ὁποῖα διευκολύνονται αἱ διαδικασίαι προσαρμογῆς.

ΘΕΜΕΛΙΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

«Όργανική σύμμιξις»: Ὁ πολιτισμὸς ὠρισμένης κοινωνίας ἀντικατοπτρίζει, ὡς τοῦτο εἶναι εὐνόητον, τὴν ἰδιωτυπίαν τῆς ζωῆς τῆς κοινωνίας ταύτης — τὰ στάδια τῆς ἀναπτύξεώς της, τὸ εἶδος καὶ τὸν βαθμὸν τῆς λειτουργικότητος τῶν θεσμῶν της, τὴν ἀνθεκτικότητά των παραδόσεων κοκ. Παρά τοῦτο, ὁ πολιτισμὸς αὐτὸς δύναται, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ὠρισμένων ἱστορικῶν δεδομένων, νὰ συμμιχθῇ ὀργανικῶς μὲ τὸν πολιτισμὸν ἄλλων κοινωνιῶν καὶ νὰ διατηρήσῃ τόσον τὸν δυναμισμὸν τοῦ ὅσον καὶ μέρος τῆς ἰδιωτυπίας του. Παράδειγμα τοῦτου εἶναι αἱ συμμίξεις τῶν πολιτισμῶν γειτονικῶν ἔθνικῶν κοινοτήτων (π.χ. τοῦ εὐρωπαϊκοῦ χώρου, τοῦ βαλκανικοῦ χώρου, τῶν περιοχῶν τῆς Μεσογείου κοκ.), αἱ ὁποῖαι δὲν ὀδηγοῦν κατ' ἀνάγκην εἰς τὴν ἀμβλυσιν ἢ τὴν ἀτροφίαν τοῦ πολιτισμοῦ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης τῶν κοινοτήτων αὐτῶν. Ἀντιθέτως, ὀδηγοῦν εἰς τὸν ἀλληλεμπλουτισμὸν τῶν οἰκείων πολιτιστικῶν ἐμπειριῶν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο εἶναι πρόδηλον καὶ ἐντὸς τῶν πλαισίων αὐτῆς ταύτης τῆς ἔθνικῆς κοινότητος ἢ ὁποῖα, ἐκ λόγων ἱστορικῶν, ἐδέχθη ἀμέσως ἢ ἠμέσως πλείστας ἐξωτερικὰς πολιτιστικὰς ἐπιδράσεις. Ὁ νεοελληνικὸς πολιτισμὸς δὲν εἶναι ὀλιγώτερον δυναμικὸς, διότι ἔχει ὀργανικῶς ἐνσωματώσει εἰς ἑαυτὸν πλείστας μὴ γηγενεῖς πολιτιστικὰς ἐμπειρίας (γλωσσικὰ στοιχεῖα, μορφαὶ τέχνης, προτιμήσεις εἰς ἄλλους τομεῖς τῆς ζωῆς κοκ.). Ὡσαύτως, ὁ σύγχρονος ἀμερικανικὸς πολιτισμὸς διατηρεῖ τὸν γνώριμον δυναμισμὸν τοῦ καὶ τείνει νὰ ἀναπτύξῃ δυνάμεις οἰκουμενικότητος, διότι ἔχει ὀργανικῶς υἱοθετήσει πλείστα στοιχεῖα ἀπὸ τὴν πολιτιστικὴν παράδοσιν τῶν ποικίλων μεταναστευτικῶν ὁμάδων αἱ ὁποῖαι ἔχουν συγκροτήσῃ τὴν ἀμερικανικὴν κοινωνίαν. Οἱ ἔθνικοὶ πολιτισμοὶ ἐκάστης τῶν εὐρωπαϊκῶν κοινωνιῶν δὲν ἀποβάλλουν τὸν ἰδιότυπον (ἔθνικόν) χαρακτῆρα των ἐκ τοῦ λόγου ὅτι συναντῶνται ἀμέσως διὰ νὰ συνεισφέρουν ἀπὸ κοινοῦ εἰς τὴν δημιουργίαν ἑνὸς συνθετετέρου καὶ πολυμορφικοῦ πολιτισμοῦ — τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Γενικῶς δέ, ἐκ τῶν πολιτιστικῶν συμμίξεων δὲν γεννῶνται «πολιτιστικὰ ἑβρίδια», ἤτοι πολιτιστικαὶ ὀντότητες στεῖραι. Περαιτέρω, ἡ πολιτιστικὴ παράδοσις ὄχι μόνον τῶν μεγάλων κοινωνιῶν ἀλλὰ καὶ τῶν πλέον μικρῶν ἐγκλείει τὰς δυνατότητας καὶ δι' ὀργανικὰς συμμίξεις, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν διαιώνισιν (ἀκόμη καὶ ὑπὸ τὰς πλέον πιεστικὰς ἢ ἀνασταλτικὰς συνθήκας) δυνάμεων αἱ ὁποῖαι ἐκπηδοῦν ἀπὸ τὰς ἰσχυρὰς βιολογικοκοινωνικὰς ἀνάγκας πρὸς ἐπιβίωσιν διὰ τῶν πολυπλόκων διαδικασιῶν τῆς προσαρμογῆς.

«Πολιτιστικὴ συνέχεια»: Ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἡ συσσώρευσις πολιτιστικῶν ἐμπειριῶν εἶναι κοινωνικαὶ διαδικασίαι. Ἱστορικὰ δεδομένα εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιβραδύνουν ἢ νὰ ἐπιταχύνουν τὰς διαδικασίας ταύτας. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, αἱ ἐμπειρίαι αὐταὶ ἄπαξ δημιουργηθεῖσαι ἐπιζοῦν. Πιθανὸν νὰ

ἀποβάλλουν μέρος τοῦ δυναμισμοῦ καὶ τῆς λειτουργικότητός των, ἀλλὰ δὲν χάνονται ὄλοσχερῶς. Πρὸς τούτοις, ἡ πολιτιστικὴ συνέχεια διασφαλίζεται καὶ διὰ τῆς λεγομένης πολιτιστικῆς μεταστάσεως, ἰδίως μάλιστα εἰς τὰς περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας ἡ κοινωνία ἢ καλλιεργήσασα τὰς ἐμπειρίας ταύτης παρουσιάζει σημεῖα παρακμῆς. Ἐπὶ παραδείγματι, ὁ πολιτισμὸς τῶν Ἀθηναίων τῆς μεγάλης ἀκμῆς μετέστη εἰς πλείστα κέντρα τῆς Ῥωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας — εἰς τὰς πόλεις τὰς ὁποίας ἔκτισεν ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος καὶ βραδύτερον εἰς τὸ Βυζάντιον, ἐκεῖθεν δὲ εἰς ὠρισμένα κέντρα τῆς Εὐρώπης καί, ἐν συνεχείᾳ, εἰς τὸν Νέον Κόσμον. Βεβαίως, ἡ πολιτιστικὴ μετάστασις ὁδηγεῖ πολλάκις εἰς βαθεῖας πολιτιστικὰς ἀλλοιώσεις. Πάντως, οἱ ἀρχικοὶ πολιτιστικοὶ πυρῆνες διατηροῦν τὴν γονιμότητά των. Εἶναι δὲ οἱ πυρῆνες οὗτοι οἱ ὅποιοι μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ὁμιλῶμεν περὶ τῆς πολιτιστικῆς συνέχειας ὡς ἐνὸς τῶν κυρίων χαρακτηριστικῶν τοῦ πολιτισμοῦ.

— Κύρια στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ

Ὁ πολιτισμὸς νοεῖται ὡς πλέγμα στοιχείων τὰ ὁποῖα τελοῦν εἰς συνεχῆ μεταξὺ των συνάφειαν καὶ ἀλληλεπίδρασιν. Τὰ κυριώτερα ἐκ τῶν στοιχείων αὐτῶν τὰ ὁποῖα διασφαλίζουν τὸν δυναμισμόν τῶν πολιτιστικῶν διαδικασιῶν εἶναι: (α) Τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα (norms). (β) Αἱ ἐμπειρίαι αἱ ἀπαραίτητοι διὰ τὴν ἐπίλυσιν τοῦ ἀτομικοῦ καὶ συλλογικοῦ προβληματισμοῦ, ὡς καὶ αἱ ἀξίαι καὶ αἱ ἰδεολογίαι αἱ ὁποῖαι συνυφαίνονται μὲ τὰς γνώσεις ταύτας. (γ) Τὰ ὀλικά καὶ ἀτομικὰ πράγματα — ἡ τεχνολογία — καὶ (δ) ἡ ὅλη κοινωνικὴ δομὴ, ἥτοι οἱ ποικίλοι κοινωνικοὶ θεσμοὶ εἰς τὰς ἀλληλεξαρτήσεις τῶν ἐπιδιώξεων καὶ τῶν λειτουργιῶν των. Περὶ τῶν θεσμῶν αὐτῶν θὰ γίνῃ λόγος βραδύτερον. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο περιοριζόμεθα νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν ἄλλων πολιτιστικῶν στοιχείων.

«Ἦθη καὶ ἔθιμα»: Ἡ κοινωνικὴ δύναμις τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων εἶναι ὄντως μεγάλη. Πρόκειται περὶ ἀγράφων νόμων οἱ ὅποιοι ρυθμίζουν, σχεδὸν ἀποφασιστικῶς, τὴν ζωὴν ἀτόμων καὶ ὁμάδων ἐντὸς τῶν εὐρύτερων πλαισίων τῆς οἰκείας κοινωνικῆς ζωῆς. Εἰδικότερον, οἱ ἀγραφοὶ οὗτοι κανόνες καθορίζουν τί εἶναι «πρέπον» καὶ τί δέον νὰ ἀποφεύγηται ὡς «μὴ κοινωνικῶς παραδεκτόν». Εἶναι, μὲ ἄλλους λόγους, ὁδηγοὶ συμπεριφορᾶς καὶ συγχρόνως γνώμονες ἀξιολογήσεως τῶν ποικίλων ἐκφάνσεών ταύτης. Ἀπὸ μίαν ἄλλην ἄποψιν, τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα συνιστοῦν εἶδος ἰδανικῶν προτύπων κοινωνικῆς διαγωγῆς εἰς αὐτὴν ἢ ἐκείνην τὴν περίπτωσιν — εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας, τῆς γειτονιᾶς καὶ τῶν ἄλλων κοινωνικῶν ὁμάδων, εἰς

τάς τελετάς και τούς δημοσίους πανηγυρισμούς, εις τὰς σχέσεις μεταξύ τῶν δύο φύλων, εις κύκλους εις τούς ὁποίους μετέχουν πρόσωπα διαφόρων ἡλικιών, εις τούς συλλόγους και τὰς λέσχας, εις τὸ ἐργοτάξιον, εις τὸ σχολεῖον κοκ.

Πέραν τούτων, τὰ ἦθη και ἔθιμα λειτουργοῦν ὄχι μόνον ὡς κανόνες ἐντάξεως τῶν ἀτόμων εις τὰς ομάδας κατὰ τὸν «ἄδεοντα» τρόπον, ἀλλὰ και ὡς ἠθικοὶ κανόνες και ἠθικαὶ ἐπιταγαὶ (morés). Εἰς τὴν περίπτωσιν μάλιστα ταύτην, οἱ κανόνες οὗτοι συνοδεύονται ἀπὸ ἰσχυρὰ συγκινησιακὰ στοιχεῖα και προβάλλονται ὡς κανόνες ἀπαραβίαστοι, ἀκόμη δὲ και ὡς ἱερά παρακαταθήκη τῶν πατέρων. Κατὰ ταῦτα, ἡ τήρησις τῶν κανόνων συνοδεύεται ἀπὸ ἀμοιβὰς ὅπως εἶναι ἡ κοινὴ ἀναγνώρισις, ὁ δημόσιος ἐπαινος, ἡ ἀνάδειξις εις ἀξιώματα τῆς συλλογικῆς ζωῆς, ἀκόμη δὲ και ἡ ἡρωοποίησις. Ἀντιθέτως, αἱ παραβάσεις ἐπισύρουν σοβαρὰς ποινὰς, ὡς ἡ ἠθικὴ καταδίκη, ὁ ἀποκλεισμός ἐξ ὁμαδικῶν δραστηριοτήτων, ἡ ἀποβολὴ ἐκ τῆς ομάδος, ἡ γελοιοποίησις, ὁ δημόσιος λοιδορισμός, ἀκόμη δὲ και ἡ θανάτωσις.

Ἡ ἱστορία τῶν ἠθῶν και ἔθιμων εἶναι, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, ἡ ἱστορία αὐτῆς ταύτης τῆς ὄργανωμένης κοινωνικῆς ζωῆς. Οἱ ἄγραφοι οὗτοι νόμοι ἐκφράζονται εις τὸν συμβολισμόν και εις ὅλην τὴν σημασίαν τῶν εις τὰς λεγομένας «λαϊκὰς παραδόσεις» (folkways), εἶναι δὲ κυρίως αἱ παραδόσεις αὗται ἐκ τῶν ὁποίων ἔχει ἐκπορευθῆ και ἀναπτυχθῆ ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου και τὰ συναφῆ συστήματα νόμων τῆς πολιτείας, ἦτοι οἱ γραπτοὶ κανόνες τῆς ρυθμίσεως τῶν ποικίλων σχέσεων τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Εἶναι ἀληθές ὅτι τὰ παραδοσιακὰ ἦθη και ἔθιμα ἀποβάλλουν μέρος μᾶλλον σημαντικόν τῆς ρυθμιστικῆς δυνάμεώς των ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς ἀτόμων και ὁμάδων εις κοινωνίας ἀνεπτυγμένας ἢ ταχύτατα ἀναπτυσσομένας, ἦτοι εις κοινωνιασθηματικῶν στοιχείων, ἀνωθυμοποιοῦνται και ἀποβαίνουν συνθετώτερα. Εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας, τὸ ἔθιμικὸν δίκαιον ἀντικαθίσταται διὰ συγκεκριμένων ὅσον και ἐξειδικευμένων νομοθετημάτων. Ἐν τούτοις, οὐδεμία ἐκ τῶν συγχρόνων κοινωνιῶν ἀποκόπτεται πλήρως ἀπὸ τὰς παραδοσιακὰς μορφὰς ρυθμίσεως τῶν σχέσεων μεταξύ τῶν μελῶν τῆς. Ὡσαύτως, τὰ ἦθη και ἔθιμα τοῦ παρελθόντος, ἀντὶ νὰ ἐκλείψουν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν συγχρόνων μορφῶν κοινωνικοῦ βίου, ἀπλῶς ἀλλάσσουν μορφήν και λειτουργίαν. Τοῦτο μάλιστα συμβαίνει περισσότερο εις τούς λεγομένους «μερικοὺς πολιτισμούς» (subcultures), ὅπως π.χ. εἶναι αἱ κατὰ καιροὺς πολιτιστικαὶ προτιμήσεις και ἐκδηλώσεις τῶν νέων ἀνδρῶν και γυναικῶν ὀρισμένης κοινωνίας. Οἱ μερικοὶ πολιτισμοὶ οὗτοι ἀναπτύσσονται και ἐπιζοῦν, χάρις εις κανόνας συμπεριφορᾶς ἀγράφους, ὡς ἐν ἔθιμικόν σύστημα σχέσεων, τοῦ ὁποίου ἡ τήρησις συνιστᾷ ὑποχρέωσιν. Προσθέτομεν ἐπίσης ἐνταῦθα ὅτι ἡ λεγο-

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

μένη «μόδα» (συρμός, fashion), ἤτοι εἰς συγκεκριμένους τρόπος συμπεριφορᾶς (ἐνδυμασία, προτιμήσεις, κοκ.) δὲν εἶναι παρά μέρος τῆς ἐθιμικῆς διαγωγῆς. Βεβαίως, ἡ μόδα, καίτοι ἀσκεῖ ἰσχυράν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς συμπεριφορᾶς τῶν μελῶν μιᾶς ομάδος ἢ κοινωνίας, ἐν τούτοις στερεῖται τῆς χρονικῆς διαρκείας καὶ προφανῶς ὑστερεῖ εἰς δύναμιν ἐν συγκρίσει πρὸς ἐκείνην τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων.

Συνοψίζοντες, ὀνομάζομεν «ἦθη καὶ ἔθιμα» (norms) τοὺς ἀγράφους ἐκείνους κανόνας, οἱ ὅποιοι ἀναγνωρίζονται καὶ τηροῦνται ὑπὸ τοῦ μεγίστου ἀριθμοῦ τῶν μελῶν ὀρισμένης κοινωνίας ὡς ἡ ὀρθὴ καὶ προαγωγικὴ «δεοντολογία» τῆς κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς καὶ τῶν ὁποίων ἢ παράβασις, (mores), ἐπισύρει ἠθικὰς καὶ ψυχολογικὰς κυρώσεις ἢ καὶ σωματικὰς ποινάς. Ὀνομάζομεν δὲ «λαϊκὰς παραδόσεις» (folkways) τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα ἐκεῖνα τὰ ὅποια ἐνῶ εἶναι καὶ δεκτὰ καὶ ἐπιθυμητὰ κοινωνικῶς, ἐν τούτοις δὲν θεωροῦνται ὡς ἐγκλείοντα τὸ στοιχεῖον τῆς ἠθικῆς ἐπιταγῆς.

«Ἐμπειρίαι καὶ Ἀξίαι»: Ὅλοι οἱ πολιτισμοὶ ἐγκλείουν ἐν σῶμα γενικῶν καὶ ἐιδικῶν ἐμπειριῶν — «γνώσεις», πρακτικὰς καὶ θεωρητικὰς, αἱ ὅποια ἐπιμαρτυροῦν συνεχεῖς διανοητικὰς, βουλευτικὰς καὶ συναισθηματικὰς δραστηριότητας ἀτόμων καὶ ομάδων καὶ αἱ ὅποια ἐπιτρέπουν τὸν ἔλεγχον, εἰς αὐτὸν ἢ ἐκείνον τὸν βαθμὸν, ἐπὶ τῶν πραγμάτων, τῶν καταστάσεων καὶ τῶν φαινομένων, ἤτοι ἔλεγχον ἐπὶ τῆς πραγματικότητος. Ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι ἡ δόμησις πολιτισμοῦ δὲν νοεῖται χωρὶς γνώσεις διασφαλίζουσας ἔλεγχον, ἔστω καὶ ἔλεγχον περιωρισμένον, ἐπὶ τῶν ὅσων συνιστοῦν τὸ οἰκεῖον φυσικὸν καὶ κοινωνικὸν περιβάλλον. Κάθε πολιτισμὸς ἀπαντᾷ κατὰ κάποιον τρόπον εἰς τὰ ἐρωτήματα περὶ τὰ προβλήματα τῶν ὄντων, τῆς ζωῆς, τοῦ ἀνθρώπου καί, ἐιδικώτερον, περὶ τὰ προβλήματα τῆς σημασίας τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, τῶν στόχων ταύτης, τῶν μέσων καὶ μεθόδων πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν στόχων αὐτῶν, ἀκόμη δὲ καὶ περὶ τὸ πρόβλημα τοῦ θανάτου καὶ τὸ πρόβλημα τῶν μετὰ τὰ ὀρατὰ καὶ ὑποκείμενα εἰς θετικὴν παρατήρησιν.

Αἱ «ἀξίαι» εἶναι, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, τὸ καταστάλαγμα μακρῶν παρατηρήσεων καὶ γνώσεων αἱ ὅποια ἔχουν ἀποδειχθῆ καὶ κυρωθῆ ὡς προάγουσαι τὴν κοινωνικὴν πρόοδον, τόσον ἐκ τῆς ἀπόψεως τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, ὅσον καὶ ἐκ τῆς ἀπόψεως τῆς καλλιιεργείας τοῦ συναισθήματος τῆς ἀσφαλείας ἀτόμων καὶ ομάδων κατὰ τὴν συμβίωσιν των ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς, ἢ περιηγου τοὺς αὐτοὺς, κοινωνικοὺς ὄρους. Αἱ ἀξίαι (θρησκευτικαί, ἠθικαί, αἰσθητικαί, κοινωνικαί, πολιτικαί, οἰκονομικαί καὶ αἱ ἐν γένει πολιτιστικαί

ἀξίαι), συνυφασμένοι ὀργανικῶς εἰς τὰς γνώσεις περὶ τὰ ποικίλα πράγματα, καταστάσεις καὶ φαινόμενα, ἐπενεργοῦν κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἐγείρουν ζωνρὰ ἐνδιαφέροντα, ἀλλὰ καὶ νὰ κατευθύνουν τὰς δραστηριότητας καὶ τὰς ἐνεργείας ἀτόμων καὶ ὁμάδων ἐπὶ πάντων τούτων κατὰ τρόπον σύμφωνον, (ἢ θεωρούμενον εὐρύτατα ὡς σύμφωνον), μὲ τὰ συμφέροντα τῆς οἰκείας κοινωνίας.

Γενικῶς, αἱ ἀξίαι ἀτομικῆς καὶ συλλογικῆς ζωῆς ἱεραρχοῦνται εἰς ἓν σύστημα ἀξιῶν τῆς κοινωνίας ταύτης μὲ γνώμονα τὴν ἐπικρατοῦσαν κοινωνικὴν πραγματικότητα. Ἐπὶ παραδείγματι, αἱ οἰκονομικαὶ ἀξίαι, ὡς π.χ. ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας, νοοῦνται καὶ λειτουργοῦν κατὰ τρόπον διάφορον ἀπὸ κοινωνίας εἰς κοινωνίαν — εἰς τὴν πρωτόγονον κοινωνίαν, τὴν φεουδαρχικὴν κοινωνίαν, τὴν ἐμπορευματικὴν κοινωνίαν, τὴν βιομηχανικὴν κοινωνίαν καὶ τὴν μεταβιομηχανικὴν κοινωνίαν. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει προκειμένου καὶ περὶ τῶν πνευματικῶν, πολιτιστικῶν κτλ. ἀξιῶν. Μὲ ἄλλους λόγους, ἐνῶ αἱ ἀξίαι προσδίδουν τὸν χαρακτήρα, τὸν δυναμισμόν καὶ τὴν ποιότητα τοῦ πολιτισμοῦ μιᾶς κοινωνίας, ἐπηρεάζονται ἐπίσης αἱ ἴδιαι σοβαρῶς ἀπὸ τὴν ὅλην κοινωνικὴν ἀνάπτυξιν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, αἱ ἀξίαι αὐταί, ἦτοι αἱ θρησκευτικαὶ αἱ ἠθικαὶ, αἱ αἰσθητικαὶ, αἱ κοινωνικαὶ ἀξίαι κτλ., παρεμένουν, ἐκ τῆς ἀπόψεως τοῦ κεντρικοῦ πυρῆνος καὶ τῶν ἐπιδράσεων ἐπὶ τῶν συναφῶν γνώσεων, στάσεων καὶ δραστηριοτήτων, ἀξίαι σταθεραὶ ἢ καὶ ἀξίαι «ἀπόλυτοι». Ὅ,τι μεταβάλλεται εἶναι τὸ εὖρος τῶν ἀξιῶν. Ἀναλυτικώτερον, ἡ ἀξία π.χ., τοῦ ἔθνισμοῦ (τῆς ἀγάπης πρὸς τὸ πατρῶον ἔδαφος), ἀξία αὕτη βιολογικῶς, ψυχολογικῶς καὶ κοινωνικῶς πολυσήμαντος, παραμένει σταθερῶς ἀξία ἐνεργὸς εἰς ὅλους τοὺς πολιτισμούς. Ἡ διαφορὰ εἶναι ὅτι εἰς τοὺς μὴ ἐπαρκῶς ἀνεπτυγμένους πολιτισμούς (εἰς κοινωνίας στατικὰς) προβάλλεται αὕτη ὡς ἄκρατος τοπικισμὸς-ἐθνικισμὸς, ἐνῶ εἰς τοὺς ἀνωτέρους πολιτισμούς ἢ ἐν λόγῳ ἀξία ἐδράζεται ἐπὶ τῆς ἰδέας ὅτι ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν ἰδίαν πατρίδα συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ δικαιώματος τῶν μελῶν πάσης ἄλλης κοινωνίας νὰ ἀγαποῦν τὴν ἰδίαν πατρίδα των.

Ἡ ἀνθεκτικότης τῶν ἀξιῶν ὀφείλεται καὶ εἰς τὸ γεγονός ὅτι αὐταὶ ἐκφράζουν ἐνεργοὺς ἐμπειρίας, διαμορφωθείσας κατὰ τὴν μακρὰν κοινωνικὴν διαβίωσιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἐδράζονται ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων συναισθημάτων, ἦτοι τῶν λειτουργιῶν καὶ ἐκφάνσεων ἐκείνων τοῦ βιολογικοψυχολογικοῦ βίου αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀναγκαῖοι ὅσον καὶ ἰσχυροὶ συντελεσταὶ τῆς συνοχῆς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Ἀπὸ μίαν γενικὴν ἄποψιν, ὅ,τι ὀνομάζομεν ἀνώτερον πολιτισμόν (civilization) εἶναι τὸ κυριαρχοῦν σύστημα ἀξιῶν ἀτομικῆς καὶ συλλογικῆς ζωῆς — αἱ ἰδεολογίαι, τὰ ἰδεώδη, τὰ ἰδανικά — βάσει τῶν ὁποίων ἀσκεῖται ὁ ἔλεγχος ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος καὶ, ἐπίσης, βάσει τῶν

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ὁποίων καταστρώνεται ὁ προγραμματισμὸς τοῦ μέλλοντος (social planning) τῆς οἰκείας κοινωνίας.

Συνοψίζοντας, δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν «ἀξίας» ἔν σὺστημα ἀρχῶν, διατυπωμένων κατὰ τρόπον μᾶλλον γενικὸν καὶ ἀφηρημένον, αἱ ὁποῖαι ἐπιδρῶν ἰσχυρῶς ἐπὶ τοῦ συναισθηματικοῦ κυρίως βίου τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας καὶ αἱ ὁποῖαι χρησιμεύουν ὡς ὁδηγοὶ τῆς γνώσεως καὶ τῆς πράξεως (τῆς ὅλης συμπεριφορῆς) ἀτόμων καὶ ὁμάδων ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Ἡ «Τεχνολογία»: Αἱ ἀρχαὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἀναζητοῦνται εἰς τὴν στιγμήν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος ἠδυνήθη νὰ χρησιμοποιήσῃ ἐργαλεῖα καὶ νὰ δημιουργήσῃ «πράγματα» καὶ νὰ μεταχειρίζεται εἰς τὰς ἐπικοινωνίας του μετὰ τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς ὁμάδος του «σύμβολα» — τὴν γλῶσσαν, τὴν τέχνην, ἄλλας μορφὰς ἐκφράσεως. Μὲ ἄλλους λόγους, ἀφετηρία τῶν πολιτιστικῶν δραστηριοτήτων εἶναι αἱ πρῶται ἀπόπειραι «τροποποιήσεως» τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος διὰ συλλογικῶν προσπαθειῶν καὶ πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ὁμάδος.

Αἱ ἐνασχολήσεις τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως καὶ αἱ τροποποιήσεις εἰς τὸ φυσικὸν περιβάλλον (κατοικία ἐλέγχουσα τὰς καιρικές μεταβολὰς συμφώνως πρὸς τὰς ἀνάγκας τῶν ἐνοίκων της, διάνοιξις δρόμου διευκολύνοντος τὴν «δραδιάσασιν ἢ συντομεύοντος τὴν ἀπόστασιν κοκ.) συνιστοῦν μέρος τοῦ «δρα-διότου» πολιτισμοῦ. Ἄλλὰ ὁ πολιτισμὸς αὐτὸς (ὁ τεχνητὸς πολιτισμὸς) δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἔξω ἀπὸ μίαν μὴ «δρατὴν» διαδικασίαν ἢ ὁποία ὁδηγεῖ εἰς τὴν κατασκευὴν πραγμάτων — εἰς τὴν δημιουργίαν τεχνητοῦ περιβάλλοντος. Πλέον συγκεκριμένως, ὀπισθεν παντὸς ἔργου καὶ παντὸς δημιουργήματος ὑπάρχει ἡ γνῶσις, ἡ ἀντίληψις τοῦ τί πρόκειται νὰ κατασκευασθῇ, ἡ διαρκῆς διανοητικὴ καὶ συναισθηματικὴ διεργασία κατὰ τὰ στάδια τῆς «ἐκτελέσεως τοῦ ἔργου», πρὸς τούτους δὲ ἡ ἰκανότης συγκρίσεων καὶ ἀξιολογήσεων, ὥστε νὰ διασφαλίζεται ἡ ὁμοιότης μεταξὺ τοῦ νοητικοῦ προσχεδίου καὶ τοῦ ἀγαθοῦ τὸ ὁποῖον προέκυψε ἀπὸ τὴν ἐργασίαν.

Μὲ ἄλλους λόγους, ἡ τεχνολογία ἀποτελεῖ μέρος ὀργανικὸν τοῦ ὅλου πολιτισμοῦ. Εἶναι δὲ ἡ ποιότης καὶ ἡ λειτουργικότης ταύτης, ἡ ὁποία ἐπιτρέπει τὴν διάκρισιν μεταξὺ πολιτισμοῦ (culture) καὶ ἀνωτέρου πολιτισμοῦ (civilization). Πρωτόγονα ἐργαλεῖα καὶ μηχαναὶ ἐπιμαρτυροῦν τὰ ἀρχικὰ στάδια τοῦ πολιτισμοῦ, ἐνῶ αἱ σύγχρονοι ἠλεκτρονικαὶ συσκευαὶ ἀνήκουν εἰς ἓνα ἀνώτερον πολιτισμόν. Κατὰ ταῦτα, ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς τεχνολογίας ὡς εἶδους κατωτέρων πολιτιστικῶν ἐνασχολήσεων ἐλάχιστα δι-

καιολογείται από την κριτική κοινωνιολογική ανάλυση. Γνώσεις, ιδέαι και κατασκευαι άνήκουν εις την αυτην πολιτιστικήν διαδικασίαν. Κάθε κατασκευη είναι το αποτέλεσμα μιως νοητικής προκατασκευης με μέσα μάλιστα και με γνώμονας άμφοτερα τα βασικά πολιτιστικά στοιχεια, ήτοι τας γνώσεις και τας αξίας.

Γενικως, τα πολιτιστικά σύνδρομα της τεχνολογίας είναι ή βελτίωσις των επικοινωνιων, ή διεύρυνσις και ή μεγαλυτέρα άποδοτικότητα των οικονομικών δραστηριοτήτων, ή καλυτέρα όργάνωσις της πολιτείας ως και όλων των άλλων θεσμών και συλλογικών ένασχολήσεων, ή γενίκευσις των ευκαιριων δια ψυχαγωγίαν, ή προώθησις της επιστημονικής έρευνης, ή γενική παιδεία κοκ., ήτοι ή συνεχής βελτίωσις του τεχνητου περιβάλλοντος και έπομένως ή μεγαλυτέρα προστασία ατόμων και ομάδων από φυσικούς κινδύνους και άσθενείας, ή παράτασις του βίου κοκ. Προς τούτοις, ή εισαγωγή της τεχνολογίας εις διαρκως και περισσοτέρους τομεις της κοινωνικής και της άτομικής ζωής έρχεται να επιφέρη μεταλλαγάς εις τας σχέσεις μεταξύ ομάδων και ατόμων εις τα πλαίσια της κοινωνίας, άκόμη δε και άλλαγάς εις τας σχέσεις των κοινωνιων προς το οικειον περιβάλλον των και προς την όλην βίόσφαιραν. Όταν μάλιστα αι άλλαγαί αυται είναι άλλαγαί άπότομοι και βαθείαι, δημιουργούνται, προσωρινως έστω, όροι μη ίκανοποιούντες τας πολιτιστικές ανάγκας των ανθρώπων ή άκόμη εις άκράϊας περιπτώσεις και αυτας ταύτας τας βασικές ανάγκας των.

Τα ως άνω δεδομένα οδηγούν ώρισμένους κοινωνικούς παρατηρητάς να ταυτίζουν την τεχνολογίαν (την τεχνολογικήν πρόοδον) προς όσα συνιστούν ανασταλτικούς ή και άρνητικούς παράγοντας εις την περαιτέρω ανάπτυξιν του πολιτισμού, ιδίως δε του άνωτέρου πολιτισμού. Τοϋτο είναι ψυχολογικως εϋεξήγητον, ιδίως μάλιστα εις τας ήμέρας μας, ότε τα μεγάλα δημιουργήματα της τεχνολογίας — τα σύγχρονα άστικά κέντρα κατά κύριον λόγον — δέν προάγουν έπαρκως τον όμαλόν, δημιουργικόν και ευτυχη άτομικόν και κοινωνικόν βίον. Πάντως, βαθυτέρα κριτική κοινωνιολογική ανάλυσις του φαινομένου αυτου οδηγεί εις το συμπέρασμα ότι ή τεχνολογία δέν άποτελει όντότητα αυτοτελή, κάτι το ξένον από την κοινωνικήν και πολιτιστικήν νομοτέλειαν, με ιδίαν λογικήν ή τυφλήν δύναμιν. Είναι κοινωνικόν και πολιτιστικόν φαινόμενον, άποβαίνει δε τουτο συντελεστής περαιτέρω κοινωνικής και πολιτιστικής προόδου, όταν διατηρηθ όργανικάς σχέσεις μετά των λοιπών προαγωγικών συντελεστών, ιδίως δε με τον συντελεστήν «άξίαν». Πλέον συγκεκριμένως, το πολυσήμαντον τουτο πολιτιστικόν δημιουργημα (ή τεχνολογία) τότε μόνον θα άπαλλαγη και θα άπαλλάσσεται των δυσμενων επιπτώσεών της, άκόμη δε και των πλέον δυσδιακρίτων και άση-

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

μάντων, όταν τίθεται εις τήν ὑπηρεσίαν τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου μέ μόνιμον καί σταθερόν ὁδηγόν τὸ σύνολον τῶν πολιτιστικῶν ἀξιῶν.

Συνοπτικῶς, δυνάμεθα νά εἰπώμεν ὅτι τεχνολογία εἶναι ἡ πλευρά ἐκείνη τῶν πολιτιστικῶν ἐμπειριῶν καί κυρίως αἱ γνώσεις καί αἱ συσκευαί, τὰς ὁποίας χρησιμοποιοῦν οἱ ἄνθρωποι πρὸς τὸν σκοπὸν νά πειθαρχήσουν τὸ φυσικὸν περιβάλλον εἰς ἐπιθυμητοὺς κοινωνικοὺς στόχους.

Ἐπί παραδείγματι, εἰς ὄλους τοὺς πολιτισμοὺς ἐνυπάρχουν τὰ στοιχεῖα-συντελεσταί τῆς γλώσσης, τῶν γνώσεων, τῆς τεχνολογίας, τῶν ἀξιῶν, καθὼς καί μερικὰ ἄλλα ὅπως εἶναι ἡ ἀντίληψις περὶ τοῦ χώρου, τοῦ χρόνου, τῶν ποσῶν καί τῆς συνεχείας. Πρὸς τοῦτοις, εἰς τὰς πολιτιστικὰς ἐμπειρίας καί ἐπιδόσεις ὄλων τῶν κοινωνιῶν συναντῶμεν τὸ παιγνίδι, τὰς τελετάς, τὸν διάκοσμον τοῦ σώματος καί γενικῶς πλεῖστα ἦθη καί ἔθιμα, τὰ ὁποῖα διαμορφώνονται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ὀρισμένων βασικῶν καί ἐπομένως κοινωνῶν ἀναγκῶν ἀτόμων καί ὁμάδων.

Εἰδικώτερον, αἱ ὁμοιότητες μεταξὺ ὄλων τῶν πολιτισμῶν (τὸ στοιχεῖον τῆς οἰκουμενικότητος) ὑπαγορεύονται ἀπὸ μίαν σειρὰν δεδομένων ὄλων ἐμφανῶν. Ἐν πρώτοις, τὰ μέλη ὄλων τῶν κοινωνιῶν, ἦτοι τῶν δημιουργῶν τοῦ πολιτισμοῦ, ἀνήκουν εἰς τὸ αὐτὸ εἶδος καί ἔχουν τὰς αὐτάς, ὡς εἶπομεν, βασικὰς ἀνάγκας — τροφή, ἐνδυμασία, κατοικία, ἀναπαραγωγή ἢ, γενικώτερον, προσαρμογὴ εἰς τὸ φυσικὸν περιβάλλον καί ἐπιβίωσις. Ὅλαι αἱ κοινωνίαι, ἀναπτύσσονται ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ἐπίσης φυσικοὺς ὄρους, ἦτοι εἰς ἓν φυσικὸν περιβάλλον ἐκ τοῦ ὁποίου διασφαλίζουν τὰ μέσα πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν των. Ἐτι περαιτέρω, ὄλαι αἱ κοινωνικαὶ ὁμάδες, ἀπὸ τῶν πρωτογόνων μέχρι τῶν σημερινῶν ἀνεπτυγμένων κοινωνιῶν, ὑποκινοῦνται νά κατανοοῦν τὸ περιβάλλον των, νά ἀναζητοῦν καί νά δίδουν ἐρμηνείας εἰς τὰ ποικίλα φυσικὰ δεδομένα καί φαινόμενα καί νά διαμορφώνουν μέσα, ὥστε τὰ δεδομένα καί τὰ φαινόμενα ταῦτα νά ἐλέγχωνται καί νά ὑποτάσσωνται εἰς τὰς ἀνθρωπίνους ἀνάγκας. Κοινοὶ δὲ ὄροι τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος ὁδηγοῦν, ὡς τοῦτο εἶναι εὐεξήγητον, εἰς κοινὰς μορφὰς σκέψεως καί δράσεως — διασφάλισις στέγης διὰ τὴν προστασίαν ἐκ τῶν καιρικῶν μεταβολῶν, κατασκευὴ σχεδίας διὰ τὴν διάβασιν ποταμοῦ, μέτρα πρὸς ἐξευμενισμόν τῶν δυσμενῶν φυσικῶν στοιχείων, συνεχεῖς ἀπόπειραι διὰ τὴν διαρκῶς καί ἀποδοτικώτεραν ὀργάνωσιν κοινῶν προσπαθειῶν πρὸς ἐπίτευξιν κοινῶν στόχων κ.ο.κ.

Ἄλλὰ, ἂν οἱ πολιτισμοὶ ὄλων τῶν κοινωνιῶν καί ὄλων τῶν καιρῶν παρουσιάζουν ὁμοιότητας, παρουσιάζουν ἐπίσης καί διαφορὰς αἱ ὁποῖαι μάλιστα ἀποβαίνουν διαρκῶς καί μεγαλύτεραι, ἰδίως μεταξὺ τῶν στατι-

κῶν καὶ τῶν δυναμικῶν κοινωνιῶν. Βεβαίως, αἱ διαφοραὶ αὐταὶ ἀφοροῦν πρωτίστως εἰς τὰ μέσα καὶ τὰς μεθόδους τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν ἀναγκῶν. Ἐπὶ παραδείγματι, ἡ ἀνάγκη τῆς τροφῆς, παροῦσα πάντοτε, ἱκανοποιεῖται κατὰ τρόπον διάφορον εἰς μίαν πρωτόγονον κοινωνίαν καὶ εἰς μίαν κοινωνίαν ἀνεπτυγμένην. Ἡ προμήθεια τροφῆς διὰ τοῦ κυνηγίου, διὰ τῆς ἀλιείας ἢ διὰ τῶν ἀρχικῶν μορφῶν καλλιέργειας τοῦ ἐδάφους ἔχει καταστῆ οἰκονομικὸς καὶ κοινωνικὸς θεσμὸς ἄκρως πολὺπλοκος. Αἱ ἀπλᾶι διαδικασίαι τῆς μαθητείας εἰς τὰς πρώτας κοινωνικὰς ομάδας ἔχουν ἐξελιχθῆ εἰς τὰς συγχρόνους κοινωνίας εἰς εὐρύτατα ὅσον καὶ πολὺπλοκα συστήματα ἐκπαιδεύσεως. Αἱ πρῶται ἀπόπειραι ἐρμηνειῶν τῶν φυσικῶν φαινομένων ἔχουν ὀδηγήσει ἀπὸ τὸν μῦθον εἰς τὴν θετικὴν ἐπιστήμην. Γενικῶς δέ, ὁ ἀπλοϊκὸς στοχασμὸς τοῦ παρελθόντος ἀποβαίνει, λόγῳ τῆς συνεχοῦς συσσωρεύσεως θετικῶν πληροφοριακῶν στοιχείων περὶ τὰ φυσικά, τὰ κοινωνικά καὶ τὰ ἀνθρώπινα πράγματα, στοχασμὸς διαρκῶς καὶ συνθετώτερος.

Ἐν συνόψει, ἂν τὰ κοινὰ στοιχεῖα τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀναπτύσσονται ὅλαι οἱ κοινωνίαι, ὡς καὶ αἱ κοινὰ βασικαὶ ἀνάγκαι μεταξὺ ὄλων τῶν ἀνθρώπων ὑπαγορεύουν πλείστας ὁμοιότητας μεταξὺ ὄλων τῶν πολιτισμῶν, ἢ ἀνισοταχῆς ἀπὸ κοινωνίας εἰς κοινωνίαν συσσωρεύσεις πολιτιστικῶν ἐμπειριῶν (γνώσεων, δεξιοτήτων, τεχνολογίας, ἀξιών) ὀδηγεῖ εἰς πλείστας ὅσον καὶ βαθεῖας πολιτιστικὰς διαφοροποιήσεις. Τὰ φαινόμενα τῆς κοινωνικῆς στατικότητος καὶ τῆς κοινωνικῆς δυναμικότητος, ἢ ἄλλως τῆς πολιτιστικῆς ἀναπτύξεως, ἀποτελοῦν ἀντικείμενον συστηματικῶν ἐθνολογικῶν καὶ κοινωνιολογικῶν ἐρευνῶν. Αἱ ἐρευναι αὐταὶ ὀδηγοῦν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ συναφεῖς παράγοντες πρέπει νὰ ἀναζητῶνται οὐχὶ εἰς τὰς φυλετικὰς διαφοράς, ἀλλὰ εἰς τὸν γεωγραφικὸν χῶρον εἰς τὸν ὁποῖον ἀναπτύσσεται μία κοινωνία, εἰς τὸ κλίμα, πρωτίστως δὲ εἰς τὰ δεδομένα, εἰς τὴν ὅλην ἱστορίαν, ἐκάστου τῶν πολιτισμῶν. Πρὸς τούτοις, ὑπογραμμίζεται τὸ γεγονός ὅτι, ἅπαξ μία κοινωνία ἐξέλη τῆς στατικότητος, ὁ ἀρχικὸς δυναμισμὸς διευρύνεται (ἂν οὗτος δὲν ἀνακοπῆ λόγῳ ἱστορικῶν δεδομένων) ἀδιαλείπτως καὶ μὲ ρυθμὸν μάλιστα ἐπαυξανόμενον. Μὲ ἄλλους λόγους, ὁ πολιτισμὸς ἐμπλουτίζεται, ὡς εἶπομεν, ἐξ' αὐτοῦ τούτου τοῦ βαθμοῦ τῆς δυναμικότητός του.

— Θεωρίαι περὶ τῆς ἐξελιξέως τοῦ πολιτισμοῦ

Αἱ διάφοροι θεωρίαι ὡς πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ πολιτισμοῦ ἐκ τῶν ἀρχικῶν του σταδίων πρὸς τὴν σημερινήν του δομὴν καὶ λειτουργίαν ἤρχισαν διατυπούμεναι ἀπὸ τῆς στιγμῆς τῆς συστηματικῆς μελέτης τῶν διαφόρων

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

πρωτογόνων ομάδων, κυρίως εις τὴν Ἀφρικὴν, τὴν Αὐστραλίαν καὶ τὸ Δυτικὸν Ἡμισφαίριον. Κατὰ τὰς ἐπικρατούσας μέχρι τότε ἀντιλήψεις (μέχρι τῶν μέσων περίπου τοῦ 18ου αἰῶνος), οἱ πρωτόγονοι δὲν ἦσαν παρὰ τὰ ὑπολείμματα ομάδων αἱ ὁποῖαι εἶχον ἐκπέσει ἐκ τοῦ σταδίου τῆς εὐμενείας καὶ τῆς χάριτος εἰς τὴν κατάστασιν τῆς βαρβαρότητος. Οἱ ἐθνολόγοι ἐρευνῆται ἤλθον νὰ μεταβάλουν ἢ μᾶλλον νὰ ἐξαλείψουν τὰς ἀντιλήψεις αὐτάς. Οὗτοι ἤρχισαν νὰ ὀμιλοῦν ἐγκύρως περὶ τοῦ πολιτισμοῦ ὡς κοινωνικῆς διαδικασίας διακρινομένης εἰς πλείστα στάδια καὶ ἐκφάνσεις. Κεντρικὴ θέσις τούτων εἶναι ὅτι ὁ πολιτισμὸς ὄλων τῶν κοινωνιῶν, ἀνεξαρτήτως μάλιστα τοῦ οἰκείου γεωγραφικοῦ χώρου, ἠκολούθησεν εἰς τὴν ἀνάπτυξίν του τὰ αὐτὰ ἢ περίπου τὰ αὐτὰ στάδια ἀπὸ τῶν ἀπλουστάτων πολιτιστικῶν μορφῶν μέχρι τῶν πλέον συνθέτων.

Ἀναλυτικώτερον, κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα, οἱ εἰδικοί μελετῆται καὶ κυρίως ὁ Henry Morgan (1818-1881), ὁ πλέον σημαντικὸς μεταξὺ τούτων, διεμόρφωσαν τὰς θέσεις ὅτι: (α) Ὁ πολιτισμὸς ἀκολουθεῖ εἰς τὴν ἀνάπτυξίν του ὀρισμένα διαδοχικὰ στάδια. (β) Τὰ στάδια ταῦτα εἶναι σχεδὸν τὰ αὐτὰ εἰς τὴν ἱστορίαν ὄλων τῶν πολιτισμῶν. (γ) Ἡ διαδικασία αὕτη εἶναι διαδικασία ὑπαγορευομένη ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς φύσεως τῶν πολιτιστικῶν δραστηριοτήτων καὶ, κατὰ συνέπειαν, ἀναπόφευκτος. (δ) Αἱ διανοητικαὶ διενέργειαι εἶναι αἱ αὐταὶ μεταξὺ ὄλων τῶν ἀνθρώπων, ἦτοι «... ὅταν οἱ ἄνθρωποι [οἷα σδῆποτε κοινωνίας] διαβιοῦν ὑπὸ τοὺς ὄρους οἱ ὁποῖοι ὑπαγορεύονται ἐκ τοῦ σταδίου A [τῆς πολιτιστικῆς ἀναπτύξεως], ἐνεργοῦν γενικῶς κατὰ τρόπον ὁ ὁποῖος ὀδηγεῖ [ἀναποφεύκτως] εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῶν πολιτιστικῶν μορφῶν τοῦ σταδίου B, ἐν συνεχείᾳ δὲ εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῶν πολιτιστικῶν μορφῶν τοῦ σταδίου Γ κ.ο.κ. διὰ μέσου ὄλων τῶν αἰῶνων...» (E.A. Hoebel, «Anthropology: The Study of Man» - Ἀνθρωπολογία: Ἡ Μελέτη τοῦ Ἀνθρώπου, 1966).

Αἱ θεωρίαι περὶ τῆς ἐξελίξεως τοῦ πολιτισμοῦ ἀπομακρύνονται σήμερον τῶν ἀρχικῶν ἐθνολογικῶν θεωριῶν καὶ κυρίως τῶν θεωριῶν τῆς «μονογραμμικῆς» ἐξελίξεως, ὅπως ἐκεῖναι περὶ τῶν ὁποίων ἐγινε λόγος ἀνωτέρω. Οἱ σύγχρονοι ἐθνολόγοι καὶ κοινωνιολόγοι ὑπογραμμίζουν τὴν ἄποψιν ὅτι ὁ πολιτισμὸς μὴς κοινωνίας εἶναι δυνατόν νὰ ἐξελιχθῆται «πολυγραμμικῶς», ἦτοι ὀρισμέναι πλευραὶ τούτου (π.χ. ἡ τεχνολογία, αἱ περὶ τῆς κατανομῆς τῶν ἀγαθῶν ἀντιλήψεις) νὰ κινοῦνται ταχέως πρὸς περαιτέρω ἀνάπτυξιν, ἕτεραι δὲ πλευραὶ (π.χ. αἱ περὶ τῆς ἀξίας τοῦ ἀτόμου ἀντιλήψεις, ἡ τέχνη, τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα) νὰ ἀλλάσσουν βραδέως ἢ καὶ νὰ ἐμμένουν ἐπὶ μακρὸν διάστημα εἰς τὰ παραδοσιακὰ πρότυπα. Ἐν τούτοις, ἡ ἀνισοταχῆς καὶ ἀνισομερῆς αὕτη πολιτιστικὴ ἐξέλιξις περιορίζεται ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν ἰσχυρῶν δυνάμεων, ὅπως εἶναι ἡ γενίκευσις τῶν ἐπιστημονικῶν ἐμπειριῶν καὶ τῆς τεχνολογίας εἰς

όλους συγχρόνως τούς τομείς της κοινωνικής ζωής. Είς τὴν περίπτωσιν ταύτην, πάντα τὰ πολιτιστικά στοιχεία, ὁ ὅλος τρόπος ζωῆς, ὑφίστανται πιέσεις πρὸς ἀλλαγάς.

— Ἀλλαγὰι εἰς τὸν πολιτισμὸν

Αἱ ἀλλαγὰι εἰς τὸν πολιτισμὸν μιᾶς κοινωνίας, ἤτοι αἱ ἀλλαγὰι εἰς τὰς ἐμπειρίας καὶ τὴν συμπεριφορὰν τῶν μελῶν καὶ τῶν ὁμάδων τῆς κοινωνίας ταύτης, ἔρχονται ὡς ἀποτέλεσμα ὀρισμένων διαδικασιῶν, τὰ κύρια στάδια τῶν ὁποίων εἶναι αἱ «καινοτομίαι», ἢ «κοινωνικὴ παραδοχή», αἱ «ἐπιλεκτικαὶ ἀπόρροιαι» καὶ «ἡ ὀργανικὴ ἔνσωμάτωσις».

«Καινοτομίαι»: Αἱ ἐν λόγῳ διαδικασίαι ὑποκινουῦνται ὑπὸ νέων δεδομένων καὶ ὑπὸ νέων δυνάμεων ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς σκηνῆς. Αἱ ρίζαι τούτων ἀνευρίσκονται εἰς τὰς ποικίλας ἱστορικὰς ἐξελίξεις, ὅπως π.χ. εἶναι ἡ διεύρυνσις τοῦ οἰκείου γεωγραφικοῦ χώρου διὰ τῆς κατακτήσεως νέων χώρων, ἢ ὑποστολὴ τοῦ χώρου τούτου καὶ ἡ ὑποδούλωσις τῆς κοινωνίας ὑπὸ ἄλλου λαοῦ, ἀλλὰ εὐκαιρίαι διὰ πολιτιστικὰς ἐπαφάς, ἰδίως δὲ εἰς τὰς ἀνακαλύψεις καὶ τὴν διασφάλισιν νέων πηγῶν καὶ μορφῶν ἐνεργείας. Εἰδικώτερον, κύριον αἴτιον τῆς πολιτιστικῆς προόδου εἶναι ἡ ἰκανότης τοῦ ἀνθρώπου νὰ βελτιώνη συνεχῶς τὴν τεχνολογίαν, ἤτοι τὰ μέσα καὶ τὰς μεθόδους διὰ τῶν ὁποίων ἀποσπᾷ ἀπὸ τοῦ περιβάλλοντος διαρκῶς καὶ περισσοτέρας δυνάμεις πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν διαρκῶς ἐπίσης αὐξανομένων καὶ διαφοροποιουμένων ἀναγκῶν.

Ἐπιπλέον, αἱ καινοτομίαι τότε μόνον συνιστοῦν ἀλλαγὰς εἰς τὰς πολιτιστικὰς ἐμπειρίας καὶ ἐκφράσεις ὅταν δὲν ἀφοροῦν εἰς τὴν συμπεριφορὰν ὀλίγων ἀτόμων ἢ ὁμάδων μιᾶς κοινωνίας, ἀλλ' ὅταν εἶναι ἐκδηλοὶ τροποποιήσεις εἰς τὴν ἀτομικὴν καὶ κοινωνικὴν συμπεριφορὰν τοῦ μεγίστου ἀριθμοῦ τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας. Κατὰ τὸν Β.Ρ. Murdock καὶ τοὺς ἄλλους εἰδικούς συνεργάτας εἰς τὸ ἔργον «Man, Culture and Society», ed. by H.L. Shapiro - Ἄνθρωπος, Πολιτισμὸς καὶ Κοινωνία (1960), ἡ καινοτομία συνιστᾷ ἀπλῶς μίαν πολιτιστικὴν διαφοροποίησιν, ὅταν δὲν εἶναι παρὰ μία μᾶλλον περιορισμένη καὶ ἐπιφανειακὴ ἀλλαγὴ τῶν προηγουμένων ἐμπειριῶν ἐπὶ ἑνὸς πολιτιστικοῦ τομέως, ἢ ὁποία ἐπισυμβαίνει ὑπὸ τὰς βραδείας μᾶλλον καὶ βαθμιαίας ἐπιδράσεις τῶν γενικῶν ἢ τῶν εἰδικῶν συνθηκῶν ζωῆς. Ἐπὶ παραδείγματι, αἱ βραδεῖαι ἀλλαγὰι εἰς τὰς προτιμήσεις εἰς τὸν τομέα τῆς ψυχαγωγίας, εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν κοκ. δὲν εἶναι παρὰ ἐλαφραὶ ἢ μεγαλύτεραι «παραεκκλίσεις» ἀπὸ τοὺς ἰσχύοντα πολιτιστικούς κανόνας κοινωνικῆς

συμπεριφορᾶς. Δὲν συνιστοῦν αὐταὶ πολιτιστικὰς ἀλλαγὰς. Εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν ἐφευρέσεων, ὡς π.χ. τοῦ αὐτοκινήτου, τοῦ ἀεροπλάνου, τοῦ ραδιοφώνου, τῆς τηλεοράσεως, τῶν ἠλεκτρονικῶν διερευνητῶν, τῶν ἀκτίνων laser κ.ἄ., αἱ καινοτομίαι εἰς τὴν συμπεριφορὰν ἀτόμων καὶ ὁμάδων ἀποβαίνουν βαθύται καὶ ἐπομένως δυνάμεθα νὰ ὀμιλῶμεν ἀντικειμενικώτερον περὶ ἀλλαγῶν τοῦ πολιτισμοῦ. Τὰ ὡς ἄνω μέσα τῆς τεχνολογίας, δημιουργήματα ἀπειρῶν ἄλλων μερικωτέρων ἐφευρέσεων καὶ πρακτικῶν ἐφαρμογῶν, ἔρχονται νὰ ἀλλοιώσουν τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας. Προσδίδουν νέας διαστάσεις εἰς τὸν ἀτομικὸν καὶ συλλογικὸν προβληματισμόν. Ἀλλοιώνουν βαθέως τὰς προηγουμένας στάσεις, προτιμήσεις καὶ ἐκφράσεις. Πρὸς τοῦτοις δημιουργοῦν τὰς συνθήκας διὰ νέας ἀνακαλύψεις καὶ διὰ νέας ἐφαρμογὰς, πάντα δὲ ταῦτα ἐντὸς χρονικῶν διαστημάτων διαρκῶς καὶ περισσότερον βραχέων. Τὸ φαινόμενον τῶν πολιτιστικῶν ἀλλαγῶν εἶναι, ἐν προκειμένῳ, φαινόμενον ἔκδηλον ὅσον καὶ γενικόν.

Καινοτομίαι εἶναι δυνατόν νὰ δημιουργηθοῦν ὡς συνέπεια τῆς ἀναζητήσεως «δοκιμαστικῶν» λύσεων διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν ὀρισμένων πιεστικῶν προβλημάτων. Συγκεκριμένως, ἀπότομοι καὶ βαθεῖαι κρίσεις εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν (φυσικαὶ καταστροφαί, ἐμπόλεμος κατάστασις, ἐλλείψεις εἰς φυσικοῦς πόρους κοκ.) ὀδηγοῦν εἰς τὴν ἀνεύρεσιν ταχυτάτων λύσεων (νέα εἶδη τροφίμων, νέα πολεμικὰ ὄπλα, συνθετικά προϊόντα κ.ἄ.). Αἱ ἐπιτυχεῖς λύσεις ὀδηγοῦν, μετὰ τὴν σειρὰν τῶν, εἰς βαθείας συχνάκις τροποιώσεις προηγουμένων στάσεων, συνηθειῶν, προτιμήσεων, ἐπιλογῶν κοκ., ἤτοι εἰς τὴν μεγαλυτέραν ἐξοικείωσιν μετὰ τοὺς κινδύνους τῆς ζωῆς, τὴν ἀποδοτικώτεραν ὀργάνωσιν τῶν συλλογικῶν προσπαθειῶν πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, τὴν διεύρυνσιν τῶν συστήματων ἀξιῶν, τὴν δόμησιν νέων ἰδεολογιῶν κοκ. Πρὸς τοῦτοις, αἱ καινοτομίαι ἐπέρχονται διὰ τῶν διαδικασιῶν τοῦ «πολιτιστικοῦ δανεισμοῦ». Ὁ «δανεισμός» αὐτὸς μάλιστα συνιστᾶ, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, ἕνα μόνιμον συντελεστὴν πολιτιστικῶν ἀλλαγῶν.

Ἡ ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν καὶ ἰδιαίτερος ἡ ἱστορία τούτων ἀπὸ τῆς στιγμῆς τῆς δημιουργίας τῶν ὄρων διὰ συνεχῶς ἀμεσωτέρας καὶ ἐντονωτέρας ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν, δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἱστορία ἐνὸς ἀδιαλείπτου πολιτιστικοῦ διαλόγου μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καί, κατὰ συνέπειαν, ἐνὸς ἀδιαλείπτου πολιτιστικοῦ ἀλληλοδανεισμοῦ. Αἱ ἐφευρέσεις καὶ ἐφαρμογαὶ (ἡ τεχνολογία) προξενοῦν, ὡς εἴπομεν, ἀλλαγὰς εἰς τὸν οἰκείον πολιτισμόν. Ὁ πολιτισμὸς αὐτὸς μετὰ τὰ νέα του χαρακτηριστικὰ ἐπηρεάζει, χάρις εἰς τὰς ἀποφεύκτους πολιτιστικὰς ἐπικοινωνίας, τοὺς πολιτισμοὺς καὶ τῶν ἄλλων κοινωνιῶν. Ἀλλὰ ὁ δανεισμὸς γίνεται ὑπὸ ὀρισμένας προϋποθέσεις. Ἐπὶ παραδείγματι, ὅταν μία κοινωνία ἔχει διασφαλίσῃ πολιτιστικὰς ἐμπειρίας αἱ ὁποῖαι εἶναι ἢ θεωροῦνται ἐπαρκεῖς πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν οἰκείων πολιτιστικῶν

ἀναγκῶν (ἄρτιον γλωσσικὸν ἰδίωμα, μορφαὶ καλῶν καὶ πρακτικῶν τεχνῶν, τρόποι ψυχαγωγίας κοκ.), αὕτη «δανείζεται» πολιτιστικὰ στοιχεῖα ἐξ ἄλλων κοινωνιῶν δοκιμῶς καὶ ἐπιλεκτικῶς. Βεβαίως, τὰ δάνεια πολιτιστικὰ στοιχεῖα τροποποιοῦνται, ὥστε νὰ λειτουργοῦν ἐν ἁρμονίᾳ μὲ τὰ λοιπὰ πολιτιστικὰ στοιχεῖα καὶ νὰ ἱκανοποιοῦν οὕτω συγκεκριμέναν ἀνάγκαν. Ὡς ὑπογραμμίζεται εἰς τὸ προαναφερθὲν συλλογικὸν ἔργον, «...Τὸ ἀρχικὸν φοινικικὸν ἀλφάβητον ἐστερεῖτο χαρακτήρων διὰ τὰ φωνήεντα... Ὅταν οἱ Ἕλληνες ἐδανείσθησαν ἀπὸ τοὺς Φοίνικας τὸ ἀλφάβητον, μετέτρεψαν χαρακτήρας οἱ ὅποιοι ἦσαν ἄχρηστοι δι' αὐτοὺς εἰς σύμβολα διὰ τὰ φωνήεντα...»

«Κοινωνικὴ παραδοχὴ»: Τὸ δεῦτερον στάδιον εἰς τὴν διαδικασίαν τῶν πολιτιστικῶν ἀλλαγῶν εἶναι ἡ λεγομένη κοινωνικὴ παραδοχὴ. Διὰ τῆς ἐννοίας αὐτῆς ὑποδηλώνεται τὸ γεγονός ὅτι διὰ νὰ γενικευθῇ μία καινοτομία, εἰς τὴν ὅποιαν ὠδήγησαν ἐφευρέσεις, δανεισμοὶ ἢ ἱστορικὰ συμβάντα, πρέπει νὰ γίνῃ αὕτη συνείδησις καὶ συγκεκριμένη ἔκφρασις ὑπὸ τῶν πολλῶν ἢ, καλύτερον, πρέπει νὰ καταστῇ κοινὴ ἐμπειρία. Ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι, ἂν αἱ καινοτομίαι ἀφοροῦν εἰς τὴν διαγωγὴν ὀρισμένων μόνον ἀτόμων ἢ ομάδων ἀτόμων (ὀμάδος διανοουμένων, καλλιτεχνῶν, οἰκογενειῶν αὐτῆς ἢ ἐκείνης τῆς κοινωνικῆς τάξεως, μερίδος τῶν νέων κοκ.), δὲν συνιστοῦν αὐταὶ ἀλλαγὴν εἰς τὸν ὅλον πολιτισμὸν τῆς οἰκείας κοινωνίας. Συνιστοῦν ἀπλῶς ἀλλαγὰς τῶν λεγομένων «μερικῶν πολιτισμῶν» (subcultures) ἐντὸς τῶν πλαισίων τοῦ αὐτοῦ γενικοῦ πολιτισμοῦ. Ἀλλὰ περὶ τοῦ φαινομένου αὐτοῦ θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὑπογραμμίζεται ἡ ἄποψις ὅτι ὁ βαθμὸς τῆς δεκτικότητος μιᾶς κοινωνίας εἰς πολιτιστικὰς ἀλλαγὰς ἢ, εἰδικώτερον, ἡ ἱκανότης μιᾶς καινοτομίας νὰ γίνῃ εὐρύτερον ἀποδεκτὴ ἢ καὶ νὰ καθολικευθῇ ἐξαρτᾶται πλειστάκις ὄχι μόνον ἀπὸ τὸν ὅλον δυναμισμόν μιᾶς κοινωνίας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ κῦρος τῶν φορέων τῆς καινοτομίας ταύτης — τοῦ ἐφευρέτου ἢ ἐφευρετῶν, τῆς ἡγεσίας τῶν συναφῶν κινημάτων κοκ. Εἶναι πάντως ἀληθές ὅτι ἡ πρόοδος τῆς τεχνολογίας εἰς τοὺς τομεῖς τῶν συλλογικῶν μέσων ἐπικοινωνίας, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὰς προόδους εἰς τὴν γνῶσιν τῶν διαδικασιῶν τοῦ ἀτομικοῦ καὶ συλλογικοῦ βίου, ἀποτελοῦν εἰς τὰς ἡμέρας μας νέους συντελεστὰς εἰς τὴν διάδοσιν καινοτομιῶν (ἀντιλήψεων, στάσεων, προτιμήσεων κ.ἄ.). Τοῦτο εἶναι ἐμφανές εἰς τοὺς τομεῖς τῆς διαφημίσεως ἰδεῶν ἢ προϊόντων, τὰ ὅποια μάλιστα δὲν εἶναι πάντοτε ἐν πλήρει συμφωνίᾳ πρὸς τὴν θετικὴν κοινωνικὴν πρόοδον ἢ ἀκόμη καὶ πρὸς ὅσα συνιστοῦν τὸν ὁμαλὸν καὶ δημιουργικὸν ἀτομικὸν καὶ συλλογικὸν βίον.

«Ἐπιλεκτικαὶ ἀπόρροιαι»: Κατὰ τοὺς δοκιμωτέρους τῶν μελετητῶν τοῦ

τοῦ πολιτιστικοῦ παράγοντος καί εἰς τὴν ιδέαν ὅτι βαθύτατα πολιτιστικά μεταλλάγαι ὑπόσχονται πλήρη ἱκανοποίησιν τῶν βιολογικο-ψυχολογικῶν ἀναγκῶν τῆς στοργῆς, τῆς ἀναγνώρισεως, τοῦ ἀνήκειν καὶ τοῦ δημιουργεῖν.

Ἐν συνόψει, ὀνομάζομεν ἀλλαγὰς τοῦ πολιτισμοῦ οὐχὶ τὰς ἀλλαγὰς εἰς τὴν τεχνολογίαν, ἀλλὰ τὰς ἀλλαγὰς εἰς τὰς στάσεις, τὰς προτιμήσεις καὶ τὰς μορφὰς ἐκφράσεως τῶν μελῶν μιᾶς κοινωνίας, αἱ ὁποῖαι ἔρχονται ὡς συνέπεια τῶν εὐρημάτων τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν ἐφαρμογῶν τῶν εὐρημάτων αὐτῶν ἐπὶ ὅλων τῶν βασικῶν τομέων καὶ τῶν διαδικασιῶν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

— «Μερικοὶ πολιτισμοὶ» (Subcultures)

Οἱ πολιτισμοὶ ὅλων τῶν κοινωνιῶν, πρωτίστως δὲ τῶν συγχρόνων πολιτισμῶν τῶν μεγάλων καὶ ἀνεπτυγμένων ἐθνικῶν κοινωνιῶν, δὲν εἶναι πολιτισμοὶ ἐντελῶς ὁμοιογενεῖς. Ἐντὸς τῶν πλαισίων τῶν πολιτισμῶν αὐτῶν ἀναπτύσσονται καὶ «μερικώτεροι πολιτισμοὶ» (subcultures) μὲ ἰδιότυπα τὰ πολιτιστικὰ στοιχεῖα τῶν. Οἱ πολιτιστικοὶ οὗτοι κλάδοι ἀναπτύσσονται κυρίως εἰς τὰ πλαίσια τῆς ζωῆς ὁμάδων τὰ μέλη τῶν ὁποίων ἔχουν ὀρισμένης κοινῆς ἐμπειρίας, πέραν τῶν εὐρύτερων ἐμπειριῶν τὰς ὁποίας μοιράζονται μὲ τὸ σύνολον τῶν μελῶν τῆς ἐθνικῆς κοινότητος, ὡς καὶ κοινῆς προσδοκίας. Συνήθως, ἰδιοτύπους πολιτιστικὰς ἐμπειρίας ἀναπτύσσουν οἱ πρόσφυγες, οἱ μετανάστες, οἱ νέοι, οἱ ὁμοιοεπαγγελματίαι, οἱ διανοούμενοι, ἀλλὰ καὶ ὅσοι διαβιοῦν ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας καὶ μοιράζονται μεταξύ τῶν ὀρισμένης ἀντιλήψεις περὶ τῆς ζωῆς, ὡς π.χ. εἶναι οἱ τρόφιμοι τῶν ἀναμορφωτικῶν ἰδρυμάτων ἢ τὰ μέλη συμμοριῶν (gangs), τῶν τοξικομανῶν, τῶν ἀλκοολικῶν, ὡς καὶ πλείστων ἄλλων ἀντικοινωνικῶν ἢ κοινωνικοπαθολογικῶν ὁμάδων.

Κάθε μερικώτερος πολιτιστικὸς κλάδος εἶναι ἓνα πλέγμα ἐμπειριῶν καὶ ἐκφράσεων τὸ ὅποion, ἐνῶ σαφῶς διακρίνεται διὰ τὴν ἰδιοτυπίαν του, ἐν τούτοις διατηρεῖ ἀμέσους ἐξαρτήσεις ἀπὸ τὸν εὐρύτερον πολιτισμὸν τῆς οἰκείας κοινωνίας. Ἐλάχισται εἶναι αἱ περιπτώσεις πλήρους ἀποκοπῆς ἐκ τοῦ κεντρικοῦ πολιτιστικοῦ κορμοῦ. Εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας ἀνήκουν, ἐν πολλοῖς, αἱ πολιτιστικαὶ ἐμπειρίαὶ καὶ ἐκδηλώσεις τῶν λεγομένων «ἀναχωρητῶν», ἥτοι ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἀποσπῶνται τοῦ οἰκείου κοινωνικοπολιτιστικοῦ σώματος π.χ. λόγῳ ἰσχυρῶν θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων (μοναί, ἀπομονωμέναι θρησκευτικαὶ κοινότητες), ὡς διαμαρτυρία κατὰ τῶν ἀδυναμιῶν τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος (κοινότητες τῶν Hippies) κ.ο.κ.

Γενικῶς, οἱ μερικώτεροι πολιτιστικοὶ κλάδοι διατηροῦν πλείστας πο-

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

λιτιστικές αξίας εκ του ευρύτερου πολιτισμού, αλλά περιέχουν επίσης και πλειστα άλλα εκδήλως ιδιότυπα στοιχεία, ήτοι στοιχεία προσιδιάζοντα αποκλειστικῶς και μόνον εἰς τοὺς πολιτισμοὺς αὐτοῦς. Ἐπὶ παραδείγματι, μία «συμμορία νέων» ὀρισμένης γειτονιάς, ἐνῶ μεταχειρίζεται τὴν γλῶσσαν τῆς οἰκείας ἐθνικῆς κοινότητος, ἀναπτύσσει παραλλήλως ἴδιον γλωσσάριον (slang, argot) καὶ ἴδια σύμβολα ἐπικοινωνίας.

Ἡ σύγχρονος κοινωνιολογικὴ ἔρευνα περὶ τὸ κοινωνικὸν τοῦτο φαινόμενον ἔχει ὀδηγήσει εἰς τὰς διαπιστώσεις ὅτι : Τὰ μέλη τῶν ὡς ἄνω ομάδων δὲν ρυθμίζουν τὴν ὄλην συμπεριφορὰν τῶν μὲ μόνον γνώμονα τὰ ιδιότυπα πολιτιστικὰ πρότυπα τῆς οἰκείας ομάδος, ἰδίως μάλιστα εἰς τὰς σχέσεις τῶν πρὸς μὴ μέλη ταύτης. Μετέχουν, κατὰ τὰς περιστάσεις καὶ συμφῶνως πρὸς τὰς ἐκάστοτε ψυχολογικὰς καὶ κοινωνικὰς ἀνάγκας, καὶ τοῦ γενικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ ἰδιότυπου πολιτισμοῦ τῶν. Τὰ ιδιότυπα πολιτιστικὰ πρότυπα (the subculture) τῆς ομάδος ἀσκοῦν βαθυτέραν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς διαγωγῆς τῶν μελῶν ταύτης, δεδομένον μάλιστα τοῦτο τὸ ὅποιον καθορίζει τὴν «αὐτότητα» ἐκάστου τούτων. Τέλος, οἱ μερικοὶ πολιτισμοὶ ἐνισχύουν τὸ «συναίσθημα τῆς ἀσφαλείας» εἰς τὰ ἄτομα, τὰ ὁποῖα διὰ λόγους ψυχολογικοῦς ἢ καὶ κοινωνικοῦς τελοῦν ὑπὸ τὸν πιεστικὸν ἔλεγχον τῶν ευρύτερων πολιτιστικῶν ἐμπειριῶν τῆς κοινωνίας.

Ἐκ τῶν μερικωτέρων πολιτισμῶν, οἱ ὅποιοι τυγχάνουν μεγαλυτέρας προσοχῆς ἐκ μέρους τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀποβαίνουν ἀντικείμενον πολυπλεύρου κοινωνιολογικῆς θεωρήσεως καὶ ἐρεύνης, εἶναι ὁ ἰδιότυπος πολιτισμὸς τῶν νέων (the youth subculture) καὶ ἰδίως τῶν ἐφήβων, ὡς καὶ ὁ ἰδιότυπος πολιτισμὸς τῶν ομάδων αἱ ὁποῖαι ὀργανώνονται καὶ λειτουργοῦν ὡς ἀντικοινωνικαὶ ομάδες ἢ ὡς κοινωνικοπαθολογικαὶ ομάδες (marginal groups - «περιθωριακαὶ ομάδες»). Εἰς τὴν περίπτωσιν μάλιστα τῶν ἀντικοινωνικῶν ομάδων, ὁ ἰδιότυπος πολιτισμὸς τῶν εἶναι γνωστὸς ὡς «counterculture - ἀντιπολιτισμὸς». Περὶ τῶν κοινωνικοπαθολογικῶν φαινομένων θὰ γίνῃ λόγος, ὅταν μελετήσωμεν συστηματικώτερον τὰ προβλήματα τῆς λεγομένης «παθολογικῆς κοινωνιολογίας».

— Γενικοὶ ὀρισμοὶ τοῦ πολιτισμοῦ

Ἐκ τῶν κατὰ καιροῦς διατυπωθέντων ὀρισμῶν τοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ πολυσυνθέτου τούτου κοινωνικοῦ φαινομένου, οἱ περισσότερον ἴσως χρήσιμοι διὰ τὴν βαθυτέραν δυνατὴν κατανόησιν ἢ, ἀκόμη, διὰ τὴν ὑποκίνησιν ἐπιστημονικῶν ἐνδιαφερόντων διὰ περαιτέρω μελέτας εἶναι οἱ ἀκόλουθοι :

E.B. Tylor : «... Πολιτισμός είναι τὸ πλέγμα τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει γνώσεις, δοξασίας, τέχνες, ἠθικοὺς κανόνες, νόμους, ἔθιμα, ὡς καὶ κάθε ἄλλη δεξιότητα καὶ συνήθειαν, ἢ ὁποῖα ἀνεπτύχθη ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ὡς μέλους τῆς κοινωνίας» («Primitive Culture» - Ὁ Πολιτισμὸς τῶν Πρωτογόνων, 1871).

B. Malinowski : «... Πολιτισμὸς εἶναι, ἐν τελευταία ἀναλύσει, μία ἐνεργὸς πραγματικότης ἢ ὁποῖα ἐδημιουργήθη διὰ τὴν ἰκανοποίησιν τῶν ἀνάγκων τοῦ ἀνθρώπου, κατὰ τρόπον μάλιστα ὁ ὁποῖος εἶναι κάτι πέραν τῆς ἀπλῆς προσαρμογῆς εἰς τὸ φυσικὸν περιβάλλον» («Culture» - Πολιτισμὸς, Encyclopedia of the Social Sciences, 1930).

R. Linton : «... Ἡ γενικὴ ἔννοια τοῦ "πολιτισμοῦ" ὑποδηλώνει τὴν ὅλην κοινωνικὴν κληρονομίαν τῆς ἀνθρωπότητος, ἐνῶ ἡ εἰδικὴ ἔννοια "ἑνὸς πολιτισμοῦ" ὑποδηλώνει ὠρισμένον εἶδος πολιτισμοῦ» («The Study of Man» - Ἡ Μελέτη τοῦ Ἀνθρώπου, 1936).

C. Kluckhohn and W.H. Kelly : «... Πολιτισμὸς εἶναι ἓν σύστημα, δημιουργηθὲν μετὰ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, τὸ ὁποῖον συνίσταται ἀπὸ ἐκδηλῶν ἢ καὶ κεκαλυμμένων προγράμματα ζωῆς καὶ εἰς τὸ ὁποῖον μετέχουν ὅλα τὰ μέλη μιᾶς κοινωνικῆς ομάδος» («The Concept of Culture» - Ἡ Ἐννοια τοῦ Πολιτισμοῦ, 1945).

P. Sorokin : «... Αἱ πολιτιστικαὶ πλευραὶ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς συνίστανται ἀπὸ νοήματα, ἀξίας καὶ κανόνες εἰς τὰς ἀλληλοσυναφείας καὶ ἀλληλεπιδράσεις μεταξὺ τῶν... καὶ εἰς τὴν ὑλοποίησιν τῶν διὰ συγκεκριμένων πράξεων καὶ δι' ἄλλων μέσων...» («Society, Culture and Personality» - Κοινωνία, Πολιτισμὸς καὶ Προσωπικότης, 1947).

T. Parsons : «... Ὁ πολιτισμὸς... εἶναι ταυτοχρόνως καὶ προϊόν τῶν συστημάτων καὶ κοινωνικῶν ἀλληλεπιδράσεων ἀλλὰ καὶ συντελεστὴς τούτων... Ὁ πολιτισμὸς "μεταδίδεται", τὸ δεδομένον δὲ τοῦτο συνιστᾷ τὸ σημαντικὸν κριτήριον βάσει τοῦ ὁποῖου δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὸν πολιτισμὸν ἀπὸ τὸ [οἰκεῖον] κοινωνικὸν σύστημα... δεδομένου ὅτι ὁ πολιτισμὸς [ὡς ἰδίᾳ ὄντοτης] μεταφέρεται ἀπὸ ἓν κοινωνικὸν σύστημα εἰς ἕτερον...» («Social System» - Κοινωνικὸν Σύστημα, 1951).

C. Lévi-Strauss : «... Πολιτισμὸς εἶναι μία σειρά μορφῶν διαγωγῆς αἱ ὁποῖαι χρησιμεύουν ὡς πρότυπα τῆς διαγωγῆς μιᾶς ομάδος ἀνθρώπων εἰς

μίαν ώρισμένην χρονικήν περίοδον...) («Social Structure» - Κοινωνική Δομή, 1953).

Σημειώνομεν ένταύθα ότι, ένφ οι έθνολόγοι και οι κοινωνιολόγοι διευρύνουν την έννοιαν του πολιτισμού, ώστε να υποδηλώνεται διά ταύτης τó σύνολον των άνθρωπίνων έμπειριών, οι ύπηρετούντες τās άνθρωπιστικάς σπουδάς (συνεχίζοντες την παράδοσιν τής όποιας ή άφετηρία εύρίσκεται κυρίως εις την 'Αναγέννησιν) όνομάζουν πάντα τά έργα του άνθρώπου, τά όποία ύπαγορεύονται από τās βασικάς ανάγκας του άνθρώπου και τά όποία έρχονται να ίκανοποιούν τās ανάγκας ταύτας, «τεχνικόν πολιτισμόν» ή άπλώς πολιτισμόν (culture). Όνομάζουν δέ «άνώτερον πολιτισμόν» (civilization) τās φιλοσοφικάς θεωρήσεις, την τέχνην εις τούς ποικίλους κλάδους και εκφάνσεις της, ως και τά συστήματα άξιων άτομικού και συλλογικού βίου. Γενικώς, αυτή αύτη ή φύσις των πολιτιστικών έμπειριών του άνθρώπου ως μέλους τής κοινωνίας άφήνουν λίαν στενά περιθώρια δι' άπολύτως άντικειμενικά και όλως σαφείς διακρίσεις.

Κοινωνικοποίησης του άτόμου

Κοινωνικοποίησης είναι ή βασική βιολογική, ψυχολογική και κοινωνική διαδικασία χάρις εις την όποιαν τó άτομον εκμανθάνει τόν πολιτισμόν τής κοινωνίας του και καθίσταται μέλος ένεργόν ταύτης.

Ό διαδικασία αύτη ή, άλλως, τó φαινόμενον τής μαθήσεως και τής προσαρμογής εις τó οικείον φυσικόν και κοινωνικόν περιβάλλον ύπήρξεν και παραμένει άντικείμενον πολυπλεύρων μελετών. Εις τó μακρυνόν παρελθόν τó φαινόμενον τούτο εξητάζετο κυρίως υπό των φιλοσόφων. Στόχος του φιλοσοφικού στοχασμού ήτο ή άνεύρεσις των σχέσεων μεταξύ του «νοείν» και του «είναι». Είναι άληθές, ότι αι φιλοσοφικάι θεωρήσεις δέν παροράνται από την κοινωνιολογίαν. Πάντως, αι σύγχρονοι έπιστήμαι, θετικώτεροι εις τās έρεύνας και πραγματιστικώτεροι εκ τής άπόψεως των εύρημάτων των, έχουν στραφή εις την συστηματικήν μελέτην των βιολογικών και φυσιολογικών μηχανισμών και διαδικασιών αι όποια φέρουν τόν άνθρωπον εις όργανικήν έπαφήν με τόν κόσμον του. Έκ των έπιστημών αυτών, αι άμεσώτερον άσχολούμεναι με τούς μηχανισμούς και τās διαδικασίας ταύτας είναι, ως έχομεν ειπει, ή βιολογία, ή νευρολογία, ή βιοχημεία και ή ψυχολογία, αι όποια μάλιστα έχουν ήδη άχθη εις εύρήματα άκρως ένδιαφέροντα.

Ό σύγχρονος κοινωνιολογία, στηριζομένη επί των εύρημάτων αυτών, αλλά πειραματιζομένη και ή ίδια διά των ειδικών κλάδων της, ιδιαίτερος δέ τής «κοινωνικής ψυχολογίας», προάγει σειράν συναφών άντιλήψεων και

ἀρχῶν. Ἐν πρώτοις, κεντρικὴ κοινωνιολογικὴ θέσις εἶναι ὅτι ὁ πολιτισμὸς δὲν μεταδίδεται ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν ἢ ἀπὸ ἄτομον εἰς ἄτομον διὰ βιολογικῶν μηχανισμῶν καὶ διαδικασιῶν, ἂν καὶ ἡ ἀρτιότης τῶν μηχανισμῶν καὶ διαδικασιῶν αὐτῶν ἐπηρεάζουν ὄλως αἰσθητῶς τὸν ρυθμὸν καὶ τὸν βαθμὸν τῆς προσαρμογῆς εἰς τὸ κοινωνικὸν περιβάλλον, ἤτοι τῆς διαδικασίας τῆς κοινωνικοποιήσεως. Πάντως, οἱ ἄνθρωποι δὲν ἀποβαίνουν αὐτομάτως καὶ ἀναποφεύκτως ὄντα κοινωνικά. Ὁ πολιτισμὸς πρέπει νὰ «διδασχθῆ» καὶ νὰ «κατανοῆται» ἀπὸ κάθε ἄτομον, καθὼς τοῦτο εἰσέρχεται ἀπὸ σταδίου εἰς στάδιον τῆς ἡλικίας του εἰς συνεχῶς καὶ νέας κοινωνικὰς ὁμάδας ἢ, ἄλλως, εἰς νέους κύκλους καὶ εἰς νέα ἐπίπεδα πολιτιστικῶν ἐμπειριῶν. Γενικῶς, κάθε ἐπαφὴ τοῦ ἀτόμου μὲ τὴν κοινωνικὴν καὶ πολιτιστικὴν ζωὴν ὀδηγεῖ εἰς «μάθησιν» — εἰς τροποποίησιν τῆς μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης συμπεριφορᾶς του.

Ὁ διάλογος τοῦ ἀτόμου μὲ τὰ λοιπὰ μέλη τῆς ὁμάδος γίνεται διὰ τῶν συμβόλων τοῦ λόγου, προφορικοῦ καὶ γραπτοῦ, ἀλλὰ καὶ διὰ σειρᾶς ποικίλων ἄλλων μορφῶν ἐκφράσεως. Τὰ σύμβολα τῆς ἐκφράσεως καὶ τῆς ἐπικοινωνίας «ἀποθηκεύονται» διὰ φυσιολογικῶν καὶ βιοχημικῶν διεργασιῶν καὶ συνιστοῦν τὴν μνήμην ἢ, εὐρύτερον, τὰς λεγομένας «προηγουμένας ἐμπειρίας». Αἱ ἐμπειρίαὶ αὗται καθορίζουν, μὲ τὴν σειρὰν τῶν, τὰς ἀντιδράσεις ἐναντι τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου — τὴν ταχύτητα, τὸ εἶδος, τὴν ποιότητα καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητα τούτων.

Εἰδικώτερον, ὅταν ἐξετάζωμεν τὸ φαινόμενον τῆς κοινωνικοποιήσεως ἐκ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἀτόμου, ἀναφερόμεθα εἰς τὰς διαδικασίας διὰ μίαν διαρκῶς καὶ ἀποδοτικώτεραν κίνησιν τούτου διὰ τὴν ἐνεργὸν συμμετοχὴν του εἰς τὴν ὁμάδα. Ὅταν ἐξετάζωμεν τὴν κοινωνικοποίησιν ἐκ τῆς ἀπόψεως τῆς ὁμάδος (τῆς κοινωνίας), ἀναφερόμεθα εἰς τὰς διαδικασίας τῆς ἀναδιοργανώσεως τῆς ὁμάδος, ἤτοι εἰς τοὺς ποικίλους τρόπους τοῦ ἐμπλουτισμοῦ τῶν συλλογικῶν ἐμπειριῶν. Βεβαίως, αἱ διαδικασίαι αὗται συμπλέκονται ἀμεσῶτα καὶ ὀργανικῶς μεταξύ τῶν καὶ συνανελίσσονται πρὸς τοὺς ὡς ἄνω στόχους.

Αἱ περὶ κοινωνικοποιήσεως τοῦ ἀτόμου θεωρίαι εἶναι πολλάι. Αἱ κυριώτεραι μεταξύ τούτων εἶναι αἱ ἀναπτυχθεῖσαι ὑπὸ ὀρισμένων εἰδικῶν μελετητῶν διεθνῶς γνωστῶν, ὡς π.χ. εἶναι οἱ J.B. Watson, Sigmund Freud, G.H. Mead καὶ Jean Piaget. Κατωτέρω, ἀναφέρομεν ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν ἀπόψεων ἐκάστου τούτων ἐπὶ τοῦ πολυπλόκου προβλήματος τῆς κοινωνικοποιήσεως, εἰς συμπλήρωσιν καὶ πληρεστέραν ἀποσαφήνισιν τῶν ὧσων ἀνεπτύχθησαν σχετικῶς μὲ τὸ πρόβλημα τῆς προσωπικότητος.

John B. Watson : Ἡ κυρία θέσις τοῦ Watson, ἑνὸς ἐκ τῶν σημαντικωτέρων ἐκπροσώπων τῆς ψυχολογικῆς σχολῆς «τῆς ἀνθρωπίνης συμπεριφο-

ρᾶς» (behaviorism), εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὑποκινεῖται ὑπὸ τῶν ποικίλων ἀναγκῶν του νὰ ἀντιδρᾷ εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον καὶ νὰ ἐπιζητῇ τὴν πληρεστέραν καὶ ταχύτεραν δυνατὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν αὐτῶν, ἤτοι νὰ «ἀμείβεται». Αἱ θετικώτεροι τῶν λύσεων ἐπὶ τῶν ποικίλων προβλημάτων τὰ ὁποῖα ἀντιμετώπισεν τὸ ἄτομον, ἀλλὰ καὶ αἱ ἀποτυχίαι τὰς ὁποίας τοῦτο ἐδοκίμασε, ἤτοι αἱ «ποιναὶ» τὰς ὁποίας ὑπέστη, συνυφαίνονται ὀργανικῶς εἰς τὴν ἀτομικὴν ἐμπειρίαν καὶ χρησιμεύουν ὡς ὁδηγοὶ εἰς τὴν ἀναζήτησιν διαρκῶς καὶ καλυτέρων λύσεων καὶ «ἐπαμοιβῶν». Γενικῶς, ὁ ἀνθρώπινος ὀργανισμὸς, ὑποκινούμενος ὑπὸ τῶν βιολογικῶν δυνάμεων του ἢ, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν νόμων τῆς ζωῆς, προσπαθεῖ νὰ ἀποφεύγῃ τὸν πόνον καὶ γενικῶς κάθε ἀπειλὴν φθορᾶς, νὰ προσβλέπῃ δὲ πρὸς ὅ,τι προκαλεῖ εὐαρέσκεϊαν. Ὁ Watson καὶ οἱ ὄπαδοί του, ἐκκινούντες ἐκ τῶν ἀντιλήψεων αὐτῶν, κατέληξαν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι, ἂν περίξ τοῦ ἀτόμου δημιουργήσωμεν περιβάλλον ἐντὸς τοῦ ὁποίου τὸ ἄτομον τοῦτο θὰ δέχεται ἐρεθίσματα προκαλοῦντα ἀντιδράσεις συμφώνους πρὸς τὰς βιολογικὰς, ψυχολογικὰς καὶ κοινωνικὰς ἀνάγκας του, ἂν δηλαδὴ κάθε ἀντίδρασις ἀκολουθῆται ἀπὸ μίαν «ἀμοιβήν», τότε ἡ κοινωνικοποίησις τοῦ ἀτόμου αὐτοῦ θὰ προχωρῇ καὶ ταχύτερον καὶ ἰσχυρότερον. Ὁ ψυχολόγος αὐτὸς μάλιστα, εἰς τὸ ἔργον του «Behaviorism» - Ψυχολογία τῆς Συμπεριφορᾶς (1924), ἐπιμένει ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι δημιουργήματα τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος καὶ, κατὰ συνέπειαν, δυνάμεθα νὰ ὀργανώσωμεν τὸ περιβάλλον τοῦτο (τὸ σύνολον τῶν ἐρεθισμάτων) κατὰ τρόπον ὥστε νὰ δημιουργῶμεν τὸν κατὰ τὴν κρίσιν μας ἐπιθυμητὸν τύπον ἀνθρώπου. Ἀναλόγους ἀπόψεις ὑποστηρίζει ἐπίσης καὶ ὁ B.F. Skinner, ὅστις συνεχίζει τὴν παράδοσιν τῶν διαγωγικῶν ἐπιστημόνων (behaviorists) εἰς τὸ ἔργον του «Beyond Freedom and Dignity» - Πέραν τῆς Ἐλευθερίας καὶ τῆς Ἀξιοπρεπείας (1971) - ἔργον ἐκ τῶν πλέον ἀντιπροσωπευτικῶν τοῦ λεγομένου «κοινωνικοῦ προκαθορισμοῦ» (τῆς κοινωνικοποιήσεως).

S. Freud : Ὁ ἰδρυτὴς τῆς ψυχαναλύσεως προάγει τὰς ἀντιλήψεις, ὅτι ἡ διαδικασίᾳ τῆς «μαθήσεως-κοινωνικοποιήσεως» ἐπηρεάζεται ἀμεσῶτα ἀπὸ τὰς ὑποσυνειδήτους, ἀλόγους, συγκεκριμένους καὶ συγκινησιακὰς πλευρὰς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Εἰδικώτερον, ὁ Freud, μελετῶν τὸ φαινόμενον τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀνθρώπου (τῆς κοινωνικοποιήσεως τούτου) διέκρινε τρεῖς συντελεστὰς εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ὅλου ψυχικοῦ βίου : τὸ «id» τὸ ὁποῖον ὑποδηλώνει τὰς βασικὰς βιολογικὰς ἀνάγκας καὶ ὁρμάς. Τὸ «ego», τὸ ὁποῖον ἀντιπροσωπεύει τὰς ἐμπειρίας τὰς ἀναπτυσσομένας ἐκ τῶν συγκρούσεων μεταξὺ τῶν βιολογικῶν δυνάμεων καὶ τῶν κανόνων οἱ ὁποῖοι διέπουν τὴν κοινωνικὴν διαβίωσιν. Τὸ «superego», τέλος, τὸ ὁποῖον

υποδηλώνει τους κοινωνικούς κανόνες και μηχανισμούς εκείνους οι οποίοι αποβαίνουν μέρος της εμπειρίας του ατόμου και άσκοποι έλεγχοι επί των εκδηλώσεων τούτου εις τὰ πλαίσια της κοινωνικής ζωής. Κατά τὰ ανωτέρω, κοινωνικοποίησις του ατόμου είναι, εν τελευταία αναλύσει, ο συμβιβασμός μεταξύ των τάσεων, από τὸ ἓν μέρος πρὸς ἱκανοποίησιν των βασικῶν ἀναγκῶν καὶ τῆς διασφαλίσεως διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ εὐαρέστων συναισθημάτων καί, ἀπὸ τὸ ἕτερον μέρος τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος, ἤτοι τῶν ἐπιταγῶν τῆς συλλογικῆς ζωῆς. Μὲ ἄλλους λόγους, κατὰ τὴν θεωρίαν τῆς ψυχανάλυσεως, ἡ ἀνάπτυξις τῆς «αὐτότητος» (self) καὶ τῶν σχέσεων αὐτῆς πρὸς τὰ λοιπὰ μέλη τῆς ομάδος εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῶν συνεχῶν συγκρούσεων καὶ τῶν συνεχῶν συμβιβασμῶν μεταξύ τοῦ ατόμου καὶ τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος.

G.H. Mead : Κατὰ τὸν φιλόσοφον καὶ ψυχολόγον αὐτὸν ὁ ὅποιος ἡσυχολήθη εἰδικῶς μὲ τὸ πρόβλημα τῆς κοινωνικοποιήσεως, τὸ ἄτομον (ἢ μάλλον ὁ «ἐαυτός» μας) εἶναι, κατὰ κύριον λόγον, κοινωνικὸν δημιούργημα καὶ μάλιστα δημιούργημα τὸ ὅποσον διαπλάσσεται καὶ ἐκδηλώνεται ὑπὸ τὰς ἀμέσους ἐπιδράσεις τῶν ἀντιλήψεων καὶ τῶν κρίσεων τῶν ἄλλων (τῆς ομάδος) περὶ τοῦ ατόμου αὐτοῦ. Πλέον συγκεκριμένως, καθὼς τὸ βρέφος προχωρεῖ πρὸς τὴν παιδικήν, τὴν προεφηβικὴν, τὴν ἐφηβικὴν, τὴν νεανικὴν ἡλικίαν καὶ πρὸς τὴν πλήρη ἐνηλικίωσιν, «μανθάνει» νὰ ἐρμηνεύῃ τοὺς «ρόλους» τῶν ἄλλων μελῶν τῆς ομάδος καὶ, εἰδικώτερον, νὰ κατανοῇ ἂν οἱ περὶ αὐτοῦ εὐχαριστοῦνται, δυσαρεστοῦνται, ἐγκρίνουν ἢ ἀπορρίπτουν τὰς ἰδίας του ἐκδηλώσεις. Οὕτω, δύναται νὰ υἱοθετῇ ἐπιλεκτικῶς τὰς στάσεις αὐτάς, νὰ τὰς συνυφαίνῃ εἰς τὴν ἰδίαν συμπεριφορὰν του καὶ ἐπομένως νὰ «μανθάνῃ» (νὰ κοινωνικοποιηθῇ). Ἀναλυτικώτερον, κατὰ τὸν Mead : (α) Ἡ γλώσσα (ὡς τὸ κύριον μέσον ἐπικοινωνίας-κοινωνικοποιήσεως) εἶναι μία κληρονομικῶς μεταβιβαζομένη δυνατότης. Ἀποβαίνει δὲ αὕτη πραγματικότης ἐντὸς τῆς ομάδος καὶ ἀφοῦ προηγουμένως τὸ παιδί μάθῃ νὰ κατανοῇ τὸ πλῆθος τῶν ἄλλων μέσων ἐκφράσεως — τὰς κινήσεις τοῦ προσώπου, τῶν χειρῶν, τοῦ σώματος κ.ο.κ. Ἡ λογικὴ καὶ ἡ αὐτοσυνείδησις εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ συνεχοῦς διαλόγου μεταξύ ατόμου καὶ τῆς ομάδος διὰ τῶν ποικίλων μέσων ἐκφράσεως καί, κατὰ πρώτιστον λόγον, διὰ τῆς γλώσσης. (β) Ὁ οὕτω διεξαγόμενος διάλογος ὁδηγεῖ κατὰ τρόπον φυσικόν εἰς τὴν συνεχῆ διεύρυνσιν τῶν ἐμπειριῶν τῆς κοινωνίας. (γ) Τὸ παιδί ἐπιλέγει, υἱοθετεῖ καὶ καθιστᾷ ἐνεργοῦς δυνάμεις του τὰς στάσεις καὶ τὰς ἐκδηλώσεις ἐκείνων οἱ ὅποιοι ἐνέχουν ἰδιαιτέραν σημασίαν δι' αὐτό. Βραδύτερον, κατὰ τὰ στάδια τῆς ὀριμότητος, τὸ ἄτομον «μανθάνει» ἀπὸ τὰς διαρκῶς καὶ εὐρυτέρας ομάδας, ἀλλὰ καὶ «διδάσκει» τὰς ομάδας αὐτάς, χάρις εἰς τὴν διαρκῆ ἐπέκτασιν τῶν μεταξύ

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

των ἀλληλοσυναφειῶν καὶ ἀλληλεξαρτήσεων. (δ) Ἡ κοινωνικοποίηση τοῦ ἀτόμου, καίτοι ὑπαγορεύεται κατὰ πρότεστον λόγον, ἀπὸ τὴν ζωὴν τῆς οἰκείας κοινωνικῆς ομάδος, ἀφήνει ἐν τούτοις περιθώρια, διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἰδιοτυπίας τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ «ἐγῶ», τὸ ὁποῖον μάλιστα ἐπιβαίνει καὶ τροποποιεῖ σκοπίμως τὴν διαδικασίαν τῆς περαιτέρω «μαθήσεως-κοινωνικοποιήσεως».

Jean Piaget : Ὁ σύγχρονος αὐτὸς Ἑλβετὸς ψυχολόγος θεωρεῖται εὐρύτατα ὡς εἰς ἐκ τῶν πλέον σοβαρῶν μελετητῶν τοῦ φαινομένου τῆς κοινωνικοποιήσεως. Εἰς συνεργασίαν μὲ πολλοὺς εἰδικούς, ἐπιχειρεῖ ἀπὸ τεσσαράκοντα περίπου ἐτῶν νὰ δώσῃ ἐπιστημονικὰς ἀπαντήσεις εἰς τὸ ἐν λόγῳ πρόβλημα. Τὸ ἔργον του «Le Jugement Moral des Enfants» - Τὸ Παιδί καὶ αἱ Ἠθικαὶ Κρίσεις του (1948) ἔχει τύχει τῆς προσοχῆς τῆς διεθνoῦς κοινότητος τῶν ἐπιστημόνων. Ἠθικὴ εἶναι, ἐν τελευταία ἀναλύσει, σειρὰ κανόνων κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς. Ὁ Piaget διακρίνει εἰς τὸν σχηματισμὸν τῶν ἀντιλήψεων τοῦ παιδιοῦ ἐπὶ τῶν κανόνων αὐτῶν τέσσερα κύρια στάδια. Ἐκ τούτων, τὸ πρῶτον εἶναι ἐν στάδιον ἀσταθοῦς ὅσον καὶ ἐφημέρου ἀτομισμού, χαρακτηριζομένου ἀπὸ μίαν ἐντατικὴν κινητικότητα. Τὸ δεῦτερον εἶναι τὸ στάδιον ἐνὸς ἐκδήλου ἐγωκεντρισμοῦ (κατὰ τὴν ἡλικίαν τῶν δύο μέχρι πέντε ἐτῶν). Τὸ παιδί προβαίνει εἰς μιμήσεις τῆς συμπεριφορᾶς τῶν πέριξ, τὴν ὁποῖαν συγχρόνως τροποποιεῖ βάσει στοιχείων ἐκ τῆς προσωπικῆς του ἐμπειρίας. Τὸ τρίτον εἶναι τὸ στάδιον τῶν πρώτων δειγμάτων πρὸς συνεργασίαν (κατὰ τὴν ἡλικίαν τῶν ἐπτά καὶ ὀκτὼ ἐτῶν), τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν συμμόρφωσιν τοῦ παιδιοῦ πρὸς τοὺς κανόνες τοῦ παιχνιδιοῦ, ἂν καὶ συμμόρφωσιν δι' ἐν μικρὸν μᾶλλον διάστημα. Τὸ τέταρτον εἶναι τὸ στάδιον τῆς βαθυτέρας συνειδητοποιήσεως τῆς σημασίας τῶν κανόνων, ὡς οὗτοι ἔχουν κωδικοποιηθῆ ὑπὸ τῆς ομάδος, ὡς καὶ τῆς διαρκεστερας καὶ πλέον πιστῆς τηρήσεως τούτων. Πρὸς τούτοις, ὁ Piaget διακρίνει, εἰς τὴν βαθμιαίαν συνειδητοποιήσιν τῆς κοινωνικῆς σημασίας τῶν κανόνων ὡς ρυθμιστικῶν μηχανισμῶν καὶ διαδικασιῶν τῆς ζωῆς τῆς ομάδος, τὸ στάδιον κατὰ τὸ ὁποῖον οἱ κανόνες οὗτοι γίνονται ἐκδήλως ἀντιληπτοί, ἀλλὰ δὲν ἐκλαμβάνονται ὡς κανόνες ὑποχρεωτικοί. Κατὰ τὸ ἐπόμενον στάδιον, οἱ κανόνες θεωροῦνται ὡς κανόνες «ἱεροί», ἀμετάτρεπτοι καὶ ὡς πηγάζοντες ἀπὸ τὴν ἰσχὺν τῶν ἐνηλίκων καί, κατὰ συνέπειαν, ὡς κανόνες «αἰώνιοι». Τὸ τελευταῖον στάδιον χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν ὅτι εἰς κανὼν-νόμος ἐκπηδᾷ ἀπὸ τὴν κοινὴν συγκατάθεσιν τῶν μελῶν τῆς ομάδος, ἢ ὁποία συγκατάθεσις δύναται νὰ ἀρθῆ ἢ νὰ ἀλλάξῃ, ἂν εἰς τούτο συμφωνοῦν ὅλοι οἱ ἐνδιαφερόμενοι.

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο παρατηροῦμεν ὅτι τὸ φαινόμενον τῆς ἐνεργοῦ ἐντάξεως τοῦ ἀτόμου εἰς τὴν ζωὴν τῆς οἰκείας κοινωνίας κατανοεῖται πληρέστερον, ἂν ἐξετασθῇ ὑπὸ τὸ πρῖσμα ὄλων τῶν βιοεπιστημῶν καὶ πρωτίστως ὑπὸ τὸ φῶς τῶν εὐρημάτων τῆς ψυχολογίας τῆς μαθήσεως. Ὁ κλάδος οὗτος τῆς ψυχολογίας ἐπιτελεῖ εἰς τὰς ἡμέρας μας μεγάλας προόδους, διότι ἐνισχύεται τὰ μέγιστα εἰς τὰς ἐπιδιώξεις του ὑπὸ τῶν ὄντως πολυσημάντων εὐρημάτων τῆς νευρολογίας, τῆς φυσιολογίας καὶ τῆς βιοχημίας τῶν σχετικῶν μὲ τὴν δομὴν καὶ τὴν λειτουργίαν τοῦ ἐγκεφάλου.

Δὲν θὰ ἀναφερθῶμεν λεπτομερῶς εἰς τὰς προόδους τῶν ἐπιστημῶν τούτων. Σημειώνομεν ἀπλῶς ὅτι ἡ κοινωνιολογία, μελετῶσα ἐκ τῶν εἰδικωτέρων ἀπόψεων τῆς τὰ πορίσματα τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν καὶ διαφωτίζουσα περαιτέρω ταῦτα διὰ τῶν ἰδίων ἐρευνῶν τῆς, ὑπογραμμίζει καὶ προβάλλει τὰς ἀόψεις, ὅτι : (α) Τὸ ἄτομον τότε μόνον ἐντάσσεται ἐνεργῶς εἰς τὴν κοινωνικὴν ὁμάδα, ὅταν ἐκμανθάνῃ τὸν πολιτισμὸν ταύτης. (β) Ἡ κοινωνικοποίησις, διαδικασία αὕτη ὑπαγορευομένη ἀπὸ τὰς βιολογικὰς καταβολὰς καὶ κατὰ μείζονα λόγον ἀπὸ τὸ οἰκεῖον κοινωνικοπολιτιστικὸν περιβάλλον, εἶναι πολὺπλοκος καὶ τόσον μακρὰ ὅσον καὶ ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου. (γ) Ἡ παιδικὴ ἡλικία ἐνέχει ἐξόχως μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν διαδικασίαν τῆς κοινωνικοποιήσεως καί, κατὰ ταῦτα, ἐξ ἴσου σημαντικὸς συντελεστὴς εἶναι ἡ «ποιότης τῆς ζωῆς» τῶν πέριξ τοῦ παιδιοῦ ἀτόμων, ἤτοι τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας, τῆς γειτονίας, τῆς κοινότητος, τοῦ σχολείου, τῆς πόλεως καὶ ὄλων ἐν γένει τῶν ὁμάδων καὶ θεσμῶν τῆς εὐρυτέρας ἐθνικῆς κοινότητος.

XI. ΕΙΔΗ ΚΟΙΝΩΝΙΩΝ

— Εισαγωγικά παρατηρήσεις

Αί συστηματικά προσπάθειαι πρὸς διάκρισιν τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν εἰς διαφόρους κατηγορίας ἢ τύπους ἤρχισαν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ κυρίως κατὰ τὴν περίοδον τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἥτις ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς διευρύνσεως τῶν ἐνδιαφερόντων καὶ τῶν μελετῶν περὶ τὰ προβλήματα τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτιστικῆς προόδου. Εἰς τὰς προσπάθειάς ταύτας σημαίνουσα ἦτο ἡ προσφορὰ τοῦ Comte ὁ ὅποιος, ὡς εἶδομεν, κατέτασσε τὰς κοινωνίας μὲ γνώμονα τὴν θεωρίαν του ὅτι κάθε κοινωνία διέρχεται εἰς τὴν ἐξέλιξίν της ἐκ τοῦ «θεολογικοῦ» σταδίου πρὸς τὸ «μεταφυσικόν» διὰ τὴν φθάσιν τελικῶς εἰς τὸ «θετικόν» (τὸ ἐπιστημονικόν) στάδιον.

Ἐσαύτως, οἱ κυριώτεροι ἐκ τῶν θεμελιωτῶν τῆς ἐθνολογίας προσέφυγον εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ὅλου πολιτισμοῦ καὶ διέκριναν τὰς κοινωνίας εἰς κοινωνίας τῆς παλαιολιθικῆς περιόδου, τῆς μεσολιθικῆς, τῆς νεολιθικῆς, τῆς περιόδου τοῦ ὀρειχάλκου, κοκ. Νεώτεροι ἐθνολόγοι καὶ κοινωνιολόγοι, ἰδίως μάλιστα ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι ἀπεδύθησαν εἰς τὴν μελέτην τῶν πρωτογόνων ὁμάδων, ἀνεζήτησαν τὰ κριτήρια διὰ τὴν διάκρισιν τῶν κοινωνιῶν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς τεχνολογίας. Κατ' αὐτούς, ἡ ὑποτυπώδης τεχνολογία προσιδιάζει εἰς κοινωνικὰς ὁμάδας πρωτογόνους καὶ στατικές. Ἡ ἀνεπτυγμένη τεχνολογία ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸν τῆς κοινωνίας ἢ ὁποία ἐξῆλθε τῆς στατικότητος καὶ ἀναπτύσσεται. Ἡ ἄκρως ἀνεπτυγμένη τεχνολογία, ἢ ὁποία μάλιστα ἀναπτύσσεται εἰς τὴν ἀνακάλυψιν καὶ τὴν χρησιμοποίησιν νέων καὶ ἰσχυροτέρων δυνάμεων ἐνεργείας, προσδίδει εἰς τὴν πεπολιτισμένην κοινωνίαν τὰ κύρια γνωρίσματά της.

Εἰς τὴν ἐποχὴν μας, πλεῖστοι ἐθνολόγοι καὶ κοινωνιολόγοι, καίτοι δὲν ἀπομακρύνονται πολὺ τῶν παλαιότερων ἀντιλήψεων εἰς τὸ θέμα τῆς κοινωνικῆς «τυπολογίας», ἀναζητοῦν ἐπιπρόσθετα κριτήρια, ἰδίως μάλιστα εἰς τὸν χῶρον τῶν δραστηριοτήτων τῶν διαφόρων κοινωνιῶν πρὸς κάλυψιν τόσον τῶν βασικῶν ὅσον καὶ τῶν συνθετωτέρων ἀναγκῶν τῶν μελῶν των. Ἐπὶ πα-

ραδείγματι, ὁ Walter Goldschmidt («A Preface to the Understanding of Human Society» - Πρόλογος εἰς τὴν Γνώσιν τῆς Ἀνθρωπίνης Κοινωνίας, 1959) διακρίνει τὰς κοινωνίας εἰς : (α) Νομαδικὰς καὶ κυνηγετικὰς κοινωνίας — διασφάλισις τῶν μέσων πρὸς ἐπιβίωσιν διὰ τῶν συνεχῶν μετακινήσεων καὶ διὰ τοῦ κυνηγίου. (β) Κοινωνίας-Φυλάς (tribal societies) — ἐγκατάστασις εἰς ὀρισμένον τόπον καὶ διασφάλισις τῶν πρὸς τὸ ζῆν διὰ τοῦ κυνηγίου καὶ τῆς συλλογῆς καρπῶν. (γ) «Κηπουρικὰς» κοινωνίας (horticultural societies) — σχηματισμὸς μικρῶν οἰκισμῶν καὶ διασφάλισις μέσων διατροφῆς ἐκ τῆς καλλιεργείας τοῦ ἐδάφους διὰ πρωτογόνων ἐργαλείων. (δ) Ἀγροτικὰς κοινωνίας — συστηματικώτερα καλλιέργεια τῆς γῆς διὰ μιᾶς μᾶλλον ἀνεπτυγμένης τεχνολογίας, σχηματισμὸς ἀγροτικῶν οἰκισμῶν, ἀκόμη καὶ ὀρισμένων ἀστικῶν κέντρων. (ε) Βιομηχανικὰς κοινωνίας — συνεχῆς ἀνάπτυξις τῆς τεχνολογίας καὶ ἐφαρμογὴ ταύτης κυρίως εἰς τὴν παραγωγὴν ἀγαθῶν ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς τομεῖς τῶν ὑπηρεσιῶν. Εἰς τοὺς τύπους τῶν κοινωνιῶν αὐτῶν, ἕτεροι ἔθνολόγοι καὶ κοινωνιολόγοι, ὡς π.χ. ὁ W.H. McNeil («The Rise of the West : A History of Human Community» - Ἡ Δημιουργία τῆς Δύσεως : Ἱστορία τῆς Ἀνθρωπίνης Κοινοῦτητος, 1965), προσθέτουν καὶ τὰς «ναυτιλιακάς» κοινωνίας, ὅπως ἦτο ἡ κοινωνία τῆς Κρήτης τῆς Μινωϊκῆς περιόδου ἢ ὅποια ἐξῆ καὶ ἀνεπτύσσετο πρωτίστως, χάρις εἰς τὸ θαλάσσιον ἐμπόριον.

Γενικῶς, εἰς νεώτερα ἔθνολογικὰ μελετήματα ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ θέματος ἐξετάζονται, ἐν λεπτομερείᾳ, ὄχι μόνον οἱ κύριοι τύποι τῶν κοινωνιῶν, ἰδίως τῶν κοινωνιῶν τῆς προβιομηχανικῆς περιόδου, ἀλλὰ καὶ πλεῖστοι ἄλλοι μερικώτεροι, τοῦτο δὲ μὲ γνώμονα τὴν ἰδιοτυπίαν τῆς τεχνολογίας καὶ τῆς χρήσεως ταύτης εἰς τὴν παραγωγὴν καὶ τὴν διακίνησιν τῶν ἀγαθῶν, τὰς προτιμήσεις εἰς τὴν κατανάλωσιν, τὴν κοινωνικὴν δομὴν, τοὺς ποικίλους θεσμοὺς κοκ. Τὰ μελετήματα ὁμως ταῦτα, καίτοι ἄκρως ἐνδιαφέροντα, δὲν θὰ τύχουν ἐξετάσεως ἐνταῦθα. Θὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν ὀρισμένων μόνον τύπων κοινωνιῶν καὶ κυρίως κοινωνιῶν τῶν ὁποίων οἱ ρυθμιστικοὶ μηχανισμοὶ καὶ διαδικασίαι ἔχουν σημαντικῶς ἀπομακρυνθῆ ἐκείνων τῶν πρωτογόνων κοινωνικῶν ὁμάδων. Πλέον συγκεκριμένως, θὰ ἐξετάσωμεν, μὲ κριτήριον τὰς συναφεῖς ἰδιοτυπίας εἰς τὴν ὄλην ὀργάνωσιν καὶ λειτουργίαν των, τὴν λεγομένην ἀγροτικὴν κοινωνίαν, τὴν ἀστικὴν-βιομηχανικὴν κοινωνίαν καὶ τὴν μεταβιομηχανικὴν κοινωνίαν. Πρὶν ὁμως προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν κοινωνιῶν αὐτῶν, θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ ὑπογραμμίσωμεν τὰ δεδομένα ὅτι : (α) Αἱ πρωτόγονοι κοινωνικαὶ ὁμάδες αἱ ὅσσαι θεωροῦνται ἀπὸ τοὺς ἔθνολόγους καὶ τοὺς κοινωνιολόγους ὡς ὁ ἐπιζῶν κρίκος μεταξὺ τοῦ μακρινοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος τῆς κοινωνικῆς διαβιώσεως καὶ αἱ ὅσσαι παρέχουν τὴν εὐκαιρίαν δι' ἄκρως ἐνδιαφερούσας ἐρεῦνας ἐπὶ τῶν

ΘΕΜΕΛΙΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

καὶ δὲν ἐγνώρισαν ἀρκούντως τὰ ἀγαθὰ τῆς εἰρηνικῆς διαβίωσης, τοῦτο δὲ διότι ἀπετέλουν πάντοτε τὸν στόχον τῶν ἐπιθέσεων ἄλλων ομάδων, ἰδίως ομάδων νομαδικῶν. Τὸ δεδομένον τοῦτο ὠδήγησεν εἰς νέας καὶ ἀποδοτικώτερας μορφάς κοινωνικῆς ὀργανώσεως. Ἡ ὑπεράσπισις τοῦ οἰκισμοῦ ἀπέβη ἀξία ὑπερτάτη. Ἡ ἡγεσία ἔπρεπε νὰ διακρίνεται δι' ἰκανότητος πέραν ἐκείνων τοῦ ἀπλοῦ κατοικοῦ τοῦ οἰκισμοῦ, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀμειβεται περισσότερο ἐκ τῶν καρπῶν τῶν κοινῶν κόπων, ὥστε νὰ δύναται νὰ διαδραματίζη ἐπιτυχῶς τοὺς οἰκείους ρόλους. Ἡ οἰκογένεια ἔπρεπε νὰ φροντίζη, ὥστε ὅλα τὰ μέλη ταύτης, πειθαρχημένα ὑπὸ τὸν πατέρα-οἰκογενειάρχην, νὰ ἐπιδίδονται εἰς ἔργα ἀποδοτικά. Οἱ ἄρρενες ἔπρεπε νὰ ἀναπτύσσουν εἰς τὸ ἑπαρκὸν τὴν πολεμικὴν ἀρετὴν καὶ αἱ γυναῖκες νὰ φέρουν εἰς τὸν κόσμον περισσότερα ἄρρενα τέκνα. Αἱ θεότητες ἔπρεπε νὰ ἐξευμενίζωνται δι' ἑορτῶν καὶ τελετῶν πλέον ὀργανωμένων, ὥστε νὰ διασφαλίζεται ἡ θεϊκὴ συμπαράστασις εἰς τὰ ἔργα τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς ἀμύνης. Τὰ παλαιότερα ἦθη καὶ ἔθιμα ἔπρεπε νὰ προσλάβουν εὐρύτερον λειτουργικὸν χαρακτήρα καὶ ὁ ὅλος συμβολισμὸς νὰ καταστῇ πλέον ἀποτελεσματικὸς ὡς μέσον καλλιέργειας τῆς ἀπαραιτήτου συλλογικῆς ἐπικοινωνίας καὶ συνειδήσεως.

Πρὸς τοῦτοις, οἱ λόγοι ἀμύνης ὠδήγησαν εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς συνειδήσεως τῆς κοινότητος τῶν συμφερόντων μεταξὺ τῶν ἀγροτικῶν οἰκισμῶν τῆς εὐρύτερας περιοχῆς καί, κατὰ συνέπειαν, εἰς τὴν διεύρυνσιν τῶν ὀργανωτικῶν σχημάτων τῆς περιοχῆς ταύτης. Κοινοὶ στόχοι τῆς ὁμοσπόδου, τρόπον τινά, ὀργανώσεως ταύτης ἦσαν ἡ ἄμυνα, ἡ ἀποδοτικώτερα δυνατὴ ἐκμετάλλεσις τῶν οἰκείων ἐδαφῶν καὶ τῶν ἄλλων φυσικῶν πόρων, ὡς καὶ ἡ συστηματικώτερα ἀνταλλαγὴ (ἐμπόριον) προϊόντων καί, κυρίως, κοινωνικῶν καὶ πολιτιστικῶν ἐμπειριῶν. Ἐκ τῶν οἰκισμῶν τῆς περιοχῆς, ὁ εἰς ἐξελίσσετο εἰς «πρωτεύουσαν», ἦτοι ἀνέπτυσε ἔτι συνθετώτερα καὶ ἀποδοτικώτερα ὀργανωτικὰ σχήματα καί, κατὰ συνέπειαν, καθίστατο κέντρον μεγαλυτέρων πολιτιστικῶν δραστηριοτήτων. Εἰδικώτερον, εἰς τὸ «κεφαλοχώρι» αὐτὸ οἱ ρόλοι τῶν μελῶν καθορίζοντο σαφέστερον, ὥστε νὰ διασφαλίζεται ἡ ὀρθὴ τέλεσις τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων, ἡ ἀποτελεσματικώτερα ἐποπτεία ἐπὶ τῆς τηρήσεως τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων καὶ κυρίως ἐπὶ τῆς τηρήσεως τῶν ὑποχρεώσεων τῶν λοιπῶν οἰκισμῶν διὰ τὴν ἄμυναν καὶ διὰ τὴν πρόοδον τῆς περιοχῆς.

Ἀπὸ μίαν γενικωτέραν ἄποψιν, αἱ ἀγροτικαὶ κοινότητες-κοινωνίαι τοῦ παρελθόντος, ὡς καὶ ἐκεῖναι αἱ ὁποῖαι ἐπιζοῦν εἰς τὰ πλαίσια μεγάλων ἐθνικῶν κοινοτήτων τοῦ καιροῦ μας, συγκρινόμεναι πρὸς τὰς ἀστικὰς κοινότητας-κοινωνίας περὶ τῶν ὁποίων θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω, παρουσιάζουν (ὡς τοῦτο ὑπογραμμίζεται εἰς τὸ λίαν ἔγκυρον ἔργον «Principles of Rural-Urban

Sociology» - Ἀρχαί τῆς Ἀγροτικῆς-Ἀστικῆς Κοινωνιολογίας, 1929, ὑπὸ τῶν P. Sorokin καὶ C.C. Zimmerman) σειρὰν ἰδιούτων χαρακτηριστικῶν. Μεταξὺ τῶν χαρακτηριστικῶν τούτων τὰ πλέον ἐμφανῆ εἶναι : Ἡ ἀπασχόλησις τοῦ μεγίστου ἀριθμοῦ τῶν μελῶν μὲ τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς. Ἡ στενωτέρα ἐπαφή τούτων μὲ τὸ φυσικὸν περιβάλλον. Ὁ σχετικῶς μικρὸς πληθυσμὸς. Ἡ σχετικὴ ἐπίσης κοινωνικὴ ὁμοιογένεια, ἤτοι ἡ περιορισμένη μᾶλλον κοινωνικὴ διαστρωμάτωσις καὶ ἡ περιορισμένη κινητικότης εἰς τὸν χῶρον. Ἐπὶ πλέον, ἐκ τῆς ἀπόψεως τῆς ἀτομικῆς συμπεριφορᾶς ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ζωῆς τῆς κοινωνίας ταύτης καὶ ἐν συγκρίσει πάντοτε πρὸς τὰ συμβαίνοντα εἰς τὴν ἀστικὴν κοινωνίαν, τὸ ἄτομον διατηρεῖ περιορισμένας μᾶλλον ἐπαφὰς μὲ τὰ λοιπὰ μέλη. Συνδέεται μὲ ἄτομα τοῦ στενωτέρου περιβάλλοντος. Αἱ σχέσεις του εἶναι σχέσεις «προσωπικαί», μᾶλλον σταθεραὶ καὶ μόνιμοι καὶ καθορίζονται μὲ γνώμονα κυρίως τὴν συγγένειαν, τὴν γειτνίασιν καὶ τὴν προσωπικὴν φιλίαν καὶ ὀλιγώτερον τὰς πρακτικὰς ἀνάγκας διὰ συνεργασίαν βάσει τῆς ἀρχῆς τῆς κατανομῆς ἔργων.

«Ἡ ἱστορία τῶν ἀγροτικῶν κοινωνιῶν» : Καλῶς ὀργανωμένοι ἀγροτικαὶ κοινότητες-κοινωνίαι ἐνεφανίσθησαν, τὸ πρῶτον, εἰς τὴν Μεσοποταμίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον περὶ τὴν τρίτην προχριστιανικὴν χιλιετηρίδα. Βραδύτερον, «πρότυπα» κοινοτήτων - κοινωνιῶν (ὑπὸ τὴν ἐννοίαν τῆς διαμορφώσεως καὶ λειτουργίας ὅλων ἐκείνων τῶν κοινωνικῶν ρυθμιστικῶν μηχανισμῶν οἱ ὁποῖοι προσιδιάζουσι εἰς τὰ ἀρχικὰ ἀγροτικὰ ὀργανωτικὰ καὶ οἰκονομικὰ σχήματα) ἐνεφανίσθησαν εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς περιοχὰς τῆς Ἀσίας, εἰς πλείστα μέρη τῆς Ἀφρικῆς, εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ εἰς τὸ Δυτικὸν Ἡμισφαίριον. Γενικῶς, αἱ κοινότητες-κοινωνίαι τῆς Ἀνατολῆς ὑπῆρξαν περισσότερον ἀγροτικαὶ ἐκ τῆς ἀπόψεως τῶν κυρίων γνωρισμάτων των ἀπὸ ὅσον τοῦτο συνέβη εἰς τὴν Δύσιν. Ἐξαιρέσιν τούτου ἀποτελεῖ ἴσως ἡ περίοδος τῆς παρακμῆς τῆς Ρώμης, ὅτε τὸ Ἰσλάμ καὶ ἡ Κίνα εἶχον περισσότερον τὸν χαρακτῆρα ἀστικῆς κοινωνίας ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς κοινωνίας αἱ ὁποῖαι, εἰς τὴν Δύσιν, εἶχον ὀργανωθῆ μὲ κέντρον τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ἀπὸ τὴν εἰδικωτέραν ἄποψιν τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ, δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι αἱ ἐν λόγῳ κοινωνίαι, ἐνῶ κατὰ τοὺς ὀλίγους πρώτους αἰῶνας τῆς ἀναπτύξεώς των προήγαγον τὰ μέγιστα τὴν τεχνολογίαν, κατὰ τοὺς ἀμέσως ἐπομένους αἰῶνας καὶ μέχρι σήμερον, σχετικῶς ἐλάχιστα ἔχουν προσφέρει εἰς τὴν διεύρυσιν τῶν γενικῶν πολιτιστικῶν ἐμπειριῶν καὶ κυρίως τῆς τεχνολογίας. Κατὰ τὸν V.G. Childe συγγραφέα τοῦ εὐρύτατα γνωστοῦ ἔργου ὑπὸ τὸν τίτλον «Man Makes Himself» - Ὁ Ἄνθρωπος δημιουργεῖ τὸν ἑαυτόν του (1951), «... Πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπανάστασιν τῆς ἀστικοποιήσεως αἱ

Μετὰ τὴν ἀνάστασιν τῆς ἀστικοποιήσεως
 ἀστικὴ κοινωνία πρὸς τὴν ἀγροτικὴν

συγκριτικῶς πτωχαὶ καὶ ἀναλφάβητοι κοινότητες εἶχον κάμει μίαν ἐπιβλητικὴν σειρὰν προσφορῶν εἰς τὴν πρόοδον τοῦ ἀνθρώπου. Κατὰ τὰς δύο χιλιετηρίδας ἀμέσως πρὸ τοῦ ἔτους 3000 π.Χ. [αἱ κοινότητες αὗται] ὑπῆρξαν μάρτυρες ἀνακαλύψεων εἰς τοὺς τομεῖς τῶν ἐφηρμοσμένων ἐπιστημῶν, αἱ ὁποῖαι συνετέλεσαν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως εἰς τὴν εὐημερίαν τῶν ἀνθρώπων, πρὸς τοῦτοις δέ, ἐβοήθησαν, χάρις εἰς τὴν διευκόλυνσιν τοῦ πολλαπλασιασμοῦ [τῆς ἀναπαραγωγῆς] εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν βιολογικῶν διαδικασιῶν. Ἐναφέρομεν τὰς ἀκολουθοῦσας ἐφαρμογὰς τῆς ἐπιστήμης : Τεχνητὴ ἄρδευσις διὰ τῆς κατασκευῆς διωρύγων καὶ δεξαμενῶν. Τὸ ἄροτρον. Ἡ ἐκμετάλλευσις τῆς κινητηρίου δυνάμεως τῶν ζώων. Τὸ ἰστιοφόρον. Τὰ τροχοφόρα ὄχηματα. Αἱ διασταυρώσεις τῶν καρποφόρων δένδρων. Αἱ ζυμώσεις. Ἡ παραγωγή καὶ κυρίως ἡ χρῆσις τοῦ χαλκοῦ. Οἱ πλίνθοι. Ἡ ἀψίς. Ἡ σφραγίς καί, κατὰ τὰ ἀρχικὰ στάδια τῆς ἐπαναστάσεως ταύτης [τῆς ἀστικοποιήσεως] τὸ ἡλιακὸν ἡμερολόγιον, ἡ γραφή, τὰ ἀριθμητικὰ ψηφία καὶ ὁ ὀρεῖχαλκος... Ἐκ τῆς ἐποχῆς 2600 π.Χ. ἕως τὸ ἔτος 600 μ.Χ. ἐσημειώθησαν ἐλάχισται προσφοραὶ δυνάμεναι νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς σημαντικαὶ διὰ τὴν ἀνθρωπίνην πρόοδον...»

— Ἐνεπτυγμένα ἀγροτικά κοινωνία

Αἱ νέα τεχνολογικὰ κατακτήσεις ὡς καὶ σειρά ἱστορικῶν γεγονότων ὠδήγησαν εἰς τὴν δημιουργίαν μεγάλων ἀγροτικῶν κοινωνιῶν. Αἱ ἀγροτικά κοινωνία π.χ. τοῦ Μεσαίωνος καὶ κυρίως ἐκεῖναι τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν, θέσασαι συστηματικώτερον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν των τὴν ἰππῆλατον ἄμιαξαν, τὰ μεγάλα ἰστιοφόρα, τὸν ὑδρόμυλον, τὸν ἀνεμόμυλον, τὴν πυρίτιδα καὶ πλεῖστα ἄλλα τεχνολογικὰ μέσα, πρωτίστως δὲ τὸν τύπον, ἐξελίχθησαν εἰς μεγάλας καὶ δυναμικὰς κοινωνίας-κράτη. Αἱ κοινωνία αὗται ἔθεσαν εἰς ἐφαρμογὴν νέα ὀργανωτικὰ σχήματα, ἐδημιούργησαν μεγαλοπόλεις, συνεκρότησαν καὶ ἐκίνησαν ἰσχυροὺς στρατοὺς, διεξήγαγον πολέμους ἐπὶ μεγάλης κλίμακος καὶ συνετέλεσαν οὕτω εἰς νέας κοινωνικὰς διαστρωματώσεις. Οἱ ἀγρόται ἀπὸ τὸ ἓν μέρος, ἀντιπροσωπεύοντες ποσοστὸν ὀγδοήκοντα πέντε ἕως ἐνεήκοντα τοῖς ἑκατὸν τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἀπὸ τὸ ἕτερον μέρος, οἱ γαιοκτῆμονες καὶ οἱ ἔμποροι οἱ ὁποῖοι, ἰδίως οἱ πρῶτοι, κατελάμβανον ἡγετικάς θέσεις εἰς ὅλους τοὺς ρυθμιστικούς κοινωνικοὺς καὶ πολιτικούς μηχανισμούς. Ἡ Ἐκκλησία, ἐπίσης, ὡς ὀργάνωσις καὶ ὡς παράγων ἰσχυρὸς εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς πνευματικῆς καὶ συχνάκις καὶ τῆς κοινωνικοπολιτικῆς ζωῆς, ἰδίως εἰς τὴν Δύσιν, διεξεδίκει δι' ἑαυτὴν ρόλους καὶ προνόμια διαρκῶς καὶ εὐρύτερα, ἢ ἐνίσχυε τὰς πλέον ἀνεπτυγμένας καὶ ἰσχυράς ομάδας (élites) εἰς τὰ ποικίλα προνόμια καὶ τὰ ἔργα των.

Ἡ μελέτη τῆς ἱστορίας τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, τῆς Ρωσίας ἀλλὰ καὶ ὄλων τῶν κρατῶν τῆς Εὐρώπης τῆς προβιομηχανικῆς περιόδου ὀδηγεῖ εἰς τὴν πληρεστέραν κατανόησιν τῶν κυρίων γνωρισμάτων τῶν κοινωνιῶν αὐτῶν ἐκ τῆς ἀπόψεως τῶν μορφῶν τῆς οἰκονομίας καὶ ἐκ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἰδιοτύπου πολιτισμοῦ των. Ἐν καὶ αἱ διαφοραὶ μεταξὺ τῶν κοινωνιῶν τούτων δὲν εἶναι ἀσήμαντοι, ἐν τούτοις οἱ κύριοι θεσμοί, τὰ συστήματα ἀξιῶν καί, γενικώτερον, ὁ κοινωνικὸς προβληματισμὸς παρουσιάζουν ἐκδηλοῦς ὁμοιότητος ἢ ἄλλως ὅλα ἐκεῖνα τὰ γνωρίσματα διὰ τῶν ὁποίων διακρίνονται αὐταὶ ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς «κοινότητας-κοινωνίας».

Ἐπιμελέστερον, τὸ μέγεθος ἐν πρώτοις τῶν ἐν λόγῳ ἀγροτικῶν κοινωνιῶν ἀπετέλεσε σταθερὸν συντελεστὴν εἰς τὴν διαρκῆ διαφοροποίησιν εἰς ἕκαστον τῶν τομέων των. Εἰς τὸν τομέα τῆς οἰκονομίας ἤρχισε καὶ ἐσυνεχίσθη μὲ ταχύν ρυθμὸν ἢ διαφοροποιήσις τῆς παραγωγῆς καὶ τῶν ἐνασχολήσεων τῶν κατοίκων ἀπὸ κοινότητος εἰς κοινότητα καὶ ἀπὸ περιοχῆς εἰς περιοχὴν. Πρὸ τούτοις, παραλλήλως πρὸς τὰς τυπικὰς ἀγροτικὰς κοινότητας καὶ περιοχὰς αἱ ὁποῖαι ἐκάλυπτον τὸ μέγιστον μέρος τοῦ οἰκείου αὐτοκρατορικῶ ἢ ἔθνικῶ χώρου, ἀνεπτύσσοντο ἢ «πρωτεύουσα» ὡς κέντρον διοικήσεως ἀλλὰ καὶ ὡς κέντρον ἐμπορίου καὶ πολιτισμοῦ, οἱ μεγάλοι ἐμπορικοὶ λιμένες καθὼς καὶ αἱ μικρότεραι ἐπαρχιακαὶ πόλεις, αἱ ὁποῖαι διετήρουν ἀμεσώτερας διοικητικὰς, ἐμπορικὰς καὶ πολιτιστικὰς σχέσεις μὲ τὰς μᾶλλον στατικὰς καὶ παραδοσιακὰς κοινότητας εἰς τὸ ἐσωτερικόν. Τὰ δεδομένα ταῦτα ὠδήγουν, μὲ τὴν σειρὰν των, εἰς τὴν ἐπιτάγχυσιν τοῦ κοινωνικοῦ φαινομένου τοῦ καταμερισμοῦ τῶν ἔργων, ἤτοι τῆς κατανομῆς τῶν ρόλων μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας καὶ κατὰ συνέπειαν εἰς τὴν συνεχῆ ἐπαύξησιν τῶν ἐδικῶν ἐντὸς τοῦ πλήθους τῶν ἀνειδικεῦτων ἐργαζομένων. Οἱ ἐιδικοὶ οὗτοι ἤρχισαν νὰ ὀργανώνωνται εἰς συντεχνίας, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐβράδυνον νὰ ἐξελιχθοῦν εἰς «ὀμάδας πίεσεως» (pressure groups).

Σχετικῶς μὲ τοὺς κοινωνικοπολιτιστικὸς θεσμοὺς καὶ διαδικασίας, αἱ κοινότητες τῆς ἀγροτικῆς ὑπαίθρου, ζῶσαι μᾶλλον ἀπομονωμέναι, παρέμενον προσηλωμέναι εἰς τὰ παραδοσιακὰ ὀργανωτικὰ σχήματα καὶ συστήματα ἀξιῶν καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀπετέλουν πάντοτε τὴν φυσικὴν, οἰκονομικὴν καὶ ψυχολογικὴν δύναμιν τῆς καθιερωμένης ἡγεσίας — τῶν τοπικῶν ἀρχόντων, τῶν περιφερειακῶν ὀργάνων διοικήσεως καὶ τῶν δυναστειῶν. Ἐναντιῶν, οἱ ἐργαζόμενοι εἰς τὰς πόλεις, μὴ δυνάμενοι συνήθως νὰ ἱκανοποιοῦν ἐπάρκως τὰς κυρίας βιοτικὰς τῶν ἀνάγκας, ἀλλὰ καὶ ἐκτιθέμενοι εἰς ἰσχυρὰς ἐπιδράσεις ἐκ τοῦ ἀμέσου περιβάλλοντος, ἀπεμακρύνοντο εὐχερέστερον ἐκ τῶν παραδοσιακῶν ἀρχῶν τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς ἐκκλησίας, ἐκ τῆς ψυχολογίας τῆς ἀμέσου ἐξαρτήσεως ἀπὸ τὸ φυσικὸν περιβάλλον καὶ γενικῶς ἀπὸ τὰς κα-

θιερωμένας στάσεις τοῦ κατοικοῦ τῆς ἀγροτικῆς κοινότητος ἔναντι τῶν σχέσεων μεταξύ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἔναντι τοῦ ὄλου προβληματισμοῦ τῶν. Πρὸς τούτοις, ὅσον μεγαλύτεραι ἀπέβαινον αἱ ἀνάγκαι τῆς πόλεως εἰς ὑπηρεσίας, τόσον μεγαλύτερος ἦτο ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀγροτῶν οἱ ὅποιοι ἐκινουῦντο ἐκ τῆς ὑπαίθρου πρὸς τὴν πόλιν.

Ἐκ μίαν ἔτι εἰδικωτέραν ἄποψιν, ἢ οἰκονομία, ἀποβαίνουσα εἰς τῶν κυρίων διαμορφωτικῶν παραγόντων τῶν ἐν λόγῳ κοινωνιῶν, διεκρίνετο εἰς δύο σαφῶς διαφέροντας τύπους, ἦτοι εἰς τὴν ἀγροτικὴν οἰκονομίαν καὶ εἰς τὴν ἐμπορικὴν οἰκονομίαν ἢ ὅποια ἀνεπτύσσετο ἐκ τῆς διακινήσεως τῶν καρπῶν τῆς γῆς καὶ τῶν ἀγαθῶν τῆς βιοτεχνίας. Ἡ πολιτεία, ἰδίως εἰς τὰς μεγάλας ἀγροτικὰς κοινωνίας αἱ ὅποια ἐτέλουν ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον ἐξουσίαν τῶν δυναστειῶν καὶ τῶν περὶ τούτων τάξεων τῶν εὐγενῶν, ἦτο πολιτεία ἀμέσως παρεμβατικὴ τόσον εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν ὅσον καὶ εἰς τὴν κοινωνικὴν, τὴν πνευματικὴν καὶ τὴν ἐν γένει πολιτιστικὴν ζωὴν ἀτόμων καὶ ομάδων. Οἱ θεσμοὶ τῆς γενικῆς καὶ τῆς εἰδικῆς παιδείας ἦσαν εἰσέτι θεσμοὶ ὑποτυπώδεις εἰς τὰς ἐπιδιώξεις καὶ τὰ ἀποτελέσματά τῶν. Ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς καὶ ἰδίως ἡ ἐπιστήμη, ἂν καὶ ἐπετέλουν ἔργα θετικά, ἐπραττον πάντως τοῦτο ἐντὸς κοινωνικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ κλίματος κυριαρχουμένου ὑπὸ τῆς ἰσχύος τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας, ὑπὸ τῶν παραδόσεων, ἀκόμη δὲ καὶ ὑπὸ ἐνόχου ἐκτεταμένου ὅσον καὶ λίαν ἀνθεκτικοῦ πλέγματος προλήψεων.

Γενικῶς, ἐνῶ αἱ ἐν λόγῳ κοινωνίαι διετήρουν εἰς πλείστους τομεῖς τὰ στοιχεῖα τῆς παραδόσεως καὶ τῆς στατικότητος, ἐν τούτοις εἰς τὰς παραμονὰς τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως ἐμφανίζονται διηρημένοι εἰς δύο σαφῶς μεταξύ τῶν διακρινόμενα μέρη τὴν κοινωνίαν τῶν πόλεων καὶ τὴν κοινωνίαν τῆς ὑπαίθρου. Εἰς τὴν πρώτην συναντῶμεν : Τεχνολογίαν μᾶλλον ἀνεπτυγμένην. Ὅργανωτικὰ καὶ διοικητικὰ σχήματα, ἦτοι ἡγεσίαν καὶ γραφειοκρατίαν ἀνταποκρινομένης κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον εἰς τὰς προκεχωρημένας ἀνάγκαις τῆς πόλεως. Καλὰς τέχνας ἐξόχως ἀνεπτυγμένας. Ὅργανωσιν τῶν ἀμυντικῶν ἢ τῶν ἐπιθετικῶν πολέμων ἐπὶ εὐρυτάτων τεχνολογικῶν καὶ ὀργανωτικῶν βάσεων. Ἐνεπτυγμένην διπλωματίαν καὶ προκεχωρημένας πολιτιστικὰς ἐν γένει ἐμπειρίας. Εἰς τὴν δευτέραν, ἦτοι εἰς τὴν κοινωνίαν τῆς ὑπαίθρου, συναντῶμεν ἔμμονον τὴν προσήλωσιν εἰς τὴν παράδοσιν, συχνάκις δὲ μορφὰς ζωῆς ὁμοίας ἐκείνων εἰς τὰς ἀγροτικὰς κοινωνίας τοῦ μακρικοῦ παρελθόντος. Οἱ κυριώτεροι ἐκ τῶν συντελεστῶν οἱ ὅποιοι ἐπενήργουν, ἂν καὶ οὐχὶ πάντοτε ἀποτελεσματικῶς, εἰς τὴν μείωσιν τῶν διαφορῶν μεταξύ τῶν δύο αὐτῶν κοινωνιῶν ἐντὸς τῆς εὐρείας κοινωνίας (τοῦ ἔθνους, τῆς αὐτοκρατορίας) ἦσαν : Ἡ κοινὴ θρησκεία. Ἡ συνείδησις τῆς κοινῆς πατρίδος ἢ ὅποια ἐκαλλιεργεῖτο ὑπὸ τὰ σύμβολα, τὰ συνθήματα, τὰ ἀρχὰς καὶ τὰ συγκε-

κριμένα έργα τῆς ἀμόνης ἢ τῶν ἐπεκτατικῶν πολέμων. Αἱ οἰκονομικαὶ σχέσεις μεταξὺ τοῦ ἀγρότου-παραγωγῶ καὶ τοῦ ἐμπορίου τῆς πόλεως. Ἡ γλῶσσα τῶν πόλεων ἢ ὁποῖα, βραδέως ἀλλὰ σταθερῶς, ἀπέβαινε διὰ τῆς βοήθειας τοῦ τύπου καὶ τῶν ποικίλων διοικητικῶν διαδικασιῶν γλῶσσα ἐθνική.

Ἐκ μίαν εὐρυτέραν θεώρησιν, ἢ χρονικὴ περίοδος ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν πρώτων ἀπλῶν ἀγροτικῶν κοινωνιῶν μέχρι ἐκείνης τῶν ἀνεπτυγμένων ἀγροτικῶν κοινωνιῶν εἶναι τουλάχιστον τρεῖς χιλιετηρίδες. Ἐκ τῆς παρουσίας ὁμως τῶν δευτέρων (εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Εὐρώπην, τὴν Βόρειον Ἀμερικὴν) μέχρι τῆς λεγομένης βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως τὸ χρονικὸν διάστημα εἶναι μᾶλλον βραχὺ. Τοῦτο ὑποδηλώνει ὅτι αἱ ἀγροτικαὶ αὐταὶ κοινωνίαι ἦσαν κοινωνίαι δυναμικαὶ καὶ ὅτι, χάρις εἰς τὸν δυναμισμόν των, κατώρθωσαν νὰ δημιουργήσουν τὰς προϋποθέσεις διὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν νέων κοινωνιῶν πρώτον εἰς Εὐρώπην καὶ τὴν Βόρειον Ἀμερικὴν καὶ ἀκολούθως εἰς πλείστας περιοχὰς τοῦ συγχρόνου κόσμου.

— Γενικαὶ ἔννοιαι

Συμφώνως πρὸς ὅσα ἀνεπτύχθησαν ἀνωτέρω δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ἐν συνόψει ὅτι : (α) Ἀγροτικὴ κοινότης εἶναι, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς δομῆς καὶ τῆς λειτουργίας της, μία μᾶλλον μικρὰ ὁμάς ἀνθρώπων, διαβιούντων ἐπὶ μίαν σχετικῶς μακρὰν χρονικὴν περίοδον εἰς ὄρισμένην γεωγραφικὴν περιοχὴν, ἐντὸς τῆς ὁποίας διασφαλίζουν διὰ τῶν ἀγροτικῶν ἐνασχολήσεων των ὅλα σχεδὸν τὰ μέσα πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν των. Οἱ ρυθμιστικοὶ μηχανισμοὶ τῆς ζωῆς τῆς κοινότητος ταύτης (ἢ οἰκογένεια, ἢ θρησκεία, τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα, αἱ ἀξίαι, ἢ τεχνολογία, ἢ τέχνη, ἢ ψυχαγωγία κοκ.) εἶναι θεσμοὶ παραδοσιακοί, ἤτοι ἔχουν τὴν ἀρχὴν των εἰς τὸ μακρυνὸν παρελθὸν καὶ μεταβάλλονται βραδέως καὶ ἀνεπαίσθητως ἀπὸ γενεῶς εἰς γενεάν. (β) Ἀγροτικὴ περιοχὴ εἶναι κάθε περιοχὴ πέραν τῶν προαστίων τῶν ἀστικῶν κέντρων, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπάρχουν μικροὶ οἰκισμοὶ ἢ ἄλλως ἀγροτικαὶ κοινότητες εἰς ἀρκετὴν ἀπόστασιν ἢ μία τῆς ἄλλης. Οἱ οἰκισμοὶ οὗτοι συνδέονται μεταξὺ των οἰκονομικῶς καὶ πολιτιστικῶς μέσῳ τῶν δραστηριοτήτων καὶ τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ μεγαλυτέρου τούτων, ὁ ὁποῖος λειτουργεῖ ὡς «κέντρον» τῆς περιοχῆς. (γ) Ἐξέλιξις τῆς ἀγροτικῆς κοινότητος σημαίνει ἀλλαγὴν εἰς τὰ τεχνολογικὰ μέσα καὶ τὰς μεθόδους καλλιέργειας τῆς γῆς, μεγαλυτέραν ἀπόδοσιν τῶν ἐνασχολήσεων τῶν μελῶν της, περισσεύματα προϊόντων καὶ βελτίωσιν τῆς διακινήσεως τούτων πρὸς τὴν ἀγορὰν τῶν μεγαλυτέρων καταναλωτικῶν κέντρων, ὡς καὶ βαθμιαίαν ἀμβλύνσιν τῶν παραδοσιακῶν κοινωνικῶν θεσμῶν ἢ, θετικώτερον, μεγαλυτέραν δεκτικότητα διὰ κοινωνικὰς καὶ

πολιτιστικὰς ἐμπειρίας ἐκ τῆς εὐρυτέρας κοινωνίας. (δ) Ἀγροτικὴ κοινωνία εἶναι ἡ κοινωνία τῆς ὁποίας τὰ μέλη ἐπιδίδονται κατὰ τὸ μέγιστον ποσοστὸν εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς καὶ τῆς ὁποίας οἱ ρυθμιστικοὶ μηχανισμοὶ καὶ διαδικασίαι παραμένουν σχεδὸν ἀμετάβλητοι ἐπὶ μακρὰς χρονικὰς περιόδους. (ε) Ἀστικο-ἀγροτικὴ κοινωνία εἶναι ἡ κοινωνία τῆς ὁποίας τοῦλάχιστον τὰ ἐξήκοντα τοῖς ἑκατὸν τῶν μελῶν τῆς διαβιοῦν εἰς ἀγροτικούς οἰκισμούς καὶ τῆς ὁποίας τὰ ὑστικά κέντρα ἀναπτύσσονται χάρις εἰς μίαν δυναμικὴν μᾶλλον ἀγροτικὴν οἰκονομίαν καὶ διατηροῦν εἰς τὰς κοινωνικὰς καὶ πολιτιστικὰς ἐκδηλώσεις ἐμφανῆ παραδοσιακὰ στοιχεῖα.

Εἰς πάντα ταῦτα προσθέτομεν ὅτι : (α) Κάθε ἀγροτικὴ περιοχὴ ἀναπτύσσει ἰδιότυπον πολιτισμὸν — ἴδιον γλωσσικὸν ἰδίωμα, ἴδια ἦθη καὶ ἔθιμα, ἴδιας προτιμήσεις κοκ., ἧτοι τοπικὸν πολιτισμὸν (regional culture). (β) Ὅσον ταχύτερα εἶναι ἡ ἐξέλιξις μιᾶς ἀγροτικῆς κοινωνίας τόσον βαθυτέρα ἀποβαίνει ἡ κοινὴ συνείδησις τῶν μελῶν τῆς ὡς μελῶν τῆς αὐτῆς εὐρείας ἐθνικῆς κοινότητος.

— Ἡ βιομηχανικὴ κοινωνία

Ἡ πληρεστέρα δυνατὴ κοινωνιολογικὴ θεώρησις τῆς δομῆς καὶ τῶν λειτουργιῶν τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας προϋποθέτει τὴν κατανόησιν σειρᾶς συντελεστῶν καὶ ἱστορικῶν δεδομένων τὰ ὅποια ἐπενήργησαν καταλυτικῶς ἐπὶ τῆς παραδοσιακῆς-ἀγροτικῆς κοινωνίας καὶ τὰ ὅποια ἀποδίδονται εἰς τὰς αἰτιώδεις μεταξὺ τῶν σχέσεις διὰ τῶν γενικῶν ἐννοιῶν «βιομηχανικὴ ἐπανάστασις» καὶ «ἀστυφιλία» (urbanism). Πρὶν ἀναφερθῶμεν εἰς τὰς ἐννοίας ταύτας, παρατηροῦμεν (α) ὅτι μεταξὺ τῆς «τυπικῆς» παραδοσιακῆς-ἀγροτικῆς κοινωνίας καὶ τῆς «τυπικῆς» βιομηχανικῆς κοινωνίας ἔχουν ἀναπτυχθῆ καὶ ἐπιζοῦν πλείστοι ἐνδιάμεσοι τύποι κοινωνιῶν (transitional societies) καὶ (β) ὅτι τὰ φαινόμενα τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως καὶ τῆς ἀστυφιλίας ὀφείλονται εἰς ἱστορικούς καὶ γεωπολιτικούς λόγους καὶ κυρίως εἰς τὴν μὴ ταυτόχρονον ἐξέλιξιν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνολογίας εἰς ὅλας τὰς κοινωνίας. Ἐπὶ παραδείγματι, αἱ Ἠνωμέναι Πολιτεῖται Ἀμερικῆς ἐξελίχθησαν εἰς κοινωνίαν βιομηχανικῶς ἀνεπτυγμένην, διότι διέθετον φυσικούς πόρους, διότι ἀπηλλάγησαν τοῦ ἀποικιακοῦ καθεστώτος εἰς περίοδον ἀναπτύξεως τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ τεχνολογικῶν ἐμπειριῶν, διότι διησφάλισαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἄρτίους πολιτικούς μηχανισμούς κοκ. Ἀντιθέτως, αἱ λοιπαὶ χῶραι τοῦ ἡμισφαιρίου καὶ κυρίως αἱ χῶραι τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς, καίτοι δὲν στεροῦνται φυσικῶν πηγῶν πλοῦτου, ἐκινήθησαν καὶ κινοῦνται λίαν βραδέως ἐπὶ τοῦ δρόμου πρὸς τὸν «ἐκσυγχρονισμόν», τοῦτο δὲ λόγῳ ὀρισμένων

ἀνασταλτικῶν ἱστορικοκοινωνικῶν δεδομένων — ἱστορία καὶ ποιότης ζωῆς εἰς τὰς ἀποικίας, συνθήκαι ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως, παράτασις τῶν φεουδαρχικῶν μορφῶν οἰκονομίας, ἐμμονὴ εἰς πολιτικά σχήματα μὴ ἐπιτρέποντα εὐχερεῖς καὶ ἐγκαίρους ἀναπροσαρμογὰς κοκ.

«Βιομηχανικὴ Ἐπανάστασις»: Ἀπὸ μίαν γενικὴν ἄποψιν, ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάστασις εἶναι διαδικασία ἀδιαλείπτως συνεχιζομένη. Πλεῖστοι κοινωνίαι τοῦ καιροῦ μας, ἰδίως εἰς τὴν Ἀσίαν, εἰσῆλθον εἰς τὰ πρῶτα στάδια τῆς ἐπαναστάσεως αὐτῆς μόλις πρὸ δεκαπενταετίας. Αἱ προηγμένα κοινωνίαι, ὡς αἱ Ἠνωμένα Πολιτεῖαι Ἀμερικῆς καὶ ὄρισμένοι χώροι τῆς Εὐρώπης, διευρύνουν καὶ ἐπιταχύνουν τὰς ἐφαρμογὰς τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνολογίας καὶ πέραν τῶν τομέων τῆς παραγωγῆς ἀγαθῶν, ἤτοι εἰς τοὺς τομεῖς τῶν ὑπηρεσιῶν, τῆς «παραγωγῆς» νέων γνώσεων καὶ τῆς ἀποτελεσματικωτέρας διακινήσεως καὶ διαδόσεως τούτων.

Πάντως, ἀπὸ ἱστορικῆς ἀπόψεως, ἡ ἔννοια «βιομηχανικὴ ἐπανάστασις» ἐχρησιμοποιήθη ἀρχικῶς διὰ τὴν ὑποδηλώσῃ τὴν ταχεῖαν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν τῆς Ἀγγλίας, λόγῳ τῆς χρησιμοποίησεως νέων ὑλῶν καὶ νέων μηχανῶν κατὰ τὴν χρονικὴν περίοδον μεταξύ τῶν μέσων τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνος. Βραδύτερον, ἡ ἔννοια αὕτη διευρύνθη καὶ ὑποδηλώνει ἔκτοτε ὄχι μόνον τὴν κατασκευὴν τῶν κλωστοῦφαντικῶν μηχανῶν, τῆς ἀτμομηχανῆς τοῦ James Watts, τοῦ σιδηροδρόμου καὶ γενικῶς τὴν δημιουργίαν τοῦ ἐργοστασίου εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἐργαστηρίου, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐπιπτώσεις τῶν νέων μορφῶν παραγωγῆς ἐπὶ τῆς ὅλης κοινωνικοπολιτικῆς καὶ πολιτιστικῆς ζωῆς, πρῶτον, εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ, κατ' ἐπέκτασιν, εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην καὶ τὰς Ἠνωμένας Πολιτείας Ἀμερικῆς.

Ἐπιπλέον, ἀναλυτικώτερον, διὰ τῆς ἐν λόγῳ ἔννοιας ὑποδηλώνονται σειρά ἐφευρέσεων καὶ ἐφαρμογῶν μεταξύ τῶν ὁποίων ἐξέχουσιν θέσιν κατέχουν: Ἡ κατεργασία τοῦ σιδήρου καὶ τοῦ χάλυβος καὶ ἡ εὐρυτάτη χρῆσις τούτων. Ἡ ἐκμετάλλευσις καὶ χρησιμοποίησις νέων πηγῶν ἐνεργείας — ἄνθραξ, ἀτμός, ἤλεκτρισις, πετρελαιοειδῆ. Ἡ μηχανὴ ἐσωτερικῆς καύσεως. Αἱ συνεχεῖς βελτιώσεις εἰς τὸν τομέα τῶν συγκοινωνιῶν καὶ τῶν ἐπικοινωνιῶν καὶ γενικῶς ἡ πληρεστέρα ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου τῆς οἰκονομίας, ἤτοι τῆς διασφαλίσεως συνεχῶς καὶ μεγαλυτέρας ἀποδόσεως εἰς τοὺς ποικίλους τομεῖς τῶν ἀτομικῶν καὶ συλλογικῶν ἐνασχολήσεων εἰς συνεχῶς καὶ μικρότερον χρόνον ἐργασίας καὶ διὰ συνεχῶς καὶ μικροτέρων ἐπενδύσεων. Πέραν τούτου, ἡ ἐν λόγῳ ἔννοια ὑποδηλώνει σήμερον τὴν ἀενάως ἐπιταχυνομένην ἐπιστημονικὴν καὶ τεχνολογικὴν ἀνάπτυξιν, ὡς καὶ πλῆθος συνδρόμων τῆς ἀνάπτυξεως ταύτης, ὡς π.χ. εἶναι: Ἡ ἐπαύξησις τῆς κατὰ γεωργὸν παραγωγῆς ἀγα-

θών, ὥστε νὰ καθίσταται δυνατὴ ἡ διατροφή διαρκῶς καὶ μεγαλυτέρου ἀριθμοῦ μὴ γεωργῶν-μελῶν τῶν κοινωنيῶν. Ἡ ἐπαύξησης καὶ ἡ ἀνακατανομὴ τοῦ πλοῦτου καὶ κατὰ ταῦτα ἡ συνεχῆς κοινωνικὴ κινητικότητα καὶ ἀναδιαστροφάτωσις. Ἡ εὐρυτέρα ὅσον καὶ ταχύτερα διακίνησις ἀγαθῶν μεταξὺ τῶν διαφόρων ἔθνικῶν κοινοτήτων — διεθνὲς ἐμπόριον. Ἡ ἀλλαγὴ εἰς τὰς πηγὰς πολιτικῆς ἐξουσίας καὶ κυρίως ἡ δημιουργία ἰσχυροῦ κράτους δυναμένου νὰ παρεμβαίνει εἰς τὴν ρύθμισιν τῶν διαρκῶς καὶ πολυπλοκωτέρων σχέσεων μεταξὺ τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ καὶ νὰ ὀργανώη ἐπὶ διαρκῶς καὶ εὐρυτέρων βάσεων τὴν παροχὴν ὑπηρεσιῶν — «πολιτεία κοινωνικῆς προνοίας» ἢ «πολιτεία ὑπηρεσιῶν». Ἡ δημιουργία διαρκῶς καὶ μεγαλυτέρων ἀστικῶν κέντρων εἰς τὰ ὅποια ἡ ἀτομικὴ καὶ ἡ συλλογικὴ ζωὴ ἀναπτύσσεται κατὰ τρόπους ἰδιοτύπους καὶ ἐπὶ γραμμῶν ὄλως διαφόρων ἐκείνων εἰς τὰς παραδοσιακὰς ἀγροτικὰς κοινότητες. Τέλος, ὁ συνεχῆς ἐμπλουτισμὸς τῶν πολιτιστικῶν ἐπιδόσεων, ἐμπειριῶν καὶ ἐκφράσεων.

«Ἀστυφιλία» - Urbanism : Ἡ λεγομένη ἀστυφιλία, ἦτοι ἡ κίνησις τῶν ἀνθρώπων ἐκ τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν τῆς υπαίθρου πρὸς τὰ ἀστικά κέντρα καὶ ἡ συνεχῆς πληθυσμιακὴ αὔξησις τῶν κέντρων αὐτῶν εἶναι ἓν ἐκ τῶν πλέον σημαντικῶν συνδρόμων τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως καὶ συγχρόνως εἰς ἐκ τῶν κυρίων συντελεστῶν τῶν τάσεων πρὸς διαρκὴ ἐπέκτασιν τῶν βιομηχανικῶν κοινωنيῶν εἰς βάρος τῶν παραδοσιακῶν κοινωنيῶν.

Παρατηροῦμεν ἐνταῦθα ὅτι ἡ ἀστικοποίησις τῶν κοινωنيῶν εἶναι, κατὰ τὰς συγχρόνους κοινωνιολογικὰς θεωρήσεις, φαινόμενον κοινωνικοπολιτιστικὸν ἢ, θετικώτερον, φαινόμενον προάγον τὴν κοινωνικὴν καὶ πολιτιστικὴν πρόοδον. Αἱ δυσμενεῖς εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις συνέπειαι τοῦ φαινομένου τούτου ἐπὶ τῆς ποιότητος τῆς ζωῆς δὲν συνιστοῦν ἀπαραιτήτως συνεπείας μὴ δυναμένας νὰ προληφθοῦν. Γενικῶς, ἐκ τῶν ἀμέσων ἀλληλεπιδράσεων μεταξὺ τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ τεχνολογικῶν ἐξελίξεων καὶ τῶν ποικίλων κοινωνικοπολιτιστικῶν διαδικασιῶν δημιουργοῦνται πλεῖσται ἀλλαγáι. Ἐκ τούτων αἱ ἐμφανεστεραὶ καὶ αἱ ἐνδεικτικώτεραι τοῦ βαθμοῦ τῆς ἀστικοποιήσεως τῶν κοινωنيῶν εἶναι : Ὁ συνεχῆς περιορισμὸς τοῦ κύκλου τῶν γεωργικῶν ἐνασχολήσεων. Ἡ συνῦπαρξις καὶ ἡ κοινωνικὴ συνεργασία ὁμάδων ἑτερογενῶν ἐκ τῆς ἀπόψεως τῆς προελεύσεως καὶ τῶν ἐμπειριῶν τῶν μελῶν τῶν. Ἡ περαιτέρω κατανομὴ ἔργων καὶ ρόλων. Ἡ ἐπαύξησης τῶν ἐφευρέσεων καὶ τῶν καινοτομιῶν. Ἡ δημιουργία νέων εὐκαιριῶν καὶ νέων μέσων καὶ μεθόδων πρὸς μάθησιν καὶ πρὸς διεύρυνσιν τοῦ χώρου τοῦ «γνωστοῦ». Ἡ καλλιέργεια τῆς τέχνης εἰς τὰς ποικίλας μορφὰς τῆς. Ἡ ἀνάπτυξις τέλος τῶν μεγάλων ἀστικῶν κέντρων τοῦ καιροῦ μας, ἰδίως ἐκείνων εἰς τὰς βιομηχανικῶς ἀνεπτυγμένας κοινωνίας.

Συνοπτικῶς, ἡ ἔννοια τῆς ἀστικοποιήσεως τῶν κοινωνιῶν ἀναφέρεται κυρίως εἰς τὰς διαδικασίας (α) τῆς κινήσεως τῶν μελῶν τῶν ἐκ τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν πρὸς τὰ ἀστικά κέντρα καὶ (β) εἰς τὴν κοινωνικοποίησιν τῶν κατοίκων τῶν κέντρων αὐτῶν κατὰ τρόπον σύμφωνον πρὸς πρότυπα ἀτομικῆς καὶ συλλογικῆς ζωῆς διαμορφούμενα ἐξ ἀναγκῶν ἰδιοτύπων καὶ ὑπὸ ὄρους διαφορῶν ἐκείνων εἰς τὴν ἀγροτικὴν κοινωνίαν.

— Ἡ Πόλις

Ἡ σύγχρονος κοινωνιολογία, μελετῶσα τὴν βιομηχανικὴν ἢ ἀστικὴν κοινωνίαν τῆς ἐποχῆς μας, στρέφει κυρίως τὰς ἐρεῦνας τῆς εἰς τὴν ζωὴν τῆς πόλεως — τῶν ἀστικῶν κέντρων. Τοῦτο εἶναι λίαν εὐεξήγητον. Πάντα τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς κοινωνίας ταύτης διαμορφώνονται καὶ τελοῦν ἐν λειτουργίᾳ εἰς τὰς πόλεις τῆς — εἰς τὴν ἔθνικὴν πρωτεύουσαν, εἰς τὰ μεγάλα ἢ τὰ μικρότερα ἀστικά κέντρα τῶν διοικητικῶν περιοχῶν, εἰς τοὺς λιμένας καὶ ἐν μέρει εἰς τὰς ὑπὸ ταχείαν ἀνάπτυξιν νέας πόλεις. Οἱ λοιποὶ οἰκισμοὶ ἔχουν ἀποβῆ ἢ ἀποβαίνουν ταχέως, τόσον ἐξ οἰκονομικῆς ὅσον καὶ ἐκ κοινωνικοπολιτιστικῆς ἀπόψεως, δορυφόροι τῶν μεγάλων πόλεων. Κατὰ ταῦτα, εἶναι σκόπιμον νὰ παρακολουθῆσωμεν τὴν πόλιν εἰς τὴν ἱστορικὴν τῆς ἐξέλιξιν, ἀφοῦ προηγουμένως ὀρίσωμεν ταύτην ὡς ἀνθρώπινον οἰκισμὸν ὁ ὁποῖος, ἐνῶ καταλαμβάνει χῶρον περιωρισμένον ἐν σχέσει πρὸς τὸν ὄλον ἔθνικὸν γεωγραφικὸν χῶρον, ἐν τούτοις συγκεντρώνει ἀριθμὸν κατοίκων μὴ ἀσχολουμένων μὲ τὴν γεωργίαν συνεχῶς ἐπαυξανόμενον.

«Ἡ ἱστορία τῆς πόλεως»: Ἡ ἔθνολογία ἀναζητεῖ τὰς ἀρχὰς τῆς ἀστικοποιήσεως, ἥτοι τὴν δημιουργίαν μεγάλων καὶ μὴ ἀγροτικῶν οἰκισμῶν, εἰς τὴν περίοδον μεταξὺ τοῦ 10ου καὶ τοῦ 6ου αἰῶνος π.Χ. εἰς διαφορῶν περιοχὰς τῆς νοτίου Ἀσίας. Πυρῆνες τῶν οἰκισμῶν αὐτῶν ἦσαν ἀγροτικοὶ οἰκισμοί, δημιουργηθέντες περίπου πρὸ δέκα χιλιάδων ἐτῶν, ἥτοι κατὰ τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν ὅτε, ὡς εἶδομεν, ἤρχισεν ἡ καλλιέργεια τῶν δημητριακῶν καρπῶν καὶ ἐδημιουργήθησαν αἱ συναφεῖς ἀνάγκαι διὰ τὴν ἀποθήκευσιν καὶ τὴν διακίνησιν (τὸ ἐμπόριον) τῶν περισσευμάτων. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 3.000 π.Χ. συναντῶμεν ἀστικούς οἰκισμοὺς εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ ποταμοῦ Ἰνδοῦ, εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ ποταμοῦ Νείλου, εἰς τὴν Παλαιστίνην καὶ εἰς τινὰς ἄλλας περιοχὰς. Ἀξιοσημεῖωτα μάλιστα εἶναι τὰ δεδομένα ὅτι αἱ πόλεις αὗται ἦσαν κέντρα γραμμάτων, καλῶν τεχνῶν καὶ τεχνολογίας. Ἡ ζωὴ τούτων ἐρρυθμίζετο ὑπὸ μᾶλλον συνθέτων κοινωνικῶν διαδικασιῶν καὶ μηχανισμῶν, ἢ συνειδη-

τοποίησις τῶν ὁποίων ὑπὸ τῶν πολιτῶν ἐπετυγχάνετο διὰ τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν, συμβόλων καὶ τελετῶν καὶ ἡ ἐφαρμογὴ καὶ ἡ τήρησις τῶν ὁποίων διησφαλίζοντο συχνὰ διὰ λεπτομεροῦς νομοθεσίας. Βραδύτερον, συναντῶμεν εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον τὴν «πόλιν-πολιτείαν» καί, ἐν συνεχείᾳ, τὰς πόλεις τοῦ Ἑλληνιστικοῦ Κόσμου, τῆς Ρώμης καὶ τοῦ Βυζαντίου, κυρίως δὲ τὴν Ἀλεξάνδρειαν, τὴν Ρώμην καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, αἱ ὁποῖαι ἠδυνήθησαν νὰ συνεχίσουν ἐν πολλοῖς τὴν πολιτιστικὴν παράδοσιν τῶν Ἀθηνῶν. Ἔτερα ἐπίσης ἀστικά κέντρα ἦσαν ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἴδρυσεν ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος καὶ τὰ ὁποῖα ἐχρησίμευσαν ὡς διοικητικά καὶ πολιτιστικά κέντρα κυρίως τῶν Ῥωμαίων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων κατακτητῶν μέχρι τῶν χρόνων τῆς ἀκμῆς τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.

Κατὰ τὸν Μεσαίωνα ἡ ἀστικὴ ζωὴ ἦτο συγκεντρωμένη ἀρχικῶς εἰς τὰ φρούρια-πόλεις καὶ τοὺς πύργους-πόλεις τῶν γαιοκτημόνων οἱ ὁποῖοι ἤλεγχον ἀμέσως τὴν ὅλην ζωὴν τῆς ἀγροτικῆς υπαίθρου. Ἡ λέξις πόλις (civitas) ἀνεφέρετο κυρίως εἰς τὰς Ἔδρας τῶν Ἐπισκόπων τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ὀλίγον βραδύτερον ἐνεφανίσθησαν ἀστικά κέντρα νέου τύπου, ἦτοι αἱ «πόλεις-ἀγοραὶ» αἱ ὁποῖαι διεξήγον τὸ ἐμπόριον καὶ αἱ ὁποῖαι, λόγῳ τῆς οἰκονομικῆς κυρίως δυνάμεώς των, ἠδυνήθησαν νὰ διασφαλίσουν κάποιαν ἀνεξαρτησίαν ἐντὸς τῶν πλαισίων τῶν φεουδαρχικῶν καθεστώτων τῆς περιόδου. Ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως μέχρι τῶν παραμονῶν τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως, ἦτοι ἀπὸ τοῦ 15ου αἰῶνος μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος, τὰ μικρὰ κέντρα τοῦ παρελθόντος εἶχον ἐξελιχθῆ εἰς «πόλεις-ἔθνη», ὅπως π.χ. ἡ Φλωρεντία, ἡ Γένοβα, ἡ Βενετία κ.ἄ. Παραλλήλως, οἱ Παρίσιοι καὶ τὸ Λονδῖνον ὡς καὶ ὠρισμένοι πόλεις τῆς Ἰσπανίας καὶ ἄλλων χωρῶν τῆς Εὐρώπης εἶχον καταστῆ κέντρα ἐντόνου ἀστικῆς καὶ πολιτιστικῆς ζωῆς. Ὡσαύτως, ἀστικά κέντρα μεγάλα εἶχον δημιουργηθῆ εἰς τὴν Ἄπω καὶ τὴν Ἑγγὺς Ἀνατολίην καὶ γενικῶς εἰς ὅλας τὰς εὐρωπαϊκὰς ἀποικίας.

Αἱ πόλεις ὁμοῦ τῆς περιόδου ταύτης ἀντικατοπτρίζουν εἰς ὅλους τοὺς θεσμοὺς καὶ τὰς λειτουργίας των τὴν δομὴν καὶ τὴν λειτουργίαν τοῦ εὐρυτέρου κοινωνικοῦ χώρου. Ἡ οἰκονομία τούτων ἐστηρίζετο εἰς τὸ ἐμπόριον τῶν προϊόντων τῆς γῆς καὶ τῶν ἀγαθῶν τῆς βιοτεχνίας. Ἡ διοικήσις ἦσκεῖτο συνήθως βάσει ὠρισμένων κοινωνικῶν προνομίων. Αἱ πολιτιστικαὶ ἐπιδόσεις, ἰδίως δὲ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἐπέμαρτύρουν τὰς τάσεις πρὸς προβολὴν καὶ ἐπιβολὴν ἀτόμων, ὁμάδων ἢ καὶ θεσμῶν μὲ ἐμφανῆ οἰκονομικὴν καὶ πολιτικὴν ἰσχύϊν. Πρὸς τοῦτοις, παρατηροῦμεν ὅτι πλείστοι τῶν δυσμενῶν ὄρων διαβιώσεως εἰς τοὺς συγχρόνους μεγαλοπόλεις ἦσαν παρόντες καὶ εἰς τὰς ἐν λόγῳ πόλεις. Παρὰ ταῦτα, ὁ σχετικῶς μικρὸς πληθυσμὸς, ἡ ἰδιοτυπία ἐκάστης τῶν συνοικιῶν, αἱ μᾶλλον μικραὶ ἀποστάσεις, ἡ λειτουργία πλείστον πολιτιστικῶν κέντρων, αἱ στεναὶ σχέσεις μεταξύ τῶν μελῶν τῶν συντεχνιῶν

κοκ. συνίστων συνθήκας μᾶλλον εὐνοϊκὰς διὰ τὴν προσαρμογὴν τῶν ἐκ τῆς ἀγροτικῆς ὑπαίθρου νεοαφικνουμένων καὶ γενικώτερον διὰ τὴν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἤττον ὁμαλὴν κοινωνικοποίησιν τῶν κατοίκων. Μὲ ἄλλους λόγους, αἱ πόλεις τοῦ παρελθόντος, καίτοι δὲν προβάλλονται ὡς πρότυπα πρὸς μίμησιν, ἐν τούτοις ἐλειτούργουν, ἐξ ὠρισμένων τοῦλάχιστον ἀπόψεων, συμφώνως πρὸς ὅσα ὑποδηλώνονται διὰ τῆς ἐννοίας «ἀνθρώπινα μέτρα».

«Ἡ βιομηχανικὴ πόλις»: Ἡ βιομηχανικὴ πόλις ἢ ἀκριβέστερον ἡ πόλις τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας, προσέλαβε τὰ κύρια χαρακτηριστικά της ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς βελτιώσεως τῆς ἀτμομηχανῆς καὶ τῆς ἐπιβολῆς τοῦ ἐργοστασίου ὡς ἐργοταξίου πλεον ἀποδοτικῶ τῶν προβιομηχανικῶν κέντρων ἐργασίας. Ὅντως, εἶναι τὸ ἐργοστάσιον τὸ ὁποῖον ἤρχισεν νὰ ἐλκῆ κατὰ μεγάλους ἀριθμούς τοὺς κατοίκους τῆς περιοχῆς καὶ νὰ μεταμορφῶνῃ τούτους εἰς βιομηχανικοὺς ἐργάτας, ἀλλὰ καὶ εἰς κατοίκους τῆς πόλεως.

Τὸ κοινωνικὸν τοῦτο φαινόμενον, ἦτοι ἡ συγκέντρωσις τῆς ἐργατικῆς δυνάμεως ἐκ τῆς ὑπαίθρου εἰς τὴν πόλιν, εἶχεν ὡς ἄμεσον συνέπειαν τὰς βαθεῖας μεταλλαγὰς εἰς τὰς παραδοσιακὰς κοινωνικὰς δομὰς καὶ εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Ἀναλυτικώτερον, ἡ μετατροπὴ τοῦ ἀγρότου εἰς βιομηχανικὸν ἐργάτην καὶ κυρίως ἡ συγκέντρωσις περὶ τὸ ἐργοστάσιον μεγάλου ἀριθμοῦ ἐργατικῶν οἰκογενειῶν ὠδήγησεν εἰς τὴν δημιουργίαν νέων προβλημάτων, ὡς ἦτο τὸ πρόβλημα τῆς προσαρμογῆς τοῦ ἀτόμου εἰς μίαν συλλογικὴν ζωὴν ἔντονον καὶ ἀναπτυσσομένην μάλιστα εἰς ὅλως περιορισμένον χῶρον. Τὰ προβλήματα ταῦτα κατανοοῦνται πληρέστερον, ἂν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ κανόνες οἱ διέποντες τὴν ὀργάνωσιν καὶ διοίκησιν τῆς πόλεως, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ ἐργαστήριον ἀντικαθίστατο μὲ τὸ ἐργοστάσιον, εἶχον συνήθως τὴν ἀρχὴν τῶν εἰς τὸν Μεσαίωνα καὶ κατὰ συνέπειαν δὲν ἀντεπεκρίνοντο εἰς τὴν νέαν πραγματικότητα. Τὸ δεδομένον τοῦτο ἀπετέλει, ὡς εἶναι λίαν εὐνόητον, πηγὴν συναισθηματικῶν πιέσεων, ἀποδιοργανώσεως τοῦ θεσμοῦ τῆς οἰκογενείας, ἀμβλύνσεως τῶν ἠθῶν, ἐθίμων καὶ θρησκευτικῶν ἐκδηλώσεων, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἄτομον ἦντλει αἴσθημα ἀσφαλείας, ἀλλὰ καὶ αἰτίας δι' ἀντιδράσεις ἀτομικὰς καὶ συλλογικὰς ἀκόμη δὲ καὶ διὰ κινήματα, συχνάκις μάλιστα βίαια, πρὸς βελτίωσιν τῶν ὄρων ζωῆς τῆς πόλεως ὡς κοινότητος. Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνος, ἡ πληθυσμιακὴ δομὴ τῶν κοινωνιῶν αἱ ὁποῖαι εἶχον τεθῆ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ πρὸς τὴν βιομηχανοποίησιν, ἰδίως δὲ ἐκεῖνων εἰς τὴν Εὐρώπῃ, τὴν Βόρειον Ἀμερικὴν καὶ ἐν μέρει εἰς τὴν Αὐστραλίαν, ἤρχισε νὰ μεταβάλλεται σταθερῶς. Ὁ ἀριθμὸς τῶν κατοίκων τῶν ἀγροτικῶν οἰκισμῶν ἐμειώνετο διὰ νὰ ἐνισχυθῆ ὁ ἐργατικὸς πληθυσμὸς τῶν

πόλεων. Τὸ φαινόμενον μάλιστα τοῦτο προσέλαβε νέας διαστάσεις καὶ νέον χαρακτήρα εἰς τὴν περίοδον τῆς ταχείας ἐκβιομηχανοποιήσεως τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν. Ἡ ἀνεπάρκεια ἐργατικῶν χειρῶν ὠδήγησε εἰς τὴν δημιουργίαν ἐνὸς ἀνευ προηγουμένου εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος μεταναστευτικοῦ κινήματος, κυρίως ἐξ Εὐρώπης πρὸς τὸν Νέον Κόσμον καὶ συνάμα εἰς τὴν ἰδιότυπον ἐκ πολλῶν ἀπόψεων συγκρότησιν τῆς ὅλης ἀμερικανικῆς κοινωνίας. Ἀπὸ τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου καὶ ἐντεῦθεν, αἱ βιομηχανικαὶ πόλεις καὶ γενικώτερον ἡ βιομηχανικὴ κοινωνία βελτιώνουσα διαρκῶς τὴν τεχνολογίαν τῆς καὶ ἐμπλουτίζουσα τὰς ἐμπειρίας τῆς περὶ πάντα τὰ προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς συλλογικῆς ζωῆς, ἀπεμακρύνθη ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ «laissez-faire» καὶ ἐτέθη ἐπὶ τοῦ δρόμου πρὸς τὸν ἐμμεσον ἢ καὶ τὸν ἄμεσον «κοινωνικὸν σχεδιασμόν».

— Ἡ «ἀστική» ζωὴ

Σημειώομεν, ἐν πρώτοις, ὅτι ἡ ὡς ἄνω ἔννοια ἀναφέρεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἰδιουπιάν τῆς ζωῆς εἰς τὰ ἀστικά κέντρα καὶ οὐχὶ εἰς τοὺς τρόπους ζωῆς τῆς λεγομένης ἀστικῆς τάξεως. Ἡ ἀποσαφήνισις αὕτη εἶναι ἀναγκαία, δεδομένου ὅτι ἡ ἀντίστοιχος λέξις εἰς τὴν ἀγγλικὴν γλῶσσαν, ἦτοι ἡ λέξις «urbanism» ἡ ὁποία ὑποδηλώνει καὶ τὸ φαινόμενον τῆς κινήσεως τοῦ πληθυσμοῦ ἐκ τῆς ἀγροτικῆς ὑπαίθρου πρὸς τὴν πόλιν, ἀλλὰ καὶ τὸν τρόπον ζωῆς εἰς ταύτην (urbanism as a way of life), δὲν ἀποδίδεται ἐπακριβῶς διὰ τῶν ὄρων ἀστυφιλία, ἀστικοποιήσις, ἐξαστισμὸς καὶ ἀστισμὸς.

Ἡ δημιουργία τῶν συγχρόνων πόλεων ὠδήγησε τοὺς κοινωνιολόγους εἰς τὴν ἀναζητήσιν τῶν κυρίων χαρακτηριστικῶν τῆς ζωῆς εἰς τὰς πόλεις ταύτας. Ἐκ τῶν πρώτων ἐπιστημόνων οἱ ὁποῖοι ἐπραξαν τοῦτο ἦσαν οἱ καθηγηταὶ τοῦ Τμήματος Κοινωνιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Σικάγου, οἱ ὁποῖοι μάλιστα θεωροῦνται ὡς οἱ κυριώτεροι θεμελιωταὶ τοῦ κοινωνιολογικοῦ κλάδου «ἀστικὴ κοινωνιολογία». Ἐκ τούτων, οἱ R.E. Park, E. Burgess καὶ R.D. MacKenzie («The City» - Ἡ Πόλις, 1925) ἐξέτασαν τὴν ζωὴν εἰς τὴν πόλιν τοῦ Σικάγου, κατέληξαν εἰς ὠρισμένας διαπιστώσεις αἱ ὁποῖαι ἐχρησίμευσαν ἔπειτα ὡς ὁδηγὸς διὰ τὴν διαμόρφωσιν μερικῶν σταθερῶν μᾶλλον κριτηρίων, ἀπαραιτήτων διὰ τὴν ἀξιολόγησιν τῆς ζωῆς εἰς ὅλα τὰ ἀστικά κέντρα.

Πλέον συγκεκριμένως, οἱ προδρομικοὶ οὗτοι ἀστικοὶ κοινωνιολόγοι, μετὰ συστηματικὴν μελέτην ὄλων τῶν ὁμάδων τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Σικάγου ὡς καὶ τοῦ τρόπου ζωῆς ἐκάστης τούτων — τῶν μεταναστευτικῶν ὁμάδων,

τῶν ἐργατῶν, τῶν ἐγκληματιῶν, τῶν πλουσιῶν, τῶν ἀπόρων, τῶν ἡγετῶν τῶν ποικίλων ὀργανώσεων κ.ο.κ. — ἤχθησαν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὅλοι οὗτοι ἀντιλαμβάνοντο τὴν πόλιν οὐχὶ ὡς μίαν ἐνιαίαν κοινότητα, ἀλλ' ὡς σειρὰν κοινότητων (δρόμοι, συνοικίαι, περιοχαί) ἐκάστη τῶν ὁποίων ἀπετέλει ἰδιότυπον οἰκονομικὴν, κοινωνικὴν, διοικητικὴν καὶ πολιτιστικὴν ἐν γένει ὄντοτητα. Βραδύτερον, ὁ Louis Wirth («Urbanism as a Way of Life» - Ἡ Ἀστικὴ Ζωὴ ὡς [ἰδιόμορφος] Τρόπος Ζωῆς, 1938), ἐκκινῶν ἐκ τῆς ἀπόψεως ὅτι τὰ συμπεράσματα τῶν ὡς ἄνω κοινωνικῶν ἐρευνητῶν διατηροῦν ὀρισμένον κύρος, καίτοι ταῦτα ἐξήχθησαν ἐκ τῆς μελέτης τῆς ζωῆς μιᾶς ἰδιότυπου εἰς τὴν συγκρότησίν τῆς πόλεως (τοῦ Σικάγου), διεμόρφωσε τὰς ἀντιλήψεις ὅτι κύριοι συντελεσταὶ τῆς ζωῆς εἰς τὰ ἀστικά κέντρα εἶναι ἡ ἔκτασις (τὸ μέγεθος) τούτων, ἡ πυκνότης τῶν κατοίκων καὶ ἡ ἑτερογένεια τοῦ πληθυσμοῦ των. Ἐτεροι ἐρευνηταί, ἀναλυτικώτεροι τοῦ Wirth, διέκριναν εἰς τὴν ζωὴν τῆς πόλεως καὶ ἄλλους συντελεστάς, ἤτοι τὴν εὐρυτάτην ἐξειδίκευσιν εἰς τοὺς τομεῖς τῶν ἐνασχολήσεων, τὴν ἀνωνυμίαν, τὴν κινητικότητα καὶ τὴν «τυπικότητα» εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀτόμων καὶ ὁμάδων. Πάντως, αἱ ἐπιπρόσθετοι οὗτοι συντελεσταὶ εἶναι ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει ἀπότοκοι τῶν προαναφερθέντων τριῶν κυρίων συντελεστῶν.

«Ἡ ἔκτασις τῆς πόλεως»: Ἡ σχετικῶς μεγάλη ἔκτασις τῆς συγχρόνου πόλεως συντελεῖ εἰς τὴν εὐρεῖαν διαφοροποίησιν τῶν ρόλων εἰς τοὺς τομεῖς τῆς ἀπασχολήσεως καὶ τῆς οἰκονομίας, εἰς τὸν πολιτιστικὸν τομέα, ἀκόμη δὲ καὶ εἰς τὰς προσωπικὰς στάσεις — τὰς ἀντιλήψεις, τὰς προτιμήσεις, τὰς μορφὰς συμπεριφορᾶς. Πρὸς τούτοις, αἱ ἀποστάσεις ἐν συνδυασμῷ μὲ τὰς συνεχῶς διαφοροποιουμένας ἀντιλήψεις, μὲ τὰς ἐντεινομένας δραστηριότητας τοῦ ἀτόμου, ὀδηγοῦν εἰς τὴν ἀμβλυνσιν τῶν σχέσεων τούτου τόσο πρὸς συγγενεῖς καὶ τοὺς «παλαιούς» φίλους, ὅσον καὶ πρὸς τὸν ἰδιότυπον κόσμον τῆς «γειτονιάς», ἢ ὁποία τείνει οὕτω νὰ ἀτροφῆσθαι ὡς συνδετικὸς καὶ συχνάκις ὡς προαγωγικὸς θεσμός. Ἡ ἐπίδρασις τῶν παραδόσεων χαλαρώνεται. Αἱ προσωπικαὶ γνωριμίαι καὶ οἱ ἐκ τούτων καλλιεργούμενοι συναισθηματικοὶ δεσμοί, οἱ τόσο γνῶριμοι καὶ δημιουργικοὶ εἰς τὰς παραδοσιακὰς κοινότητας, περιορίζονται εἰς τὸ ἐλάχιστον. Τὴν θέσιν τῶν δεσμῶν τοῦ τύπου αὐτοῦ καταλαμβάνουν ἤδη δεσμοὶ δευτερογενεῖς, ἤτοι οἱ δεσμοὶ οἱ συναπτόμενοι μεταξὺ τῶν ἀτόμων τῶν ἀσκούντων τὰ αὐτὰ ἢ παρεμφερῆ ἔργα. Ὅπως δὲ χαρακτηριστικῶς παρατηρεῖ ὁ Wirth εἰς τὸ προαναφερθὲν ἔργον του, ὁ κάτοικος τῆς πόλεως πιθανὸν νὰ ἀποκτᾷ τὴν ἐλευθερίαν του ἐκ τοῦ ἐλέγχου τῶν οἰκείων του, ἀλλὰ χάνει ὁμως «... τὴν αὐθορμησίαν εἰς τὴν ἔκφρασιν, τὸ ἠθικόν του, τὸ [δημιουργικόν] συναίσθημα τὸ ὅποῖον ἐκπηδᾷ ἀπὸ τὴν συμμετοχὴν εἰς τὴν ζωὴν μιᾶς [οἰκείας ὅσον καὶ] ὀλοκληρωμένης κοινωνίας» ἤτοι εἰς τὴν ζωὴν

μιᾶς ομάδος ἢ ὅποια εἶναι ὀργανωμένη κατὰ τρόπον ἱκανοποιούντα ὅλας τὰς ψυχολογικὰς ἀνάγκας τῶν μελῶν της.

«Ἡ πυκνότης τῶν κατοίκων τῆς πόλεως»: Ἡ συγκέντρωσις εἰς σχετικῶς μικρὰν περιοχὴν μεγάλου ἀριθμοῦ ἀνθρώπων ἀκολουθεῖται ὡσαύτως ἀπὸ σειρὰν κοινωνικῶν συνδρόμων. Συγκεκριμένως, ἡ ἐξειδίκευσις εἰς τοὺς τομείς τῆς ἀπασχολήσεως καὶ ἡ διαφοροποιήσις εἰς τὴν συμπεριφορὰν, αἱ ὁποῖαι προκαλοῦνται τόσον ἐκ τῆς ἐκτάσεως τῆς πόλεως ὅσον καὶ ἐκ τῆς πυκνότητος τῶν κατοίκων της, ὀδηγοῦν εἰς τὴν ἐξειδίκευσιν ἐπίσης τῶν περιοχῶν — περιοχὴ ἐμπορικῶν καταστημάτων, περιοχὴ γραφείων αὐτοῦ ἢ ἐκείνου τοῦ ἐπαγγέλματος, περιοχὴ κέντρων διοικήσεως, μεταφορῶν κοκ. Ἡ ἀναγκαστικὴ ὁμως ἐπαφὴ μεταξὺ ἀνθρώπων μὴ συνδεομένων συναισθηματικῶς ὀδηγεῖ συχνάκις εἰς συναγωνισμόν, ἀνταγωνισμόν, συγκρούσεις, τάσεις πρὸς ἐκμετάλλευσιν ἢ καὶ εἰς ἄλλας ἀντικοινωνικὰς μορφὰς συμπεριφορᾶς τὰς ὁποίας καλοῦνται νὰ ὑποστέλλουν οὐχὶ ἀνθρώπιναι σχέσεις, ὡς ἐκεῖναι εἰς τὴν παραδοσιακὴν κοινότητα, ἀλλὰ κανόνες καὶ νόμοι ἀπρόσωποι. Πέραν τούτων, ἡ πυκνότης προκαλεῖ ἐτέρας μὴ προαγωγικὰς ψυχολογικὰς ἀντιδράσεις. Ἐκαστος ζῶν ὄργανισμός, κατὰ πρόριστον δὲ λόγον ὁ ἄνθρωπος, ἔχει ἀνάγκην ὀρισμένου «ζωτικοῦ» χώρου ἀπαραιτήτου διὰ τὴν μόνωσιν, διὰ τὴν κίνησιν, διὰ τὴν θεώρησιν τῶν περι αὐτόν, ἀκόμη δὲ καὶ δι' ἔτι ἀμειωτέραν ἐπικοινωνίαν, ὡς π.χ. εἶναι ὁ διάλογος, ἡ συμμετοχὴ εἰς τὴν ομάδα κοκ.

«Ἐτερογένεια εἰς τὴν πληθυσμιακὴν συγκρότησιν τῆς πόλεως»: Ἡ ἑτερογένεια εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλεως, ἡ ὀφειλομένη εἰς τὴν διάφορον προέλευσιν τῶν κατοίκων καὶ κυρίως εἰς τὴν εὐρυτάτην ἐξειδίκευσιν καὶ διαφοροποίησιν τῶν ρόλων, ὀδηγεῖ εἰς τὴν διάσπασιν τῆς προσωπικότητος. Σαφέστερον, ἡ ἑτερογένεια δυσχεραίνει τὴν προσήλωσιν εἰς ἀρχὰς καὶ προγράμματα ἀποσκοποῦντα εἰς τὴν ὀρθολογικὴν ἀντιμετώπισιν τῶν προβλημάτων τῆς πόλεως ὡς ἀδιασπᾶστου κοινωνικῆς καὶ πολιτιστικῆς ὀντότητος. Ἐπὶ πλεόν, ἡ πόλις, ἐξελισσομένη εἰς οἰκονομικὸν καὶ διοικητικὸν μηχανισμόν ἄκρως πολύπλοκον, καθιστᾷ τὰς ὑπηρεσίας της πρὸς τὸν κάτοικόν της ὅλως ἀπρόσωπους καὶ κατὰ ταῦτα ἐλάχιστα προαγούσας τὴν ἀπὸ μέρος τούτου συνειδητοποίησιν τῆς πόλεως ὡς «κοινότητος» του.

Ἐπειγόμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ἐνταῦθα ὅτι αἱ ὡς ἄνω διαπιστώσεις περὶ τῆς ζωῆς εἰς τὰ ἀστικά κέντρα ἀναφέρονται κατὰ μείζονα λόγον εἰς τὰς ἀνασταλτικὰς ἢ ἀρνητικὰς πλευρὰς τῆς ζωῆς ταύτης. Εἶναι ἔμφανές ὅτι οἱ προαναφερθέντες ἐρευνῆται ἔστρεψαν τὴν προσοχὴν τῶν κυρίως εἰς τὰς

άδυναμίας της ζωής εις τὰς ἀμερικανικὰς πόλεις, αἱ ὁποῖαι συνεκροτήθησαν ἀπὸ μὴ ὁμοιογενῆ στοιχεῖα καὶ αἱ ὁποῖαι ἐδέχοντο, κατὰ τὴν περίοδον τῶν συναφῶν κοινωνιολογικῶν μελετῶν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Σικάγου, τὸν ἰσχυρὸν ἀντίκτυπον τῆς ὀξείας τότε οἰκονομικῆς κρίσεως τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν Ἀμερικῆς καὶ ὅλων τῶν ἄλλων χωρῶν. Παρὰ ταῦτα, αἱ διαπιστώσεις αὗται κατέστησαν, ὡς εἶπομεν, σταθερὰ κριτήρια μελέτης τῆς ζωῆς εις τὰ ἀστικά κέντρα ἐπὶ δεκάδας ἐτῶν. Βραδύτερον, νεώτεροι κοινωνιολόγοι, ὠπλισμένοι μὲ καθολικωτέραν τὴν γνῶσιν περὶ τὴν συλλογικὴν ζωὴν εις τὴν πόλιν ὡς τὴν ἀναπόφευκτον ἀλλὰ καὶ ἀναγκαίαν πλέον μορφήν κοινωνικῆς διαβιώσεως διὰ τὴν περαιτέρω κοινωνικὴν καὶ πολιτιστικὴν πρόοδον, δὲν ἐβράδυναν νὰ διακρίνουν πλευρὰς θετικὰς εἰς τὴν ζωὴν αὐτῶν, ἀκόμη δὲ καὶ νὰ ἀναπτύξουν νέας ἀπόψεις σχετικῶς μὲ τὴν συνεχῆ ἐνίσχυσιν τῶν πλευρῶν αὐτῶν — ἀπόψεις αἱ ὁποῖαι ἐκφράζονται συνήθως διὰ τῆς ἐννοίας «σχεδιασμὸς τῆς πόλεως» (city planning).

Εἰδικώτερον, αἱ σύγχρονοι κοινωνιολογικαὶ ἔρευναι ἤλθον νὰ ἀποδείξουν ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως τείνουν νὰ δημιουργήσουν ὄρους διαβιώσεως, χάρις εἰς τοὺς ὁποίους ἡ τυπικότης εἰς τὰς σχέσεις καὶ ἡ ἀνωνυμία ἀντικαθίστανται ὑπὸ εὐκαιριῶν διὰ συναισθηματικούς δεσμοὺς καὶ διὰ ῥόλους οἱ ὁποῖοι προάγουν τὴν προσωπικότητα. Ἐπὶ παραδείγματι, εἰς τὸ σύγχρονον ἐργαστάσιον ἢ εἰς οἰονδήποτε ἄλλο ἐργοτάξιον, τὸ ὁποῖον ἔχει ὀργανωθῆ καὶ λειτουργεῖ συμφῶνως πρὸς τὰς καλυτέρας δυνατὰς ἀρχάς, λαμβάνεται πρόνοια, ὥστε μεταξὺ τῶν ἐργαζομένων νὰ δημιουργηθῆ δίκτυον σχέσεων συμφῶνων πρὸς τὰς ἀνθρωπίνας ἀνάγκας. Ὡσαύτως, οἱ ποικίλοι σύλλογοι, ἰδίως δὲ ἐκεῖνοι εἰς τοὺς ὁποίους τὸ ἄτομον μετέχει ἐθελουσίως (σύλλογοι ψυχαγωγίας, σύλλογοι εἰς τὴν ὑπηρεσίαν κοινῶν πολιτιστικῶν ἐνδιαφερόντων, κοινῶν ἰδεῶν, σύλλογοι διὰ τὴν διατήρησιν τῶν παραδόσεων, σύλλογοι σχεδιασμοῦ τοῦ μέλλοντος κοκ.), ἔρχονται νὰ δημιουργήσουν εὐκαιρίας ἀναλόγους πρὸς ἐκείνας εἰς τὴν παραδοσιακὴν κοινότητα, ἥτοι εὐκαιρίας δι' ἀμέσους σχέσεις καὶ ἐπικοινωνίας. Ἡ «γειτονιά», καίτοι ἔχει ἀποβάλλει τὸν παραδοσιακὸν χαρακτήρα της, ἀνασυντάσσεται καὶ λειτουργεῖ ὑπὸ νέαν μορφήν, ἥτοι ὡς στενωτέρα ἐκπαιδευτικὴ καὶ θρησκευτικὴ περιοχὴ μὲ τὸ σχολεῖον καὶ τὴν ἐκκλησίαν ὡς κέντρα κοινῶν σχέσεων καὶ κοινῶν δραστηριοτήτων. Γενικῶς δέ, ὅσον ἰσχυρότεροι εἶναι οἱ ὄροι ζωῆς οἱ ὄθουντες εἰς τὴν ἀνωνυμίαν, τόσον ὀργανωμένοι ἀποβαίνουν αἱ προσπάθειαι τῶν κατοίκων διὰ τὴν δημιουργίαν ἀντιρρόπων συνθηκῶν. Χαρακτηριστικὸν μάλιστα τοῦ φαινομένου τούτου εἶναι, ὡς καὶ προηγουμένως ἔχομεν τονίσει, ἡ ἰδρυσις συλλόγων «συμπατριωτῶν». Οἱ σύλλογοι οὗτοι, ὡς καὶ τὸ ἐργοτάξιον ἢ αἱ ποικίλαι ἄλλαι ἐνώσεις, παρέχουν πλείστας εὐκαιρίας δι' ἀλληλογνωριμίας, ἀκόμη δὲ καὶ διὰ τὴν ἐπιλογὴν συζύγου, ἥτοι εὐκαιρίας

ὡς ἐκεῖναι κατὰ τὰς τελετάς καὶ πανηγύρεις τῆς παραδοσιακῆς κοινότητος.

Πέραν ἀκόμη ὄλων τούτων, ἡ σύγχρονος πόλις, ὅπως ἀκριβῶς καὶ τὸ "Ἄστν τῶν Ἀθηνῶν, ἡ Ρώμη, ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Κωνσταντινούπολις κοκ. εἰς τὸ παρελθόν, καθίστανται, λόγῳ αὐτῆς ταύτης τῆς φύσεως τῆς ζωῆς τῆς, κέντρον παραγωγῆς διαρκῶς καὶ νέων ἐμπειριῶν καὶ κατὰ συνέπειαν ἰσχυρῶν προσωπικῶν καὶ συλλογικῶν βιώσεων. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο θὰ ἠδυνάμεθα μάλιστα νὰ εἰπωμεν ὅτι ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος, δημιούργημα τῆς πόλεως, μόνον εἰς τὴν πόλιν δύναται νὰ προσαρμοζέται προαγωγικῶς, νὰ πραγματοποιῆ πληρέστερον τὰς ἀτομικὰς βιολογικὰς καὶ ψυχολογικὰς δυνατότητάς του καὶ νὰ ἐξελισσεται εἰς ὀλοκληρωμένην προσωπικότητα.

Ἐξετάζοντες περαιτέρω τὰς πόλεις τοῦ καιροῦ μας καὶ ἀναζητοῦντες τὰ κοινὰ χαρακτηριστικὰ εἰς τὴν ἐξέλιξίν των, δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι : (α) Τὰ ἀστικά κέντρα ὄλων τῶν κοινωνιῶν, ἀνεξαρτήτως τοῦ βαθμοῦ τῆς ἀναπτύξεώς των, ἐλκύουν διαρκῶς καὶ περισσοτέρους κατοίκους ἐκ τῶν παραδοσιακῶν ἀγροτικῶν οἰκισμῶν. (β) Ἡ λεγομένη μητροπολιτικὴ περιοχὴ — ἡ μείζων περιοχὴ — τῶν ἀστικῶν κέντρων ἐκτείνεται ἐδαφικῶς μὲ ρυθμὸν ταχύ, τοῦτο δὲ διότι ἡ κεντρικὴ πόλις ἀναγκάζεται νὰ ἰδρῆ δορυφόρους οἰκισμούς, ἐργοτάξια, ἰδρύματα παιδείας, νοσοκομεῖα, ἀεροδρόμια κοκ., ἐκτός τοῦ διαρκῶς καὶ πυκνότερον κατωκημένου χώρου τῆς. Ἐπίσης, καθὼς ἡ μείζων περιοχὴ τῆς πόλεως ἐπεκτείνεται, συναντᾷ τὰ ἄκρα τῆς μείζονος περιοχῆς τῆς ἐτέρας πόλεως, οὕτω δὲ ὁ ἀστικός χώρος αὐξάνεται ἀδιαλείπτως. Ἡ πόλις γίνεται «μεγαλοῦπολις» διὰ νὰ ἐξελιχθῆ, μὲ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ χρόνου, εἰς «οἰκουμένουπολιν», ὡς τοῦτο προβλέπεται ἀπὸ τὴν «οἰκιστικὴν», τὴν νέαν ἐπιστήμην τῆς ὁποίας θεμελιωταί εἶναι ὁ Κ. Δοξιάδης καὶ ἄλλοι (γ) Ἡ πρόοδος τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνολογίας καὶ ἡ διακίνησις τῶν συναφῶν εὐρημάτων καὶ ἐφαρμογῶν ἐπὶ διεθνούς βάσεως ὀδηγοῦν βαθμιαίως εἰς τὴν διαρκῆ καὶ ἀμεσωτέραν πολιτιστικὴν συγγένειαν ἢ καὶ ὁμοιότητα μεταξὺ ὄλων τῶν μεγάλων πόλεων. Τὸ αὐτοκίνητον, τὸ τηλέφωνον, ὁ οὐρανοξύστης, ὁ κλιματισμός, τὸ «Μετρο», ἡ ἀγορὰ «self-service», τὰ οἰκιακὰ σκευῆ κοκ., πάντα ταῦτα, συνιστῶντα ὁμοίομορφα ἐρεθίσματα, προκαλοῦν παρεμφερεῖς ἀντιδράσεις (στάσεις καὶ προτιμήσεις), ἧτοι ὀδηγοῦν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ὀρισμένων κοινῶν μορφῶν συμπεριφορᾶς τοῦ κατοικοῦ τῆς πόλεως, ἀνεξαρτήτως τῆς εὐρυτέρας ἐθνικῆς κοινότητος εἰς τὴν ὁποίαν ἡ πόλις αὕτη ἀνήκει. (δ) Ἡ ὁμοιότης εἰς τοὺς ὅρους τῆς συλλογικῆς διαβιώσεως εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς πόλεις τῶν συγχρόνων κοινωνιῶν συνεπάγεται ἐπίσης κοινότητα εἰς τὸν ὄλον προβληματισμὸν τῶν πόλεων αὐτῶν — κοινὰ τὰ προβλήματα τῆς οἰκονομίας, ὀργάνωσεως καὶ διοικήσεως, κοινὰ τὰ προβλήματα τῆς κατοικίας, τῶν μεταφορῶν, τῆς καθαριότητος, τῆς δημοσίας ὑγείας, τῆς παιδείας, τῆς διατηρή-

σεως τῶν ἔργων τοῦ παρελθόντος, τῆς προστασίας τοῦ περιβάλλοντος κ.κ.

Κατὰ τὰ ἄνωτέρω, αἱ σύγχρονοι πόλεις ἢ ἄλλως αἱ σύγχρονοι βιομηχανικαὶ κοινωνίαι, συγκρινόμεναι πρὸς τὰς παραδοσιακὰς κοινωνίας, ἀναπτύσσουν ταχύτερον καὶ ἀσφαλέστερον τὰς προϋποθέσεις καὶ τὰς δυνάμεις διὰ τὴν συνεχῆ διεύρυσιν τῶν μεταξύ τῶν δημιουργικῶν σχέσεων, ἤτοι συνιστοῦν αὐταὶ παράγοντας περαιτέρω κοινωνικῆς καὶ πολιτιστικῆς προόδου ἐπὶ διεθνoῦς ἐπιπέδου.

— Οἰκολογικὴ - κοινωνιολογικὴ θεώρησις τῆς πόλεως

Ἡ κοινωνιολογία, εἰς τὴν προσπάθειάν της νὰ κατανοήσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν πληρέστερον τὴν δομὴν καὶ τὰς λειτουργίας τῶν συγχρόνων ἀστικῶν κέντρων καί, κατ' ἐπέκτασιν, τὴν δομὴν καὶ τὴν λειτουργίαν τῆς ὅλης βιομηχανικῆς κοινωνίας, ἐρευνᾷ καὶ μελετᾷ ταῦτα καὶ ἐκ τῶν ἀπόψεων αἱ ὁποῖαι ἀνεπτύχθησαν ἄνωτέρω, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν εἰδικωτέρων ἀπόψεων τῆς οἰκολογίας. Κατὰ τὰς οἰκολογικὰς θεωρήσεις, ἡ πόλις εἶναι μία κοινότης ἀνθρώπων προσπαθούτων νὰ ὀργανώωνται κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ προσαρμύζωνται δημιουργικῶς εἰς τὸ οἰκεῖον φυσικὸν περιβάλλον. Οἱ οἰκολογικοὶ κοινωνιολόγοι, δανειζόμενοι ἀρχὰς ἀπὸ τὴν βιολογίαν τὴν μελετῶσαν τὰ οἰκοσυστήματα, ἐπιχειροῦν νὰ ἐξετάσουν τὴν ὅλην ὀργάνωσιν καὶ τὰς ἐκφάνσεις τῆς ἀστικῆς ζωῆς ὡς ἀδιάλειπτον διαδικασίαν προσαρμογῶν καὶ ἀναπροσαρμογῶν τοῦ διαρκῶς ἀύξανομένου ἀστικοῦ πληθυσμοῦ εἰς μίαν διαρκῶς καὶ στενωτέραν ἔδαφικὴν ἔκτασιν. Ἡ κατανομὴ καὶ ἡ κοινωνικὴ χρῆσις τῆς ἐκτάσεως ταύτης καθορίζονται, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, ἀπὸ τὸν συναγωνισμὸν μεταξύ τῶν κατοίκων. Ὁ συναγωνισμὸς αὗτός, καίτοι δὲν ἐκλαμβάνεται ὡς ἐνσυνείδητος καὶ ὡς ὀργανωμένη διαμάχη, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς φυσικὴ συνέπεια αὐτῆς ταύτης τῆς φύσεως τῆς συλλογικῆς ζωῆς, ὀδηγεῖ εἰς τὴν δημιουργίαν σαφῶς διακρινομένων ἀπ' ἀλλήλων τμημάτων τῆς πόλεως ὡς καὶ ὁμάδων τοῦ πληθυσμοῦ της.

Ἡ μεσαιωνικὴ πόλις ἐπὶ παραδείγματι, περιεβάλλετο ἀπὸ τεῖχος τὸ ὅποιον ἐχρησίμευε ὡς θώραξ ἀμύνης κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν. Εἰς τὸ κέντρον ἦσαν τὰ ἱδρύματα τῆς διοικήσεως, τῆς ἐκκλησίας, τῆς ἀμύνης καὶ ἡ ἀγορά. Πέριξ τοῦ κέντρου ἦσαν αἱ κατοικίαι τῶν ἰθυόντων μὲ τὴν αὐλὴν εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ὥστε νὰ διασφαλίζεται τὸ ἀγαθὸν τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου. Εἰς τὸν ἀμέσως εὐρύτερον κύκλον ἦσαν αἱ κατοικίαι τῶν κοινῶν ἀστών. Οἱ ἄποροι ἔζων ἐκτὸς τῶν τειχῶν. Προφανῶς, ἡ χωρικὴ αὕτη διάταξις ἀντικατόπτριζε τὴν τότε κοινωνικὴν διαστρωμάτωσιν ὡς τὸ ἀποτέλεσμα ἀδιαλείπτων ἀντιθέσεων καὶ συμβιβασμῶν μεταξύ τῶν «πολιτῶν».

Εἰς τὴν βιομηχανικὴν πόλιν, τὸ κέντρον, καίτοι χῶρος ὅλως περιωρισμένος, ἀπέβη κέντρον ἐκτεταμένων ὄσον καὶ ἐντόνων οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων. Εἰς τὸν πρῶτον περὶ τὸ κέντρον αὐτὸ κύκλον εἶναι τὸ χονδρικὸν ἐμπόριον τῶν προϊόντων τῆς ἐλαφροῦς βιομηχανίας. Εἰς τὸν ἐπόμενον κύκλον εἶναι αἱ κατοικίαι τῶν οἰκογενειῶν περιωρισμένου εἰσοδήματος. Εἰς τὸν τρίτον κύκλον εἶναι αἱ κατοικίαι τῶν οἰκογενειῶν τῆς μεσαίας τάξεως. Εἰς τὸν τέταρτον, αἱ κατοικίαι τῶν οἰκογενειῶν ὑψηλοῦ εἰσοδήματος. Εἰς τὸν πέμπτον, ἐργοστάσια. Εἰς τὸν ἕκτον, περιφερειακὰ ἐμπορικὰ καταστήματα. Εἰς τὸν ἕβδομον, προάστια-κατοικίαι. Εἰς τὸν ὄγδοον, βιομηχανικὰ προάστια. Εἰς τὸν ἔνατον, ὁδική ζώνη ἢ ὁποία συνδέεται διὰ βοηθητικῶν ὁδῶν μὲ ἕκαστον τῶν ὡς ἄνω κύκλων καὶ μὲ τὸ κέντρον τῆς πόλεως. (C.D. Hans and E.L. Ullman «The Nature of Cities» - Ἡ Φύσις τῶν Πόλεων, 1945).

Εἶναι πρόδηλον ὅτι αἱ διαπιστώσεις αὗται εἰς τὰς ὁποίας ὀδηγοῦν αἱ αὐστηρῶς οἰκολογικαὶ — κοινωνιολογικαὶ θεωρήσεις δὲν στεροῦνται κύρους. Παρὰ τοῦτο, ἀναφέρονται εἰς πόλεις ἀναπτυχθείσας ἢ ἀναπτυσσομένας ἀσχεδιάστως. Σήμερον ὁμως αἱ μηχανιστικαὶ αὗται ἐξελίξεις τίθενται ὑπὸ δόκιμον ἔλεγχον. Ἡ συνειδησις ὅτι ἡ πόλις ἀποβαίνει προαγωγικὴ «συμβιωτικὴ κοινότης» μόνον ὅταν αὕτη ἀναπτύσσεται ὀρθολογικῶς καὶ μὲ «μέτρον» τὸν σύγχρονον ἄνθρωπον, γενικεύεται. Πρὸς τούτοις, ἡ ἀδιάλειπτος πρόοδος τῆς ἐπιστήμης καὶ τεχνολογίας καὶ εἰδικώτερον ἢ ἀνάπτυξις τῶν ἐπιστημῶν τῆς πολεοδομίας καὶ τῆς κοινωνιολογίας τῆς ζωῆς τῶν ἀστικῶν κέντρων, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν συναφῆ πολιτικὴν τῆς συγχρόνου παρεμβατικῆς πολιτείας, συνιστοῦν συντελεστάς θετικούς. Ὄντως, τὰ αἷτια τῆς λεγομένης «κρίσεως τῶν συγχρόνων πόλεων» — ἡ πυκνότης τῶν κατοικῶν, ἡ ἔλλειψις χώρου πρὸς περαιτέρω ἀνάπτυξιν, αἱ ἀποστάσεις, ἡ ἀσχεδιάστως κατοικία, αἱ δυσχέρειαι εἰς τὴν ὀργάνωσιν καὶ τὴν παροχὴν ὑπηρεσιῶν, ἡ ρύπανσις τῆς ἀτμοσφαιρας, οἱ θόρυβοι, αἱ ἄμεσοι τέλος ἐπιπτώσεις ὄλων τούτων ἐπὶ τῆς ποιότητος τῆς ἀτομικῆς καὶ συλλογικῆς ζωῆς — μελετῶνται πολυπλευρῶς.

*Αποτέλεσμα τῶν μελετῶν αὐτῶν εἶναι τόσον αἱ προσπάθειαι διὰ τὴν συνεχῆ βελτίωσιν τῶν παλαιῶν πόλεων ὅσον καὶ ἡ ἴδρυσις ἐντελῶς νέων πόλεων (ἡ Brazilia εἰς τὴν Βραζιλίαν, αἱ «New Towns» εἰς τὴν Ἀγγλίαν, αἱ πόλεις Columbia καὶ Reston πλησίον τῆς Washington, ἡ Le Vaudreuil εἰς Γαλλίαν, ὄρισμένοι οἰκισμοὶ εἰς τὰς Σκανδιναβικὰς Χώρας καὶ ἄλλαχού), αἱ ὁποῖαι ἂν δὲν ἐπέτυχον πλήρως εἰς τὰς ἐπιδιώξεις των, θεωροῦνται πάντως ὡς πόλεις «προδρομικαί».

— Προάστια και «Μητροπολιτικά Περιοχαι»

Ἡ δημιουργία προαστίων τὰ ὅποια χρησιμεύουν ὡς «κοιτῶνες» τῶν ἐργαζομένων εἰς τὴν κεντρικὴν πόλιν δὲν εἶναι κοινωνικὸν φαινόμενον νέον. Εἰς τὴν Ἀγγλίαν π.χ. οἱ βιομήχανοι τῶν πόλεων Manchester καὶ Liverpool, διὰ νὰ ἀποφύγουν τοὺς θορύβους καὶ τοὺς ἀνθυγιεινοὺς ὄρους πέριξ τῶν ἐργοστασίων των, ἤρχισαν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνος νὰ κτίζουν τὰς κατοικίας των εἰς τὰ προστάσια τῶν πόλεων αὐτῶν. Ἐκτοτε τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐπεξετάθη, σήμερον δὲ ὅλαι αἱ μεγάλαι πόλεις τῶν συγχρόνων κοινωνιῶν περιβάλλονται ἀπὸ διαδοχικοὺς κύκλους προαστίων ἢ «δορυφόρων» κοινοτήτων, ὅπως συχνάκις λέγονται.

Ἡ ζῶη εἰς τὰ προάστια ἀπετέλεσε καὶ ἀποτελεῖ ἀντικείμενον συστηματικῶν κοινωνιολογικῶν μελετῶν. Ἡ δημιουργία τῶν προαστίων ἀποδίδεται γενικῶς εἰς (α) τὰς τάσεις φυγῆς ἐκ τοῦ δυσμενοῦς περιβάλλοντος τῆς συγχρόνου πόλεως, (β) τὴν σπάνιν χώρου εἰς τὴν πόλιν, (γ) τὰς διαρκῶς αὐξανόμενας ἀνάγκας διὰ κατοικίαν καὶ (δ) τὰ σύγχρονα μέσα συγκοινωνίας καὶ κυρίως εἰς τὸ αὐτοκίνητον. Ὡς πρὸς τὰς συνθήκας διαβίωσης εἰς τὰ σύγχρονα προάστια καὶ τὰς ἐπιδράσεις τῶν συνθηκῶν αὐτῶν ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς τῶν κατοίκων καὶ ἐπὶ τῆς ὅλης προσωπικότητος τούτων διατυπῶνται πλεῖστοι παρατηρήσεις.

Ἐν πρώτοις, τὰ προάστια θεωροῦνται ὡς οἰκισμοὶ προάγοντες εὐχερέστερον τὸν θεμελιακὸν θεσμόν τῆς οἰκογενείας. Ὁ κοινωνιολόγος Wendell Bell («Social Choice, Life Styles and Suburban Residence» - Κοινωνικὴ Ἐπιλογή, Μορφαὶ Ζωῆς καὶ Κατοικίαι εἰς τὰ Προάστια, 1958) ὡδηγήθη εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι εἰς ἐκ τῶν κυρίων λόγων τῆς κινήσεως τῶν κατοίκων τῆς πόλεως πρὸς τὰ προάστια εἶναι ἡ ἀνανεωμένη προσήλωσις εἰς τὴν ἀξίαν «οἰκογένεια», ἡ ὅποια μάλιστα ἐκφράζεται εἰς τὴν πρᾶξιν διὰ τῆς δημιουργίας οἰκογενείας εἰς νεαρὰν μᾶλλον ἡλικίαν καὶ εἰς τὴν ἀπόκτησιν τέκνων, ἰδίως μάλιστα εἰς κοινωνίας αἱ ὅποια ἐνισχύουν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως τὸ αἶσθημα ἀσφαλείας τοῦ ἀτόμου. Ἐτεροὶ λόγοι εἶναι ἡ διασφάλισις εὐκαιριῶν καὶ δυνατοτήτων πρὸς συμμετοχὴν εἰς δίκτυα σχέσεων καὶ ἐκδηλώσεων, ἀναλόγων πρὸς ἐκεῖνα τῆς «γειτονιάς» τῆς παραδοσιακῆς πόλεως πρὸς ἰκανοποίησιν θεμελιακῶν ψυχολογικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀναγκῶν. Ἀπὸ μίαν εἰδικωτέραν ἄποψιν τὰ προάστια ἐπιτρέπουν νέας μορφὰς ζωῆς, χάρις εἰς τὰς ὁποίας ἡ ἀνωνυμία ἀντικαθίσταται ὑπὸ τῆς ἀναγνωρίσεως καὶ τῆς συνάψεως φιλικῶν δεσμῶν. Αἱ δυσφορίαι καὶ αἱ ἀντικοινωνικαὶ ἀντιδράσεις τοῦ κατοικοῦ τῆς

πόλεως, αί προκαλούμεναι ἐκ τῆς στενότητος χώρου, αἴρονται καὶ τὴν θέσιν τούτων καταλαμβάνουν συναισθήματα πλέον εὐχάριστα, λόγῳ τῆς ἐλευθέρως μᾶλλον κινήσεως εἰς τοὺς εὐρυτέρους χώρους τοῦ προαστίου, τῶν εἰδικῶν παρασχολιῶν εἰς τὴν αὐλήν, τῆς συμμετοχῆς εἰς βελτιωτικὰς συλλογικὰς ἐνασχολήσεις, ὡς καὶ λόγῳ τῆς ἀμεσωτέρας ἐπαφῆς μὲ τὸ φυσικὸν περιβάλλον. Πέραν τούτων, τὰ ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα εἰς τὸ προάστιον λειτουργοῦν ὑπὸ καλυτέρους ὄρους καὶ τὰ παιδιὰ, οἱ προέφηβοι καὶ οἱ ἔφηβοι διαθέτουν περισσοτέρως εὐκαιρίας διὰ μετασχολικὰς ἐνασχολήσεις καὶ ἐπαφὰς μεταξὺ τῶν, δεδομένον τοῦτο διευκολύνον τὴν διαδικασίαν τῆς κοινωνικοποιήσεώς των.

Παραλλήλως ὁμοίως πρὸς τοὺς ὡς ἄνω εὐνοϊκοὺς ὄρους διακρίνονται καὶ ἕτεροι ὄροι ἐπενεργοῦντες ἀντιρρόπως. Ὅπως παρατηροῦν μερικοὶ κοινωνιολόγοι, εἰς τὰ προάστια δημιουργοῦνται συχνάκις οἰκισμοὶ ὁμοιογενεῖς ἐκ πλείστων πλευρῶν. Αἱ κατοικίαι εἶναι σχεδὸν ὁμοιόμορφοι. Ἡ σύνθεσις τῶν οἰκογενειῶν εἶναι περίπου ἡ αὐτή. Οἱ γονεῖς ἀνήκουν εἰς τὴν ἰδίαν σχεδὸν ἡλικίαν. Τὰ τέκνα τῶν οἰκογενειῶν τοῦ προαστίου εἶναι ἐπίσης τῆς αὐτῆς περιπύου ἡλικίας, ἡ δὲ παιδεία τούτων ἐλάχιστα διαφοροποιεῖται. Τὸ οἰκογενειακὸν εἰσόδημα πολὺ ὀλίγον ποικίλει ἀπὸ οἰκογενείας εἰς οἰκογένειαν. Μὲ ἄλλους λόγους, οἱ κάτοικοι τοῦ προαστίου, διαβιοῦντες ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ἢ περίπου ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὄρους, διαμορφώνουν τὰ αὐτὰ πρότυπα ἀτομικῆς καὶ συλλογικῆς ζωῆς καὶ κατὰ ταῦτα ἐλάχιστα δύνανται νὰ κατανοήσουν τὴν ἀξίαν τοῦ πολυμορφικοῦ χαρακτήρος τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτιστικῶν ἐμπειριῶν τῆς ὅλης κοινωνίας καὶ συνεπῶς ἐλάχιστα δύνανται νὰ προσφέρουν διὰ τὴν διατήρησιν τοῦ χαρακτήρος αὐτοῦ. Ὁ David Reisman («The Suburban Sadness» - Ἡ θλίψις τοῦ Προαστίου, 1958), εἰς ἐκ τῶν πλέον γνωστῶν μελετητῶν τῆς συγχρόνου κοινωνίας, παρατηρεῖ χαρακτηριστικῶς ὅτι «...οἱ τρόποι ζωῆς εἰς τὸ προάστιον... ἀποβάλλουν μέρος τῆς [ἀναγκαίας] ποικιλίας τῶν πολυπλόκων [κοινωνικῶν] δομῶν καὶ τῆς κοινωνικῆς ὑφῆς...» καὶ ἀναφέρεται εἰς «...τὴν θλίψιν εἰς τὰ προάστια... τὴν ἄσκοπον ἐν πολλοῖς ζωῆν... τὴν δυσφορίαν [ἀνίαν]...». Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο παρατηροῦμεν ὅτι, ἂν καὶ ἡ ὁμοιομορφία ἀποτελεῖ κοινὸν γνώρισμα ὅλων τῶν προαστίων, αὕτη εἶναι πλέον ἐμφανῆς εἰς τὰ προάστια τῶν οἰκογενειῶν μὲ χαμηλὸν εἰσόδημα.

Εἰς τὰς διαπιστώσεις ταύτας ἐκ τῆς κριτικῆς ἀναλύσεως τῆς ζωῆς εἰς τὰ προάστια προστίθενται ἐπίσης καὶ ἡ ἀντίληψις, ὅτι οἱ κάτοικοι τούτων, ἀπομακρυνόμενοι τῆς εὐρυτέρας κοινωνικῆς καὶ πολιτιστικῆς ζωῆς τῆς οἰκείας πόλεως καὶ διαβιοῦντες εἰς οἰκισμοὺς μὴ διαθέτοντας ἴδια κέντρα σοβαρῶν πολιτιστικῶν δραστηριοτήτων ἢ ἰδίαν πολιτιστικὴν ἱστορίαν, στεροῦνται

εὐκαιριῶν διὰ προαγωγικὰς κοινωνικὰς καὶ πολιτιστικὰς ἐμπειρίας, ἤτοι δι' εὐρυτέρας θεωρήσεις καὶ διὰ τὴν πληρεστέραν δυνατὴν κατανόησιν τοῦ προβληματισμοῦ τῆς οἰκείας πόλεως καὶ γενικώτερον τοῦ προβληματισμοῦ τῆς οἰκείας κοινωνίας.

Ἐπαναλαμβάνομεν, ὅτι ἡ σύγχρονος κοινωνιολογικὴ μελέτη, εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλεται ἡ διακρίβωσις τόσον τῶν προαγωγικῶν ὅσον καὶ τῶν ἀνασταλτικῶν καὶ ἀρνητικῶν πλευρῶν τῆς ζωῆς εἰς τὰ προάστια, ὀδηγεῖ συγχρόνως εἰς τὴν διατύπωσιν ἐγκύρων ἀπόψεων διὰ ἓνα πλεον ὀρθολογικὸν καὶ δημιουργικὸν σχεδιασμὸν τῆς ὅλης ἀστικῆς περιοχῆς.

Ὅνομάζομεν μητροπολιτικὴν ἢ μείζονα περιοχὴν μιᾶς πόλεως τὴν περιοχὴν περὶ τὴν πόλιν ταύτην εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκονται πολίχνη καὶ χωρία, συνδεδόμενα μετ' αὐτῆς διοικητικῶς, ἐμπορικῶς καὶ πολιτιστικῶς. Ἐκ τοῦ λόγου τούτου, αἱ πολίχνη καὶ τὰ χωρία ταῦτα τὰ ὅποια καλύπτουν πλείστας τῶν ἀναγκῶν τῶν διὰ τῆς ἐξαρτήσεώς των εἰς ὠρισμένον βαθμὸν, ἐκ τῆς κεντρικῆς πόλεως, εἶναι συνήθως γνωστὰ ὡς δορυφόροι οἰκισμοί.

Μερικοὶ κοινωνιολόγοι θεωροῦν τὴν μητροπολιτικὴν περιοχὴν ὡς μίαν εὐρείαν φυσικὴν ἔκτασιν κατωκημένην ὑπὸ μεγάλου μᾶλλον ἀριθμοῦ ἀνθρώπων, ἀλλ' οὐχὶ ὡς ἑνιαίαν κοινότητα. Οἱ κοινωνιολόγοι οὗτοι περιορίζονται εἰς κοινωνιολογικὰς θεωρήσεις ἐκάστου τῶν οἰκισμῶν τῆς περιοχῆς καὶ ἀναζητοῦν ἰδιότυπα χαρακτηριστικὰ εἰς τὴν ζωὴν των. Ἄλλοι δὲ κοινωνιολόγοι μελετοῦν τὴν περιοχὴν ὡς μίαν ὀργανωμένην κοινότητα ἢ, ἄλλως, ὡς ἓν οἰκοσύστημα τοῦ ὁποίου τὰ μέρη — ἡ κεντρικὴ πόλις, αἱ πολίχνη, τὰ χωρία, ὅλαι αἱ σχέσεις μεταξὺ τούτων καὶ αἱ λειτουργίαι των, καθὼς καὶ τὸ φυσικὸν περιβάλλον — ἀλληλεπηρεάζονται ἀμεσῶτα καὶ κατὰ συνέπειαν πρέπει νὰ τελοῦν ἐν ἀρμονίᾳ μεταξὺ των. Ἐπὶ παραδείγματι, ἂν μία πολίχνη τῆς μητροπολιτικῆς περιοχῆς βελτιώνη συνεχῶς τὰς σχέσεις της πρὸς τὸ φυσικὸν περιβάλλον — προστασία τῆς ἀτμοσφαιράς ἀπὸ ρυπάνσεις, μεγάλα πάρκα, μεγάλα ἀνοίγματα διὰ κοινὴν χρῆσιν, λόφοι κατάφυτοι κοκ. — ἡ πολιτικὴ της αὐτῆ ἔρχεται νὰ ἱκανοποιήσῃ πλείστας τῶν ἀναγκῶν δι' ἐξόδους πρὸς τὸ ὑπαιθρον καὶ πρὸς ψυχαγωγίαν τόσον τῆς κεντρικῆς πόλεως ὅσον καὶ τῶν λοιπῶν δορυφόρων οἰκισμῶν. Ἀντιθέτως, ἡ ἀσχεδιάστος ἀνάπτυξις ἑνὸς ἢ περισσοτέρων ἐκ τῶν οἰκισμῶν αὐτῶν π.χ. εἰς βιομηχανικὸν οἰκισμὸν δημιουργεῖ προβλήματα εἰς τὴν ὅλην περιοχὴν.

Πέραν τούτων, τὸ ὀδικὸν σύστημα, ἡ τηλεφωνικὴ ἐπικοινωνία, τὸ σύστημα ὑδρεύσεως, αἱ ὑπηρεσίαι παροχῆς ἤλεκτρισμοῦ ρεύματος κοκ. συνιστοῦν συγκεκριμένους συνδετικούς κρίκους μεταξὺ τῆς πόλεως καὶ τῶν δορυ-

φόρων της. Δεσμοί άκρως ένδιαφέροντες είναι επίσης αί πολιτιστικά δραστηριότητες, τó εκπαιδευτικόν σύστημα, τó πανεπιστήμιον τής περιοχής, τó θέατρον, αί εκθέσεις έργων τών καλών τεχνών, αί πανηγύρεις, οί έορτασμοί έπετείων, αί θρησκευτικά τελεταί κοκ. Κατά ταυτα, ó οικονομικός, κοινωνικός και πολιτιστικός σχεδιασμός του μέλλοντος μίς πόλεως περιλαμβάνει όργανικώς και τόν σχεδιασμόν τής όλης περιοχής θεωρουμένης ως άδιασπάστου λειτουργικής όντότητος.

Γενικώς, ή μείζων περιοχή μίς μεγαλουπόλεως, λειτουργούσα ως κοινωνική μονάς, έρχεται να περιορίση τás άδυναμίας τής ζωής περί τών όποιών έγινε λόγος άνωτέρω τόσον εις τήν πόλιν όσον και εις τούς δορυφόρους οικισμούς. Οί κατοικοῦντες εις τήν εύρειαν αυτήν κοινότητα, δεχόμενοι ταυτοχρόνως έρεθίσματα από τήν ζωήν άριθμού οικισμών ιδιοτύπων, αλλά και ήνωμένων συνάμα εις μίαν άδιάσπαστον οικονομικήν, κοινωνικήν και πολιτιστικήν όντότητα, διασφαλίζουν εύκαιρίας διά δραστηριότητας και βιώσεις ποικίλας όσον και προαγωγικάς.

Ειδικώτερον, εις τήν μητροπολιτικήν περιοχήν, τής όποιας οί οικισμοί συνέχονται όργανικώς και συναποτελοῦν ένιαίαν κοινότητα, ή κοινωνιολογία διακρίνει σειράν κοινωνικών λειτουργιών. Έκ τούτων, αί ένδεικτικώτεροι του προκεχωρημένου βαθμού ανάπτυξεως κατά τόν R. Warren («The Community in America» - 'Η Κοινότης έν 'Αμερική, 1963) είναι : (α) 'Η οικονομική όργάνωσις, ήτοι ή παραγωγή, ή διακίνησις τών αγαθών και ή κατανάλωσις, κατά τρόπον προάγοντα τήν οικονομικήν όργάνωσιν τής εύρυτέρας κοινωνίας. (β) Αί εύκαιρία και τά μέσα χάρις εις τά όποια ή διαδικασία τής κοινωνικοποιήσεως του άτομου και τών ομάδων, ήτοι ή παραγωγή και ή διακίνησις γνώσεων και άξιων, όδηγοῦν εις πρότυπα άτομικής και συλλογικής συμπεριφορής κοινωνικώς προαγωγικά. (γ) 'Ο κοινωνικός έλεγχος, ήτοι αί μέθοδοι και τά μέσα χάρις εις τά όποια διασφαλίζεται ή ένσυνείδητος και δημιουργική τήρησις τών κανόνων και τών ρυθμιστικών μηχανισμών εις τήν άτομικήν και τήν συλλογικήν ζωήν. (δ) 'Η συμμετοχή εις όργανώσεις και δι' αὐτῶν εις ανάπτυξιακά προγράμματα. (ε) 'Η άλληλεγγύη και ή άλληλοβοήθεια, ιδίως εις στιγμύς πιεστικῶν άναγκῶν.

— Γενικά παρατηρήσεις

Συνοψίζοντες τά άναπτυχθέντα μέχρι τουδε σχετικώς, πρώτον, με τόν χαρακτήρα τών άγροτικῶν κοινωνιών και δεύτερον, με τήν εξέλιξιν τών βιομηχανικῶν κοινωνιών και τήν δημιουργίαν τών συγχρόνων άστικῶν κέντρων, παρατηροῦμεν :

(α) Ἀγροτική κοινωνία: Μικροὶ οἰκισμοί, αὐτάρκεις, ὁμοιογενεῖς ἐκ τῆς ἀπόψεως τῶν ἀσχολιῶν τῶν κατοίκων καὶ τῶν ἐμπειριῶν τούτων. Παραδοσιακοὶ κοινωνικοὶ θεσμοί. Σχέσεις μεταξύ τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ὁμάδων ἄμεσοι καὶ συναισθηματικῆς κυρίως ὕφης. Συστήματα ἀξιῶν ἀτομικῆς καὶ συλλογικῆς ζωῆς παραδοσιακὰ-στατικά. Τεχνολογία ὑπὸ βραδεῖαν ἀνάπτυξιν καί, κατὰ συνέπειαν, κοινωνικὴ ἐξέλιξις ὡσαύτως βραδεῖα. Γενικῶς δέ, μέσος ὅρος ζωῆς συγκριτικῶς χαμηλός, ἀλλὰ βίος ἀτομικὸς καὶ συλλογικὸς μᾶλλον ὁμαλός ἐκ ψυχολογικῶν ἀπόψεων.

(β) Βιομηχανικὴ κοινωνία: Ταχεῖα αὐξήσις τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἑτερογένεια εἰς τὴν δομὴν καὶ τὰς δραστηριότητας τούτου. Μεγάλα ἄστικα κέντρα. Στενὴ ἀλληλεξάρτησις ἐκ τῆς ἀπόψεως τῶν ὄρων πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ἀτομικῶν καὶ συλλογικῶν ἀναγκῶν. Ἀμβλυνσις τῶν παραδοσιακῶν ρυθμιστικῶν μηχανισμῶν καὶ κυρίως τοῦ συστήματος ἀξιῶν, τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων, ὡς καὶ ἄμβλυνσις τῶν πρωτογενῶν σχέσεων, ἤτοι ἐκείνων «πρόσωπον πρὸς πρόσωπον». Ἀνωνυμία. Νόμοι ἀπρόσωποι. Ποικίλαι ὀργανώσεις ἀποσκοποῦσαι εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν σχέσεων μεταξύ τῶν μελῶν των. Προσανατολισμοὶ πρὸς τὴν ἀλλαγὴν ὡς δημιουργικὴν ἀξίαν ζωῆς. Ἐπιδόσεις ὀδηγοῦσαι εἰς καινοτομίας. Πρόοδος ἀδιάλειπτος τῆς ἐπιστήμης, τῆς τεχνολογίας καὶ τοῦ ἐν γένει πολιτισμοῦ. Διατάραξις τῆς ἰσορροπίας τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος ἐξ αἰτίας ἀσχεδιάστων ἐπιδόσεων. Αὐξήσις τοῦ μέσου ὄρου ζωῆς. Γενικῶς δέ, ἀτομικὸς καὶ συλλογικὸς βίος ἔντονος, συχνὰ ἀγχώδης, ἀλλὰ καὶ θετικαὶ προσδοκίαι καὶ δραστηριότητες ὀργανωμένοι διὰ κοινωνικὴν καὶ πολιτιστικὴν ἐξέλιξιν διαρκῶς καὶ πλέον σύμφωνον πρὸς τὰς ἐπίσης διαρκῶς καὶ νέας ἀνάγκας τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ συνόλου.

— Μεταβιομηχανικὴ κοινωνία

Ἡ ἐξέλιξις τῶν κοινωνιῶν ἀκολουθεῖ ρυθμὸν ταχύτατα ἐπαυξανόμενον. Διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῶν πρωτογόνων οἰκισμῶν εἰς ἀγροτικούς οἰκισμοὺς διέρρευσαν χιλιάδες ἔτων. Διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἀγροτικῶν οἰκισμῶν αὐτῶν εἰς εὐρύτερας ἀγροτικὰς περιοχάς εἰς ἀνεπτυγμένας καὶ κοινωνίας ἀπητήθησαν ὀλίγα δεκάδες αἰῶνων. Ἡ μετατροπὴ τῶν ἀνεπτυγμένων ἀγροτικῶν κοινωνιῶν εἰς βιομηχανικὰς κοινωνίας ἐγένετο ἐντὸς διαστήματος μικροτέρου τῶν δύο αἰῶνων. Αἱ ἐξελίξεις αἱ σημειούμεναι εἰς τὴν δομὴν καὶ τὰς λειτουργίας τῶν συγχρόνων βιομηχανικῶν κοινωνιῶν εἶναι ἀδιάλειπτοι, ταχύταται, ἐκτεταμέναι καὶ βαθύταται, ὥστε τὸ φαινόμενον τοῦτο, ἤτοι ἡ «ἀλλαγὴ» νὰ θεωρηθῆται γενικῶς ὡς τὸ πλέον «σταθερὸν» γνώρισμα τοῦ καιροῦ μας.

Αἱ ἀλλαγαι αὗται, αἱ ὀφειλόμεναι εἰς τὰς ἐπίσης ταχύτατας προόδους

της ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνολογίας ὡς καὶ εἰς τὸν καθημερινὸν ἐμπλουτισμὸν τῶν γενικῶν καὶ εἰδικῶν ἐμπειριῶν συναφῶς μὲ τὸν «σχεδιασμὸν» τοῦ οἰκονομικοῦ, κοινωνικοῦ καὶ ἐν γένει πολιτιστικοῦ μέλλοντος, ὀδηγοῦν σταθερῶς πρὸς τὴν «μεταβιομηχανικὴν κοινωνίαν» ἢ, ἄλλως, πρὸς μίαν πλέον «ἐμπειρον» κοινωνίαν καί, κατὰ συνέπειαν, πρὸς κοινωνίαν πλέον κυρίαν τοῦ μέλλοντός της.

Προδρομικαὶ κοινωνιολογικαὶ σκέψεις ὡς πρὸς τὰ κύρια χαρακτηριστικά τῶν ἐμπειρῶν κοινωνιῶν συναντῶνται εἰς τὰς διακηρύξεις ὄλων τῶν συγχρόνων διεθνῶν ὀργανισμῶν. Πρὸς τούτοις, ὅλαι αἱ σύγχρονοι κοινωνίαι (προηγούμενων τῶν ἄκρως ἀνεπτυγμένων ἐπιστημονικῶς, τεχνολογικῶς καὶ πολιτιστικῶς κοινωνιῶν) ἀναπτύσσουν σταθερῶς καὶ ἰδέας καὶ προγράμματα ἀποσκοποῦντα εἰς τὴν ἄρσιν τῶν αἰτίων τῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων ἢ θετικώτερον εἰς τὴν δημιουργίαν ἴσων κατὰ τὸ δυνατόν εὐκαιριῶν διὰ τὴν ἰσόρροπον καὶ τὴν ἁρμονικὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν ἀτόμων καὶ ομάδων τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Ἡ ἔμφασις εἰς τὰς ἐννοίας «πολιτεία κοινωνικῆς προνοίας», «πολιτεία ὑπηρεσιῶν», «πολιτεία δικαίου» κοκ., καὶ κυρίως αἱ συναφεῖς πρὸς τὰς ἐννοίας ταύτας λειτουργίαι τῶν ποικίλων ρυθμιστικῶν μηχανισμῶν τῆς κοινωνίας, συνιστοῦν τοὺς κυρίους δείκτας τῆς ἐξελίξεως πρὸς τὴν «ἐμπειρον» κοινωνίαν.

Ὁ κοινωνιολόγος Robert E. Lane, καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Yale («The Decline of Politics and Ideology in a Knowledgeable Society» - Ἡ Κάμψις τῆς Πολιτικῆς καὶ τῆς Ἰδεολογίας εἰς μίαν Γνωστικὴν Κοινωνίαν, 1966) διακρίνει ὡς κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς κοινωνίας ταύτης, ἢ ὅποια ἐνυπάρχει δυνάμει εἰς τὰς συγχρόνους κοινωνίας καὶ ἢ ὅποια πραγματοποιεῖται μᾶλλον ταχέως, τὰ ἀκόλουθα : (α) Εὐκαιρία καὶ συνθηκαὶ δι' ἓνα ἀνοικτὸν καὶ συνεχῆ διάλογον ἀποσκοποῦντα εἰς τὴν ἀναζήτησιν, ἀνέυρεσιν καὶ διασφάλισιν ὄλων τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν μέσων τὰ ὅποια ἐγγυῶνται τὴν ἐπιβίωσιν τῆς κοινωνίας — ὡς κοινωνίας «ἀνοικτῆς» καὶ «ἐλευθέρως». (β) Διαδικασίαι αἰ προσπαθείας καὶ ἔνεκα τῶν ὁποίων ἡ κοινωνία ἀποβαίνει «σταθερά» κοινωνία καὶ κατὰ συνέπειαν ἱκανὴ νὰ εὐνοῇ τὴν συστηματικὴν ἔρευναν ἐπὶ τοῦ ὄλου προβληματισμοῦ της. (γ) Δημιουργία κλίματος ἐμπιστοσύνης μεταξὺ ὄλων τῶν μελῶν καὶ τῶν ομάδων, ὥστε τὰ «εὐρήματα» τοῦ στοχασμοῦ καὶ τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ ἑνός ἢ τῶν περισσοτέρων νὰ ὑπόκεινται εἰς ἀντικειμενικὴν κριτικὴν ἀνάλυσιν καὶ νὰ γίνωνται ἀποδεκτὰ ἢ νὰ ἀπορρίπτονται ἀπὸ τὸ σύνολον — τὴν «κοινωνίαν ἐμπιστοσύνης» — μὲ μόνον γνώμονα τὸν βαθμὸν τῆς ἐγκυρότητός των τόσον ἐκ τῆς ἀπόψεως τῆς ἐπιστημονικῆς ἀλη-

θείας ὅσον καὶ ἐκ τῆς ἀπόψεως τῶν ἐπιδράσεων τῶν ἐπὶ τῆς περαιτέρω κοινωνικῆς καὶ πολιτιστικῆς προόδου. (δ) Συνεχῆς προαγωγή τῆς οἰκονομίας καὶ ἐπαύξησης τοῦ κοινωνικοῦ πλούτου τοῦ ἀπαραιτήτου διὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ποικίλων ἀναγκῶν ὅλων τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας καὶ κυρίως τῆς ἀνάγκης διὰ μίαν παιδείαν ἀτόμων καὶ ομάδων κατὰ τρόπον, ὥστε πάντες νὰ διακρίνονται διὰ τὰ ἔντονα ἐνδιαφέροντα καὶ τὰς ἀδιαπτότους προσπάθειάς διὰ συνεχῶς καὶ νέας γνώσεις, ἱκανοποιούσας τόσον τὴν πάντοτε παρούσαν ἀτομικὴν καὶ συλλογικὴν, περιέργειαν ὅσον καὶ τὰς ἀνάγκας διὰ τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῆς «ἐνημέρου» ταύτης κοινωνίας.

— Διάφοροι χαρακτηρισμοὶ τῶν κοινωνιῶν

Κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτιστικῶν ἐξελίξεων ἐγένετο χρῆσις ὀρισμένων ἐννοιῶν πρὸς ὑποδήλωσιν τῶν κυρίων χαρακτηριστικῶν ἐκάστου τῶν σταδίων τῶν ἐξελίξεων αὐτῶν ἢ, ἄλλως, ἐκάστου «τύπου» κοινωνιῶν αἱ ὁποῖαι διεμορφώθησαν διαδοχικῶς, ἀπὸ τῶν πρωτογόνων μέχρι τῶν βιομηχανικῶν καὶ μεταβιομηχανικῶν-ἀστικῶν κοινωνιῶν.

Αἱ κυριώτεραι ἐκ τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν εἶναι αἱ ἔννοιαι τῆς στατικῆς κοινωνίας, τῆς παραδοσιακῆς κοινωνίας, τῆς δυναμικῆς κοινωνίας, τῆς ἐμπείρου κοινωνίας καὶ τινες ἄλλαι. Πρὸς τοῦτοις, εἰς εἰδικώτερα κοινωνιολογικά μελετήματα συναντῶνται αἱ ἔννοιαι τῆς «ιερῶς» κοινωνίας (sacred society) καὶ τῆς ἐκκοσμικευμένης κοινωνίας (secular society), τῆς κλειστῆς κοινωνίας καὶ τῆς ἀνοικτῆς κοινωνίας, τῆς μηχανιστικῆς κοινωνίας καὶ τῆς ὀργανικῆς κοινωνίας, τῆς μαζικῆς κοινωνίας (mass society), τῆς τεχνοκρατικῆς κοινωνίας, τῆς συγχρόνου κοινωνίας κ.ο.κ. Εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην γίνεται λόγος περὶ ὑπαναπτύκτων, ἀναπτυσσομένων καὶ ἀνεπτυγμένων κοινωνιῶν, περὶ κοινωνίας τῆς ἀφθονίας καὶ περὶ καταναλωτικῆς κοινωνίας. Ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη ἀναφέρεται εἰς τὴν συντηρητικὴν κοινωνίαν καὶ τὴν προοδευτικὴν κοινωνίαν, τὴν ταξικὴν καὶ τὴν ἀταξικὴν κοινωνίαν, τὴν φιλελευθέραν, τὴν δημοκρατικὴν, τὴν ὀλοκληρωτικὴν, τὴν σοσιαλιστικὴν καὶ τὴν κομμουνιστικὴν κοινωνίαν κ.ο.κ.

Ἐκ τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν, ἀποσαφηνίζονται περαιτέρω αἱ ἔννοιαι ἐκεῖναι, τῶν ὁποίων ἡ βαθυτέρα δυνατὴ συνειδητοποίησις καθιστᾷ τὰ πολυσήμαντα φαινόμενα τῶν κοινωνικῶν ἐξελίξεων (τῶν κοινωνικῶν ἀλλαγῶν, τοῦ κοινωνικοῦ «ἐκσυγχρονισμοῦ», ὡς καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ «σχεδιασμοῦ» τοῦ μέλλοντος τῶν κοινωνιῶν) πλέον κατανοητά. Οὕτω :

— Στατικὴ κοινωνία εἶναι ἡ κοινωνία τῆς ὁποίας ἡ δομὴ καὶ αἱ λει-

τουργία και, γενικώτερον, αἱ σχέσεις μεταξύ τῶν μελῶν καὶ τῶν ομάδων τῆς μεταβάλλοντα ἀνεπαισθήτως ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν. Ἡ ἔννοια τῆς στατικῆς κοινωνίας δὲν εἶναι ταυτόσημος πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς πρωτογόνου κοινωνίας. Γενικῶς, στατικά κοινωνία εἶναι αἱ κοινωνία αἱ ἐμμένουσαι ἐπὶ μακρὰς χρονικὰς περιόδους εἰς τοὺς παραδοσιακοὺς θεσμοὺς καὶ τὰ παραδοσιακὰ συστήματα ἀξιών. Ἐκ τῆς πλευρᾶς ταύτης, αἱ στατικά κοινωνία εἶναι γνωσταὶ ὡς παραδοσιακαὶ κοινωνία ἢ, ἀκόμη, ὡς κοινωνία ὑπανάπτυκτοι ἢ βραδέως ἀναπτυσσόμεναι.

— Δυναμικὴ κοινωνία εἶναι ἡ κοινωνία τῆς ὁποίας προέχον χαρακτηριστικόν εἶναι ἡ σχετικὴ ἢ ἡ μεγαλύτερα ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὰς παραδοσιακὰς μορφὰς τῶν σχέσεων μεταξύ τῶν μελῶν τῆς, ἡ διαρκῶς καὶ μεγαλύτερα χρήσις τῆς τεχνολογίας εἰς τὴν παραγωγὴν καὶ τὴν διακίνησιν τῶν ἀγαθῶν καί, εἰδικώτερον, ἡ συνειδητοποίησις τῆς ἔννοιᾶς τῆς ἀλλαγῆς ὡς ἔννοιᾶς ἀναγκαίας διὰ τὴν ἀδιάλειπτον κοινωνικὴν καὶ πολιτιστικὴν πρόοδον. Αἱ δυναμικαὶ κοινωνία διακρίνονται, μὲ γνώμονα τὸν βαθμὸν τοῦ δυναμισμοῦ των καὶ τὰ στάδια τῆς ἀναπτύξεώς των, εἰς κοινωνία ὑπὸ ἀνάπτυξιν, ἀναπτυσσομένης, ἀνεπτυγμένης, βιομηχανικᾶς, ἀστικᾶς, μεταβιομηχανικᾶς, ἐμπείρους κοκ.

— «Ἱερά» κοινωνία εἶναι ἡ κοινωνία τῆς ὁποίας κύρια χαρακτηριστικὰ εἶναι ἡ ὁμοιογένεια εἰς τὰς στάσεις καὶ τὰς προτιμήσεις τῶν μελῶν καὶ γενικῶς ἡ ἀπουσία κοινωνικῶν ἀντιθέσεων καὶ ἀλλαγῶν λόγῳ τῆς ἐμμονῆς εἰς παραδοσιακὰς μορφὰς ἀτομικοῦ καὶ συλλογικοῦ βίου, αἱ ὁποῖα θεωροῦνται ὡς «ἱεραὶ» καὶ κατὰ συνέπειαν ὡς ἀπολύτου κύρους καὶ ὡς ἀναλλοίωτοι. Αἱ κοινωνία αὗται ἀνήκουν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν παραδοσιακῶν κοινωνιῶν.

— Ἐκκοσμικευμένη κοινωνία εἶναι ἡ κοινωνία ἡ ὁποία εἶναι καὶ θεωρητικῶς καὶ πρακτικῶς προσανατολισμένη εἰς τὴν ἰδέαν τῆς κοινωνικῆς προόδου ὡς ἀξίας καὶ ἐπιθυμητῆς καὶ ἐφικτῆς καὶ ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖ μέσα καὶ μεθόδους θετικὰς πρὸς ἐπιτάχυνσιν τῆς προόδου ταύτης. Εἰδικώτερον, ἡ κοινωνία αὕτη εἶναι μᾶλλον χρησιμοθηρικὴ καὶ θετικὴ εἰς τὰς φιλοσοφικὰς καὶ κοινωνικὰς θεωρήσεις τῆς. Αἱ μεταφυσικαὶ ἀντιλήψεις καὶ αἱ θρησκευτικαὶ δοξασίαι ἐξετάζονται κυρίως ἐκ τῶν ἱστορικῶν τούτων ἀπόψεων καὶ οὐχὶ ὡς λειτουργικαὶ πνευματικαὶ δυνάμεις. Ἡ ἔννοια τῆς ἐκκοσμικευμένης κοινωνίας δὲν εἶναι ταυτόσημος μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς «ἐμπείρου» κοινωνίας. Ἡ «ἐμπείρος» κοινωνία προχωρεῖ εἰς τὰς θεωρήσεις, τὸν ὅλον προβληματισμὸν καὶ τὰς ἀναπτυξιακὰς ἐπιδόσεις τῆς πέραν τοῦ ἀμέσου ὠφελισμοῦ, θεωρεῖ τὰς

πνευματικᾶς ἀξίας ὡς προαγωγικᾶς καί, γενικῶς, θέτει ὡς ὑπατον σκοπόν της τὴν συνεχῆ βελτίωσιν τῆς ποιότητος τοῦ ὄλου ἀτομικοῦ καὶ συλλογικοῦ βίου.

— Κλειστή κοινωνία εἶναι ἡ κοινωνία τῆς ὁποίας ἡ κοινωνικὴ διαστρωμάτωσις γίνεται μὲ γνώμονα τὴν κοινωνικὴν θέσιν, ἥτοι τὸ κύρος τῆς οἰκογενείας καὶ τὰ οἰκονομικὰ μέσα ταύτης, καὶ οὐχὶ βάσει τῶν ἀτομικῶν ἱκανοτήτων (τῆς «ἀξιοκρατίας»). Ἡ ἔννοια τῆς κλειστῆς κοινωνίας εἶναι ταυτόσημος πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς φεουδαρχικῆς κοινωνίας καί, ἐκ τινῶν ἀπόψεων, πρὸς τὰς ἔννοιαις τῆς ὀλοκληρωτικῆς κοινωνίας καὶ τῆς μονοκομματικῆς πολιτείας.

— Ἀνοικτὴ κοινωνία εἶναι ἡ κοινωνία ἡ ὁποία εὐνοεῖ τὴν κάθετον οἰκονομικὴν, κοινωνικὴν καὶ πολιτιστικὴν κινητικότητα τῶν μελῶν καὶ τῶν ομάδων της, ἥτοι τὴν δημιουργίαν καὶ τὴν παροχὴν εὐκαιριῶν καὶ μέσων εἰς ὅλα τὰ μέλη νὰ διασταυρῶνουν, μὲ βάσιν τὰς ἱκανότητας καὶ τὴν κοινωνικὴν ἀξίαν τῶν ἐπιδόσεών των, τὰς γραμμάς (τὰς συνεχῶς μετακινουμένας) ἀπὸ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην κοινωνικὴν τάξιν. Εἰδικώτερον, ἡ κοινωνία αὕτη ἀποθαρρύνει παραδόσεις καὶ νομικὰ μέτρα ἐμποδιζόντα τὴν κοινωνικὴν κινητικότητα, ἀντὶ δὲ τούτων προάγει συστηματικῶς τὰς γενικὰς καὶ εἰδικὰς ἐκείνας συνθήκας, αἱ ὁποῖαι ὑποκινοῦν ἀδιαλείπτως τὸ ἄτομον νὰ πραγματοποιηῖ εἰς τὸν ἀνώτερον δυνατὸν βαθμὸν τὰς βιολογικὰς καὶ ψυχολογικὰς δυνάμεις του ἐπὶ γραμμῶν συμφώνων πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Ἡ ἀνοικτὴ κοινωνία θεωρεῖται ὡς ἡ θετικώτερα προϋπόθεσις διὰ τὴν σταθερὰν κίνησιν πρὸς τὴν «ἰδανικὴν» κοινωνίαν.

— Μηχανιστικὴ κοινωνία εἶναι ἡ κοινωνία ἡ ὁποία στηρίζεται εἰς τὴν κοινωνικὴν ἀλληλεγγύην τὴν ὀφειλομένην εἰς τὴν ἰσχυρὰν συνείδησιν τῆς «κοινότητος» συμφερόντων μεταξὺ τῶν μελῶν της. Εἰς τὰς κοινωνίας ταύτας αἱ ἀξίαι εἶναι αἱ αὐταὶ δι' ὅλα τὰ ἄτομα καί, κατὰ συνέπειαν, ἡ ἀτομικὴ καὶ ἡ συλλογικὴ συμπεριφορὰ δὲν ὑπόκειται εἰς διαφοροποιήσεις. Ὅπως δὲ παρατηρεῖ ὁ Ε. Durkheim («De la Division du Travail Social») -Ὁ Καταμερισμὸς τοῦ Κοινωνικοῦ Ἔργου, 1893) οἱ ρόλοι εἰς τὸν τύπον τῆς κοινωνίας ταύτης εἶναι περιορισμένοι καὶ ἡ κάθε ἐκδήλωσις ἰδιοτύπου συμπεριφορᾶς (ἀτομικῆς) ὑποστέλλεται. Ἡ ἐν λόγῳ κοινωνία ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν παραδοσιακῶν κοινωνιῶν.

— Ὁργανικὴ κοινωνία εἶναι ἡ κοινωνία τῆς ὁποίας ἡ ἐνότης κοι-

νωνικῶν στόχων καὶ κοινωνικῶν ἐπιδόσεων ὑπαγορεύεται, ἢ μᾶλλον ἐπιβάλλεται, ἐκ τῆς ἀναγκαστικῆς ἀλληλεξαρτήσεως τῶν ποικίλων ὄσων καὶ ἐξειδικευμένων ρόλων μὲ τοὺς ὁποίους ἐπιφορτίζονται τὰ μέλη ταύτης. Ἀναλυτικότερον, τὸ σύστημα κατανομῆς ἔργων εἰς τὴν κοινωνίαν ταύτην εἶναι τόσον εὐρὺ καὶ πολὺπλοκον, ὥστε ἡ ἀπόδοσις τούτου νὰ ἐξαρτᾶται ἀμέσως ἀπὸ τὴν συνεργασίαν ὄλων ἢ σχεδὸν ὄλων τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ομάδων. Γενικῶς, ἡ ὄργανικὴ κοινωνία (ἔννοια ταυτόσημος ἐκ πλείστων πλευρῶν μὲ τὰς ἔννοιαις τῆς δυναμικῆς καὶ τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας) χρησιμοποιοεῖ εἰς ὄλους τοὺς τομεῖς τῶν λειτουργιῶν τῆς ἀνεπτυγμένην τεχνολογίαν. Διακρίνεται δι' ἓνα ἄκρως ἀνεπτυγμένον γραφειοκρατικὸν μηχανισμόν καὶ τέλος, ἐξειδικεῖται ἀδιαλείπτως τὰς ἐμπειρίας τῆς.

— «Μαζικὴ» κοινωνία εἶναι ἡ κοινωνία ἢ ὁποῖα χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὰς ὁμοιομόρφους, ἐν πολλοῖς, προτιμήσεις καὶ μορφᾶς συμπεριφορᾶς μεγάλου ἀριθμοῦ μελῶν καὶ ομάδων, ὀφειλομένας κυρίως εἰς τὰς «μαζικὰς» ἐπιδράσεις τὰς ὁποίας δέχονται ἀπὸ τὰ «μαζικὰ» μέσα ἐπικοινωνίας καὶ εἰδικότερον ἀπὸ τοὺς κοινούς ἢ σχεδὸν κοινούς ὄρους διαβίωσεως εἰς τὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα. Ἀναλυτικότερον, εἰς τὴν κοινωνίαν ταύτην αἱ σχέσεις μεταξὺ τῶν μελῶν εἶναι σχέσεις ἀπρόσωποι. Τὸ ἄτομον ἀπειλεῖται ἀπὸ τὴν ἀπομόνωσιν καὶ τὴν ἀνωνυμίαν. Ὁ διάλογος περιορίζεται εἰς μονόλογον ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ ραδιοφώνου καὶ τῆς τηλεοράσεως. Ἡ κοινωνικὴ καὶ ἡ χωρικὴ κινητικότης ἐκτείνεται καὶ ἐντείνεται. Οἱ σύλλογοι, οἱ ἀποσκοποῦντες εἰς τὴν διευκόλυνσιν ἀμεσωτέρων ἐπαφῶν πολλαπλασιάζονται κοκ. Ἡ ἔννοια τῆς μαζικῆς κοινωνίας εἶναι ταυτόσημος, ἐκ πλείστων πλευρῶν, μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς συγχρόνου βιομηχανικῆς κοινωνίας, ἀλλ' ἐλάχιστα συγγενῆς πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς πολιτιστικῶς ἀνεπτυγμένης ἢ τῆς ἐμπειροῦ κοινωνίας.

— Τεχνοκρατικὴ κοινωνία εἶναι ἡ κοινωνία ἢ ὁποῖα χρησιμοποιοεῖ συνεχῶς καὶ περισσότερον τὴν ἐφηρμοσμένην ἐπιστήμην (τὴν τεχνολογίαν) εἰς τὰς ἀδιαλείπτους ἐπιδιώξεις τῆς νὰ ἀποσπᾷ διαρκῶς καὶ μεγαλύτερας δυνάμεις ἀπὸ τὸ φυσικὸν περιβάλλον διὰ τὴν ἱκανοποίησιν ἀναγκῶν κατὰ μείζονα λόγον ἀμέσων καὶ πρακτικῶν. Τὸ δεδομένον τοῦτο ἐπηρεάζει τὰ συστήματα ἀξιών ἢ, μᾶλλον, ἀφαιρεῖ ἐκ τῶν συστημάτων αὐτῶν ἀξίας μὴ πραγματιστικᾶς, ἴητοι «πρακτικοποιεῖ» τὴν ζωὴν. Ἡ ἔννοια τῆς τεχνοκρατικῆς κοινωνίας εἶναι ταυτόσημος πρὸς τὰς ἔννοιαις «σύγχρονος μαζικῆς» κοινωνία ἢ βιομηχανικῆς κοινωνία.

— Κοινωνία τῆς ἀφθονίας (ὄρος χρησιμοποιηθεῖς τὸ πρῶτον ὑπὸ

S.O.S

τοῦ John K. Galbraith, εἰς τὸ ἔργον τοῦ «The Affluent Society», 1958) εἶναι ἡ κοινωμία τῆς ὁποίας κύριοι κοινωνικοὶ στόχοι εἶναι ἡ συνεχὴς ἐπαύξεισις τοῦ πλοῦτου διὰ τῆς διαρκῶς καὶ συστηματικώτερας ἐκμεταλλεύσεως τῶν φυσικῶν πόρων, τῆς ὀρθολογικῆς ὀργανώσεως τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς διακινήσεως ἀγαθῶν καὶ τῆς ἐπιδιώξεως διαρκῶς καὶ μεγαλυτέρου κέρδους. Πρὸς τούτοις, ἡ κοινωμία αὕτη χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἓνα διαρκῶς ἀξανόμενον ρυθμὸν εἰς τὴν κατανάλωσιν ἀγαθῶν οὐχὶ μόνον τῶν ἀμέσως ἀναγκαίων, ἀλλὰ καὶ ἀγαθῶν ἱκανοποιούντων ἐκδήλως ψυχολογικὰς ἀνάγκας, ὅπως εἶναι αἱ ἀνάγκαι κοινωνικῆς προβολῆς, ἐπιβολῆς, ἐπιδείξεως (conspicuous consumption) κοκ. Εἰς τὴν ἐν λόγῳ κοινωμίαν αἱ κοινωνικαὶ ἀξίαι τῆς ἐργασίας ὑποβαθμίζονται καὶ ὑποδηλώνουν κυρίως ἐπιδόσεις ἀποσκοπούσας εἰς τὴν διασφάλισιν μέσων διὰ τὴν διαρκῶς καὶ μεγαλυτέραν συμμετοχὴν εἰς τὴν κατανάλωσιν ὑλικῶν κυρίως ἀγαθῶν. Ἡ ἔννοια τῆς ἐν λόγῳ κοινωμίας συμπίπτει, ἐξ ὀρισμένων πλευρῶν, μὲ τὰς ἔννοιαις τῆς συγχρόνου κοινωμίας καὶ τῆς βιομηχανικῆς κοινωμίας.

— Γραφειοκρατικὴ κοινωμία εἶναι ἡ κοινωμία τῆς ὁποίας οἱ ποικίλοι κοινωνικοὶ ρυθμιστικοὶ μηχανισμοὶ ὀργανώνονται καὶ λειτουργοῦν ἐπὶ τῇ βάσει λεπτομερῶν νόμων καὶ κανονισμῶν καὶ διὰ τῆς βοήθειαις ἑνὸς λίαν ἐκτεταμένου καὶ πολυπλόκου δικτύου ὑπηρεσιῶν (δημοσίων γραφείων, τμημάτων, διευθύνσεων, γενικῶν διευθύνσεων, ὑπουργείων, ἰδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων, ἀρχῶν καὶ ὑπηρεσιῶν τοπικῆς διοικήσεως κοκ., ἐπηδρωμένων ἱεραρχικῶς ὑπὸ εἰδημόνων καὶ ἄλλων «γραφειοκρατῶν»). Γενικῶς, ἡ ὀργάνωσις τῆς κοινωμίας ταύτης χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν συγκέντρωσιν τῆς ἐξουσίας (centralization), ἀπὸ τὴν ὀρθολογικὴν ὀργάνωσιν, τὴν πειθάρχησιν εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ἱεραρχίας τῆς διαμορφουμένης μὲ γνώμονα τὸ ἀξίωμα καὶ τοὺς διατεταγμένους ρόλους (ἁρμοδιότης). Εἰς τὴν ὀργάνωσιν ταύτην ἡ ἔμφασις δίδεται εἰς τὴν εἰδικὴν τεχνικὴν γνῶσιν (expertise) καὶ εἰς τὸ ἀπρόσωπον τῶν σχέσεων τόσον μεταξὺ τῶν «γραφειοκρατῶν» ὅσον καὶ μεταξὺ τοῦ ὄλου γραφειοκρατικοῦ μηχανισμοῦ καὶ τῶν μελῶν καὶ τῶν ομάδων τῆς κοινωμίας, εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν ὁποίων προσβλέπει οὗτος. Ἡ γραφειοκρατικὴ ὀργάνωσις τῶν θεσμῶν τῶν μὴ ἀμεσώτατα ἐλεγχόμενων ὑπὸ τῆς πολιτείας, ἦτοι ἡ γραφειοκρατία εἰς τοὺς τομεῖς τῶν ἰδιωτικῶν οἰκονομικῶν καὶ ἐπιστημονικο-ἐπαγγελματικῶν δραστηριοτήτων, παρουσιάζει μεγαλυτέραν ἐδλυγισίαν. Ἡ ἔννοια τῆς γραφειοκρατικῆς κοινωμίας ἐμπεριέχεται εἰς τὰς εὐρυτέρας ἔννοιαις τῆς συγχρόνου κοινωμίας, τῆς βιομηχανικῆς κοινωμίας, ἰδίως δὲ τῆς σοσιαλιστικῆς

καί τῆς κομμουνιστικῆς κοινωνίας, καί λειτουργεῖ ὡς κύριον κατηγορημα τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν.

— Ὑπανάπτυκτος κοινωνία εἶναι ἡ κοινωνία τῆς ὁποίας τὸ συνολικὸν εἰσόδημα εἶναι χαμηλόν, ἡ δὲ κατανομή τοῦτου μεταξὺ τῶν πολιτῶν γίνεται βάσει τῶν παραδοσιακῶν μορφῶν κοινωνικῆς διαστρωματώσεως. Χαρακτηριστικὰ κύρια τῆς κοινωνίας ταύτης εἶναι ἡ ἄκρως περιορισμένη χρῆσις τῆς τεχνολογίας, ἡ χαμηλὴ παιδευτικὴ στάθμη τῶν μελῶν τῆς, ὁ χαμηλὸς μέσος ὄρος ζωῆς καὶ γενικῶς ἡ ὑποτυπώδης μᾶλλον κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ πρόνοια. Ἀναπτυσσομένη κοινωνία εἶναι ἡ κοινωνία ἡ ὁποία ἔχει ἐξέλθει τοῦ σταδίου τῆς οἰκονομικῆς, τεχνολογικῆς καὶ ἐν γένει πολιτιστικῆς στατικότητος ἢ ὑπαναπτύξεως καὶ κινεῖται βαθμιαίως (κατὰ τρόπον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον σχεδιασμένον) ἐπὶ τοῦ δρόμου πρὸς τὸν «ἐκσυγχρονισμόν». Ἀνεπτυγμένη κοινωνία εἶναι ἡ δυναμικὴ, ἡ σύγχρονος, ἡ βιομηχανικὴ κοινωνία ἡ ὁποία διακρίνεται διὰ τὴν ἀδιάλειπτον ἐπαύξησιν τῆς παραγωγῆς ὑλικῶν καὶ πολιτιστικῶν ἀγαθῶν καὶ διὰ τὴν συστηματικωτέραν καὶ δικαιοτέραν διακίνησιν καὶ κατανομήν τούτων, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν καλλιέργειαν τῶν εἰδικῶν ἐκείνων ἐμπειρῶν, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὰς προϋποθέσεις καὶ τὰ μέσα διὰ τὴν εἰς τὸ ἐξῆς διαρκῶς καὶ πλέον προγραμματισμένην κοινωνικὴν καὶ πολιτιστικὴν πρόοδον.

— Ἡ ἐννοια τῆς συντηρητικῆς κοινωνίας συμπίπτει, ἐν πολλοῖς, μὲ τὴν ἐννοίαν τῆς παραδοσιακῆς κοινωνίας. Ἡ σχετικῶς προκεχωρημένη ἐκ πολιτιστικῆς ἀπόψεως συντηρητικὴ κοινωνία συνυφαίνει εἰς τὰ κοινωνικὰ ὀργανωτικά «πρότυπα», τὰ ὁποῖα χρησιμεύουν ὡς θεωρητικοὶ καὶ πρακτικοὶ ὁδηγοί, τὰς ἀρχὰς ὅτι: (α) Ἡ κοινωνία εἶναι, ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς φύσεώς της, ὀργανισμὸς συντηρητικὸς. (β) Κάθε τυχὸν ἀλλαγὴ εἰς ἓν ἢ περισσότερα τῶν μερῶν της — τοὺς θεσμούς, τὰς ἀξίας, τὰς οἰκείας κοινωνικὰς διαστρωματώσεις — ὀδηγεῖ εἰς διαταραχὴν τοῦ συστήματος. (γ) Κάθε ἀλλαγὴ πρέπει νὰ γίνεται βραδέως καὶ ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι διασφαλίζεται πρὸς τοῦτο ἡ συναίνεσις ὄλων γενικῶς τῶν μελῶν καὶ τῶν ομάδων ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι κατέχουν τὰς συναφεῖς ἐμπειρίας καὶ ἐπωμίζονται μὲ ρόλους ἡγεσίας.

— Ἡ ἐννοια τῆς φιλελευθέρως ἢ δημοκρατικῆς κοινωνίας συμπίπτει μὲ τὴν ἐννοίαν τῆς ἀνοικτῆς κοινωνίας, καθοδηγητικὰ δὲ πρότυπα ταύτης, θεωρητικὰ καὶ πρακτικά, συνιστοῦν αἱ ἀντιλήψεις ὅτι: (α) Κάθε κοινωνία ὑφίσταται ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ἀλλαγῆς. (β) Αἱ ἀλλαγαὶ αὗται εἶναι γνώρισμα θεμελιακῶν αὐτῆς ταύτης τῆς φύσεως τῆς κοινωνίας

ΕΙΔΗ ΚΟΙΝΩΝΙΩΝ

καί κατά συνέπειαν αναπόφευκτοι. (γ) Κάθε κοινωνία, ώθουμένη υπό του ίδιου του δυναμισμού της πρὸς μετασχηματισμούς εἰς τὴν δομὴν καὶ τὴν λειτουργίαν της, διέρχεται ἀπὸ στάδια ἀντιθέσεων καὶ συγκρούσεων. (δ) Οἰαδήποτε ἀλλαγὴ εἰς ἓν τῶν συστατικῶν στοιχείων τῆς κοινωνίας, ὡς συστήματος, συνοδεύεται ἀπὸ ἀλλαγὰς καὶ εἰς τὰ λοιπὰ στοιχεία. (ε) Συλλογικαὶ ἐμπειρίαι ἐπὶ τῶν αἰτίων τῶν ἀντιθέσεων καὶ τῶν ἀλλαγῶν αὐτῶν ἐπιτρέπουν τὴν ρύθμισιν τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος, κυρίως διὰ τῶν πολιτικῶν θεσμῶν καὶ διαδικασιῶν, κατὰ τρόπον ὥστε ἡ ἀνέλιξις ταύτης πρὸς ἀνωτέρας μορφάς νὰ γίνεται μᾶλλον ὁμαλῶς καὶ πρὸς τὸ συμφέρον διαρκῶς καὶ τῶν περισσοτέρων ἢ καὶ τοῦ συνόλου τῶν μελῶν.

— Σοσιαλιστικὴ κοινωνία εἶναι ἡ κοινωνία εἰς τὴν ὁποίαν ἡ πολιτεία «κρατικοποιεῖ» τὰ μέσα τῆς παραγωγῆς, ἐλέγχει ἀμέσως τὰς διαδικασίας παραγωγῆς, διακινήσεως καὶ καταναλώσεως τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν καὶ καθορίζει καὶ ἐλέγχει τὰς διαδικασίας τῆς κοινωνικοποιήσεως ἀτόμων καὶ ὁμάδων.

— Κομμουνιστικὴ κοινωνία εἶναι ἡ κοινωνία ἡ ὁποία προέρχεται ἐκ τῆς βιαίας καταλήψεως ὅλων τῶν ἐξουσιῶν ὑπὸ τοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος καὶ τῆς ὁποίας κύρια χαρακτηριστικὰ εἶναι ἡ κρατικοποίησις ὅλων τῶν μέσων παραγωγῆς, ἡ ἀναστολὴ ὅλων τῶν θεσμῶν οἱ ὁποῖοι προσιδιάζουν εἰς τὴν ἀνοικτὴν ἢ τὴν φιλελευθέραν καὶ δημοκρατικὴν κοινωνίαν καὶ ἡ διαρρύθμισις, ὑπὸ τὴν ἄμεσον εὐθύνην καὶ ἐποπτείαν τοῦ κόμματος, ὅλων τῶν διαδικασιῶν τῆς κοινωνικοποιήσεως τῶν ἀτόμων μὲ γνώμονα τὰς θεωρίας περὶ τῆς δημιουργίας, μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου τῆς λεγομένης «ἀταξικῆς» κοινωνίας. Τόσον ἡ σοσιαλιστικὴ κοινωνία ὅσον καὶ ἡ κομμουνιστικὴ κοινωνία στηρίζονται ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν, πολιτικῶν, κοινωνικῶν, πολιτιστικῶν καὶ φιλοσοφικῶν θεωριῶν κυρίως τοῦ Karl Marx καὶ τῶν ἀμέσων συνεργατῶν του — θεωριῶν αἱ ὁποῖαι ἔχουν τύχει ἤδη τῆς σχετικῆς κριτικῆς ἀναλύσεως.

Ἐν συναφεΐα πρὸς τὰ ἀνωτέρω, παρατηροῦμεν καὶ πάλιν ὅτι : (α) Δὲν ὑπάρχουν ἀμιγεῖς «τύποι» κοινωνιῶν. (β) Εἰς κάθε στάδιον τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτιστικῆς ἐξελίξεως ἐπιζοῦν χαρακτηριστικὰ ἐξ ὅλων τῶν προηγουμένων σταδίων τῆς ἐξελίξεως ταύτης, ἰδίως δὲ ἐκ τοῦ ἀμέσως προηγουμένου σταδίου. (γ) Αἱ προσπάθειαι κατατάξεως τῶν κοινωνιῶν εἰς «κατηγορίας» ἢ «τύπους» ἐπηρεάζονται ἐν πολλοῖς ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν φιλοσοφίαν καὶ κυρίως ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴν ἐξειδίκευσιν τοῦ ἐρευνητοῦ.

XII. Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΘΕΣΜΟΣ «ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ»

— Δομή και λειτουργία της οικογένειας

Ἡ οἰκογένεια εἶναι ὁ κοινωνικὸς θεσμὸς ὁ ὁποῖος ἐπηρεάζει βαθύτατα τὴν ὅλην ζωὴν τοῦ ἀτόμου. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Robert Bierstedt, «...Ἀπὸ τῆς στιγμῆς τῆς γεννήσεως, ὅτε οἱ νεαροὶ γονεῖς στρέφουν μὲ θαυμασμὸν καὶ στοργὴν τὰ βλέμματά των πρὸς τὸ δημιούργημά των, μέχρι τῆς στιγμῆς ὅτε ὁ «πατριάρχης» τῆς οἰκογενείας καλεῖ παρὰ τὴν ἐπιθανάτιον κλίνην του τοὺς υἱοὺς καὶ τὰς θυγατέρας του, ἡ οἰκογένεια εἶναι ἡ πρώτη κοινωνικὴ ὁμάς εἰς τὴν ὁποίαν σχηματίζομεν τὰς ἀρχικὰς ἐμπειρίας μας, ἐπὶ πλέον δέ, εἶναι ἡ ὁμάς ἐντὸς τῆς ὁποίας ἀναπτύσσομεν τὰς πλέον στενὰς καὶ ἀνθεκτικὰς σχέσεις. Ἐκαστὸς ἐξ ἡμῶν, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, ἐνηλικιώνεται εἰς τὰ πλαίσια μιᾶς οἰκογενείας καὶ μὲ ἐλαχίστας, ὥσαύτως, ἐξαιρέσεις παραμένει μέλος μιᾶς οἰκογενείας κατὰ τὸ μέγιστον μέρος τῆς ζωῆς του...» («The Social Order» - Ἡ Τάξις τῶν Κοινωνικῶν Πραγμάτων, 1970).

Γενικῶς, ἡ οἰκογένεια εἶναι ὁ πλέον σημαντικὸς μεταξὺ ὅλων τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν, ἤτοι τῶν κοινωνικῶν μηχανισμῶν καὶ τῶν διαδικασιῶν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν βασικῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ παρουσία τῆς οἰκογενείας εἶναι ἐμφανὴς εἰς ὅλας τὰς κοινωνίας. Ὅντως κοινωνίαι μικραὶ, μεγάλαι, πρωτόγονοι ἢ ἀνεπτυγμέναι ἔχουν θεσμοποιήσει τὰς διαδικασίας τῆς τεκνοποιήσεως καὶ τῆς διαιωνίσεως τοῦ εἴδους καί, εἰδικώτερον, τῆς ἀνατροφῆς τῶν παιδιῶν. Δὲν εἶναι ἐπακριβῶς γνωστὸν πότε καὶ πῶς ἐσχηματίσθησαν αἱ πρῶται οἰκογένειαι ὡς ἰδιότυποι κοινωνικαὶ ομάδες, ἐκτοτε. Πάντως εἶναι βέβαιον ὅτι αἱ ομάδες αὗται θὰ ἐξακολουθήσουν νὰ ὑφίστανται καὶ νὰ λειτουργοῦν ὡς τὸ ἀπαραίτητον κύτταρον καὶ τῆς πλέον προηγμένης κοινωνίας — ἐκείνης τοῦ μέλλοντος. Αἱ ἀπόψεις τοῦ Aldous Huxley ὡς καὶ ἄλλων συγχρόνων «μελλοντολόγων» π.χ. περὶ τῆς «δημιουργίας» παιδιῶν εἰς τὸν «δοκιμαστικόν» σωλῆνα καὶ περὶ τῆς καταργήσεως τῆς οἰκογενείας εἶναι ἀπόψεις ἀναπτυχθεῖσαι εἰς τὰ πλαίσια τῆς λίαν γνωρίμου «ἐπιστημονικῆς μυθιστοριογραφίας» καὶ τῆς τάσεως πρὸς δόμησιν οὐτοπιστικῶν

κοινωνιών. Βεβαίως, αί πρόοδοι επί του τομέως τής βιολογίας και κυρίως τής γενετικής του ανθρώπου είναι δυνατόν νά ἐπιρρέασουν ὀρισμένας ἐκ τῶν βιολογικῶν διαδικασιῶν εἰς τήν «παραγωγήν» νέων μελῶν τῆς κοινωνίας, ἐλάχιστα ὅμως αἱ πρόοδοι αὗται θά ἀπειλήσουν τόν θεσμόν μέ πλήρη κατάλυσιν.

«Ἡ βιολογική θεμελίωσις τῆς οἰκογενείας»: Εἶναι προφανές ὅτι οἱ κανόνες οἱ διέποντες τὰ τοῦ γάμου καί τόν σχηματισμόν τῆς οἰκογενείας εἶναι κανόνες κοινωνικῆς καί πολιτιστικῆς ὕφης. Ἄλλωστε, τοῦτο ἐξηγεῖ καί τὸ γεγονός ὅτι οἱ κανόνες οὗτοι δέν εἶναι ἀκριβῶς οἱ αὐτοί εἰς ὅλας τὰς κοινωνίας καί τοὺς πολιτισμούς, καθ' ὅλας τὰς περιόδους τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος. Ἄλλά, ὑπάρχουν καί ὀρισμένοι ὁμοιότητες ὀφειλόμεναι εἰς κοινὰ βιολογικά καί φυσιολογικά δεδομένα. Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι εἰς ὀρισμένους πολιτισμούς αἱ κτηρῶς γενετήσιοι ἀνάγκαι δέν ἱκανοποιοῦνται ἀποκλειστικῶς καί μόνον εἰς τόν θεσμόν τοῦ μονίμου συζυγικοῦ βίου, ἐν τούτοις, ὡς χαρακτηριστικῶς παρατηρεῖ ὁ γνωστός ἐθνολόγος Ralph Linton «... Εἰς τὰ θεμέλια τῆς οἰκογενείας, ἀνεξαρτήτως τῶν κοινωνικοπολιτιστικῶν διαφορῶν, ὑπάρχει ἡ προϋπόθεσις τῆς συνεχείας τοῦ γαμηλίου δεσμοῦ. Ἀκόμη καί εἰς τόν χωρισμόν τῶν συζύγων, ἡ συζυγική ὁμάς συγκροτεῖται μέ τήν προοπτικὴν τῆς διαρκείας... Ἡ διάρκεια αὕτη ἔχει τήν αἰτίαν τῆς εἰς ὀρισμένα φυσιολογικά δεδομένα... τὰ ὅποια, ὅμως ἀπὸ τὰ ἀρχικά στάδια τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας, ἐνισχύθησαν καί ὑπὸ ψυχολογικῶν παραγόντων. Ἄν καί ὁ ἀνθρώπος προσαρμόζεται εὐχερῶς, ἐν τούτοις αἰσθάνεται πιεστικὴν τὴν ἀνάγκην δι' ἀσφάλειαν εἰς τὰς προσωπικὰς του σχέσεις καί διακατέχεται ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν διὰ συντροφίαν καί πρόθυμον ἀνταπόκρισιν. Αἱ ἀνάγκαι αὗται, ἐνῶ εἶναι ὀλιγώτερον πιεστικαὶ τῶν φυσιολογικῶν γενετησιῶν ὀρμῶν, παραμένουν ἀνάγκαι ἔμμονοι καί σταθεραί. Αἱ σχέσεις αἱ δυνάμεναι νά ἱκανοποιήσουν τὰς ἀνάγκας αὐτάς δέν εἶναι αἱ σχέσεις μεταξὺ οἰωνδήποτε ἀτόμων ἀλλὰ σχέσεις αἱ ὅποια καλλιεργοῦνται διὰ μακροῦ συνδέσμου... Ὅταν ἐν ἄτομον ἀνεύρη σύντροφον ὁ ὅποιος θά ἠδύνατο νά ἱκανοποιῇ τόσον τὰς γενετησίους ἀνάγκας ὅσον καί τὰς ψυχολογικὰς ἀνάγκας, τότε ὁ σύντροφος οὗτος ἀποβαίνει μόνιμος σύντροφος...» («The Natural History of the Family - Ἡ Φυσικὴ Ἱστορία τῆς Οἰκογενείας», 1948).

«Γενικαὶ λειτουργίαι τῆς οἰκογενείας»: Οἱ τρόποι λειτουργίας τῆς οἰκογενείας μεταβάλλονται, ὡς ἐτονίσθη, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν μεταβολῶν εἰς τὰς ὁποίας ὑπόκειται ἡ ὅλη κοινωνικὴ ζωὴ. Παρὰ τοῦτο, ἡ οἰκογένεια ὄλων τῶν λαῶν καί ὄλων τῶν καιρῶν διατηρεῖ μίαν βασικὴν λειτουργίαν σταθεράν καί ἀναλλοίωτον, ἥτοι τὴν δημιουργίαν νέων μελῶν τῆς κοινωνίας

άνευ τῶν ὁποίων ἡ ἐπιβίωσις ταύτης θά ἦτο ἀδύνατος. Εἰς τὴν λειτουργίαν ταύτην ὑποτάσσονται ὅλαι αἱ ἄλλαι λειτουργαί καὶ ἐπιδιώξεις τοῦ θεσμοῦ — ἡ ἀναπαραγωγή, ἡ συντήρησις τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας, ὁ καθορισμὸς τῶν ρόλων ἐκάστου τούτων καὶ αἱ διαδικασαί τῆς κοινωνικοποιήσεως.

Ἀναλυτικώτερον : (α) Ἡ ἀναπαραγωγή ἢ μᾶλλον ἡ τεκνοποιήσις εἶναι δυνατὴ καὶ ἐκτὸς τῶν πλαισίων τῆς οἰκογενείας. Τοῦτο ὁμως θεωρεῖται εἰς ὅλας τὰς κοινωνίας, ἐκ λόγων αὐτοσυντηρήσεως καὶ ὁμαλῆς ἀνανεώσεώς των, ὡς φαινόμενον μὴ «κοινωνικῶς παραδεκτὸν» καὶ κατὰ συνέπειαν ὡς φαινόμενον «παράνομον». Μόνον ἐντὸς τῆς οἰκογενείας, ἤτοι ἐντὸς ἐνὸς συστήματος ἀνεγνωρισμένου ὡς κοινωνικῶς προαγωγικοῦ, εἶναι δυνατόν νά ρυθμίζωνται ἀποτελεσματικῶς τὰ καθήκοντα τῶν γονέων ἐναντι τῶν τέκνων — ὑπάρξεων αἱ ὁποῖαι διὰ τὴν ἐπιβίωσίν των ἔχουν ἀνάγκην ἀμέσου βοηθείας καὶ ἐπὶ μακρὸν μάλιστα διάστημα. (β) Ἡ προστασία ἢ μᾶλλον ἡ διαιώνισις τοῦ θεσμοῦ τῆς οἰκογενείας συνδέεται ἀμεσώτατα μὲ τὰς ἀνάγκας τῆς ἀνατροφῆς τῶν παιδιῶν ἀπὸ τῆς βρεφικῆς ἡλικίας μέχρι τῆς ἐνηλικιώσεως τούτων. Λόγῳ δὲ τῆς παρατεταμένης βρεφικῆς ἡλικίας, ὠρισμένα μέλη τῆς οἰκογενείας ἐπιφορτίζονται, βάσει μιᾶς ἐθιμικῆς τάξεως ἢ ὁποῖα ποικίλει ἀπὸ πολιτισμοῦ εἰς πολιτισμὸν, μὲ τὰ καθήκοντα νά διασφαλίζουν εἰς τὸ παιδί τροφήν, κατοικίαν, προστασίαν ἀπὸ τὰς καιρικὰς μεταβολάς, ἀπὸ τὰς ἀσθενείας, ὡς καὶ ἀπὸ ποικίλους ἄλλους κινδύνους. (γ) Ἡ οἰκογένεια ὑπηρετεῖ τὰς ἀμέσους ἀνάγκας ὄχι μόνον διὰ τὴν βιολογικὴν ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν κοινωνικὴν ἐπιβίωσιν, δίδουσα εἰς τὰ τέκνα τῆς ὠρισμένην κοινωνικὴν ὑπόστασιν (status). Ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἀνήκουν εἰς μίαν οἰκογένειαν, ταῦτα εἶναι δυνατόν νά διασφαλίζουν εὐκαιρίας πρὸς ἀπόκτησιν περιουσίας, νά ἐνταχθοῦν εἰς ὠρισμένην κοινωνικὴν τάξιν, νά τύχουν παιδείας, νά εἶναι μέλη μιᾶς ἐκκλησίας, ἐνὸς πολιτικοῦ κόμματος κ.κ. Ἐνεκα δὲ τῶν εὐκαιριῶν, τῶν παρωθήσεων καὶ τῶν μέσων τούτων, τὰ τέκνα συνειδητοποιοῦν τὸ καθήκον νά διατηρήσουν ἀνέπαφον τὴν κοινωνικὴν ὑπόστασιν καὶ ἀναγνώρισιν τῆς οἰκογενείας των ὑπὸ τῆς οἰκείας κοινωνίας ἢ, ὡς συνήθως λέγεται, «νά κρατήσουν ὑψηλὰ τὸ οἰκογενειακὸν ὄνομα», νά γνωρίζουν καλῶς τὸ «γενεαλογικὸν δένδρον» τῆς οἰκογενείας, νά τηροῦν τὰς οἰκογενειακὰς παραδόσεις κ.κ. — ψυχολογικαὶ ἀνάγκαι καὶ ἐκδηλώσεις πάντα ταῦτα ἐκδήλου βιολογικῆς προελεύσεως, ἀλλὰ καὶ δυνάμενα νά ἔχουν σημαντικὰς συνεπείας ἐπὶ τῆς συλλογικῆς ζωῆς εἰς τὴν οἰκείαν κοινωνίαν. (δ) Ὡς πρὸς τὴν διαδικασίαν τῆς κοινωνικοποιήσεως, πολυσήμαντον εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ οἰκογένεια εἶναι, ὡς εἶπομεν, ἡ πρώτη κοινωνικὴ ὁμάς εἰς τὴν ὁποίαν ἐντάσσεται ὁ ἄνθρωπος. Ἡ συνειδήσις τῆς ὑπάρξεως ἢ, καλύτερον, ἡ συνειδήσις τοῦ «ἐγῶ» ἢ τῆς «ταυτότητος» ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς τὰς πρώτας ἐπαφὰς μὲ τὰ λοιπὰ μέλη τῆς οἰκογενείας. Γενικῶς δέ, πλεῖστα ἐκ τῶν κυρίων καὶ διαρκεστέρων χαρακτηριστικῶν τῆς

Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΘΕΣΜΟΣ «ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ»

προσωπικότητας (τρόποι έκφρασεως, συνήθειαι, προτιμήσεις, συγκινησια- και αντιδράσεις) αποκτώνται εντός του άμεσου οικογενειακού περιβάλλοντος και διά των ενεργών μεταξύ του περιβάλλοντος αυτού και του ατόμου αλληλεπιδράσεων. Πέραν τούτων, αϊ στάσεις εναντι του πολιτισμού και οί τρόποι έρμηνείας τούτου είναι πολλάκις ανάλογοι πρὸς εκείνους τῆς οίκογενείας του — θρησκεία, κοινωνικαί και πολιτικαί θέσεις και ιδεολογίαι, βιοθεωρίαι κοκ.

«Οικονομική βάση τῆς οίκογενείας»: Ὁ κοινωνικός θεσμός τῆς οίκογενείας ἐπιδρῶ ἀποφασιστικῶς ἐπὶ τῶν λειτουργιῶν τῶν οικονομικῶν θεσμῶν τῆς κοινωνίας. Ἡ οίκογένεια ἐλέγχει τὰ περιουσιακά της στοιχεῖα και προσπαθεῖ (διὰ τῶν μηχανισμῶν και τῶν διαδικασιῶν τῆς κληρονομίας) νὰ ἐπαυξάνη ταῦτα. Αἱ οικονομικαί δραστηριότητες τοῦ συζύγου και τῆς συζύγου ἀποσκοποῦν εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν ὄρων ζωῆς τῆς οίκογενείας, συχνά δὲ ὀργανώνονται και ἀναπτύσσονται αὐταὶ ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὰς δραστηριότητας τῶν τέκνων ἢ και τῶν συγγενῶν τοῦ ἑνός ἢ ἀμφοτέρων τῶν συζύγων. Ἡ κατανομή τῶν οικονομικῶν ρόλων τῶν μελῶν τῆς οίκογενείας γίνεται βάσει ὠρισμένων ἀρχῶν. Οἱ «ἐταῖροι» εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτελοῦν ἴδια ἕκαστος ἢ περίπου τὰ αὐτὰ ἔργα. Πάντως, ὅλοι θεωροῦν τὰ ἔργα τῶν αὐτῶ ὡς ὑπαγορευόμενα ἀπὸ τὸ κοινόν, τὸ «οίκογενειακὸν συμφέρον». Βεβαίως, δὲν πρόκειται περὶ καθολικοῦ κανόνος. Ἐπὶ παραδείγματι, τὰ μέλη τῆς οίκογενείας εἰς τὰς προηγμένας κοινωνίας, ἐργάζονται ἐκτὸς τοῦ ἄμεσου οίκογενειακοῦ ἢ συγγενικοῦ περιβάλλοντος. Ἐκμισθώνουν τὴν ἐργασίαν των, ὁ τύπος, τῆς ὁποίας καθορίζεται συνήθως ἀπὸ μακρὰν παιδείαν και ἐξειδίκευσιν, εἰς ἀπρόσωπα κέντρα παραγωγῆς ἀγαθῶν ἢ παροχῆς ὑπηρεσιῶν, ἤτοι εἰς ἐργοδοτικὰ ἰδρύματα ἀνεξάρτητα ἀπὸ ἄμεσους οίκογενειακὰς σχέσεις πρὸς τὰ ἐργαζόμενα ἄτομα. Ἀπὸ μίαν ἄλλην ἄποψιν, ἡ οίκογένεια εἰς τὰς οικονομικῶς ἀνεπτυγμένας κοινωνίας, ἐξεταζομένη ὡς οικονομικὴ μονάς, ἔχει πλήρως παραιτηθῆ ὄλων σχεδὸν τῶν δραστηριοτήτων παραγωγῆς ἀγαθῶν, διατηρεῖ δὲ μόνον τὰς δραστηριότητάς της ὡς καταναλωτοῦ.

— Τύποι οίκογενείας

Ἡ οίκογένεια διακρίνεται, ἐκ τῆς ἀπόψεως τῆς δομῆς της, εἰς «πυρηνικήν» οίκογένειαν (nuclear family, conjugal family) και εἰς «ἐκτεταμένην» οίκογένειαν (extended family), ἐκ δὲ τῆς ἀπόψεως τῶν ρόλων τῶν γονέων, εἰς «πατριарχικήν» οίκογένειαν, εἰς «μητριарχικήν» και εἰς «γονεοκεντρικήν» οίκογένειαν. Ἐκτὸς τῶν κυρίων αὐτῶν τύπων οίκογενείας διακρίνον-

ται και ἄλλοι συγγενεῖς ἢ ἐνδιάμεσοι τύποι, ἀντικατοπτρίζοντες ὀρισμένους ἰδιотύπους κοινωνικὰς καὶ πολιτιστικὰς μορφὰς βίου.

— «Πυρηνική οἰκογένεια» εἶναι ἡ οἰκογένεια ἢ ὁποία ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸν σύζυγον, τὴν σύζυγον καὶ τὰ ἄγαμα τέκνα. Ἡ ὁμαλὴ λειτουργία τῆς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰς σχέσεις (τὴν «συμφωνίαν») μεταξὺ τῶν συζύγων ὡς ἀτόμων καὶ ὡς «εἰταίρων» εἰς τὰς κυρίας ὑποθέσεις τῆς οἰκογενείας, ἤτοι εἰς τὴν κοινωνικοποίησιν τῶν τέκνων (τὴν ἀγωγήν καὶ ἐκπαίδευσιν) καὶ εἰς τὴν διασφάλισιν μέσων ἀπαραιτήτων διὰ τὴν δημιουργικὴν προσαρμογὴν τῆς ὡς κοινωνικῆς μονάδος ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς εὐρυτέρας ζωῆς τῆς κοινότητος. Ἡ τυχὸν παρουσία ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην καὶ ἄλλων ἀτόμων, π.χ. ἐνὸς ἢ περισσοτέρων ἀμέσων συγγενῶν ἢ τέκνων ἐξ ὑπόθεσις, δὲν μεταβάλλει τὸν τύπον τῆς ἐν λόγῳ οἰκογενείας. Ἡ παρουσία τῶν ἀτόμων αὐτῶν διατηρεῖ χαρακτηρισμᾶλλον περιφερειακόν. Γενικῶς, ἡ πυρηνικὴ οἰκογένεια θεωρεῖται ἐκ τῆς ἀπόψεως τῆς συνθέσεώς της, ὡς ἡ ἀπλουστερά κοινωνικὴ ὁμάς, συνιστᾶ δὲ αὕτη τὸν κυριαρχοῦντα τύπον οἰκογενείας εἰς τὰς βιομηχανικὰς ἀστικὰς κοινωνίας.

— «Ἐκτεταμένη οἰκογένεια» εἶναι ἡ οἰκογένεια ἢ ὁποία δομεῖται καὶ λειτουργεῖ ὡς μία μᾶλλον εὐρεῖα κοινωνικὴ ὁμάς, εἰς τὴν ὁποίαν ἢ θέσις τῶν ἐξ αἵματος συγγενῶν εἶναι θέσις κεντρικὴ. Εἰς τὴν οἰκογένειαν ταύτην εἶναι ἀμέσως ἐντεταγμένοι, ἐκτὸς τῶν συζύγων, ἀδελφοί, ἀδελφαί, γονεῖς ἢ καὶ θεοὶ τούτων. Εἰς τὸν οἰκογενειακόν αὐτὸν κύκλον ἀντιπροσωπεύονται δύο ἢ καὶ τρεῖς γενεαί. Οἱ συνεκτικοὶ δεσμοὶ μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας αὐτῆς ἢ ὁποία συνιστᾶ συνήθως ἐνιαίαν οἰκονομικὴν μονάδα ἐκ τῆς ἀπόψεως τῆς παραγωγῆς ἀγαθῶν καὶ τῆς καταναλώσεως, εἶναι οἱ ἐξ «αἵματος» δεσμοί. Ὁ τύπος οὗτος τῆς οἰκογενείας ἔχει ἀναπτυχθῆ καὶ ἐπιζη εἰς στατικὰς-παραδοσιακὰς κοινωνίας καὶ ἰδίως εἰς κοινωνίας τῶν ὁποίων ἢ ὅλη δομὴ καὶ λειτουργία στηρίζεται ἐπὶ τῆς στενῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας. Οἱ ρόλοι ἐκάστου τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας ταύτης ρυθμίζονται βάσει παραδοσιακῶν ἀξιών καὶ διαδικασιῶν. Ἡ ἡλικία π.χ. ἀποτελεῖ ἀξίαν καὶ κριτήριον εἰς τὴν οἰκογενειακὴν ἱεραρχίαν. Πρὸς τούτοις, ἀξία ἐνεργοὶ πάντοτε εἶναι ἡ ἐργατικότης, ἡ ὑπακοὴ τῶν νεωτέρων μελῶν εἰς τοὺς ἐνηλίκους, ἡ συμπεριφορὰ τῶν ἐφήβων βάσει καθιερωμένων ἀρχῶν καὶ συμφώνως πρὸς τὰς προσδοκίας τῶν μεγαλυτέρων, ἡ οἰκογενειακὴ τιμὴ, (ἔννοια ὑποδηλώνουσα ὅτι αἱ κοινωνικῶς παραδεκταὶ ἢ αἱ ἀντικοινωνικαὶ πράξεις τοῦ ἐνὸς ἐκ τῶν μελῶν ἀντανακλοῦν ἐπὶ τῆς συλλογικῆς-οἰκογενειακῆς τιμῆς), ἡ ἄμυνα τῶν οἰκογενειακῶν συμφερόντων,

Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΘΕΣΜΟΣ «ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ»

ή προβολή εις την οικείαν κοινότητα του οικογενειακού ονόματος κοκ. Ειδικότερον, ή «έκτεταμένη οικογένεια» θεωρείται έξ έθνολογικών και κοινωνιολογικών άπόψεων, ώς παρατηρούν οί E.W. Burgess και H. J. Locke («The Family» - 'Η Οικόγένεια, 1953), θεσμός ολοκληρωμένος ή θεσμός «ιδανικός». Τοϋτο δέ διότι έντός των πλαισίων της όλοι γενικώς οί κοινωνικοί ρυθμιστικοί μηχανισμοί και διαδικασίαι (ήθη, έθιμα, θρησκεία, νόμοι, ιεράρχησις, ήγεσία, άτομική και συλλογική συμπεριφορά) τελούν εις πλήρη μεταξύ των συνάρτησιν και λειτουργίαν και καθιστούν ώς έκ τούτου όλως όμαλήν την κοινωνικοποίησιν — την δημιουργικήν ένταξιν των νεαρών μελών εις την ζωήν της οικείας κοινότητας και την καλλιέργειαν του πολυσημάντου συναισθήματος της άσφαλείας. Παρατηροϋμεν ότι ό τύπος αυτός της οικογενείας έχει εκλείψει έκ των συγχρόνων βιομηχανικών-άστικών κοινωνιών ώς μή ανταποκρινόμενος πλέον εις τά κύρια χαρακτηριστικά και τάς λειτουργίας των κοινωνιών αυτών, ήτοι εις τάς άδιαλείπτους κοινωνικάς αλλαγάς, την κοινωνικήν κινητικότητα, την κοινωνικήν διαστρωμάτωσιν με γνώμονα κύριον την έκτασιν και την ποιότητα των έμπειριών, τάς μεταβολάς εις τά παραδοσιακά συστήματα αξιών, ώς και εις τούς ύλικούς όρους οικογενειακής διαβίωσης εις την πόλιν.

— «Πατριαρχική οικογένεια» είναι ή οικογένεια εις την όποιαν ό πατήρ άναγνωρίζεται και ενεργεί ώς ό ήγέτης (ή «κεφαλή») της οικογενείας. 'Η έξουσία τούτου επί των λοιπών μελών της οικογενείας είναι άπόλυτος. 'Η πατριαρχική οικογένεια είναι συνήθως ή έκτεταμένη οικογένεια («συγγενολόδι»), ώργανομένη ώς άδιάσπαστος κοινωνική όμάς ύπό την ήγεσίαν του «πατριάρχου». 'Αμιγείς τύποι πατριαρχικής οικογενείας ήσαν ή οικογένεια εις την Ρώμην και εις την Παλαιστίνη, εις την Κίναν, αλλά και εις πλείστας παραδοσιακάς κοινωνίας. Σημειώνομεν μάλιστα ένταϋθα ότι ή έξουσία του πατρός ώς ήγέτου (pater familias) της οικογενείας διτηρήθη και διατηρείται, με ώρισμένα παραλλαγάς εις την ένάσκησιν και τάς συνεπείας της, καθ' όλα τά στάδια της εξέλιξεως των κοινωνιών, άκόμη δέ και εις τάς πλέον προηγμένας οικονομικάς και πολιτιστικάς κοινωνίας του καιρού μας. Τοϋτο συμβαίνει διότι ή οικογένεια ύπήρξε και παραμένει βασική κοινωνική όργάνωσις μελών μη ίσων μεταξύ των έκ της άπόψεως των ευκαιριών και των ίκανοτήτων έκάστου πρός διασφάλισιν των άπαιτουμένων όρων δια την ίκανοποίησιν των ποικίλων άναγκών.

— «Μητριαρχική οικογένεια» είναι ή οικογένεια της όποιας ή όλη ζωή κυριαρχείται άπό την μητέρα (μητροκεντρική οικογενειακή ζωή).

Ἡ ἐξουσία τῆς μητρὸς εἶναι ἐξουσία ἀπόλυτος. Οἱ ρόλοι τοῦ πατρὸς εἶναι ρόλοι βοηθητικοί. Ὁ ἐν λόγῳ τύπος οἰκογενείας, τύπος μᾶλλον σπάνιος, συναντᾶται κυρίως εἰς ὠρισμένας στατικές κοινωνίας. Παρατηροῦμεν ἐπίσης ὅτι ἡ «μητριαρχία» συναντᾶται, ὑπὸ διαφόρους παραλλαγάς, εἰς οἰκογενείας τῶν ὁποίων ὁ πατήρ εἰρρίσκειται μακρὰν τοῦ οἴκου του ἐπὶ μακρὰς χρονικὰς περιόδους, ὡς καὶ εἰς οἰκογενείας μὴ ἐνισχυόμενας οἰκονομικῶς καὶ κοινωνικῶς ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἢ εἰς ἀποδιοργανωμένας οἰκογενείας. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐμφανίζεται ἐπίσης κατ' ἰδιότυπον τρόπον εἰς τὰς οἰκογενείας αἱ ὁποῖαι ἔχουν ὑψηλὸν εἰσόδημα καὶ αἱ ὁποῖαι διαβιοῦν εἰς προάστια μεγάλων ἀστικῶν κέντρων. Πλέον συγκεκριμένως, ἡ ἐργασία τοῦ πατρὸς μακρὰν τῆς οἰκίας καὶ ἡ ἔκτασις καὶ τὸ εἶδος τῶν εὐθυνῶν του ἔναντι τῆς οἰκείας ἐργοδοτικῆς ἐπιχειρήσεως καὶ ἡ ὡς ἐκ τῶν εὐθυνῶν τούτων ἀδυναμία νὰ ἀσχολῆται ἀμεσώτερον μὲ τὰ τοῦ οἴκου του, ἀναγκάζουν τὴν μητέρα νὰ πληρῶνῃ τὰ κενά. Οὕτω ἡ οἰκογενειακὴ ζωὴ μεταβάλλεται ἀπὸ «γονεοκεντρικῆς» ἢ «πατροκεντρικῆς» ζωῆς εἰς ζωὴν «μητροκεντρικὴν», ἰδίως μάλιστα εἰς ὅ,τι σχετίζεται ἀμεσώτερον μὲ ὠρισμένας ἐκ τῶν κυρίων λειτουργιῶν τῆς ζωῆς αὐτῆς, ὅπως π.χ. εἶναι ἡ ἄνατροφὴ τῶν τέκνων καὶ εἰδικώτερον ἡ παιδεία τῶν ἐφήβων.

— «Γονεοκεντρικὴ οἰκογένεια» (conjugal family) εἶναι ἡ οἰκογένεια εἰς τὴν ὁποίαν ἀμφότεροι οἱ γονεῖς ἐπωμίζονται, ἐπὶ ἴσοις ὅροις, τὰς εὐθύνas διὰ τὴν ὁμαλὴν λειτουργίαν ταύτης. Ἡ οἰκογένεια αὕτη ἀναπτύσσεται κυρίως εἰς τὰς συγχρόνους κοινωνίας, αἱ ὁποῖαι διασφαλίζουν ἴσας εὐκαιρίας καὶ εἰς τοὺς ἄνδρας καὶ εἰς τὰς γυναῖκας δι' ἐκπαίδευσιν καὶ δι' ἐργασίαν, ὡς καὶ διὰ τὴν ἐπιλογὴν συζύγου μὲ κύρια κριτήρια τὴν κοινότητα γενικῶν ἐμπειριῶν καὶ κοινωνικῆς φιλοσοφίας.

Ὡς πρὸς τὰς μορφὰς τοῦ γάμου, αἱ κοινότεραι τούτων εἶναι ἡ «μονογαμία», ἥτοι ὁ γάμος ἐνὸς ἀνδρὸς μὲ μίαν γυναῖκα, ἡ «πολυγυνία» ἥτοι, ὁ γάμος ἐνὸς ἀνδρὸς μὲ δύο ἢ καὶ περισσοτέρας γυναῖκας καὶ ἡ «πολυανδρία», ἥτοι ὁ γάμος μιᾶς γυναικὸς μὲ δύο ἢ περισσοτέρους ἄνδρας. Ἡ πολυγυνία καὶ ἡ πολυανδρία ἀποδίδονται συνήθως διὰ τῆς ἐννοίας τῆς «πολυγαμίας». Ἡ ἐθνολογία ἀναφέρει εἰς τὰς μελέτας τῆς ἐπὶ τῶν μορφῶν τοῦ γάμου ἀνὰ τὰς κοινωνίας διαφόρων τύπων καὶ μίαν τετάρτην μορφήν, ἐκείνην τοῦ «ὀμαδικοῦ γάμου». Μερικοὶ μάλιστα ἐρευνηταί, ἀνατρέχοντες εἰς τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων μεταξύ τῶν δύο φύλων εἰς τὰς πρωτογόνους κοινωνίας, παρατηροῦν ὅτι ἡ ἀρχικὴ μορφή γάμου, ἥτοι τῆς κοινωνικῆς θεσμοποιημένης ἐνώσεως μεταξύ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς, ἦτο ὁ ὀμαδικὸς γάμος ὁ ὁποῖος ὠδήγησεν

Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΘΕΣΜΟΣ «ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ»

ἀκολουθῶς, λόγω τῆς συνθετωτέρας δομῆς τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου, εἰς τὴν πολυγαμίαν. Πάντως, ἡ μακρὰ ἐξέλιξις εἰς τοὺς τρόπους τῆς δημιουργίας οἰκογενείας ὡς ἀδιασπάστου καὶ προαγωγικῆς κοινωνικῆς ὁμάδος ὠδήγησε τελικῶς εἰς τὴν μονογαμίαν. Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία πρώτη καὶ ἀκολουθῶς ἡ πολιτεία εἰς τὰς ὑπὸ ἀνάπτυξιν κοινωνίας ἐκαλλιέργησαν καὶ προήγαγον τὴν μονογαμικὴν οἰκογένειαν. Ἡ θρησκεία μάλιστα αὕτη ἐντάσσει τὸν γάμον τοῦ ἐνὸς ἀνδρὸς μὲ μίαν γυναῖκα εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν Μυστηρίων. Τὸ δεδομένον τοῦτο ἔχει βαθύτατα ἐπιδράσεις εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς χριστιανικῆς περιόδου, εἶναι δὲ χαρακτηριστικόν ὅτι ἡ μονογαμικὴ οἰκογένεια εἶναι ἡ ἀποβαίνει ἔκτοτε ὁ τύπος οἰκογενείας ὄλων τῶν δυναμικῶν κοινωνιῶν καὶ κυρίως τῶν βιομηχανικῶν-ἀστικῶν κοινωνιῶν.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο δυνάμεθα νὰ ἀναφερθῶμεν καὶ εἰς μερικὰς ἄλλας ἐννοίας τῶν ὁποίων ἡ ἀποσαφήνισις ἔρχεται εἰς ἐνίσχυσιν τῆς πληρεστερας δυνατῆς μελέτης τοῦ θεσμοῦ τῆς οἰκογενείας εἰς τὴν ἐξέλιξίν του. Ἐπὶ παραδείγματι, ἡ ἐννοια «πατρογραμμικὴ διαδοχὴ» - (patrilineal descent) ὑποδηλώνει τὴν κατιοῦσαν γραμμὴν συχνάκις δὲ καὶ τὴν μεταβίβασιν τῶν περιουσιακῶν στοιχείων (κληρονομία) ἐκ τοῦ πατρὸς πρὸς τὰ ἄρρενα τέκνα. Συναφῆς πρὸς τὴν ἐννοίαν ταύτην εἶναι καὶ ἡ ἐννοια «πατροτοπικὴ» (patrilocal residence) οἰκογένεια ἡ ὁποία ὑποδηλώνει τὴν ἀμεσον ἐνταξιν τῆς οἰκογενείας τῶν ἀρρένων τέκνων εἰς τὰ εὐρύτερα πλαίσια τῆς οἰκογενείας τοῦ πατρὸς τούτων—οἰκογενείας ἐκτεταμένης καὶ πατριαρχικῆς. Ἡ ἐννοια «μητρογραμμικὴ» διαδοχὴ (matrilineal descent) ὑποδηλώνει τὴν κατιοῦσαν γραμμὴν ὡς καὶ τὴν μεταβίβασιν τῆς περιουσίας ἐκ τῆς μητρὸς εἰς τὰς θυγατέρας. «Μητροτοπικὴ» (matrilocal residence) δὲ οἰκογένεια εἶναι ἡ οἰκογένεια τῶν θυγατέρων ἡ ὁποία ἐντάσσεται εἰς τὰ πλαίσια τῆς εὐρυτέρας οἰκογενείας ὑπὸ τὴν μητέρα των—τῆς ἐκτεταμένης μητριαρχικῆς οἰκογενείας. «Διγραμμικὴ» διαδοχὴ (bilineal descent) εἶναι ἡ κατιοῦσα γραμμὴ, ὡς καὶ ἡ μεταβίβασις τῆς περιουσίας, τὸσον ἐκ τοῦ συζύγου ὅσον καὶ ἐκ τῆς συζύγου πρὸς τὰ τέκνα ἀμφοτέρων τῶν φύλων. Οἱ συγγενεῖς καὶ ἐκ τῶν δύο πλευρῶν θεωροῦνται ὡς συγγενεῖς ἴσης σημασίας. Ἡ διγραμμικὴ διαδοχὴ εἶναι βασικὸν χαρακτηριστικὸν τῶν οἰκογενειῶν τῶν οἰκονομικῶς καὶ πολιτιστικῶς προηγμένων κοινωνιῶν.

○ — Ἡ οἰκογένεια εἰς τὴν σύγχρονον κοινωνίαν

Ἡ οἰκογένεια διατηρεῖ καὶ θὰ διατηρῆ πάντοτε εἰς τὴν ὑποδομὴν τῆς ἐν ἐνεργείᾳ τὰ βιολογικὰ στοιχεῖα — τὴν ἀναπαραγωγὴν τοῦ εἴδους καὶ τὴν ἀδιάλειπτον ἀνανέωσιν τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας. Θεωρουμένη ὁμως ἡ οἰκο-

γένεια ἐκ τῆς πλευρᾶς τῆς ὡς κοινωνικῆς ομάδος, ἐλέγχεται ὡς ἄκρως εὐαίσθητος εἰς τὰς μεταλλαγὰς τὰς ὁποίας ὑφίσταται ἢ εὐρυτέρα κοινωνία. Εἰδικώτερον, ὅσον ἄτομοι, ἐκτεταμέναι καὶ βαθεῖαι εἶναι αἱ μεταβολαὶ αἱ ἐπισυμβαίνουσαι εἰς τὸ οἰκεῖον κοινωνικὸν καὶ πολιτιστικὸν περιβάλλον τόσον βαθύτερος ἀποβαίνει ὁ μετασχηματισμὸς εἰς τὴν κοινωνικὴν δομὴν καὶ τὰς κοινωνικὰς λειτουργίας τῆς οἰκογενείας.

Ἡ σύγχρονος βιομηχανικὴ κοινωνία προήλθεν, ὡς εἶπομεν, ἀπὸ τὴν βιομηχανικὴν ἐπανάστασιν, κινεῖται δὲ ταχύτατα πρὸς τὸ ἐπόμενον στάδιον, ἤτοι τὴν μεταβιομηχανικὴν κοινωνίαν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν καθημερινῶς καὶ νέων ἐπιστημονικῶν εὐρημάτων καὶ ἐφαρμογῶν. Καθὼς δὲ κινεῖται καὶ μετασχηματίζεται, ἀποχρωματίζει ἢ καὶ ἀχρηστεύει πλείστας ἐκ τῶν μορφῶν ἀτομικῆς καὶ συλλογικῆς συμπεριφορᾶς τοῦ παρελθόντος. Παραλλήλως, δημιουργεῖ νέας ἀνάγκας, αἱ ὁποῖαι ὠθοῦν μὲ τὴν σειρὰν τῶν εἰς ἐπανεξέτασιν τῶν παραδοσιακῶν ἀξιών, εἰς νέας στάσεις, εἰς νέας προτιμήσεις, ἀλλὰ καὶ εἰς νέους τρόπους ἱκανοποιήσεως τῶν ἀναγκῶν αὐτῶν.

Ἀπὸ μίαν γενικὴν ἀποψιν, ἡ παιδεία εἶναι ἤδη καὶ δικαίωμα καὶ καθῆκον ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν. Τὰ αἰτήματα δι' ἴσας εὐκαιρίας εἰς τὰς ἐπιδόσεις καὶ τὴν ἀμοιβὴν ἱκανοποιοῦνται διαρκῶς καὶ θετικώτερον. Αἱ σχέσεις μεταξὺ ἄρρένων καὶ θηλέων εἰς τὸ ἐργατάξιον, τὸ ἴδρυμα ἐκπαιδεύσεως, τὸ κέντρον ψυχαγωγίας, τὴν γειτονίαν, τὸν οἰκισμὸν, τὴν πόλιν, εἶναι σχέσεις ἀμεσώτεροι καὶ ὡς ἐκ τούτου αἱ διαδικασίαι ἐπιλογῶν καὶ ἀποφάσεων διὰ τὴν δημιουργίαν οἰκογενείας ἀπομακρύνονται ὀριστικῶς τῶν παραδοσιακῶν προτύπων — τῶν ἀμέσων ἐπεμβάσεων τῶν γονέων, τῶν οἰκονομικῶν ὑπολογισμῶν καὶ συμβάσεων, τῆς ἐπιλογῆς συζύγου ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς οἰκείας κοινωνικῆς τάξεως κοκ. Παραλλήλως, οἱ νέοι καθίστανται οἰκονομικῶς καὶ ἐν πολλοῖς συναισθηματικῶς καὶ κοινωνικῶς ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὴν πατρικὴν οἰκογένειαν.

Ἀπὸ μίαν ἄλλην ἀποψιν, ἡ ζωὴ εἰς τὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα τῶν βιομηχανικῶν κοινωνιῶν καθίσταται, ἐξ ὠρισμένων ἀπόψεων, δυσχερής. Ὁ χῶρος τῆς κατοικίας εἶναι στενός. Ἡ ἀνατροφή τῶν παιδιῶν εἶναι πλέον δύσκολος. Τὸ κόστος τοῦ βίου ἀνέρχεται. Αἱ ἀποστάσεις ἀποτελοῦν ἐμπόδιον εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν συγγενῶν καὶ ὡς ἐκ τούτου ἢ ἀμβλυνσις τῶν σχέσεων αὐτῶν εἶναι σχεδὸν ἀναπόφευκτος.

Πέραν τῶν ἀνωτέρω, ἡ πολιτεία εἰς τὰς συγχρόνους κοινωνίας, ἐπιφορτιζομένη μὲ τὸ ἔργον τῆς ρυθμίσεως σχέσεων διαρκῶς καὶ πλέον συνθέτων μεταξὺ ἀτόμων καὶ ομάδων, ἀποβαίνει πολιτεία παρεμβατικὴ. Ἐνεκα τούτου, ὑποθέσεις ἀνήκουσαι κατὰ τὸ παρελθὸν εἰς τὴν οἰκογένειαν (ἐργασία, κατοικία, πρόνοια, ἐκπαίδευσις τῶν παιδιῶν κοκ.) ὑπεισέρχονται εἰς τὸν κύ-

κλον των υποθέσεων και των επιδόσεων του κράτους — της κυβερνητικής πολιτικής και προνοίας.

Πάντα ταυτα επιδρουν αναποφευκτως και αμέσως επί της οικογενείας. Ουτω, η τυπική οικογένεια των ανεπτυγμένων κοινωνιών είναι η πυρηνική οικογένεια — γονείς και τέκνα. Αί σχέσεις τούτων προς τους γονείς των συζύγων και τους άλλους συγγενείς χαλαρώνονται. Η πυρηνική οικογένεια διασφαλίζει, εις τας καλυτέρας των περιπτώσεων, πλήρη επάρκειαν εις συναισθηματικούς δεσμούς. Αί πλειστοι εκ των λειτουργιών και των έργων του παραδοσιακού οίκου εκτελούνται ήδη με την άμεσον βοήθειαν ειδικών ιδιωτικών ή δημοσίων θεσμών, λειτουργούντων εις τα ευρύτερα πλαίσια της οικείας κοινότητος. Η τεχνολογία έρχεται να δώση νέον χαρακτήρα εις τὸ «νοικοκυριό».

Περαιτέρω, η τεκνοποίησις ελέγχεται σκοπίμως υπό αυτών τούτων των συζύγων. Τάσις είναι η απόκτησις περιωρισμένου αριθμού τέκνων. Τούτο δέ, πρώτον, λόγω της συνειδητοποιήσεως των δεδομένων ότι η εκπαίδευσις τούτων κατά τρόπον σύμφωνον προς τας κοινωνικὰς και πολιτιστικὰς απαιτήσεις της συγχρόνου ζωής είναι διαδικασία δυσχερής και δαπανηρά και, δεύτερον, λόγω της ανάγκης άμφοτέρων των γονέων δια άμεσωτέραν επαφήν προς τα αγαθά της ευρύτερας κοινωνικής και πολιτιστικής ζωής.

— Η οικογένεια των προαστίων

Αί άρνητικαι πλευραι (έκ της ειδικής άπόψεως του σχηματισμού οικογενειών) της ζωής εις τα μεγάλα αστικά κέντρα άποτελούν, ως είπομεν, μίαν εκ των κυρίων αιτιών της κινήσεως προς τα προάστια. Είναι δέ η οικογένεια των προαστίων, εις την όποιαν οί σύγχρονοι κοινωνιολόγοι άναζητούν στοιχεΐα δια τας θεωρήσεις των επί του προβλήματος της δομήσεως οικογενειών ικανών να διαβιούν δημιουργικώς εις τα πλαίσια της συγχρόνου κοινωνικής ζωής — μιās ζωής πλήρους ευκαιριών και υποσχέσεων, αλλά και πλήρους άνασταλτικών δυνάμεων και άπειλών.

Τα ως άνω δεδομένα και άντιλήψεις καθιστούν τας κοινωνιολογικάς έρευνας επί της οικογενείας εις τα προάστια, ήτοι εις τους οικισμούς οί όποιοι φαίνεται να πληρούν τους καλυτέρους μέχρι της στιγμής όρους προαγωγικής οικογενειακής διαβιώσεως, λίαν ένδιαφερούσας. Είναι δέ αί έρευναι αυται και πολλαι και έγκυροι. Οί κοινωνιολόγοι E.G. Jaco και I. Belknap («Is a New Family Form Emerging in the Urban Fringe?» - Νέος Τύπος Οικογενείας Έμφανίζεται εις τα Άκρα των Άστικών Κέντρων; 1953), αναλύοντες τα εύρήματα των συναφών έρευνών επί του έν λόγω προβλήματος, διετύπω-

σαν σειράν παρατηρήσεων αἱ ὁποῖαι διατηροῦν εἰσέτι, κατὰ τὰ νεώτερα συγκριτικά μελετήματα, τὴν δέουσαν ἐγκυρότητα.

Ἐκ τῶν γενικῶν παρατηρήσεων, ἐκείνων αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰδικῶς εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν μεγάλων ἀστικῶν κέντρων, αἱ χαρακτηριστικώτεροι εἶναι αἱ ἀκόλουθοι : (α) Μείωσις τῶν γεννήσεων. (β) Σχηματισμὸς πολῶν μικρῶν οἰκογενειῶν. (γ) Αὐξήσις τοῦ ποσοστοῦ τῶν ἐγγάμων ἐπὶ τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐχόντων ἡλικίαν γάμου. (δ) Μείωσις τοῦ ὀρίου ἡλικίας πρὸς γάμον. (ε) Αὐξήσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργαζομένων γυναικῶν, ἀγάμων καὶ ἐγγάμων. (στ) Ἀμβλυνσις τῶν παραδοσιακῶν λειτουργιῶν τῆς οἰκογενείας — οἰκονομικῶν, μορφωτικῶν, ψυχαγωγικῶν, θρησκευτικῶν καὶ προνοίας.

Ἐκ τῶν παρατηρήσεων αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰδικῶς ἐπὶ τῆς οἰκογενείας εἰς τὰ προάστια, αἱ ἐνδεικτικώτεροι εἰς θετικά στοιχεῖα (ἐκ τῆς ἀπόψεως τῶν θεμελιακῶν ἀναγκῶν τῆς κοινωνίας δι' ἐπιβίωσιν καὶ δι' ἀδιάλειπτον ἀνανέωσιν τῶν μελῶν τῆς) καὶ αἱ παρεχόμεναι ὡς βᾶσις δι' ἐνδιαφερούσας κοινωνιολογικὰς συγκρίσεις καὶ θεωρήσεις εἶναι : (α) Οἱ κάτοικοι τῶν προαστίων ἔχουν τὰς δυνατότητες νὰ δοκιμάζουσιν νέα σχήματα ὀργανώσεων κατὰ φύλον καὶ κατὰ ἡλικίαν, ἀλλὰ καὶ ὀργανώσεων δι' ἀμφοτέρα τὰ φύλα καὶ δι' ὅλας τὰς ἡλικίας καὶ διασφαλίζουν οὕτω εὐκαιρίας δι' ἀμεσώτερας σχέσεις καὶ ἀνταλλαγὰς κοινωνικῶν καὶ πολιτιστικῶν ἐμπειριῶν — δεδομένου τοῦτο ἄκρως εὐνοϊκὸν διὰ τὴν ὁμαλὴν δόμησιν καὶ λειτουργίαν τῆς οἰκογενείας. (β) Οἱ ὄροι οἰκογενειακῆς ζωῆς ἐπιτρέπουν ἀμεσώτερας σχέσεις μεταξὺ τῶν συγγενῶν ἢ ἄλλως διὰ τὴν καλλιέργειαν τῶν συγγενικῶν δεσμῶν καὶ κατ' ἀκολουθίαν διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τῆς συνειδήσεως τῆς σημασίας τῆς ἐκτεταμένης οἰκογενείας διὰ τὴν ὁμαλὴν συναισθηματικὴν ἀνάπτυξιν, ἰδίως τῶν νεαρῶν μελῶν. (γ) Ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν οἰκογένειαν τοῦ κέντρου τῆς πόλεως, ἡ οἰκογένεια εἰς τὰ προάστια παρουσιάζει σειράν ἐνδιαφερόντων δημογραφικῶν χαρακτηριστικῶν. Μεταξὺ τούτων τὰ πλέον θετικά εἶναι : Ὑψηλοτέρα γεννητικότητα, μεγαλύτερος ἀριθμὸς μελῶν, περισσότεροι γάμοι, ἠϋξημένον ποσοστὸν γάμων εἰς νεαράν ἡλικίαν, περιορισμένη κινητικότητα, μεγαλύτερον ποσοστὸν ἐργαζομένων, χαμηλοτέρα θνησιμότης, ὡς καὶ ἀμεσώτερα ἐπίδρασις τῶν γονέων ἐπὶ τῶν τέκνων εἰς βασικά προβλήματα τούτων — ἐκπαίδευσις, ἐπιλογὴ ἐπαγγέλματος, γάμος.

Αἱ ἀνωτέρω διαπιστώσεις συνιστοῦν, προφανῶς, θετικὰς ἀπαντήσεις εἰς τὸν ὅλον προβληματισμὸν τῆς κοινωνίας ἐπὶ τοῦ τομέως τῆς οἰκογενείας ὡς τοῦ ζωτικωτέρου ἐξ ὅλων τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν. Πλέον συγκεκριμένως, ἡ κοινωνία κατέχει ἤδη καὶ τὰς ἐμπειρίας νὰ περιορίσῃ εἰς τὸ ἐλάχιστον τὰς δυσμενεῖς διὰ τὴν οἰκογένειαν συνθήκας, αἱ ὁποῖαι ὀφείλονται εἰς τὰς ταχυ-

τάτας κοινωνικὰς μεταβολὰς καὶ εἰς τὰς ἀσχεδιάστους δραστηριότητας ἀτόμων καὶ ὁμάδων καὶ ὡς κοινωνία «ἔμπειρος» νὰ δημιουργῆ, βάσει εὐελίκτων ἀναπτυξιακῶν οικονομικῶν, κοινωνικῶν καὶ πολιτιστικῶν προγραμμάτων ὄρους ἀνταποκρινομένους διαρκῶς καὶ πληρέστερον εἰς τοὺς θεμελιακοὺς ρόλους τῆς — ἀναπαραγωγῆ, ἐνσυνείδητος καὶ δημιουργικῆ συμμετοχῆ εἰς τὴν παραγωγὴν ὑλικῶν καὶ πνευματικῶν ἀγαθῶν, ἐπιλεκτικὴ κατανάλωσις καὶ πρωτίστως δημιουργία κλίματος καὶ μέσων πρὸς ὁμαλὴν κοινωνικοποίησιν τῶν τέκνων.

— Ἡ ἀποδιοργάνωσις τῆς οἰκογενείας

Οἱ παράγοντες ἀποδιοργανώσεως τῆς οἰκογενείας εἰς τὴν βιομηχανικὴν -ἀστικὴν κοινωνίαν μελετῶνται ἐν ἐκτάσει καὶ συστηματικῶς ὑπὸ ἐιδικοῦ κλάδου τῆς κοινωνιολογίας, τῆς παθολογικῆς κοινωνιολογίας. Αἱ παρατηρήσεις ἐνταῦθα ἐπὶ τοῦ θέματος θὰ εἶναι ὅπως σύντομοι.

Ἐν πρώτοις, διὰ τῆς ἐννοίας τῆς ἀποδιοργανώσεως ὑποδηλώνεται κάποια διαταραχὴ εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς οἰκογενείας. Ὅταν ἡ διαταραχὴ εἶναι περιωρισμένη, ὀμιλοῦμεν συνήθως περὶ ἀσταθείας τῆς οἰκογενείας. Ὅταν ἡ διαταραχὴ εἶναι σοβαρὰ καὶ διαρκῆς, τότε ὀμιλοῦμεν περὶ ἀποδιοργανώσεως ἢ καὶ διαλύσεως τῆς οἰκογενείας. Γενικῶς, ἡ οἰκογενειακὴ ἀστάθεια εἶναι ἀποτέλεσμα ὀρισμένων συντελεστῶν ἐκ τῶν ὁποίων οἱ εὐχερέστερον διακρινόμενοι, κατὰ τὸν Robin M. Williams («American Society» - Ἀμερικανικὴ Κοινωνία, 1970) εἶναι: (α) Ἡ μὴ νομίμως συγκροτηθεῖσα οἰκογένεια καί, κατὰ συνέπειαν, ἡ μὴ κοινωνικῶς παραδεκτὴ οἰκογένεια — ἀθέμιτος οἰκογενειακὴ δομὴ, νόθα τέκνα. (β) Ἐκουσία διάζευξις, ἥτοι ἀποχώρησις τοῦ ἑνὸς ἐκ τῶν συζύγων ἐκ τῆς οἰκογενειακῆς ἐστίας — ἀκύρωσις τοῦ γάμου, διαζύγιον, χωρισμὸς ἀπὸ κοίτης, ἐγκατάλειψις. (γ) Ἀνικανότης ἑνὸς ἢ περισσοτέρων μελῶν νὰ διασφαλίζουσιν εἰς τὰ λοιπὰ μέλη ἐπαρκῆ κοινωνικὴν καὶ συναισθηματικὴν ἀνταπόκρισιν καὶ ἐνίσχυσιν. (δ) Διαταραχὴ λόγῳ ἐξωτερικῶν αἰτίων, ὅπως π.χ. εἶναι ἀκουσία ἀπουσία ἑνὸς ἢ περισσοτέρων μελῶν — θάνατος, φυλάκισις, παρατεταμένη στρατιωτικὴ θητεία κατὰ τὴν διάρκειαν πολέμου, μεταφορὰ κέντρου ἐργασίας εἰς τόπον πολὺ μακρὰν τοῦ οἴκου. (ε) Ποικίλοι ἐνδοοικογενειακοὶ λόγοι ὡς π.χ. αἱ ψυχασθένειαι, αἱ παρατεταμέναι σωματικαὶ νόσοι, αἱ ἀναπηρία, ἡ γέννησις διανοητικῶς καθυστερημένου τέκνου κ.ἄ.

Κατὰ τὰς κοινὰς ἀντιλήψεις, ἡ κυρία αἰτία ἀποδιοργανώσεως τῆς οἰκογενείας εἶναι ἡ ἀσυμφωνία μεταξὺ τῶν συζύγων — «ἀσυμφωνία χαρακτηρῶς». Θετικώτεροι ὅμως κοινωνιολογικαὶ ἔρευναι ὀδηγοῦν εἰς τὸ συμπέρα-

σμα ὅτι τὰ κυριώτερα αἷτια πρέπει νά ἀναζητῶνται πολλακίς εἰς αὐτήν ταύτην τήν δομήν καί τήν λειτουργίαν τῆς κοινωνίας. Ἡ οἰκογένεια ἀποδιοργανώνεται συνήθως, διότι : (α) Οἱ οἰκογενειακοὶ δεσμοί, ἀντικατοπτρίζοντες ἐκ πλείστων ἀπόψεων τήν ἄμβλυσιν τῶν παραδοσιακῶν στοιχείων εἰς τὰς σχέσεις μεταξύ ἀτόμων καί ὁμάδων τοῦ εὐρυτέρου κοινωνικοῦ καί πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος, ἀποβαίνουν δεσμοὶ ὀλιγώτερον ἀνθεκτικοὶ ἀκόμη καί εἰς τὰς μικροτέρας ἀντιξοότητας τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου, φαινόμενον τοῦτο ἄγνωστον σχεδόν εἰς τήν πατριαρχικὴν οἰκογένειαν τῆς παραδοσιακῆς κοινωνίας. (β) Ἡ οἰκογένεια δὲν διασφαλίζει πάντοτε τὴν συμπαράστασιν τῆς οἰκείας κοινωνίας καί πολιτείας εἰς τὸν προβληματισμὸν τῆς — οικονομικῆς δυσπραγίας μακρᾶς διαρκείας, δυσμενεῖς ὄροι ἐργασίας εἰς τὸ ἐργοτάξιον, ποικίλα ὄσον καὶ ἔντονα κοινωνικοπαθολογικά φαινόμενα εἰς τὴν συνοικίαν ἢ τὴν πόλιν, ἀνεπάρκεια χώρου εἰς τὴν κατοικίαν, ἑλλιπὴς παιδεία, πόλεμοι, κατοχὴ κοκ.

— Τὸ μέλλον τῆς οἰκογενείας

Κατὰ τὰς συγχρόνους κοινωνιολογικὰς θεωρήσεις, αἱ ἀνεπτυγμέναι κοινωνίαι πρῶτον, κατανοοῦν πλήρως τὴν σημασίαν τοῦ θεσμοῦ τῆς οἰκογενείας διὰ τὸ μέλλον των καί δεύτερον, διαθέτουν ἤδη καί τὰς ἐμπειρίας καί τὰ μέσα διὰ τὴν ἐπεξεργασίαν καί τὴν ἐφαρμογὴν προγραμμάτων πρὸς διατήρησιν καί τὴν ἐπαύξησιν μάλιστα τῆς ζωτικότητος καί τῶν λειτουργιῶν τοῦ κοινωνικοῦ αὐτοῦ κυττάρου.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι καί αἱ κοινωνίαι τοῦ παρελθόντος ἐλάμβανον ὀρισμένα μέτρα προστασίας καί ἐνισχύσεως τῆς οἰκογενείας. Πάντως ἡ συστηματικώτερα κοινωνικὴ πρόνοια ὑπὲρ τοῦ θεσμοῦ αὐτοῦ εἶναι ἔργον τῶν κοινωνιῶν αἱ ὁποῖαι διεμορφώθησαν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως. Αἱ κοινωνίαι αὗται παρωθοῦμεναι ἀπὸ τὰς πάντοτε ἐνεργοῦς θρησκευτικὰς καί ἀνθρωπιστικὰς ἀξίας, ἀπὸ νέα ἰδεολογικὰ καί πολιτικὰ κινήματα, ἀλλὰ καί ἐξ ἀναγκῶν ἄμεσώτερον πρακτικῶν, ἀπεδύθησαν εἰς ἐκτεταμένα ἔργα οἰκογενειακῆς προνοίας, ἰδίως ἀπὸ τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου — προστασία τῶν ἐργαζομένων παιδιῶν, προστασία τῆς ἐργαζομένης μητρός, προστασία τοῦ γῆρατος, ἀσφάλεια κατ' ἀσθενειῶν καί ἀτυχημάτων, λαϊκὴ κατοικία, βελτιωτικὰ ἔργα εἰς λαϊκὰς συνοικίας, δωρεὰν ἐκπαίδευσίς κοκ.

Βραδύτερον, αἱ ἔγκυροι διαπιστώσεις ὅτι ἡ οἰκογένεια τῶν ἀστικῶν ἰδίως κέντρων ἀπειλεῖται ὑπὸ σειρᾶς ἀνασταλτικῶν καί ἀρνητικῶν διὰ τὴν λειτουργίαν τῆς κοινωνικῶν δεδομένων ὀφειλομένων εἰς τὰς ἀσχεδιάστους οἰ-

Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΘΕΣΜΟΣ «ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ»

κοινωνικές, κοινωνικές και πολιτιστικές δραστηριότητας, ώδηγησαν εις την συνειδητοποίησιν της ανάγκης του «σχεδιασμού του μέλλοντος». Παρατηρούμεν ένταυθα ότι τὰ κατηγορήματα της έν λόγω έννοιαι ποικίλουν από κοινωνίαν εις κοινωνίαν, τουτο δε λόγω των διαφορών εις την κοινωνικήν φιλοσοφίαν, τὰ συστήματα αξιών, τόν χαρακτήρα της οικονομίας και τόν τύπον της πολιτείας. Εις τὰς άνοικτάς και έλευθέρας κοινωνίας ο οικονομικός, κοινωνικός και έν γένει πολιτιστικός σχεδιασμός του μέλλοντος νοείται ως συλλογική, σκόπιμοι και καλώς ώργανωμένοι προσπάθειαι, άποσκοπούσαι, πρώτον, εις την όρθήν εκτίμησιν του όλου κοινωνικού δυναμισμού και την κατανόησιν των ποικίλων κοινωνικών φαινομένων εις τὰς όργανικές μεταξύ των σχέσεις και δεύτερον, εις την επεξεργασίαν και την εφαρμογήν προγραμμάτων προς πειθάρχησιν των φαινομένων αυτών εις τὰς ανάγκαις και του άτομου, ως έλευθέρας προσωπικότητος, και της οικογενείας ως ζωτικής κοινωνικής μονάδος και κυττάρου του κοινωνικού συνόλου.

Εις τὰ μελετήματα και τὰ προγράμματα ταυτα αί κεντρικαι θέσεις είναι (α) ότι ή άσφάλεια μιαις δυναμικής κοινωνίας εξαρτάται άμεσώτατα από την όμαλήν δόμησιν και λειτουργίαν της οικογενείας και (β) ότι ή οικογένεια περισσότερο παντός άλλου κοινωνικού θεσμού δύναται να μορφώση μιαν ίσορροπημένην συναισθηματικώς και εμπειρον προσωπικότητα, ικανήν και να άντέχη εις τὰς ποικίλας πιέσεις της τεχνοκρατικής-άστικής ζωής αλλά και να μετέχη ένσυνειδήτως και επιτυχώς εις έργα άποσκοπούντα εις την συνεχή βελτίωσιν της ποιότητος της ζωής.

Με fix και η αφιέρωση δίνω δα ήλα
χρησιμ. νοήσιμ. για να βίω χαριέω.
Μαζί όμως με την ΑΓΑΠΗ του για βίω
ηλεκτίω υ' άρχεί.
Αγρίος.

Με fix και η αφιέρωση δίνω δα ήλα
χρησιμ. νοήσιμ. για να βίω χαριέω.
Μαζί όμως με την ΑΓΑΠΗ του για βίω
ηλεκτίω υ' άρχεί

Αγρίος
3/6/76.

ΧΙΙΙ. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ «ΣΥΛΛΟΓΙΚΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ»

— 'Η συλλογική συμπεριφορά

'Η έννοια συλλογική συμπεριφορά συνυφαίνεται άμέσως με τās μερικότερας έννοιās π.χ. πλήθος, κοινόν, κοινή γνώμη, ιδεολογικά κινήματα, κοινωνικαί άναταραχαί, κοινωνική πρόοδος, προπαγάνδα, μόδα κ.οκ. 'Η κοινωνιολογία ήσχολήθη με τās έννοιās αútās ώς και με τā στοιχειά, τā όποια τās συνθέτουν, άπό τā πρώτα άκόμη βήματά της έκ του χώρου τών έμπειρικών παρατηρήσεων και γενικεύσεων πρός τόν χώρον τής έπιστήμης. Πάντως, ή θετική κοινωνιολογική έρευνα διά τήν πληρεστέραν κατανόησιν τών ώς άνω έννοιών και, ειδικώτερον, τών ποικίλων έκφάνσεων τής όμαδικής ζωής είναι έργον τών νεωτέρων χρόνων. 'Ο ειδικός μάλιστα κλάδος τής κοινωνιολογίας, ή κοινωνική ψυχολογία, ύποκινουμένη εις τās έρεúνας και τās επιδόσεις της άπό τήν διαρκώς και ευρύτεραν έκτασιν και άποφασιστικότεραν σημασίαν τής συλλογικής συμπεριφορās, λόγω τής έπ' αútης άποφασιστικής επιδράσεως τών συγχρόνων μέσων μαζικής έπικοινωνίας, έχει ιδιαιτέρως άναπτυχθή.

Κατά τήν κοινωνικήν ψυχολογίαν, συλλογική συμπεριφορά είναι κάθε έκδήλωσις και δραστηριότης μικρού ή μεγάλου άριθμού άτόμων, τā όποια έπικοινωνούν άμέσως ή έμμέσως μεταξύ των και τā όποια άλληλοεπηρεάζονται εις τήν διαμόρφωσιν τής στάσεώς των έναντι τής όμάδος, τήν όποιαν τάυτα συνιστούν, ώς και εις τήν προσφοράν των εις τήν όμαδικήν ζωήν. 'Επί παραδείγματι, εις μίαν αίθουσαν παραδόσεως, ή δλη συμπεριφορά, ήτοι ή έπικοινωνία μεταξύ τής έδρας και τών άκροατών της, αί συναφείς έκ τής έπικοινωνίας αútης αντιδράσεις, ώς π.χ. αί έρωτήσεις, αί άπαντήσεις, ή έγκρισις ή άμφισβήτησις κοκ., συνιστούν όργανικās πλευράς του αútου φαινομένου — τής συλλογικής συμπεριφορās εις τήν αίθουσαν. Χαρακτηριστικόν δεδομένον είναι ότι κατά τήν διαμόρφωσιν και τās έκφάνσεις τής συλλογικής συμπεριφορās παρατηρεΐται κάποια διαφοροποιήσις εις τās έκδηλώσεις και τās δραστηριότητας. Προφανώς, ή διαφοροποίησις αútη καθορίζεται, μέχρις όρισμένου σημείου, άπό τήν παράδοσιν (τήν συλλογικήν έμπειρίαν), άπό τούς προκαθορισμένους ρόλους, άπό τήν δομήν και άπό τούς

γενικούς ή ειδικούς στόχους της ομάδος. Όντως, παρατηρούνται διαφοραί εις τὰς ἐκφάνσεις της συλλογικής συμπεριφοράς π.χ. μεταξύ τῶν παρισταμένων εις μίαν ποδοσφαιρικήν συνάντησιν, τῶν ἀκροατῶν μιᾶς συναυλίας, της συνελεύσεως τῶν μελῶν μιᾶς ὀργανώσεως, τῶν μετεχόντων ἐνὸς συλλαλητηρίου, μιᾶς διαδηλώσεως κοκ.

Γενικῶς, ἡ συλλογικὴ συμπεριφορὰ εἶναι ἡ δραστηριότης, της ὁποίας τὰ στάδια καὶ αἱ φάσεις προκαθορίζονται ἐν πολλοῖς ἀπὸ τὰ ἐπικρατοῦντα ἦθη, ἔθιμα, τοὺς οἰκείους κανονισμοὺς, τοὺς προεξαγγελλομένους στόχους, ἀπὸ καθιερωμένους θεσμοὺς, νόμους κοκ. ἢ εἶναι φαινόμενον συμπτωματικόν, προκαλούμενον ἀπὸ ἓνα τυχαῖον κίνητρον (συμβάν), ὡς εἶναι π.χ. ἡ ὁμαδικὴ συμπαράστασις ἢ ὁμαδικὴ κατακραυγὴ τῶν τυχαίως παρευρισκομένων ἀτόμων (σχηματιζόντων ἔτσι μίαν προσωρινὴν ὁμάδα) ἐξ αἰτίας ἐνὸς αἰφνιδίου ἐπεισοδίου — μιᾶς πυρκαϊᾶς, ἐνὸς αὐτοκινητιστικοῦ ἀτυχήματος, μιᾶς φιλονικίας κοκ. Μεταξὺ τῶν ὁμάδων ἢ κοινωνικῶν θεσμῶν, εἰς τὰ πλαίσια τῶν ὁποίων ἡ συλλογικὴ συμπεριφορὰ εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον προκαθορισμένη ἀπὸ τὴν οἰκείαν παράδοσιν ἢ συγκεκριμένους κανόνες καὶ κανονισμοὺς, εἶναι ἡ οἰκογένεια, ἡ ἐκκλησία, ὁ στρατὸς κλπ. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ συλλογικὴ συμπεριφορὰ εἶναι ἢ ἀπὸ κοινοῦ καὶ ἢ αὐτὴ περὶ τοῦ ἀντίδρασις ὠρισμένου ἀριθμοῦ προσώπων εἰς μίαν κοινήν ἐπ' αὐτῶν ἐπίδρασιν ἢ εἰς ἓνα κοινὸν κίνητρον. Ἐξ ἄλλου, ἓνας ἐκ τῶν εἰδικωτέρων κοινωνικῶν ψυχολόγων, ὁ Herbert Blumer («Collective Behavior», «Sociology», 1957) ὀρίζει τὸ φαινόμενον της συλλογικής συμπεριφοράς ὡς «δραστηριότητα μᾶλλον πολυμελῶν ὁμάδων, ἢ ὁποία ἐκπηδᾷ καὶ ἀναπτύσσεται ἐπὶ γραμμῶν μὴ προκαθορισμένων ἀπὸ δεδομένους κοινωνικοὺς κανόνες καὶ ἢ ὁποία ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν (ἢ ἀποτελεῖ ἀντίδρασιν) καταστάσεως μὲ δομὰς καὶ κατευθύνσεις μὴ σαφῶς διακρινόμενας». Προφανῶς ὁ περιφορᾶς θεσμοποιημένων ὁμάδων, ἦτοι ὠργανωμένων βάσει σταθερῶν παραδοσιακῶν στοιχείων ἢ κανονισμῶν καὶ νόμων.

Ἐκ τῶν συναφῶν πρὸς τὸ ὅλον θέμα ἐννοιῶν, ὡς αὐταὶ ἀνεφέρθησαν ἀνωτέρω, μελετῶμεν ἐνταῦθα μόνον τὰς ἐννοίας ὁμάς, πλήθος, μᾶζα, κοινὸν καὶ κοινὴ γνώμη. Ἡ τελευταία ἐκ τῶν τριῶν αὐτῶν θεμελιακῶν ἐννοιῶν της κοινωνικῆς ψυχολογίας, ἦτοι ἡ ἐννοία της κοινῆς γνώμης, ἢ ὁποία ἔχει μάλιστα ἀποτελέσει ἀντικείμενον εὐρείας κοινωνιολογικῆς ἐρεῦνης μας («Gabriel Tarde's 'L'Opinion et la foule' and the Sociology of Public Opinion», 1969), καὶ ἢ ὁποία ἐνδιαφέρει ἀμεσώτατα τὸν εἰσαγόμενον εἰς τὴν ἐπιστήμην της κοινωνιολογίας, θά ἐξετασθῇ ἐκτενέστερον.

— Η ομάδα

— Η έννοια ομάς

Αί ομάδες συνιστούν στοιχεία θεμελιακά όλων των κοινωνιών. Συγκροτούνται αὐται ὑπὸ μακροῦ ἢ μεγαλυτέρου ἀριθμοῦ μελῶν, ἐπιφορτίζονται μὲ ὅλως ἀναγκαίας διὰ τὸ κοινωνικὸν σύνολον λειτουργίας. Πάντα τὰ μέλη τῆς κοινωνίας ἀνήκουν εἰς μίαν ἢ περισσοτέρας ομάδας, ἢ συλλογικῆ ψυχολογία τῶν ὁποίων ἀσκεῖ ἀποφασιστικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἀτομικῆς ψυχολογίας ἐκάστου τῶν μελῶν τῆς.

Ἀπόπειραι πρὸς ὀρισμὸν τῆς ομάδος ἤρχισαν ἀπὸ τὰ τέλη σχεδὸν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Μεταξὺ τῶν πρώτων μελετητῶν, ὁ Γάλλος ψυχολόγος Gustave LeBon («Psychologie des foules», 1896) καὶ ὁ ἐπίσης Γάλλος στοχαστῆς Gabriel Tarde («Les lois de l'imitation», 1890) κατέχουν πρωτεύουσαν θέσιν. Ἀμφότεροι ὑπεστήριξαν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει μίαν φυσικὴν τάσιν πρὸς μίμησιν καὶ ὅτι ἡ τάσις αὕτη ἐνισχύεται καὶ λειτουργεῖ διὰ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ «ὀμαδικοῦ νοός», εὐθὺς ὡς τὰ ἄτομα ἔλθουν εἰς ἐπικοινωνίαν μεταξὺ τῶν καὶ σχηματίζουν ομάδα.

Ἡ σύγχρονος κοινωνικὴ ψυχολογία προσδιορίζει τὴν ομάδα ὡς ἀριθμὸν προσώπων, τὰ ὁποῖα ἔχουν κάτι τὸ κοινὸν μεταξὺ τῶν, ἓνα συναίσθημα ἐνότητος, ὡς καὶ μερικὰς κοινὰς ἐπιδιώξεις, καὶ τὰ ὁποῖα πειθαρχοῦν εἰς ὀρισμένους κοινούς κανόνας συμπεριφορᾶς) (G.A. Theodorson and A.G. Theodorson, «Modern Dictionary of Sociology», 1969).

Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Edwin Hollander («Principles and Methods of Social Psychology», 1967), τὰ ἄτομα μετέχουν τῆς ομάδος ὡς μέλη εἴτε διὰ τῆς «ἀπονομῆς» εἰς αὐτὰ εἴτε διὰ τῆς «ἀποκτήσεως» τῆς ιδιότητος τοῦ μέλους. Ἐπὶ παραδείγματι, ἡ ιδιότης ἐνός ἀτόμου ὡς μέλους ὀρισμένης οἰκογενείας εἶναι ιδιότης «ἀπονημθεῖσα» εἰς τὸ ἄτομον αὐτό. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν, ἀπουσιάζει τὸ στοιχεῖον τῆς προσωπικῆς ἐκλογῆς. Ἐν ἀντιθέσει, ἡ ιδιότης τοῦ μέλους ἐνός συλλόγου εἶναι ιδιότης «κτωμένη». Τὸ στοιχεῖον τῆς προσωπικῆς ἐκλογῆς εἶναι ἐμφανὲς εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν.

— Τυπολογίαι ομάδων

Γενικῶς, αἱ ομάδες διακρίνονται, ἀπὸ κοινωνιολογικῆς ἀπόψεως, εἰς ομάδας πρωτογενεῖς καὶ εἰς ομάδας δευτερογενεῖς. Ἐπίσης, γίνεται διάκρισις μεταξὺ τῶν τυπικῶν ομάδων καὶ τῶν μὴ τυπικῶν ομάδων.

Πρωτογενῆς ομάς: Ἡ πρωτογενῆς ομάς εἶναι ομάς μᾶλλον περιορι-

σμένη, από τῆς ἀπόψεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μελῶν τῆς, χαρακτηρίζεται δὲ αὕτη ἀπὸ τοὺς στενοὺς προσωπικοὺς δεσμοὺς μεταξύ τούτων. Εἰδικώτερον, ἡ ἔμφασις δίδεται εἰς τὴν «πρόσωπον μὲ πρόσωπον» ἐπικοινωνίαν καὶ ἀλληλεγγύειαν, ὡς καὶ ἀπὸ τὴν αὐθορμησίαν εἰς τὰς σχέσεις καὶ τὴν συμπεριφορὰν. Ὁ ὅρος «πρωτογενῆς ὁμάς» ἐχρησιμοποιήθη, κυρίως, ἀπὸ τὸν Ἀμερικανὸν κοινωνιολόγον Charles H. Cooley («Social Organization», 1909). Οὗτος διέκρινε καὶ ὑπεγράμμισε τὴν τυπικὴν σημασίαν τῆς ὁμάδος αὐτῆς διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀτόμου, ἰδίως λόγῳ τῶν ἀμέσων ἐμπειριῶν, αἱ ὁποῖαι σχηματίζονται ἀπὸ τὴν ζωὴν τοῦ ὡς μέλους τῶν ὁμάδων τοῦ τύπου αὐτοῦ, ἤτοι τῆς οἰκογενείας, τοῦ στενοῦ κύκλου τῶν προσωπικῶν φίλων καὶ τῆς παραδοσιακῆς γειτονιάς.

Ἡ δευτερογενῆς ὁμάς : Δευτερογενῆς ὁμάς εἶναι ἡ ὁμάς, ἡ ὁποία συγκροτεῖται διὰ νὰ ἐπιτελέσῃ ἔργα συγκεκριμένα. Αἱ σχέσεις μεταξύ τῶν μελῶν τῆς ὁμάδος αὐτῆς δὲν εἶναι σχέσεις «προσωπικαί». Εἶναι σχέσεις, αἱ ὁποῖαι καθορίζονται ἀπὸ τὴν κατανομήν τῶν ρόλων, ὡς ἡ κατανομή αὕτη ρυθμίζεται ἀπὸ τὴν φύσιν τοῦ ἔργου καὶ ἀπὸ τὴν ἀνάγκην τῆς ἐπιτυχοῦς ἐκτελέσεως τούτου. Εἰδικώτερον, τὸ ἄτομον-μέλος μετέχει τῆς ὁμάδος κατ' αὐτὸν ἢ ἐκεῖνον τὸν τρόπον μὲ κύριον κριτήριον τὸ εἶδος καὶ τὴν ποιότητα τῶν ἐμπειριῶν του. Εἰς τὰς δευτερογενεῖς ὁμάδας ἀνήκουν οἱ ποικίλοι τύποι τῶν ὀργανώσεων — αἱ ἐνώσεις, οἱ σύλλογοι, οἱ σύνδεσμοι, τὰ σωματεῖα κ.ἄ.

Ἡ τυπικὴ ὁμάς : Τυπικὴ ὁμάς (formal group) εἶναι ἡ ὁμάς, ἡ ὁποία ὀργανώνεται ὀρθολογικῶς, ὥστε νὰ ἐπιτελῇ αὕτη ὅσον τὸ δυνατόν ἀποδοτικώτερον ὄρισμένον ἔργον ἢ ἔργα. Κατὰ ταῦτα, ἡ ὅλη δομὴ καὶ αἱ λειτουργίαι, ὡς καὶ οἱ ρόλοι τῆς ἡγεσίας καὶ ἐκάστου τῶν μελῶν τελοῦν εἰς ὀργανικὴν ἁρμονίαν μὲ τὴν φύσιν τῆς ἀποστολῆς τῆς ὁμάδος. Εἰς τὸν τύπον αὐτὸν ἀνήκουν οἱ μεγάλοι ὀργανισμοί, ὡς π.χ. ἡ γραφειοκρατία, ὁ στρατός, αἱ ἐργατικαὶ ἐνώσεις κ.ἄ. Αἱ τυπικαὶ ὁμάδες ἔχουν κάτι τὸ κοινὸν μὲ τὰς δευτερογενεῖς ὁμάδας. Εἰς ἀμφοτέρας, αἱ σχέσεις μεταξύ τῶν ἀποτελούντων ταύτας εἶναι «ἀπρόσωποι» καὶ οἱ ρόλοι προκαθορίζονται καὶ ἀνακατανέμονται μὲ ὁδηγὸν τὰς ἐμπειρίας καὶ δεξιότητας, τὰς συναφεῖς πρὸς τὴν φύσιν τῶν τεθέντων στόχων καὶ τοῦ ἐπιτελουμένου ἔργου.

Ἡ μὴ τυπικὴ ὁμάς : Μὴ τυπικὴ ὁμάς (informal group) εἶναι ὁ μικρὸς ὄμιλος ἀτόμων, ἡ συμπεριφορὰ τῶν ὁποίων, ὡς μελῶν τούτου, δὲν διέπεται ἀπὸ σαφῶς διατυπωμένους κανόνας ἢ ἀπὸ συγκεκριμένους στόχους ἢ ἀπὸ ἀνεγνωρισμένην ἡγεσίαν. Ἡ συγκρότησις γίνεται μᾶλλον αὐθορμήτως, ἢ δὲ ἐπικοινωνίαν καὶ οἱ δεσμοὶ μεταξύ τῶν μελῶν ρυθμίζονται ἀπὸ τὴν κοινότητα τῶν ἐνδιαφερόντων καὶ διακρίνονται ἀπὸ κάποιαν οἰκειότητα. Ἐτερον

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ «ΣΥΛΛΟΓΙΚΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ»

χαρακτηριστικόν είναι ἡ ἀλληλεγγύη μεταξὺ τῶν μελῶν καὶ ἡ προσήλωσις τῶν εἰς τὴν ὁμάδα, τῆς ὁποίας ἡ συλλογικὴ ζωὴ ἀσκεῖ συχνὰ βαθεῖαν ἐπίδρασιν, ἐδεργερτικὴν ἢ μὴ προαγωγικὴν, ἐπὶ τῆς ἀτομικῆς ψυχολογίας καὶ συμπεριφορᾶς. Μὴ τυπικαὶ ὁμάδες εἶναι π.χ. «οἱ κλίκες» τῆς γειτονιᾶς ἢ τοῦ ἐργοστασίου, οἱ ὄμιλοι νέων κ.ἄ. Ἡ μὴ τυπικὴ ὁμάς συγγενεὺς, ἀπὸ μερικὰς ἀπόψεως, μὲ τὴν πρωτογενῆ ὁμάδα. Ὅλαι ὁμως αἱ πρωτογενεῖς ὁμάδες δὲν εἶναι ἀπαραιτήτως καὶ μὴ τυπικαὶ ὁμάδες, δεδομένου ὅτι εἰς μερικὰς περιπτώσεις, ὡς π.χ. εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς παραδοσιακῆς πατριαρχικῆς οἰκογενείας, ἡ δομὴ καὶ αἱ λειτουργίαι, καίτοι δὲν προκαθορίζονται ἀπὸ αὐστηροὺς κανόνας, ἐν τούτοις πειθαρχοῦν εἰς μίαν παράδοσιν.

— Τὸ πλήθος

— Ἡ ἔννοια τοῦ πλήθους

Ὅπως τὸ πρόβλημα τῆς ὁμάδος, ἔτσι καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ πλήθους ἐμελετήθη, τὸ πρῶτον, συστηματικῶς μάλιστα, ὑπὸ τοῦ LeBon, ὡς καὶ ἄλλων Γάλλων κοινωνικῶν παρατηρητῶν, οἱ ὅποιοι εἶχον ἐπιδοθῆ εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν ποικίλων καὶ συχνὰ βιαιῶν μαζικῶν ἐκδηλώσεων, ἰδίως εἰς τὴν Γαλλίαν. Ὁ LeBon μάλιστα ἀποδίδει διὰ τοῦ προαναφερθέντος ἔργου του «Psychologie des foules» μίαν μυστικιστικὴν, τρόπον τινά, φύσιν καὶ ἰσχὺν εἰς τὸ πλήθος. Συγκεκριμένως, ἀναπτύσσει τὴν ἄποψιν, ὅτι, ὅταν τὰ ἄτομα μετέχουν τοῦ πλήθους, ὑποτάσσουν τὴν ἀτομικὴν τῶν συνειδησιν εἰς τὴν συλλογικὴν συνειδησιν, χαρακτηριστικῶς δὲ ἀποκαλεῖ τὸ φαινόμενον αὐτὸ «νόμον τῆς ψυχολογικῆς ἐνότητος τοῦ πλήθους». Βραδύτερον, ἄλλοι παρατηρηταί, ὡς π.χ. ὁ E.D. Martin («The Behavior of Crowds», 1920), στηριζόμενοι ἐπὶ τῶν διδαγμάτων τοῦ S. Freud (1856-1939), προάγουν τὴν ἰδέαν, ὅτι τὰ πλήθη συνιστοῦν τὸ μέσον διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τὰς ἀνικανοποιήτους καὶ ἀπωθημένας εἰς τὸ ὑποσυνειδητὸν προσδοκίας τῶν μετεχόντων εἰς αὐτὰ ἀτόμων. Ἡ ἄποψις αὕτη ἐλέγχεται ὡς ἐνέχουσα κάποια ἀκρίβειαν. Παρὰ τοῦτο, σήμερον δὲν εἶναι δεκτὴ πλήρως ἡ ἄποψις, ὅτι τὸ πλήθος δημιουργεῖται ἀπὸ φαινόμενα κοινωνικο-παθολογικά. Γενικῶς, δὲν εἶναι πλέον ἀποδεκτὴ ἡ ὑπεραπλοποίησις εἰς τὰς ἐρμηνείας περὶ τοῦ σχηματισμοῦ καὶ τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ πλήθους. Εἰς τὰ συναφῆ αἶτια πρέπει νὰ ἀναζητοῦνται βιολογικά, ψυχολογικά, κοινωνικά καὶ πολιτιστικά στοιχεῖα. Ὅντως, παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι τὸ πλήθος παρουσιάζει ὠρισμένα κοινὰ χαρακτηριστικά εἰς ὅλας τὰς κοινωνίας, στατικὰς καὶ δυναμικὰς, ἐν τούτοις αἱ διαφοραὶ, αἱ ὀφειλόμεναι, κατὰ κύριον λόγον, εἰς τὸν βαθμὸν ἀναπτύξεως αὐτῆς ἢ ἐκείνης τῆς κοινωνίας, εἶναι λίαν σημαντικά. Ὑπογραμμίζεται μάλιστα, ὅτι ἡ συμπεριφορὰ τοῦ πλήθους δὲν καθορίζεται ὅλως ἀσυνειδήτως καὶ κατὰ τρό-

πον πηγαῖον καὶ αὐθόρμητον, ἀλλ' ὅτι αὐτὴ ἔρχεται μᾶλλον ὡς ἀποτέλεσμα μαθήσεως — κεκτημένων ἐμπειριῶν.

Πρὸς τούτοις, χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ δεδομένον, ὅτι ἡ δομὴ τοῦ πλήθους καὶ οἱ στόχοι τοῦ ἐπηρεάζουν ἀμεσώτατα τὴν ἔκτασιν, τὴν ἔντασιν καὶ τὴν ποιότητα τῆς συλλογικῆς συμπεριφορᾶς. Πλέον συγκεκριμένως, πρῶτον, ἡ προσωπικότης τοῦ ἡγέτου, εἴτε πρόκειται περὶ ἡγέτου ἐπιβεβλημένου, εἴτε περὶ ἡγέτου ἐκπαιδωμένου αἰφνιδίως ἀπὸ τὸ σχηματισθέν πλήθος, διαδραματίζει ἀποφασιστικὴν σημασίαν ἐπὶ τῆς ἐκτάσεως, τῆς ποιότητος, τῶν στόχων καὶ τῶν ἐπιτευγμάτων δεδομένου πλήθους. Πράγματι, χαρισματικοὶ ἡγέτες ἢ δημαγωγοὶ καὶ, γενικῶς, ἄτομα, δυνάμενα νὰ ἀποκαταστήσουν ἄμεσον ἐπικοινωνίαν μὲ ἓνα πλήθος, δύνανται, ὡς λέγεται, νὰ ὑπνωτίσουν τοῦτο καὶ νὰ τὸ καθοδηγήσουν εἰς ἄκρως προαγωγικὰς (ἢ καὶ εἰς ἄκρως καταστρεπτικὰς) κοινωνικὰς πράξεις. Οἱ σύγχρονοι κοινωνικοὶ ψυχολόγοι, μελετῶντες τὸ ἐν λόγῳ πρόβλημα, συχνὰ ἀναφέρονται εἰς τὸν ρόλον π.χ. ἡγετῶν ὡς ὁ Α. Hitler, Β. Mussolini καὶ ἄλλοι δικτάτορες, διὰ νὰ ὑπογραμμίσουν τὴν μαγεῖαν, τὴν ὁποίαν οὗτοι ἤσκουν ἐπὶ τοῦ πλήθους, ἀλλὰ καὶ τὸν καταστρεπτικὸν δρόμον, εἰς τὸν ὁποῖον ὠδήγησαν τελικῶς τὰς οἰκείας κοινωνίας των. Γενικῶς, ἡ τεραστία δύναμις τῆς ὁμαδικῆς ὑποβολῆς ἐπεξηγεῖ τὴν φρενίτιδα, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει συνήθως ἓνα πλήθος, ὀδηγούμενον ὑπὸ ἰσχυρᾶς ἡγεσίας. Δεύτερον, τὸ μέγεθος τοῦ πλήθους — ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀτόμων τῶν ἀπαρτιζόντων τοῦτο — ἐπίσης ἔχει ἀποφασιστικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς συλλογικῆς συμπεριφορᾶς τούτου. Τὸ ἄτομον εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτάς, ἐπηρεαζόμενον βαθύτατα ἀπὸ τὸν ὄγκον, ὑποβάλλεται εἰς βαθμὸν, ὥστε νὰ χάνη, σχεδὸν πλήρως, κάθε δύναμιν αὐτοκριτικῆς, ἀντικειμενικῆς ἀναλύσεως καὶ ἔλεγχον τῶν ἀτομικῶν συναισθημάτων καὶ πράξεών του. Παράδειγμα χαρακτηριστικὸν εἶναι ἴσως τὰ μεγάλα πλήθη, τὰ ὁποῖα, ὑποκινούμενα ὑπὸ φανατικῶν ὅσον καὶ χαρισματικῶν θρησκευτικῶν ἡγετῶν, περιπίπτουν εἰς ἓν εἶδος παραληρηματός (ἐξάψεως) καὶ ὀδηγοῦνται εἰς πράξεις οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουσας μὲ τὴν λογικὴν ἢ, ἔστω, μὲ τὰς οἰκείας θρησκευτικὰς ἀρχὰς καὶ ἐξαγγελίας. Τρίτον, ἡ ὑποβολή, στοιχεῖον αὐτῆς θεμελιακὸν εἰς τὴν συμπεριφορὰν τοῦ πλήθους, ἐνισχύεται εἰς βαθμὸν καταλυτικὸν τοῦ αὐτοελέγχου ἀπὸ κηρύγματα καὶ συνθήματα ἐπαναλαμβανόμενα ἐξακολουθητικῶς, ἐπιμόνως καὶ ρυθμικῶς. Τέλος, ἕτερος παράγων, ὁ ὁποῖος ἐπίδρᾳ σημαντικῶς εἰς τὸν σχηματισμὸν καὶ τὴν συμπεριφορὰν τοῦ πλήθους εἶναι ἡ ἄνωνυμία, τὴν ὁποίαν ἐξασφαλίζουν τὰ ἄτομα, τὰ μετέχοντα εἰς αὐτό. Ἔχει ὄντως παρατηρηθῆ, ὅτι αἱ πράξεις ἀτόμων ἐνεργοῦντων ὡς μέλη τοῦ πλήθους εἶναι συχνὰ ἀπολύτως διάφοροι ἢ ὅλως ξένοι ἀπὸ τὰς πράξεις τῶν αὐτῶν ἀτόμων, ἐνεργοῦντων ὡς ἄτομα ἢ ὡς μέλη μικρῶν ὁμάδων μὲ γνωστὴν τὴν ταυτότητα τῶν συναποτελούντων ταῦτα.

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ «ΣΥΛΛΟΓΙΚΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ»

Σχηματισμός πλήθους προϋποθέτει ἓν συμβάν ἢ μίαν νέαν κατάστασιν πραγμάτων, ἐξ αἰτίας τῶν ὁποίων προκαλεῖται ἡ προσοχή καὶ ἐγείρεται τὸ ἐνδιαφέρον μεγάλου μᾶλλον ἀριθμοῦ ἀτόμων. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν, τὸ ἄτομον ἀρχίζει νὰ ἀποβάλλῃ, ὡς ἐλέχθη, τὴν συνήθη δύναμιν αὐτοελέγχου, περιέρχεται εἰς μίαν κατάστασιν ψυχολογικῆς ἐντάσεως, ἡ ὁποία τείνει νὰ μετατραπῇ ταχέως εἰς πρᾶξιν. Κατὰ τὴν ὅλην διαδικασίαν τῆς συγκεντρώσεως, ἡ ἐντασις ἐκάστου τῶν μετεχόντων αὐξάνει συνεχῶς μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐπιζητηθῆ καὶ νὰ διασφαλίζεται στενωτέρα καὶ συγκινησιακὴ μᾶλλον ἐπικοινωνία μεταξύ τούτων, ἡ ὁποία, μὲ τὴν σειράν τῆς, ἐπιτείνει περαιτέρω τὴν ὁμαδικὴν δραστηριότητα, ἔξαψιν, αὐθορμησίαν καὶ ἐτοιμότητα πρὸς συλλογικὴν δράσιν, ἐν συναφείᾳ πάντοτε πρὸς τὸ προκαλέσαν τὸν σχηματισμὸν τοῦ πλήθους κίνητρον. Παρατηρεῖται μάλιστα, ἐνταῦθα, ὅτι τὸ συμβάν αὐτὸ προσλαμβάνει συνήθως, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς συγκεντρώσεως καὶ ὑπὸ τὴν ἐπήρρειαν τῶν ἀναποφεύκτων στοιχείων τῆς μιμήσεως καὶ τῆς ὑποβολῆς, φανταστικὰς ἀποχρώσεις καὶ διαστάσεις. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν, αἱ δυνατότητες δι' ὅλους ἀλόγους καὶ βιαίας ἐκδηλώσεις αὐξάνουν.

— Τυπολογίαι τοῦ πλήθους

Κατὰ τὴν σύγχρονον κοινωνικὴν ψυχολογίαν, τὸ πλῆθος διακρίνεται εἰς τυχαῖον (casual) πλῆθος, εἰς ἐνεργὸν (acting) πλῆθος, εἰς ἐκφραστικὸν (expressive) πλῆθος, εἰς θεσμοποιημένον (conventionalized) πλῆθος κοκ.

— Τυχαῖον πλῆθος: Τὸ τυχαῖον πλῆθος χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι παρουσιάζει ἐλαχίστην ἐσωτερικὴν ὀργάνωσιν καὶ ὅπως περιωρισμένην συγκινησιακὴν ἀλληλεπίδρασιν μεταξύ τῶν μετεχόντων εἰς αὐτὸ ἀτόμων. Δὲν σχηματίζεται καὶ δὲν ὑφίσταται εἰς μὴ μόνον δι' ἐλάχιστον χρονικὸν διάστημα. Παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι ὑπάρχει κάποιον κοινὸν κίνητρον (συμβάν πραγματικὸν ἢ φανταστικόν), ἐν τούτοις τὸ συναφές ἐνδιαφέρον εἶναι μᾶλλον ἀμβλῦ καὶ φευγαλέον. Παράδειγμα, τὸ συγκεντρωμένον πλῆθος ἐμπρὸς εἰς μίαν προθήκην καταστήματος, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκτίθεται κάτι τὸ σχετικῶς νέον ἢ ἀσύνηθες ἀντικείμενον ἢ νέος συνδυασμὸς ἀντικειμένων.

— Τὸ ἐνεργὸν πλῆθος: Τὸ ἐνεργὸν πλῆθος διακρίνεται διὰ τὴν ἐντατικὴν προσήλωσιν του εἰς ἓνα ἐξωτερικὸν στόχον, ὡς καὶ διὰ τὴν τάσιν νὰ ἐνεργήσῃ ταχέως, ὥστε νὰ ἐπιτύχῃ ὀρισμένα ἀποτελέσματα, θεωρούμενα ὡς ἐνέχοντα ἰδιαιτέραν σημασίαν. Ἡ κοινωνικὴ ψυχολογία ἐκλαμβάνει τὸν τύπον αὐτὸν τοῦ πλῆθους ὡς ἓν μέσον διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν μετεχόντων ἀπὸ ἰσχυρὰς ψυχολογικὰς ἐντάσεις, προκαλουμένας κυρίως ἀπὸ τὴν πεποίθησιν τούτων, βάσιμον ἢ μὴ, ὅτι οἱ οἰκεῖοι ἔλεγχοι τῆς κοινωνίας (ρυθμιστικοὶ μηχανισμοί, νόμοι κοκ.) ἔπαυσαν, προσωρινῶς ἔστω, νὰ λειτουργοῦν

ἀποδοτικῶς. Ἐνα ἐνεργὸν πλῆθος, τὸ ὁποῖον προχωρεῖ εἰς βιαίας ἐκδηλώσεις, ἀνεξαρτήτως τῆς ἀναγκαιότητος ἢ τοῦ καταστρεπτικοῦ χαρακτήρος τούτων, ἀποκαλεῖται, συνήθως, ὄχλος.

— Τὸ ἐκφραστικὸν πλῆθος : Τὸ ἐκφραστικὸν πλῆθος χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὰς τάσεις πρὸς μίαν ὄλως αὐθόρμητον καὶ ἀνεμπόδιστον ἀπὸ παραδοσιασκά στοιχεῖα ἢ ἄλλους κανόνας συλλογικὴν συμπεριφορὰν. Οἱ στόχοι εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δὲν εἶναι σαφῶς καθωρισμένοι. Κυρία ἐπιδίωξις εἶναι ἡ ἔκφρασις-δράσις, ὡς σκοπὸς αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν, προέχον δὲ στοιχεῖον εἶναι ὁ συνεχῶς ἐπαυξανόμενος συγκινησιακὸς τόνος, ὁ ὁποῖος, κορυφώνεται εἰς τὸ ἑπακρον. Εἰς τὸν τύπον τῶν ὁμαδικῶν αὐτῶν ἐκδηλώσεων ἀνήκουν οἱ διάφοροι ἔθνικοί, θρησκευτικοί ἢ ἄλλοι πανηγυρισμοί, ὡς ὁ ἔορτασμός νικῶν κ.ά.

— Τὸ θεσμοποιημένον πλῆθος : Τὸ πλῆθος αὐτὸ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸ δεδομένον ὅτι ἡ συλλογικὴ συμπεριφορὰ του ἀκολουθεῖ προδιαγεγραμμένης μορφάς, αἱ ὁποῖαι καθορίζονται ἀπὸ τὴν παράδοσιν καὶ ἀπὸ θεμιτὰς προσδοκίας. Τὸ πλῆθος π.χ., τὸ ὁποῖον παρακολουθεῖ μίαν ποδοσφαιρικὴν συνάντησιν καὶ ἐκδηλώνεται κατὰ τὸν γνώριμον τρόπον, εἶναι πλῆθος θεσμοποιημένον.

— Ἡ «μᾶζα»

«Μᾶζα» εἶναι ἕνας σχετικῶς μεγάλος ἀριθμὸς ἀτόμων, τὰ ὅποια, ἐνῶ ἀντιδροῦν εἰς ἕνα κοινὸν κίνητρον (συμβάν, κατάστασιν πραγμάτων), ἐν τούτοις ἕκαστον τούτων ἐπιδιώκει ἰδίους στόχους, προχωρεῖ εἰς ἰδίας ἐπιλογάς καὶ λαμβάνει ἀτομικὰς ἀποφάσεις. Ἐπὶ παραδείγματι, «μαζικὴ» εἶναι ἡ ἀντίδρασις τῶν καταθετῶν εἰς μίαν Τράπεζαν, ἡ ὁποία ἐξαγγέλλει χρεωκοπίαν. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν, ἡ ἀντίδρασις γίνεται εἰς ἀπάντησιν κοινοῦ κινήτρου — τῆς ἐξαγγελίας τῆς χρεωκοπίας. Εἶναι δὲ ἡ ἀντίδρασις συλλογικὴ («μαζικὴ»). Πάντως, ἕκαστος τῶν καταθετῶν, τῶν μελῶν τῆς αἰφνιδίως σχηματισθείσης «μάζης», ἐνεργῶν ὡς ἄτομον, ἐπιδιώκει νὰ φθάσῃ πρῶτος εἰς τὴν θυρίδα τῆς Τραπεζῆς διὰ νὰ περισώσῃ καὶ ἀποσύρῃ ὅσον τὸ δυνατόν μεγαλύτερον ποσὸν ἐκ τῶν καταθέσεών του. Ἐπικοινωνία καὶ συνεργασία μετὰ τῶν λοιπῶν καταθετῶν δὲν ὑπάρχει.

Ἡ «μᾶζα», ἰδίως εἰς τὰς ἀνεπτυγμένας κοινωνίας, σχηματίζεται κυρίως ἐξ αἰτίας τῆς προόδου τῶν «μέσων μαζικῆς ἐπικοινωνίας». Ἡ διαφήμισις π.χ. αὐτοῦ ἢ ἐκείνου τοῦ προϊόντος, ἀπευθυνομένη εἰς τὸ ἀνώνυμον κοινὸν καὶ μάλιστα εἰς ἄτομα ἀνήκοντα εἰς ὄλας τὰς κοινωνικὰς τάξεις καὶ τὰ ἐπαγγέλ-

συνέπειαν, μὴ μετέχοντα ἐνεργῶς εἰς τὰς διαδικασίας τῆς διαμορφώσεως τῆς κοινῆς γνώμης. Πρὸς τούτοις, δεόν νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι τὸ κοινὸν δὲν ὑφίσταται καὶ δὲν ἐκδηλώνεται ὡς μόνιμον ὄργανον συλλογικῆς συμπεριφορᾶς. Σχηματίζεται, ἐκδηλώνεται καὶ ἀνασχηματίζεται ὑπὸ νέαν δομὴν καὶ ἀντιορᾶ διαφόρους ἐξ αἰτίας πάντοτε τοῦ ἐκάστοτε νέου ἢ παρουσιαζομένου ὡς νέου προβλήματος ἢ κοινωνικοῦ φαινομένου, τὸ ὁποῖον ὑφώνεται εἰς ἰσχυρὸν κίνητρον διὰ συλλογικὰς ἐκδηλώσεις. Ἐπίσης, τὸ κοινὸν εἰς οὐδεμίαν σχεδὸν περίπτωσιν συνιστᾷ ὁμάδα, ἐπηρεαζομένην εἰς τὰς ἐκδηλώσεις καὶ τὰς πράξεις τῆς ἀπὸ κοινὰ ἤθη καὶ ἔθιμα ἢ ἄλλους προκαθορισμένου κανόνα πρὸς ἐπίλυσιν τοῦ προβλήματος-κινήτρου καὶ δὲν διακρίνεται διὰ τὰς κοινωνικὰς μεταξὺ τῶν μελῶν του σχέσεις ἢ διὰ τὰ συναισθήματα κοινότητος. Τὰ ἄτομα μετέχουν ἢ ἀποσύρονται ἀπὸ τὸ κοινὸν (τὸ ἀσχολούμενον μὲ ἓνα πρόβλημα) ἐλευθέρως καὶ κατὰ τὴν προσωπικὴν τῶν ἀντιλήψιν καὶ ἐνδιαφέροντα. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν «μάζαν», τὸ κοινὸν (οἱ μετέχοντες τούτου) ἀλληλοεπηρεάζεται, ὄχι βάσει συγκεκριμένου τρόπου, εἰς τὸν σχηματισμὸν γνώμης. Ὡσαύτως, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ πλῆθος, τὸ κοινὸν ἀποδύεται εἰς ἐρμηνευτικὰς συζητήσεις καὶ, συχνά, ἀποκτᾷ συνειδησὶν τῆς δυνάμεώς του καὶ ἀσκεῖ κριτικὴν, συνήθως θετικὴν καὶ προαγωγικὴν. Λόγῳ τοῦ ὅτι ἡ συγκινησιακὴ στάσις εἶναι μᾶλλον περιορισμένη καὶ ἡ ἐμφασίς δίδεται, ἐν πολλοῖς, εἰς τὰ ὄντως δεδομένα καὶ εἰς τὴν λογικὴν. Παρὰ τοῦτο ἡ ὄργανωμένη καὶ ἐπίμονος προπαγάνδα ἐνδιαφερομένων ὁμάδων δύναται νὰ ἀσκή πείσιν καὶ νὰ ὀδηγῇ συχνά πρὸς παραλόγους καὶ μὴ δημιουργικὰς ἐκδηλώσεις καὶ πράξεις.

Ὡς ἐλέχθη, ζωτικὰ προβλήματα ἔθνικοῦ, κοινωνικοῦ, οἰκονομικοῦ, ἰδεολογικοῦ, πολιτικοῦ καὶ ἐν γένει πολιτιστικοῦ χαρακτήρος, ἰδίως εἰς κοινωνίας ἀνεπτυγμένας καὶ ἀνοικτὰς εἰς ἀνανεώσεις, ὀδηγοῦν, κατὰ κανόνα, εἰς τὸν σχηματισμὸν κοινῆς γνώμης, φαινομένου, τὸ ὁποῖον ἐξετάζεται κυριώτερον ἐν ἐκτάσει.

— Κοινὴ γνώμη

— Ἡ ἱστορία τῆς ἐννοίας

«... Vox populi (φωνὴ λαοῦ) ἢ μπορεῖ νὰ εἶναι vox Dei (φωνὴ Θεοῦ), ἀλλὰ ἂν προσέξωμεν, θὰ ἴδωμεν, ὅτι δὲν ὑπῆρξε ποτὲ συμφωνία σχετικῶς μὲ τὴν ἐννοίαν φωνῆ (γνώμη) καὶ μὲ τὴν ἐννοίαν λαοῦ...». (Lee Benson, *An Approach to the Scientific Study of Public Opinion*, «Public Opinion Quarterly», 1967).

Ἡ ἀνωτέρω ἔγκυρος ἀποψὶς ἐπιμαρτυρεῖ, ὅτι ἀκόμη καὶ σήμερον συνεχίζεται ἡ σύγχυσις περὶ τὸ νόημα τῆς λατινικῆς αὐτῆς ῥήσεως (κοινὴ γνώμη).

μη), τοῦτο δὲ παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἐπὶ τοῦ ζωτικῆς αὐτοῦ κοινωνιολογικοῦ θέματος ἔχουν γίνει ἐκτεταμέναι καὶ συστηματικαὶ μελέται.

Ἡ προϊστορία τῶν μελετῶν αὐτῶν ἀνάγεται εἰς τὸ ἔργον τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ἢ ἀκόμη καὶ εἰς τὸ ἔργον τοῦ Ἡσιόδου. Ὁ Paul Palmer («The Concept of Public Opinion in Political Theory», 1936) παρατηρεῖ, ὅτι οἱ ἱστορικοὶ τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης ἠγνόησαν τὸ πρόβλημα τῆς κοινῆς γνώμης καὶ ὅτι μόνον κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ὠρισμένοι δημοσιολόγοι (ὡς π.χ. ὁ Walter Lippmann, («Public Opinion», 1922) καὶ ὁ L.A. Laurence, («Public opinion and Popular Government», 1913), ἔστρεψαν τὴν προσοχὴν τῶν εἰς τὴν κριτικὴν ἀνάλυσιν τοῦ προβλήματος τούτου. Χαρακτηριστικὴ ἐπίσης εἶναι ἡ ἀπουσία ἱστορικῶν μελετῶν περὶ τὸ αὐτὸ πρόβλημα. Ἔτσι, θεωροῦμεν σκόπιμον, στηριζόμενοι εἰς ἐκτεταμένην ἔρευνά μας, νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα μερικὰ ἐκ τῶν εὐρημάτων καὶ τῶν συμπερασμάτων μας.

Ἐν πρώτοις, ὁ Θουκυδίδης εἰς τὸ κλασσικὸν ἔργον του περὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου (5ος αἰὼν) ἀναφέρεται εἰς τὴν γνώμην τῶν πολλῶν καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ διακρίνη τὰ αἷτια, τὰς διαστάσεις καὶ τὰς συνεπείας τοῦ φαινομένου αὐτοῦ, ἂν καὶ δὲν χρησιμοποιοῖ εὐθέως τὸν ὄρον κοινῆ γνώμη. Ὁ Πλάτων, ἐξ ἄλλου, ἀριστοκρατικὸς εἰς τὰς πολιτικοκοινωνικὰς θεωρήσεις του, παρατηρεῖ εἰς τὴν «Πολιτείαν» του (Βιβλ. VII), ὅτι ἡ γνώμη τῶν πολλῶν (κρίσις συλλογικὴ) δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνεται ὡς γνώμη βάσιμος καὶ ὑπεύθυνος. Ὁ Ἀριστοτέλης, θετικώτερος κοινωνικὸς παρατηρητὴς, ὑπογραμμίζει («Πολιτικά» Βιβλ. Γ'), ὅτι οἱ πολλοὶ εἶναι καλυτεροὶ κριταὶ τῶν πραγμάτων καὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ εἰδήμονος. Πρὸς τούτοις, οἱ πολλοὶ δὲν διαφθείρονται τόσον εὐχερῶς ὅσον οἱ ὀλίγοι. Εἰδικώτερον, τὸ ἄτομον περιέχεται εἰς κατάστασιν ὀργῆς ἢ καὶ ἄλλων παθῶν καί, ἔτσι, ἡ κρίσις του κατ' ἀνάγκην ἀμβλύνεται.

Οἱ Ῥωμαῖοι, ἐκ τῆς πλευρᾶς τῶν, οἱ ὅποιοι ἀπεδύθησαν εἰς τὴν συστηματικώτεραν μελέτην τῶν ρυθμιστικῶν μηχανισμῶν (τῶν νόμων) τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας, διέκριναν σαφέστερον ὠρισμένας πλευρὰς τοῦ φαινομένου τῆς κοινῆς γνώμης, ἂν καὶ οἱ θεωρητικοὶ τῆς περιόδου αὐτῆς δὲν εἶχον μεγάλην ἐκτίμησιν εἰς τὸ πλῆθος. Ἡ ὑπ' αὐτῶν καλλιεργούμενη ἄποψις ἦτο, ὅτι τὸ κοινόν, προβάλλον τὴν γνώμην του, ἔπρεπε νὰ πράττη τοῦτο βάσει τῶν Νόμων τῆς Πολιτείας. Μὲ ἄλλους λόγους, ἡ θέσις τῶν ἦτο, ὅτι ἡ κοινὴ γνώμη ἔπρεπε νὰ διαμορφώνεται καὶ νὰ ἐκφράζεται ὑπὸ ἐξωτερικὸν ἔλεγχον.

Ἡ προαναφερθεῖσα λατινικὴ ρῆσις «*vox populi vox Dei*» ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς τὸν Μεσαίωνα, ἐχρησιμοποιοῦν δὲ ὑπὸ τὴν σημερινὴν σχεδὸν ἔννοιαν (ἢ γνώμη τοῦ κοινοῦ) εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Alcuin, μοναχοῦ καὶ διδασκάλου τοῦ Καρλομάγνου (F.G. Wilson, *Concepts of Public Opinion*

«American Political Science Review», 1933). Βραδύτερον, ἡ ρῆσις αὐτὴ συναντᾶται εἰς τὰ κείμενα ἀρκετῶν παρατηρητῶν τῶν κοινωνικῶν φαινομένων.

Ὁ William Shakespeare, μιμούμενος, ἐν πολλοῖς τοῖς Τραγικοῦς τῆς Ἑλλάδος, οἱ ὅποιοι εἶχον εἰσαγάγει εἰς τὰ ἔργα των τὸν χορὸν ὡς ἔκφρασθῆν τῆς γνώμης τῶν πολλῶν, παρατηρεῖ χαρακτηριστικῶς, ὅτι ἡ κοινὴ γνώμη εἶναι «ἡ δέσποινα τῆς ἐπιτυχίας». Ἀλλά, εἶναι ἡ ἔκφρασις τοῦ Γάλλου μαθηματικοῦ καὶ φιλοσόφου Blaise Pascal «κοινὴ γνώμη, βασίλισσα τοῦ κόσμου», ἡ ὁποία ἔγινε εὐρύτερον γνωστὴ. Εἰς τὸ ἔργον τοῦ «Penseés» περιλαμβάνονται ἐνδεικτικῶς τὰ ἀκόλουθα : «... Ἡ διακυβέρνησις, ἡ στηριζομένη εἰς τὴν γνώμην (τῶν πολλῶν) καὶ εἰς τὴν φαντασίαν ἐπικρατεῖ ἐπὶ ἕν μεγαλύτερον διάστημα καὶ ἡ διακυβέρνησις αὐτὴ εἶναι εὐγενῆς καὶ ἔκουσία... Ἔτσι ἡ γνώμη εἶναι ἡ βασίλισσα, ἐνῶ ἡ βία εἶναι ὁ τύραννος».

— Ἡ ἔννοια τῆς κοινῆς γνώμης

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὁ ὅρος κοινὴ γνώμη ἀποδίδεται εἰς τὸν J.-J. Rousseau (1712-1778). Ὁ Rousseau εἶναι, ἴσως, ὁ πρῶτος συστηματικῶς μελετῆ τῆς τοῦ προβλήματος. Εἰς τὸ ἔργον τοῦ «Le Contrat Social» παρατηρεῖ, ὅτι ἡ «κοινὴ γνώμη εἶναι δύναμις ἀγνωστὸς εἰς τοὺς πολιτικοὺς σταχαστάς, παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι ἐξ αὐτῆς ἐξαρτᾶται κάθε ἐπιτυχία». Ἐπίσης, ὁ Rousseau, συνεπῆς εἰς τὴν ἀποψίν του αὐτὴν, προάγει τὴν ἰδέαν, ὅτι ὁ νόμος πρέπει νὰ ἐκπηδᾷ ἀπὸ τὴν συλλογικὴν θέλησιν, τὴν ὁποίαν μάλιστα οὗτος ἐθεώρει ὡς ἰδίαν ὄντοτητα. Ἐκτοτε, τὸ πρόβλημα ἔγινε ἀντικείμενον συστηματικώτερας ἀναλύσεως, ἰδίως κατὰ τὴν περίοδον μέχρι τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως καί, ἐν συνεχείᾳ, εἰς ὅλας τὰς μεταγενεστέρas δημοκρατικὰς κοινωνίας.

— Θεωρίαι περὶ κοινῆς γνώμης

Μεταξὺ τῶν πρώτων θεωριῶν περὶ τῆς κοινῆς γνώμης ἀναφέρεται ἐκείνη τοῦ Jeremy Bentham («Introduction to the Principles of Morals and Legislation», 1838), ὁ ὅποιος εἶχε βαθύτατα ἐπηρεασθῆ ἀπὸ τὰς φιλελευθέρas ἀπογνώμην ὡς ὄργανον κριτικῆς καὶ ἐλέγχου τῶν κοινωνικῶν φαινομένων καί, εἰδικώτερον, ὡς παράγονται τῶν διαδικασιῶν τῆς νομοθεσίας.

Ὁ Alexis de Tocqueville, εἰς τὸ κλασσικὸν ἔργον του «La Démocratie en Amérique» (1835) διέκρινε καὶ προσέδωσε εἰς τὴν μελέτην του ἕν λόγφ ρας διαστάσεις. Ἡθέλησε μάλιστα νὰ ἐξετάσῃ κριτικὰ τὰς ἐπιπτώσεις τῆς πλειοψηφίας (τῆς γνώμης τῶν πολλῶν) ἐπὶ τῆς ὅλης δομῆς καὶ τοῦ δυναμισμού τῆς ἀμερικανικῆς κοινωνίας τῆς ἐποχῆς του. Εἶναι δὲ ὁ πρῶτος κοινω-

νικός στοχαστής, ο οποίος έζητασε τὸ φαινόμενον εἰς τὴν ἄμεσον τοῦτου συνάφειαν πρὸς τὰς εὐρύτερας κοινωνικοπολιτιστικὰς ἐξελίξεις. Εἶναι ἐπίσης ὁ de Tocqueville, ὁ ὁποῖος ὑπεγράμμισε τοὺς κινδύνους ἀπὸ τὴν «τυραννίαν τῆς πλειοψηφίας», ἤτοι τοὺς ἐξ αὐτῆς κινδύνους πρὸς ἀποτροπὴν τῶν μειοψηφῶν νὰ καταστοῦν, βάσει ἐλευθέρων καὶ δημοκρατικῶν διαδικασιῶν, πλειοψηφία καὶ κυβέρνησις.

Ἄλλ' εἶναι, κυρίως, ὁ James Bryce (1838-1922), ὁ Βρεττανὸς πολιτικὸς καὶ στοχαστής, ὁ ὁποῖος ἀνέπτυξε θετικώτερον τὰ ἰδιότυπα χαρακτηριστικὰ τῆς κοινῆς γνώμης εἰς μίαν δημοκρατικὴν κοινωνίαν. Οὗτος μὲ τὸ ἔργον του «The American Commonwealth» (1888) ἐπιχειρεῖ νὰ ἐξετάσῃ τὴν συνάφειαν μεταξὺ τῆς διακυβερνήσεως μιᾶς κοινωνίας καὶ τῆς κοινῆς γνώμης. Εἰς τὴν προσπάθειάν του αὐτὴν διέκρινε διαφορὰς μεταξὺ αὐτοῦ ποῦ ἐκλαμβάνεται ὡς γνώμη τῶν πολλῶν καὶ τῆς «πραγματικῆς» γνώμης τῶν πολλῶν, ὑπεγράμμισε δὲ τὴν ἄποψιν, ὅτι ἡ πρώτη συνιστᾶ, κυρίως ἓνα συγκινησιακὸν φαινόμενον, ἐνῶ ἡ δευτέρα εἶναι ἀποτέλεσμα ὀρθῆς παρατηρήσεως καὶ θετικοῦ συλλογικοῦ στοχασμοῦ.

Σημειώνομεν, παρεμπιπτόντως, ἐνταῦθα ὅτι κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τῶν Γερμανῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν παρατηρητῶν, ἡ κοινὴ γνώμη δὲν ἐπηρεάζει καὶ δὲν ἔχει ἄμεσον σχέσιν μὲ τὴν διακυβέρνησιν. Κατὰ τὸν F.G. Wilson («A Theory of Public Opinion» 1962) οἱ ἐν λόγῳ παρατηρηταὶ εἶχον βαθύτατα ἐπηρεασθῆ ἀπὸ τὰς γενικεύσεις τοῦ G.W.F. Hegel (1770-1831), τὰς ἀναπτυσσομένας εἰς τὸ ἔργον τοῦτου: «Ἡ Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου» («Grundlinien der Philosophie des Rechts», 1833) ὡς εἶναι π.χ. ἡ θέσις ὅτι «... εἰς τὴν κοινὴν γνώμην, ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ πλάνη συνυπάρχουν. Εἶναι ἔργον τοῦ μεγάλου ἀνδρὸς νὰ ἀναζητήσῃ καὶ νὰ ἀνεύρῃ τὴν ἀλήθειαν. Πράγματι, μέγας ἀνὴρ εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος βλέπει τί οἱ καιροὶ του ἐπιζητοῦν, ποῖα εἶναι τὰ μέσα διὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν καὶ ὁ ὁποῖος εἶναι συγχρόνως εἰς θέσιν νὰ ἐνεργήσῃ ἀναλόγως. Οὗτος συνειδητοποιεῖ τὴν ἔσω-τέραν ὑφὴν τῶν πραγμάτων καὶ τὴν οὐσιώδη φύσιν τῶν καιρῶν. Καὶ ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος δὲν γνωρίζει πῶς νὰ παραβλέπῃ τὴν κοινὴν γνώμην εἰς ὀρισμένας ἐκ τῶν ἐκφάνσεών της δὲν θὰ δυνηθῆ νὰ δημιουργήσῃ τίποτε τὸ σημαντικόν...» Γενικῶς, ἡ γερμανικὴ κοινωνιολογικὴ θεώρησις τοῦ προβλήματος τῆς κοινῆς γνώμης εὐρέθῃ σύμφωνος μὲ τὰς περὶ τοῦ κράτους ἀντιλήψεις καί, εἰδικώτερον, μὲ τὰς ἀντιλήψεις περὶ τοῦ ἀναγκαίου ὅσον καὶ ἀποφασιστικοῦ ρόλου τοῦ ἐνὸς ἢ ἔστω τῶν ὀλίγων καὶ ἐκλεκτῶν — τῶν ἰσχυρῶν προσωπικοτήτων.

Βεβαίως, οἱ πρόδρομοι τοῦ σοσιαλισμοῦ εἰς τὴν χώραν αὐτὴν, καὶ ὅπως χαρακτηριστικῶς ὁ Karl Marx, τοῦ ὁποίου αἱ γενικαὶ καὶ εἰδικαὶ οικονομικαὶ καὶ πολιτικοκοινωνικαὶ θεωρίαι ἀφωρμήθησαν, ἐν πολλοῖς, ἀπὸ τὴν

προχωρημένην γερμανικήν σκέψιν, είδε τὸ πρόβλημα τῆς κοινῆς γνώμης ὡς ὀργανικῶς ἐξηρητημένον ἀπὸ τοὺς ἐπικρατοῦντας οἰκονομικοκοινωνικοὺς ὄρους. Ἐπὶ παραδείγματι, εἰς τὸ ἔργον τοῦ «The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte» (ἀγγλική μετάφρασις, 1898), ὁ πατὴρ τοῦ λεγομένου ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ, θεωρίας ἢ ὁποία ἔκτοτε ἀπέβη ἰδεολογία ἀποφασιστικῆς σημασίας διὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ νεωτέρου κόσμου, παρατηρεῖ χαρακτηριστικῶς ὅτι, εἰς καθεστῶς ὅπως ἐκεῖνο τοῦ Louis Bonaparte ἦτο ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ εἰς τὴν Γαλλίαν οἰαδήποτε γενικὴ (κοινὴ) γνώμη. Ἐπίσης εἰς τὸ ἔργον τοῦ «The Civil War in France» (1871) διατυπῶναι τὴν θέσιν, ὅτι ἡ ἐμπειρία τῶν μαζῶν ὀδηγεῖ εἰς τὸν σχηματισμὸν ἀληθινῶν ἰδεῶν (γνώμης).

Κατὰ τὴν αὐτὴν περίπου ἐποχὴν ὁ J.K. Blüntschli προήγαγε τὰς θέσεις, ὡς ἀναφέρεται εἰς τὸ ἔργον τοῦ Hans Speier «Historical Development of Public Opinion» (1950), ὅτι ἡ κοινὴ γνώμη εἶναι, κατὰ κύριον λόγον, ἡ γνώμη τῆς ἀστικῆς τάξεως καὶ ὅτι αὕτη δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ χωρὶς τὴν ἀνεμπόδιστον ἀνάπτυξιν τῆς ἰκανότητος τῶν πολλῶν πρὸς σκέψιν καὶ κρίσιν — κάτι τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατόν μόνον εἰς ἐκκοσμηκευμένας (μὴ θεοκρατικὰς καὶ μὴ ἐκκλησιοκεντρικὰς) κοινωνίας. Ὄντως, ὁ κοινωνικοπολιτικὸς αὐτὸς στοχαστὴς ὑπεγράμμισε τὴν ἄποψιν, ὅτι ἡ θρησκεία (τὸ δόγμα) εὐρίσκειται πάντοτε εἰς ἀντιμαχίαν μὲ τὴν ἀνάπτυξιν γνησίας κοινῆς γνώμης.

Ἐκ τῶν ὄσων ἐν συντομίᾳ, ἀνεπτυχθησαν ἀνωτέρω, ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι εἶναι οἱ κοινωνικοπολιτικοὶ θεωρητικοὶ τοῦ 19ου αἰῶνος ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἤρχισαν νὰ δίδουν εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς κοινῆς γνώμης τὸ σημερινὸν σχεδὸν περιεχόμενον τῆς. Οὗτοι ἀσχολήθησαν, κυρίως, μὲ τὰς σχέσεις μεταξὺ τῆς γνώμης τοῦ κοινοῦ καὶ τῶν διαδικασιῶν τῆς δημοκρατικῆς διακυβερνήσεως ἢ, ἄλλως, μὲ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ φαινομένου αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν θεωριῶν περὶ πολιτικῆς ἰσχύος.

Πάντως, ἔχει παρατηρηθῆ, ὅτι κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους τὸ πρόβλημα ἐγίνε ἀντικείμενον προχείρων μᾶλλον μελετῶν, ἰδίως ὑπὸ δημοσιογράφων, διαφημιστῶν καὶ ἄλλων, οὕτω δὲ ὑπῆρξεν ὁ κίνδυνος νὰ περιορισθῇ ἢ ὅλη ἔννοια καὶ νὰ καταλήξῃ νὰ ὑποδηλώνη, αὕτη ἀπλῶς, προσκαίρους ἢ σκοπίμως καλλιεργουμένας προτιμήσεις τοῦ κοινοῦ ἢ μέρους τούτου. Εἶναι ἀληθές, ὅτι τὸ κλασσικὸν ἔργον τοῦ Ἀμερικανοῦ δημοσιολόγου Walter Lippmann «Public Opinion» (1922) ἦλθε νὰ συνθέσῃ τὰς θετικώτερας θεωρητικὰς ἀπόψεις τοῦ παρελθόντος μὲ ἀπόψεις τοῦ καιροῦ μας, στηριζομένας εἰς θετικὰς ἐμπειρίας ἐκ τῶν συγχρόνων δημοκρατικῶν κοινωνιῶν. Τὸ ἔργον αὐτὸ ἐπαναφέρει τὴν μελέτην τοῦ προβλήματος πλησιέστερον πρὸς τὰς ἀρχικὰς θεωρίας καὶ, συγκεκριμένως, πρὸς τὴν θέσιν, ὅτι αἱ ἔννοιαι δημοκρα-

τία και κοινή γνώμη συνάπτονται οργανικῶς και ὅτι οἱ ἀποτελοῦντες τὸ «κοινόν» εἰς μίαν ἀνοικτὴν κοινωνίαν συνιστοῦν συγχρόνως τὸν ἀποφασιστικώτερον διαμορφωτικὸν παράγοντα τῆς κοινωνίας αὐτῆς.

Ἐνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα θεωρητικὰ προβλήματα εἰς τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν πεδίον ὑπῆρξεν ἡ διάκρισις τῶν πηγῶν τῆς κοινῆς γνώμης, ὡς και ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα, τίνας γνώμη εἶναι ἡ κοινή γνώμη και ἀπὸ ποίους λαμβάνεται αὐτὴ ὑπ' ὄψιν; Ὁ γνωστός Ἀμερικανὸς φιλόσοφος και κοινωνιολόγος τῆς παιδείας John Dewey, ἐπεχείρησε, μὲ τὸ ἔργον του «The Public and its Problems» (1927), νὰ δώσῃ ἀπάντησιν εἰς τὸ ὡς ἄνω ἐρώτημα. Ἐξετάζων οὗτος τὰς συγχρόνους συνθήκας κοινωνικῆς ζωῆς και, εἰδικώτερον, τὸ φαινόμενον τῆς κοινωνικῆς κινητικότητος, παρατηρεῖ, ὅτι τὸ παρὸν χαρακτηρίζεται ἀπὸ μίαν κίνησιν διαφόρου ἐκείνης ἀπὸ τόπου εἰς τόπον ἢ, πλεον συγκεκριμένως, ἀπὸ μίαν κίνησιν («λειτουργικὴν»), ἥτοι κίνησιν πρὸς τὸν χῶρον τῶν ὀργανωμένων ἐνασχολήσεων. Ὑπὸ τοὺς ὄρους αὐτοὺς, ὑπογραμμίζει, τὸ «κοινόν» εὐρίσκεται ἐνώπιον τῆς πλεον πιεστικῆς ἀνάγκης — τῆς ἀνάγκης νὰ διακρίνη τὴν ἰδίαν του προέλευσιν και ταυτότητα. Κατὰ συνέπειαν, ἡ κοινή γνώμη ὑπόκειται διαρκῶς και περισσότερον εἰς τὰς μορφοποιούσας δυνάμεις τῆς διαρκῶς ἐκτεινομένης παιδείας και τῆς διαρκῶς και πληρεστέρας οἰκονομικῆς ὀργανώσεως. Πράγματι, ἡ τεχνολογική, ἡ οἰκονομική και ἡ πολιτικὴ ἀνάπτυξις προσέδωσαν εἰς τὴν κοινήν γνώμην νέαν ἰσχύν, ἂν και ἡ ἔκτασις και αἱ συνέπειαι ταύτης εἶναι δύσκολον νὰ ἐκτιμηθοῦν πλήρως.

— Ἡ κοινωνιολογία και τὸ πρόβλημα τῆς κοινῆς γνώμης

Ἀπὸ τὰς παραμονὰς τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου και κατὰ τὴν διάρκειαν τούτου, ἰδίως δὲ ἀμέσως μετὰ τὴν λήξιν του και τὴν καθολίκευσιν τῶν δημοκρατικῶν ἀρχῶν τόσο εἰς τὸν χῶρον τῆς θεωρίας, ὅσον και εἰς τὴν πράξιν, ἤρχισε μία πλεον συστηματικὴ μελέτη τοῦ προβλήματος τῆς κοινῆς γνώμης. Εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν εὐρέθησαν οἱ κοινωνικοὶ ἐπιστήμονες. Κυρία ἐπιδιώξις τούτων ἦτο και αἱ ἱστορικαὶ ἀνασκοπήσεις και ἡ ἀναζητήσις τῶν αἰτιῶν και τῶν μέσων τοῦ σχηματισμοῦ, τῆς ἰσχύος και τοῦ διαμορφωτικοῦ ρόλου τῆς κοινῆς γνώμης. Τὸ ἔτος 1937 ἐνεφανίσθη εἰς Ἡνωμένης Πολιτείας Ἀμερικῆς τὸ ἐξόχως σοβαρὸν περιοδικὸν «Public Opinion Quarterly» μὲ κύριον στόχον τὴν ἐπιστημονικὴν εἰς τὸ ἐξῆς ἔρευναν εἰς τὸ πεδίον αὐτό. Τὸ 1947 ἡ ἔκδοσις αὐτὴ ἔγινε τὸ ἐπίσημον ὄργανον τῆς ἐπιστημονικῆς «Ἐταιρείας Ἐρεῦνης τῆς Κοινῆς Γνώμης». Ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τῆς ἤρχισαν νὰ ἐργάζωνται ἐπιστήμονες ἐκ πλείστων κλάδων, ἀλλὰ και δικαστικοί, δημοσιογράφοι, δημοσιολόγοι, διαφημισταὶ κ.ἄ. Ἡ γενίκευσις

δμως τοῦ ἐνδιαφέροντος περὶ τὴν ἔρευναν τοῦ προβλήματος δὲν ὠδήγησε εἰς τὴν εἰς βάθος ἀνάλυσιν τούτου. Οὕτως, ὁ Harry Alpert («Public Opinion Research as Science», 1956) παρατήρησε ἐνδεικτικῶς, ὅτι «...ἡ ἔρευνα ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς κοινῆς γνώμης σημαίνει πολλὰ καὶ διάφορα πράγματα εἰς πολλοὺς ἀνθρώπους... Ἐκλαμβάνεται αὐτὴ ὡς ἐπιχειρήσεις, ὡς πολιτικὸν μέσον, ὡς ὄργανον προπαγάνδας... Ἔτσι, ὁ καθένας ποῦ ἐρευνᾷ τὸ πεδίον, θέτει τὴν ἴδιαν του σφραγίδα εἰς τὸν κλάδον αὐτόν... Ἡ μελέτη κατέστη τεχνικὴ, ποσοτικὴ, ἐλάχιστα θεωρητικὴ, κατατημένη, ἐξειδικευμένη, θεσμοποιημένη...». Παρὰ τὰς ὡς ἄνω παρατηρήσεις, ἡ ἐντατικὴ καὶ πολὺπλευρὸς ἔρευνα ὠδήγησε, βαθμιαίως, πρὸς τὴν ἐπιστημονικωτέραν ἀνάλυσιν. Ἡ κοινωνιολογία μάλιστα ἤρχισε νὰ διακρίνη σημεῖα συμφωνιῶν μεταξὺ τῶν ποικίλων ἐρευνητῶν. Ὁ Bernard Berelson εἰς τὸ ἔργον του «The Study of Public Opinion» (1955) παρατηρεῖ, ὅτι ἔχει ἤδη σημειωθῆ μία σαφὴς μετάστασις τῶν μελετῶν ἐπὶ τοῦ θέματος ἀπὸ τὰς πολιτικὰς ἐπιστήμας πρὸς τὴν ἐπιστήμην τῆς κοινωνιολογίας κατὰ τὰ τελευταῖα εἴκοσι ἔτη καὶ ὅτι αἱ θέσεις παλαιότερων κοινωνικῶν στοχαστῶν, ὡς π.χ. οἱ Γάλλοι Gustave LeBon καὶ Gabriel Tarde, ὁ Γερμανὸς Ferdinand Tönnies (1855-1936), ὁ Ἀμερικανὸς Robert E. Park (1864-1944) καὶ πλείστοι ἄλλοι, ἐπανεξετάζονται ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῶν σημερινῶν εὐρημάτων.

Ἡ ἐπιστῆμη τῆς κοινωνιολογίας, εἰδικώτερον, συνθέτουσα τὰ εὐρήματα τῆς συγχρόνου ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ψυχολογίας, τῶν πολιτικῶν ἐπιστημῶν, ὡς καὶ τὰ συμπεράσματα ἐκ ποικίλων ἐμπειρικῶν μετρήσεων, διεμόρφωσε ἤδη σειρὰν θέσεων ἐπὶ τοῦ προβλήματος τῆς κοινῆς γνώμης, αἱ κυριώτεραι τῶν ὁποίων δύνανται νὰ συνοψισθοῦν ὡς ἀκολούθως :

I — Κοινὴ γνώμη εἶναι αἱ κυριαρχοῦσαι κρίσεις καὶ θέσεις σημαντικοῦ ἀριθμοῦ μελῶν μιᾶς κοινωνίας ἐπὶ κοινωνικῶν προβλημάτων καὶ φαινομένων γενικοῦ ἐνδιαφέροντος.

II — Χαρακτηριστικὸν τῆς κοινῆς γνώμης εἶναι ὄχι ἡ ὁμοιομορφία εἰς τὰς ἀντιδράσεις ἐπὶ αὐτοῦ ἢ ἐκείνου τοῦ θέματος, ἀλλὰ ἡ διατύπωσις ἀντιτιθεμένων συχνὰ ἀπόψεων, ὅπως αὗται διαμορφώνονται ἀπὸ γενικευμένας συζητήσεις καὶ κριτικὴν ἀνάλυσιν.

III — Ἡ κοινὴ γνώμη εἶναι συλλογικὸν φαινόμενον, ἐμφανιζόμενον, κυρίως εἰς ἀνοικτὰς κοινωνίας, ἤτοι εἰς κοινωνίας, αἱ ὁποῖαι διασφαλίζουν τὴν ἐλευθέραν σκέψιν καὶ ἔκφρασιν τῶν μελῶν τῶν.

IV — Ἡ πρόοδος τῶν μέσων μαζικῆς ἐπικοινωνίας, ἤτοι τοῦ τύπου, τοῦ ρα-

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ «ΣΥΛΛΟΓΙΚΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ»

διοφάνου, τῆς τηλεόρασης, τοῦ κινηματογράφου κ.κ. συντελεῖ τὰ μέγιστα εἰς τὴν ταχεῖαν διαμόρφωσιν καὶ ἀναδιαμόρφωσιν τῆς κοινῆς γνώμης.

Ⓟ — Ἡ θετικὴ κοινὴ γνώμη, ἥτοι ἐκείνη, ἡ ὁποία διαμορφώνεται ἀπὸ τὴν ἀντικειμενικὴν παρατήρησιν καὶ τὴν κριτικὴν ἀνάλυσιν, εἶναι προνόμιον τῶν κοινωνιῶν τῶν ὁποίων τὰ μέλη τυγχάνουν θετικῆς καὶ προχωρημένης παιδείας καὶ τῶν ὁποίων οἱ ποικίλοι ρυθμιστικοὶ μηχανισμοὶ λειτουργοῦν κατὰ τρόπον μὴ ἐπιτρέποντα οἰκονομικάς, πολιτικάς, ψυχολογικάς κτλ. πιέσεις ὀρισμένων ὁμάδων εἰς βάρος ἑτέρων.

Ⓠ — Ἡ πρόοδος τῆς τεχνολογίας εἰς τὸν ζωτικὸν κοινωνικὸν τομέα τῶν ἐπικοινωνιῶν, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὰς δυνατότητας τῶν συγχρόνων διαγωγικῶν ἐπιστημῶν (τῆς βιολογίας, τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ψυχολογίας), συνιστοῦν κινδύνους σχηματισμοῦ κοινῆς γνώμης ἔστερημένης ἀντικειμενικότητος καὶ μὴ προαγωγικῆς κοινωνικῆς λειτουργικότητος.

Ⓡ — Αἱ σύγχρονοι μέθοδοι σφυγμομετρήσεως τῆς κοινῆς γνώμης, καίτοι δὲν στεροῦνται σημασίας, ἐν τούτοις δὲν ὀδηγοῦν πάντοτε εἰς ἀκριβῆ συμπεράσματα, λόγῳ τοῦ πλήθους τῶν παραγόντων εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦ φαινομένου ἢ λόγῳ τοῦ προσκαίρου χαρακτῆρος τούτου ἢ, ἀκόμη, λόγῳ τῆς διὰ τεχνητῶν μέσων (διαφήμισις κτλ.) διαμορφώσεώς του.

Ⓢ — Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ ἀβιάτως σχηματιζομένη κοινὴ γνώμη συνιστᾷ ἀποφασιστικῆς σημασίας παράγοντα διὰ τὴν διαμόρφωσιν δημοκρατικῶν πολιτικῶν, κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν θεσμῶν.

ΚΟΙΝΟΝΙΟΛΟΓΙΑ
Ἰ. Α. Β. Γ. Δ. Ε. Σ. Ζ. Η.
Κ. Λ. Μ. Ν. Ξ. Ο. Π.

XIV. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ἄρχαι διέπουναι τὴν κοινωνιολογικὴν σπουδὴν καὶ ἔρευναν

Οἱ ἐπιστήμονες κοινωνιολόγοι καί, ἰδίως, οἱ ἐκ τούτων κατέχοντες ἀκαδημαϊκὰς ἔδρας εἰς ἰδρύματα ἀνοικτῶν καὶ δημοκρατικῶν κοινωνιῶν ἔχουν ἤδη ἐπεξεργασθῆ καὶ διαμορφώσει ὠρισμένας θέσεις ἐπὶ τῆς φύσεως τοῦ πεδίου τῶν μελετῶν καὶ ἐρευνῶν τῶν, ὡς καὶ ὠρισμένους κανόνες, ἠθικοκοινωνικῆς ὑφῆς, οἱ ὅποιοι πρέπει νὰ διέπουν τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἐγκύρων ἀποψέων καὶ εὐρημάτων τῶν.

Τὸ ἔργον τοῦτο ἀνέλαβον, κατὰ κύριον λόγον, αἱ ἔθνικαὶ Κοινωνιολογικαὶ Ἑταιρεῖαι, ὡς καὶ τὰ διάφορα Τμήματα τῆς Διεθοῦς Κοινωνιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἰδιαιτέρως συστηματικὴ μάλιστα ὑπῆρξεν, ἐν προκειμένῳ, ἡ προσφορὰ τῆς American Sociological Association, ἡ ὁποία ἐκκινουσα ἀπὸ τὰ δεδομένα, ὅτι (α) ἡ ἐπιστημονικὴ κοινωνιολογικὴ ἔρευνα εἰς Ἡνωμένας Πολιτείας προσέλαβε μεγάλην ἔκτασιν καί, ὅτι (β) σοβαρὸς εἶναι οἱ κίνδυνος χρησιμοποίησεως τῶν εὐρημάτων τῆς κοινωνιολογικῆς ἐρεῦνης ἀπὸ τὴν τεχνοκρατικὴν καὶ ἀνοικτὴν αὐτὴν κοινωνίαν καὶ οἰκονομίαν κατὰ τρόπον μὴ προαγωγικὸν κοινωνικοπολιτιστικῶς, ἐνόμισε σκόπιμον νὰ καταρτίσῃ ἐν εἶδος «κώδικος», περιλαμβάνοντος τὰς θέσεις καὶ τὰς ὑποχρεώσεις τῶν μελῶν τῆς. Εἰς εἰδικὰς Ἐπιτροπὰς καὶ Γενικὰς Συνελεύσεις, εἰς μερικὰς, ἐκ τῶν ὁποίων παρέστημεν ἡ ἐλάβομεν ἐνεργὸν μέρος, διεμορφώθη τελικῶς ἓνα ἄκρως ἐνδιαφέρον κείμενον ὑπὸ τὸν τίτλον «*Toward a Code of Ethics for Sociologists*» («*The American Sociologist*», 1968).

Ἐκ τοῦ κειμένου αὐτοῦ καὶ ἐξ ἄλλων σι γγενοῦς περιεχομένου κειμένων ἐπιλέγονται καὶ ἀναφέρονται, κατωτέρω ἐν συνόψει, τὰ ἀκόλουθα σημεῖα :

— Παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἐπιστῆμη τῆς κοινωνιολογίας προάγεται εἰς ὄλας τὰς ἀνεπτυγμένας κοινωνίας, ἀνεξαρτήτως κυριαρχουσῶν ἰδεολογιῶν καὶ οἰκονομικῶν συστημάτων, ἐν τούτοις αὕτη καλλιεργεῖται συστηματικώτερον εἰς δημοκρατικὰς κοινωνίας καί, συγκεκριμένως, εἰς κοινωνίας, αἱ

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

όποια ένθαρρύνουν τὰ άτομα καὶ τὰς ποικίλας ομάδας νὰ υπερασπίζονται τὸ δικαίωμα τῶν ἀτομικῶν ἐπιλογῶν, ἀλλὰ καὶ νὰ μετέχουν τῶν διαφόρων διαδικασιῶν λήψεως ἀποφάσεως ἐπὶ παντὸς προβλήματος σχέσιν ἔχοντος μὲ τὴν ἀτομικὴν καὶ συλλογικὴν ζωὴν τῶν.

— Ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, ἡ ἐπιστημονικὴ κοινωνιολογικὴ ἔρευνα, ὅπως ἄλλωστε καὶ ἡ ἔγκυρος ἔρευνα εἰς ὅλους τοὺς ἐπιστημονικοὺς τομεῖς, πρέπει νὰ εὐρίσκειται πάντοτε εἰς ὀργανικὴν συνάφειαν μὲ τοὺς θεμελιακοὺς στόχους τῆς δημοκρατικῆς κοινωνίας, ἥτοι μὲ τὴν προαγωγὴν τῆς θετικῆς κρίσεως, τῆς ἀτομικῆς καὶ ὁμαδικῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀτομικῆς ἀξιοπρεπείας καὶ τοῦ πολυσημάντου δικαιώματος τῆς προστασίας τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου (privacy).

— Εἰδικώτερον, ἡ κοινωνιολογικὴ ἔρευνα, ἐνισχυομένη ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ὑπὸ τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, δὲν πρέπει νὰ κινῆται ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς τὴν σφαῖραν τῆς θεωρίας. Ὅφειλε, κυρίως, νὰ θέτῃ ὡς στόχους τῆς τὴν διερεύνησιν συγκεκριμένην κοινωνικῶν προβλημάτων καὶ φαινομένων, ὡς καὶ τὴν διὰ τῶν συναφῶν ἀντικειμενικῶν εὐρημάτων τῆς ἀντιμετώπισιν τῶν προβλημάτων καὶ φαινομένων αὐτῶν κατὰ τρόπον δημοκρατικὸν καὶ προαγωγικόν. Καθὼς μάλιστα τὰ προβλήματα καὶ τὰ φαινόμενα αὐτὰ προσλαμβάνουν, εἰς τὴν ἐποχὴν μας, ὑπερεθνικὸν ἢ, μᾶλλον, παγκόσμιον χαρακτήρα, ἔκδηλος καθίσταται ἡ ἀνάγκη διὰ μίαν διεθνή συνεργασίαν τῶν ἐπιστημόνων κοινωνιολόγων.

— Ὡς ἐξελίσσονται ἤδη τὰ πράγματα, ἡ κοινωνιολογικὴ ἔρευνα περιλαμβάνεται εἰς ἓνα εὐρὺ πλέγμα ἐνασχολήσεων, εἰς τὸ ὅποιον ἀνήκει ἡ ἀκαδημαϊκὴ διδασκαλία τῆς κοινωνιολογίας, τὸ ἔργον τῶν ποικίλων κέντρων κοινωνιολογικῆς ἐρεύνης καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν κοινωνιολογικῶν εὐρημάτων ὑπὸ τῆς πολιτείας ἢ καὶ ἄλλων θεσμῶν ἢ ὁμάδων «πιέσεως». Ὑπάρχουν ὄρισμα διαφοραὶ μεταξὺ τῶν τριῶν αὐτῶν τομέων, ἀλλὰ πλεῖστα εἶναι καὶ τὰ κοινὰ σημεῖα μεταξὺ τῶν, δεδομένον τοῦτο τὸ ὅποιον ἐπιβάλλει τὴν καθιέρωσιν ὀργανικῶν σχέσεων καὶ ἀμέσου μεταξὺ τούτων συνεργασίας, μὲ ὁδηγὸν πάντοτε τὸ κοινὸν συναίσθημα ἐπιστημονικῆς καὶ κοινωνικῆς εὐθύνης. Ὑπογραμμίζεται, συναφῶς, ὅτι κάθε ἐπιστημονικὴ κοινωνιολογικὴ ἔρευνα συνεπάγεται μικράν ἢ σοβαρὰν κοινωνικὴν ἀλλαγὴν καί, κατὰ συνέπειαν, πρέπει νὰ ἐπιδιώκεται, ὥστε ἡ ἀλλαγὴ αὕτη νὰ συντελῇ εἰς τὴν προαγωγὴν, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου.

— Πλέον συγκεκριμένως, ὁ ἐπιστήμων κοινωνιολόγος : (α) Ὡς ἐρευνητῆς, παραμένει προσηλωμένος εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης,

ΘΕΜΕΛΙΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

πρὸς τούτοις δὲ διατηρεῖ πάντοτε πλήρη συνείδησιν τῶν ἐπιπτώσεων τῶν εὐρημάτων ἐπὶ τῆς κοινωνίας καὶ μεριμνᾷ, ὥστε νὰ μὴ γίνεται ἀντικοινωνικὴ χρῆσις τούτων. (β) Ὡς διδάσκων, ἀκολουθεῖ, κατὰ κανόνα, τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς ἀκαδημαϊκῆς διδασκαλίας, ἥτοι ἐξετάζει τὰ κοινωνικὰ προβλήματα καὶ φαινόμενα, παλαιῶν καὶ συγχρόνων κοινωνιῶν, ὄχι ὑπὸ τὸ πρῖσμα ὑποκειμενικῶν ἰδεολογικοπολιτικῶν ἀπόψεων ἢ, μονομερῶς, ὑπὸ τὸ πρῖσμα αὐτῆς ἢ ἐκείνης τῆς βιοθεωρίας ἢ κοινωνικῆς φιλοσοφίας, ἢ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἐπιφυλάξεων ἢ ἰδιοτελείας λόγῳ ἐξωτερικῆς βίας. Γενικῶς, στόχος εἶναι ἡ προβολὴ τῆς ἀληθείας, ὅπως οὗτος ἀντιλαμβάνεται ταύτην ὡς ἐπιστήμων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Α. ΚΛΑΣΣΙΚΑ ΕΡΓΑ :

- ΠΛΑΤΩΝΟΣ (427-347 π.Χ.), Πολιτεία.
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ (384-322 π.Χ.), Πολιτικά.
ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣ (354-430), Πόλις του Θεού.
IBN KHALDOUN (1332-1406), Al Muqaddimah (Προλεγόμενα).
N. MACHIAVELLI (1469-1527), Il Principe.
THOMAS HOBBS (1588-1679), Leviathan.
JOHN LOCKE (1632-1704), Two Treatises on Government.
G.B. VICO (1668-1744), La Scienza Nuova.
MONTESQUIEU (1689-1755), De l'Esprit des lois.
ADAM SMITH (1723-1790), The Wealth of Nations.
JEAN-JACQUES ROUSSEAU (1712-1778), Le Contrat Social.
THOMAS MALTHUS (1766-1834), An Essay on the Principles of Population.
JOHN STUART MILL (1806-1863), Principles of Political Economy.
ALEXIS DE TOCQUEVILLE (1805-1859), La Démocratie en Amérique.
AUGUSTE COMTE (1798-1857), Cours de Philosophie positive.
HERBERT SPENCER (1820-1903), Principles of Sociology.
LEWIS H. MORGAN (1818-1881), Ancient Society.

Β. ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΑ ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ :

- ARON, RAYMOND, Les Etapes de la pensée sociologique, 1967.
» » Progress and Disillusion, 1968.
BENDIX, REINHARD, Embattled Reason, Essays on Social Knowledge, 1970.
BENEDICT, RUTH, Patterns of Culture, 1934.
BOAS, FRANZ, The Mind of Primitive Man, 1911.
BURGESS, E.W. & J.H. LOCKE, The Family from Institution to Companionship, 1963.
CHILDE, V.G., Man Makes Himself, 1942.
COOLEY, CHARLES H., Social Organization, 1909.
CROZIER, MICHEL, Le Phénomène bureaucratique, 1964.
DAHRENDORF, RALF, Class and Conflict in Industrial Society, 1959.
DAVIS, KINGSLEY, Human Society, 1948.
DOXIADIS, C.A., The Two-Headed Eagle: From the Past to the Future of Human Settlements, 1972.
DURKHEIM, EMILE, De la Division du travail social, 1893.
» » Règles de la méthode sociologique, 1895.
» » Le Suicide, 1897.
» » Les formes élémentaires de la vie religieuse, 1912.
ETZIONI, AMITAI, The Active Society, 1970.
» » Modern Organizations, 1964.
FREUD, SIGMUND, A General Introduction to Psychoanalysis, 1943.
FROMM, E., Escape from Freedom, 1941.
GALBRAITH, JOHN K., The Affluent Society, 1958.
» » The New Industrial State, 1967.
» » Economics and the Public Purpose, 1973.

ΘΕΜΑΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

- GOODE, WILLIAM, *The Family*, 1964.
 GURVITCH, GEORGES, *Dialectique et sociologie*, 1962.
 HOMANS, GEORGE C., *The Human Group*, 1950.
 » » » *Social Behavior*, 1961.
 KAHN, H. & A.J. WIENER, *The Year 2000*, 1967.
 KLUCKHOHN, CLYDE & W.H. KELLY, *The Concept of Culture*, 1945.
 KROEBER, ALBERT L., *Culture Patterns and Processes*, 1948.
 LAZARFELD, PAUL F., *The Language of Social Research*, 1955.
 LEE, DOROTHY, *Freedom and Culture*, 1959.
 LERNER, DANIEL, *The Passing of Traditional Society*, 1958.
 LÉVI-STRAUSS, CLAUDE, *Les Structures élémentaires de la parenté*, 1949.
 » » » *Anthropologie structurale*, 1958.
 » » » *La Pensée sauvage*, 1962.
 LEVY, MARION JR., *The Structure of Society*, 1951.
 LINTON, RALPH, *The Study of Man*, 1936.
 LIPSET, SEYMOUR M., *Political Man*, 1960.
 LIPSET, SEYMOUR M. & R. BENDIX, *Social Mobility in Industrial Society*, 1959.
 LYND, ROBERT S. & H.M. LYND, *Middletown*, 1929.
 MALINOWSKI, BRONISLAW, *A Scientific Theory of Culture* 1944.
 » » » *The Dynamics of Culture Change*, 1945.
 MANNHEIM, KARL, *Ideology and Utopia*, 1936.
 » » » *Essays on the Sociology of Knowledge*, 1956.
 MAYO, ELTON, *The Social Problems of an Industrial Civilization*, 1945.
 MEAD, GEORGE H., *Mind, Self and Society*, 1934.
 MEAD, MARGARET, ed., *Cultural Patterns and Technical Change*, 1955.
 MEIER, RICHARD L., *A Communication Theory of Urban Growth*, 1962.
 MERTON, ROBERT K., *Social Theory and Social Structure*, 1968.
 MESTHENE, EMMANUEL G., *Technological Change. Its Impact on Man and Society* 1970.
 MILLS, C.W., *The Sociological Imagination*, 1959.
 MOORE, WILBERT, *Social Change*, 1963.
 MUMFORD, LEWIS, *The City in History*, 1961.
 MURDOCK, GEORGE P., *Social Structure*, 1949.
 MYRDAL, G., *Value in Social Theory*, 1958.
 NADEL, S.F., *The Theory of Social Structure*, 1957.
 OGBURN, WILLIAM F., *Social Change*, 1927.
 PARETO, VILFREDO, *Trattato di Sociologia Generale*, 1916 (*Mind and Society*, 1935).
 » » » *Cours d'économie politique*, 1897.
 PARK, ROBERT E., *Human Communities*, 1952.
 PARSONS, TALCOTT, *The Structure of Social Action*, 1949.
 » » » *The Social System*, 1951.
 » » » *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives*, 1966.
 PIAGET, JEAN, *Le structuralisme*, 1968.
 REDFIELD, ROBERT, *The Primitive World and its Transformation*, 1953.
 RIESMAN, DAVID et al., *The Lonely Crowd*, 1955.
 SCHNORE, L.F., *The Urban Scene. Human Ecology and Demography*, 1965.
 SIMMEL, GEORG, *Conflict and the Web of Group Affiliations*, 1964 (English translation from German).
 SJOBERG, GIDEON, *The Preindustrial City*, 1964.
 SMELSER, NEIL, *The Sociology of Economic Life*, 1963.
 SOROKIN, PITIRIM, *Society Culture and Personality*, 1947.
 » » » *Social and Cultural Dynamics*, 1941.
 SUMNER, W.G., *Folkways*, 1907.
 TARDE, GABRIEL, *Les lois de l'imitation*, 1890.
 » » » *La logique sociale*, 1895.
 » » » *L'opinion et la foule*, 1901.
 TÖNNIES, FERDINAND, *Gemeinschaft und Gesellschaft*, 1887 (*Community and Society*, 1957).
 TOURAINE, ALAIN, *Sociologie de l'action*, 1965.
 » » » *La société post-industrielle*, 1969.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

- TYLOR, E.B., *Primitive Culture*, 1871.
VEBLEN, THORSTEIN, *The Theory of the Leisure Class*, 1899.
WARNER, W. LLOYD et al., *Social Class in America*, 1960.
WEBER, MAX, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (translated by T. Parsons), 1958.
WEBER, MAX, *The Theory of Social and Economic Organization* (English translation), 1957.
WEBER, MAX, *The Methodology in the Social Sciences*, 1949.
» » *The City*, 1958.
WHITE, LESLIE, *The Evolution of Culture*, 1959.
WHYTE, WILLIAM, *The Organization Man*, 1957.
» » *Street Corner Society*, 1943.
WIRTH, LOUIS, *On Cities and Social Life*, 1964.

Γ. ΓΕΝΙΚΑ ΕΡΓΑ - ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ

- ARON, RAYMOND, *La Sociologie allemande contemporaine*, 1950.
BARNES, HARRY E., *An Introduction to the History of Sociology*, 1966.
BOSKOFF, ALVIN, *Theory in American Sociology*, 1969.
BOUDON, RAYMOND, *Les Méthodes en sociologie*, 1969.
BOUGLÉ, CÉLESTIN, *Qu' est-ce que la sociologie*, 1945.
CAZENEUVE, J. et al., *Guide de l'Etudiant*, 1971.
COSER, LEWIS A., *Masters of Sociological Thought*, 1971.
CUVILLIER, A., *Manuel de sociologie*, 1969.
DUVERGER, MAURICE, *Méthodes des Sciences sociales*, 1961.
FARIS, R.E.L., et. al., eds., *Handbook of Modern Sociology*, 1964.
GREER, SCOTT, *The Logic of Social Inquiry*, 1969.
GURVITCH, GEORGES, *Traité de sociologie*, 1960.
INKELES, ALEX, *What is Sociology*, 1964.
KAPLAN, A., *The Conduct of Inquiry*, 1964.
LAZARSFELD, PAUL F., *Main Trends in Sociology*, 1973.
MARTINDALE, DON, *The Nature and Types of Social Inquiry*, 1960.
MORENO, J.L., *Sociometry: Experimental Method and the Science of Society*, 1951.
PARSONS, T., ED. SHILS et. al. eds., *The Theories of Society*, 2 vols, 1961.
POPPER, K.R., *The Logic of Scientific Discovery*, 1959.
SARTON, G., *An Introduction to the History of Science*, 1958.
STICHCOMBE, A.L., *Constructing Social Theory*, 1968.
TIMASHEFF, NICHOLAS S., *Sociological Theory, Its Nature and Growth*, 1967.
WHITEHEAD, A.N., *Science and the Modern World*, 1948.

Δ. ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΑ ΕΡΓΑ

- ΑΓΑΠΗΤΙΔΗΣ, Σ. & Ν. ΠΟΛΥΖΟΣ, *Στοιχεία Πολιτικής Οικονομίας και Κοινωνιολογίας*, 1951.
ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, ΑΘ., *Στοιχεία Πολεοδομίας*, 1972.
ΒΑΛΑΩΡΑΣ, Β., *Δημογραφική Ιστορία της συγχρόνου Ελλάδος*.
» » *Βιο-Κοινωνική ύψη Έλλήνων φοιτητών*, 1970.
ΒΕΖΑΝΗΣ, Δ., *Γενική Πολιτειολογία*, 1960.
ΔΗΜΗΤΡΑΣ, ΗΛΙΑΣ, *Εισαγωγή εις την κοινωνιολογίαν της ανάπτυξεως*, 1973.
ΕΛΕΥΘΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, Α., *Ο κοινωνικός βίος των ανθρώπων*, 1930.
» » *Γενική Κοινωνιολογία - Εισαγωγή και Σύστημα*, 1950.
ΕΥΕΛΠΙΔΗΣ, Χ., *Εισαγωγή εις τας Κοινωνικάς Έπιστήμας*, 1951.
» » *Στοιχεία Αγροτικής Κοινωνιολογίας*, 1963.
ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, Π.Κ., *Περί μεθόδων της Κοινωνιολογίας*, 1926.
» » *Ίστορία και κριτική της κοινωνιολογικής θεωρίας, μέρος α', τεύχος α', 1929*.
ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ, ΓΡ., *Εισαγωγή εις την Κοινωνιολογίαν*, 1966.
ΚΟΡΙΖΗΣ, Χ., *Κοινωνιολογία της πολιτικής*.
ΚΟΥΤΡΑΣ, Δ.Ν., *Η κοινωνική ήθική του Άριστοτέλους*, 1973.
ΚΥΠΡΑΙΟΥ, Μ., *Ο Max Weber και οι Κοινωνικές Έπιστήμες*, 1965.

ΘΕΜΕΛΙΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

- ΛΑΜΠΡΗ-ΔΗΜΑΚΗ, Ι., Κοινωνιολογία και Κοινωνική Έρευνα, 1969.
 » » » Προς μία ελληνική Κοινωνιολογία της Παιδείας, 1974.
 ΛΕΜΠΕΣΗΣ, Ε., Κοινωνιολογία του τύπου, 1951.
 ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ-ΝΟΥΑΡΟΣ, Γ., Δίκαιον και κοινωνική συνείδησις, 1972.
 ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ-ΝΟΥΑΡΟΣ, Γ. Μαθήματα Γενικής Κοινωνιολογίας. Τεύχος Α', 1974.
 ΜΠΑΝΤΑΛΟΥΚΑΣ, ΚΑ., Μικρο-οικονομική οργανωτική, 1971.
 ΞΗΡΟΥΡΗΣ, Ι., Εισαγωγή εις την Κοινωνιολογίαν, 1967.
 ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Ι.Κ., 'Η κοινωνική προστασία του παιδιού εις την ελληνικήν νομοθεσίαν, 1972.
 ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ν., 'Η μετανάστευσις ως ψυχολογικόν και κοινωνιολογικόν πρόβλημα, 1971.
 ΠΑΤΡΑΣ, Α., Κοινωνική πολιτική, 1972.
 » » Μαθήματα Κοινωνιολογίας, 1973.
 ΠΟΘΟΣ, Μ.Ε., Έγκληματικά περιστατικά και συμφοραί ανηλίκων, 1971.
 ΠΟΥΛΑΚΟΣ, Δ., Κοινωνιολογία και Δημογραφία, 1947.
 ΠΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, Σ., Εισαγωγή στη Κοινωνιολογία, 1973.
 ΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ, Ρ.Δ., Κοινωνία, 1954.
 ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Γ.Θ., Κοινωνιολογία, 1945.
 ΣΚΟΥΝΤΖΟΣ, Θ.Α., Εισαγωγή εις την οικονομικήν της ανάπτυξεως, 1973.
 ΣΚΟΥΝΤΖΟΣ, Θ., 'Ο προγραμματισμός της Οίκον. Ανάπτυξεως, 1973.
 ΣΚΟΥΝΤΖΟΣ, Θ., Εισαγωγή εις την Οικονομικήν της Ανάπτυξεως, Τόμοι Ι, και ΙΙ, 1973, 1975.
 ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ, Π., Θεωρία της κοινωνικής ομάδος, 1962.
 ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ, Π., Γενική Κοινωνιολογία, 1965.
 ΣΧΙΝΑΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ, Στοιχεία Αστικού Δικαίου, 1970.
 ΤΕΡΛΕΣΗΣ, Π., Τό πολιτικό σύστημα.
 ΤΣΑΚΩΝΑΣ, Δ., Εισαγωγή εις την Κοινωνιολογίαν, Γ' έκδ., 1973.
 » » Εισαγωγή εις την Κοινωνιολογίαν - Ανθολογία κοινωνιολογικών κειμένων, 1972.
 ΤΣΑΚΩΝΑΣ, Δ., Νεοελληνικός πολιτισμός και βιομηχανική κοινωνία, 1972.
 ΤΣΑΟΥΣΗΣ, Δ., Μορφολογία της νεοελληνικής κοινωνίας, 1971.
 » » Μετασχηματισμοί και αναθεωρήσεις, 1971.
 » » (και Ε. Κορρέ-Crueger), 'Η έγκληματικότητα των ανηλίκων εις την Π. & φέριαν Πρωτεύουσας, 1974.
 ΤΣΑΟΥΣΗΣ, ΔΗΜ. Γ., Στοιχεία Κοινωνιολογίας, 'Ο πληθυσμός, 1974.
 ΤΣΑΤΣΟΣ, Κ., 'Η κοινωνική φιλοσοφία των Αρχαίων Ελλήνων, 1973.
 ΦΙΛΙΑΣ, ΒΑΣ., Προβλήματα Κοινωνικού μετασχηματισμού, 1974.
 ΧΑΤΖΗΔΙΝΑΣ, ΙΑΣΩΝ Α., Στοιχεία Συνταγματικού Δικαίου, 1974.
 ΧΟΥΜΑΝΙΔΗΣ, Α.Θ., 'Ιστορία οικονομικών θεωριών, 1973.
 ΧΟΥΜΑΝΙΔΗΣ, Α. Θ., Συγκριτική των Οικονομικών Συστημάτων, 1975.

Ε. ΕΡΕΥΝΑΙ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ

1. Σχέδιον Προτύπου Μακροχρονίου Ανάπτυξεως της Ελλάδος Μέρος Α & Β. 'Υπό επιτροπής έπιστημόνων - Κέντρον Προγραμματισμού και Οικονομικών Έρευνών, 1972.
2. Κοινωνιολογική Μελέτη Ρυθμιστικού Σχεδίου Μείζονος Περιοχής Αθηνών, υπό 'Ομάδος Έπιστημόνων Έθνικού Κέντρου Κοινωνικών Έρευνών (Έπιστημονική έποπτεία: Άρτεμις Έμμανουήλ).

ΣΤ. ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΚΑΙ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΕΙΣ

ΣΠΟΥΔΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑΙ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΑΙ, ΤΕΧΝΙΚΑΙ. Περιοδική έκδοσις της 'Ανωτάτης Βιομηχανικής Σχολής Πειραιώς.
 ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ. Έκδοσις του Έθνικού Κέντρου Κοινωνικών

Ἐρευνῶν.
ΑΡΧΕΙΟΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ, 1921-1966.

Z. ΞΕΝΑ ΕΡΓΑ ΕΝ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΝ

ARON, RAYMOND, Ἡ βιομηχανικὴ κοινωνία - Δεκαοχτὼ μαθήματα, 1972. Μετ. Κ. Ἀγγελοπούλου.

BALANDIER, G., Πολιτικὴ ἀνθρωπολογία, 1971. Μετάφρασις καὶ ἐπιμέλεια Γ.Κ. Βλάχου.

BARBUT, M., Μαθηματικὰ τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, τ. Γ', 1972.

BOTTOMORE, T.B., Ἐλίτ καὶ κοινωνία, 1970. Μετ. Θ. Μπανούση.

»   » Κοινωνιολογία, τεύχη Α,Β,Γ, 1973-74. Εἰσαγωγή, μετάφρασις, ἐπιμέλεια Δ Γ Τσαούση.

BOUTHOUL, G., Ἱστορία τῆς Κοινωνιολογίας, 1965. Μετ. Η.Δ. Παπαγεωργίου.

CAZENEUVE, J., Κοινωνιολογία τῆς Ραδιο-Τηλεοράσεως, 1968. Μετ. Κ. Ζαρούκα.

CHILDE, V.G., Ὁ ἄνθρωπος δημιουργεῖ τὸν ἑαυτόν του, 1956. Μετ. Γ.Ν. Βιστάκη.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
DEPARTMENT OF CHEMISTRY
RESEARCH REPORT NO. 100
BY
J. H. GOLDSTEIN AND
R. F. W. WILSON
PUBLISHED BY THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS
CHICAGO, ILLINOIS, U.S.A.
1955

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

- COMTE, AUGUSTE, Μαθήματα θετικής φιλοσοφίας.
 DURKHEIM, EMILE, Οί κανόνες τής κοινωνιολογικής μεθόδου, 1949. Μετ. Κ.Θ. Παπα-
 λεξάνδρου.
 » » 'Η κοινωνιολογία, 1919.
 FREYER, H, Είσαγωγή εις τήν κοινωνιολογίαν, 1944. Μετ. Α. Κανελλοπούλου και Δ.
 Τσάκωνα
 FROMM, E, 'Αναλυτική Ψυχοκοινωνιολογία, 1972. Μετ. Γ. Βαμβαλή.
 » » 'Ο φόβος μπροστά στην ελευθερία, 1971. Μετ. Δ. Θεοδορακάτου.
 » » 'Η ύγιής κοινωνία, 1973. Μετ. Δ. Θεοδορακάτου.
 GALBRAITH, J.K. 'Η κοινωνία τής αφθονίας, 1970.
 » » Τό νέον βιομηχανικόν κράτος, 1972. Μετάφρασις και επιμέλεια Κ.
 Κατσηργύρη.
 LEVY-BRUHL, H, Κοινωνιολογία τοῦ δικαίου, 1964. Μετ. Θ.Γ. Σάββα.
 LORIA, A, 'Η Κοινωνιολογία, 1925. Μετάφρασις, Πρόλογος, Είσαγωγή Α.Δ. Σίδερι.
 MAISONNEUVE, J, Κοινωνική Ψυχολογία, 1964. Μετ. Δ. Κατσαρδέλλου.
 MALTHUS, THOMAS, Θεωρία περί πληθυσμοῦ, 1940. Μετ. Γ.Α. 'Ανδρουλιδάκη.
 MENDRAS, H, Στοιχεῖα κοινωνιολογίας, 1973. Μετ. Β. Νικολοπούλου.
 MILLS, C.W., 'Η κοινωνιολογική φαντασία, 1974.
 » » Οί χαρτογιακάδες, 1970. Μετ. Φ. Σοφianoῦ.
 MONTESQUIEU, Τό πνεῦμα τῶν νόμων. Μετ. Γ. Λιόνη.
 PIAGET, J., Στροκτουραλισμός, 1972. Μετ. Θ. Παραδιέλλη.
 SCHUMPETER, J.A. Καπιταλισμός, Σοσιαλισμός και Δημοκρατία, 1972. ΚΕΠΕ.
 DE TOCQUEVILLE, A., 'Η δημοκρατία στην 'Αμερική, 1968. Μετ. Β. Καζαντζή.
 WARD, BARBARA, Τό διαστημόπλοιο μας ή «Γη», 1970.
 WEBER, MAX, Δοκίμια επί τής θεωρίας τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, 1972. Μετ. Α. Γρη-
 γορογιάννη.
 WIENER, N., Κυβερνητική και κοινωνία, 1970.

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΑ ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

— Έργα :

- «Gabriel Tarde's 'L'Opinion et la foule' and the Sociology of Public Opinion» (Ph. D. Dissertation) Washington, D.C. 1969.
- «Our Greekness in Contemporary Pluralistic American Society» The Athenaeum, Washington, D.C. 1970.
- «L'Institution de la famille aux Etats-Unis d'Amérique, une étude sociologique». Washington, D.C., 1970.

— Άρθρα :

- «Σύγχρονες τάσεις στην αμερικανική κοινωνιολογία» ΣΠΟΥΔΑΙ, τ. 6, 1970.
- «Ο G. Tarde, (dilettante) ή προδρομικός κοινωνιολόγος;» ΣΠΟΥΔΑΙ, τ. 2, 1971.
- «Ο σύγχρονος επιστήμων και αί διεπιστημιακά σπουδαί εις τὰ 'Αμερικανικά Πανεπιστήμια». ΣΠΟΥΔΑΙ, τ. 4, 1971.
- «Οι νέοι εις τήν σημερινήν αμερικανικήν κοινωνίαν». ΣΠΟΥΔΑΙ, τ. 5, 1951.
- «Η σύγχρονος κοινωνιολογία και ή ανάπτυξις τών αστικῶν κέντρων». ΣΠΟΥΔΑΙ, τ. 2, 1972.
- «Ανωτάτη Παιδεία και μεταπτυχιακαί σπουδαί». ΣΠΟΥΔΑΙ, τ. 4, 1973.

— Έρευναι :

- 'Επιστημονική έποπτεία τῆς έρεύνης «Κοινωνιολογική Μελέτη τοῦ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου Μείζονος Περιοχῆς 'Αθηνῶν». 'Εθνικόν Κέντρον Κοινωνικῶν Έρευνῶν, 1974.
- Συνεργασία εις τήν έρευναν «Γενική Ρυθμιστική Μελέτη 'Αναπτύξεως Πεντέλης» ὑπό τόν καθηγητήν Α. 'Αραβαντινόν, 1974.